ZBORNIK

ZA NARODNI ŽIVOT I OBIČAJE JUŽNIH SLAVENA

ZBORNIK
ZA NARODNI ŽIVOT I OBIČAJE JUŽNIH SLAVENA
KNJIGA 37.

UREDILI:

Akademik DRAGUTIN BORANIĆ
i prof. dr. MILOVAN GAVAZZI

JUGOSLAVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI

ZBORNIK

ZA NARODNI ŽIVOT I OBIČAJE JUŽNIH SLAVENA

Z A G R E B

1 9 5 3

DIMITRIJE SABADOŠ

STOČARSKE I MLJEKARSKE ZGRADE PLANINSKIH STANOVA U DOLINI VRATA (JULIJSKE ALPE)

Idući od Mojstrane i prošavši ispod četrdeset metara visokog slapa Peričnika nailazimo, iza dva sata hoda, na stanove mojstranskih pastira: prvo na planinsku *bajtu* Janeza Polde, zatim oko hiljadu metara dalje na planinsku *koču* Andreja Lakote (955 m, nekad *Turkova koča*) i nekih pet stotina koraka od nje na *koču* Kristla Lakote *(Anceljova koča).* Prve dvije su na obroncima planine, a treća je u ravnici. Osim tih objekata ima tu u okolici s desne i lijeve strane puta još nekoliko zgrada, uglavnom staja sa sjenicima, ali bez zgrada za stanovanje. Ta su tri spomenuta skupa zgrada u toku pašne sezone stalno nastanjena. Razlog je tome iskorištavanje okolnih planina za pašu, pretežno za ovce, a tek dijelom za goveda.

Planinske zgrade stočara u dolini Vrata znatno se razlikuju ne samo od zgrada u ostalim dijelovima zemlje, nego i od zgrada u slovenskim planinama, na pr. od poznatih naselja na Kamniškim Alpama (1, 18, 22), na sjevernim bohinjskim planinama Julijskih Alpa (19) i na nekim podkrnskim (tolminskim), bovškim, sočanskim i trentskim planinama (20, 21). Budući da ni u pristupnoj literaturi nisam naišao na slične tipove, želim dati njihov što potpuniji prikaz s jedne strane kao prilog poznavanju sadašnjeg stanja jednoga dijela planinskog gospodarstva (mljekarstvo i stočarstvo) u tom kraju, a time i u našoj zemlji kao cjelini, a s druge strane kao prilog za građu o seljačkom gospodarstvu u našoj prošlosti. Neke od tih građevina naime predstavljaju nakon razornoga prošlog rata jedinstvene objekte, sagrađene u polovini XVIII. stoljeća, druge su iz sredine XIX. stoljeća, a u trećem tipu srećemo kombinaciju daleke prošlosti sa sadašnjošću.

Rukovodeći se činjenicom, da većina spominjanih radova ove vrste ne sadrži još dovoljno pojedinosti, nastojao sam obuhvatiti što točnije sve, što mi je bilo pristupno, i prikazati to fotografijama, crtežima i

riječima, načinima, koji tek udruženi omogućuju potpuno prikazivanje i laku i pravilnu predodžbu. S obzirom na tehničke teškoće izostavljeni su samo neki opisi, crteži i snimci.

Budući da su te zgrade ovdje već odavno izgrađene radi iskorištavanja mlijeka preradom u mliječne proizvode i radi smještaja stoke, njihovo će opisivanje poslužiti za upoznavanje uvjeta, pod kojima se nekad razvijalo, pa i danas se razvija narodno stočarstvo i mljekarstvo ovoga kraja s obzirom na zgrade za smještaj stoke i preradu mlijeka.

1. POLDOVA PLANINA

Stan Janeza Polde nalazi se dvadesetak metara iznad puta kroz dolinu Vrata, a sastoji se od kuće, staje sa sjenikom i torom, svinjca i kozolaca.

Bajta (sl. 2, 10). Kuća je većim dijelom drvena te se stoga za razliku od zidanih planinskih ili pastirskih *koča* zove još i *planinska* ili *pastirska bajta.* Sagrađena je po računanju (1947. god.) šezdesetosamgodišnjeg vlasnika prije najmanje dvije stotine godina. Kao materijal za gradnju jednog dijela zgrade poslužilo je drvo »mecesna« (ariša), koje se odlikuje vrlo velikom tvrdoćom i otpornošću. To dokazuje i trajanje te kuće, kojoj su zidovi još i sada u vrlo dobrom stanju. Drugi dio zgrade, *kuhnja,* ima kamene zidove radi sigurnosti od vatre. Zidovi te zgrade, izvana visoki oko 2,50 m, položeni su na kamenom temelju i pokriveni drvenim krovom, načinjenim od dva reda dasaka dužine dva metra, zakovanih u dva sloja. Na čitavoj kući nema pravih prozora, jer se tako jedva mogu nazvati dva otvora, od kojih se jedan veličine 26 × 26 cm nalazi u sobi, a drugi 26 × 18 cm u spremištu. Ti se otvori iznutra zatvaraju drvenom pločom (daskom na posmik), a kuhinjski otvori za svijetlo jedan 10 × 20 cm, a drugi 15 × 15 cm nemaju uopće uređaja za zatvaranje. Kao što se vidi iz tlocrta (sl. 2) u unutrašnjost kuće se ulazi samo na jedna vrata, i to prvo u kuhinju *(kuhnja),* a zatim u sobu za boravak, spavanje i jelo *(izba),* onda u sobicu za soljenje, njegu i zrenje sira i za čuvanje hrane *(shramba).* Iz posljednje vode ljestve na tavan, koji se pruža samo iznad *izbe* i *shrambe,* a iznad kuhinje nema stropa, kako bi dim mogao izlaziti kroz krov. Ispred kuće se nalazi mala, niska, ozidana i natkrivena, uza zid kuhinje prislonjena prostorija za spremanje i cijepanje drva potrebnih za grijanje mlijeka kod sirenja i spremanje hrane.

U *kuhnji* (3,25 × 3,40 m) se osim prerađivanja mlijeka u sir i skutu priprema hrana za ljude i stoku (svinje). U sredini je na zemljanom podu sagrađeno od kamena *ognjišče* (120 × 100 × 42 cm), koje odozgo ima drveni okvir, ispunjen zemljom, a na njoj se loži otvorena vatra za grijanje kotla (sl. 3). Ovaj visi iznad ognjišta na tako zvanom *cugu* ili *graniku,* pomoću kojega se kotao premješta po potrebi nad vatru,

odnosno odmiče od nje prije podsirivanja mlijeka. Za vješanje manjeg i lakšeg kotlića, u kojem se kuha neka vrsta palente *(močnik)*, služi drvena motka *(muša)*. *Muša* se gornjim kukastim dijelom objesi o drvene savinute prečke, zvane *gliste*, pričvršćene na dvije gredice, koje leže u visini stropa uzduž kuhinje. Služe za nošenje sirovoga drva za ogrjev. Treća je naprava za kuhanje kratak stupac – *mali cug* (sl. 3), zabijen uz ognjište, a služi za pridržavanje *poneva* (vrste duboke tave s drškom). Unaokolo pored kamenih zidova oko ognjišta smještene su

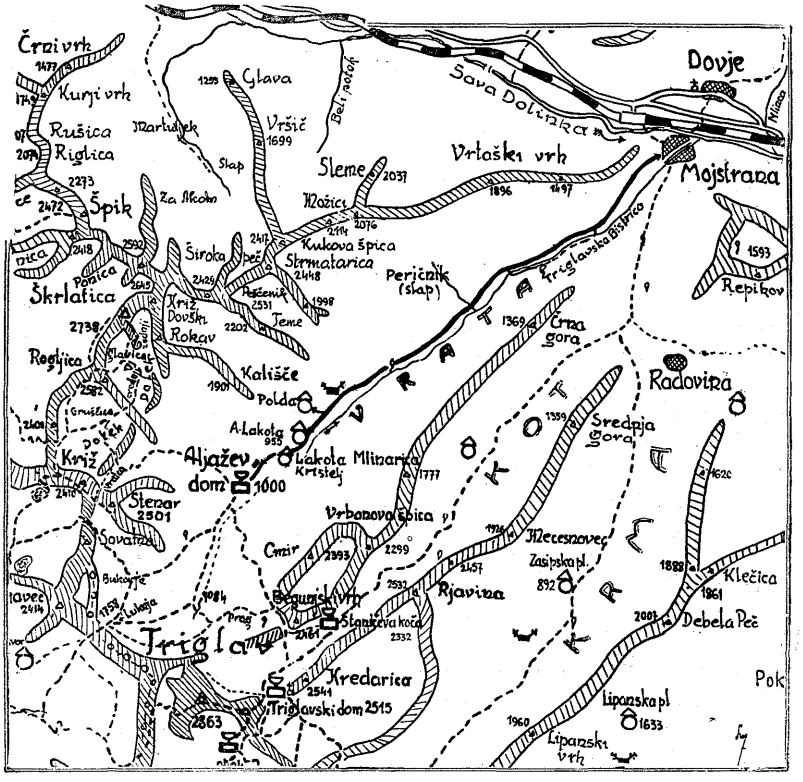

Sl. 1. Dolina Vrata u Julijskim Alpama

klupe za sjedenje i smještaj stvari, potrebnih kod sirenja. Inače se ove drže na polici sa tri etaže, obješenoj o južni zid. U zidu prema sobi je otvor za loženje peći, a ispred njega je zidani »banak« za stavljanje vrućeg posuđa i t. d. U kuhinji nema dimnjaka ni stropa, tako da dim iz peći izlazi kroz otvor za loženje, spaja se s dimom s ognjišta i odlazi napolje kroz strop i zabat kuhinje. Pod je zemljan kao i u kuhinjama drugih stanova. Kuhinja je i po danu polumračna, jer svijetlo može dolaziti samo kroz otvorena vrata, a kroz otvore na zidu tek neznatno.

Jedan je u zapadnom zidu te svojim unutarnjim otvorom od 30 × 30 cm i vanjskim od 10 × 20 cm naliči više na puškarnicu nego na prozor; drugi još manji (15 × 15 cm), gotovo zazidan, dovodi uglavnom zrak kroz sjeverni zid. Ako još spomenemo vješalicu za odjeću na zapadnom zidu i mali stolčić za sjedenje kod sobnih vrata – to je sav uređaj i namještaj ove stare sirarske kuhinje.

Izba (soba) od drvenog poda do stropa visoka je 190 cm, a površina joj je 3,10 × 3,50 m, odbivši jednu petinu, koju zauzima široka peć sazidana od petnjaka u obliku polukuglasto udubenih pločica. Kao prozori služe otvori (26 × 26 cm) na visini od 80 cm u južnom i sjevernom zidu, koji se otvaraju i zatvaraju daščanom pločom smješte-

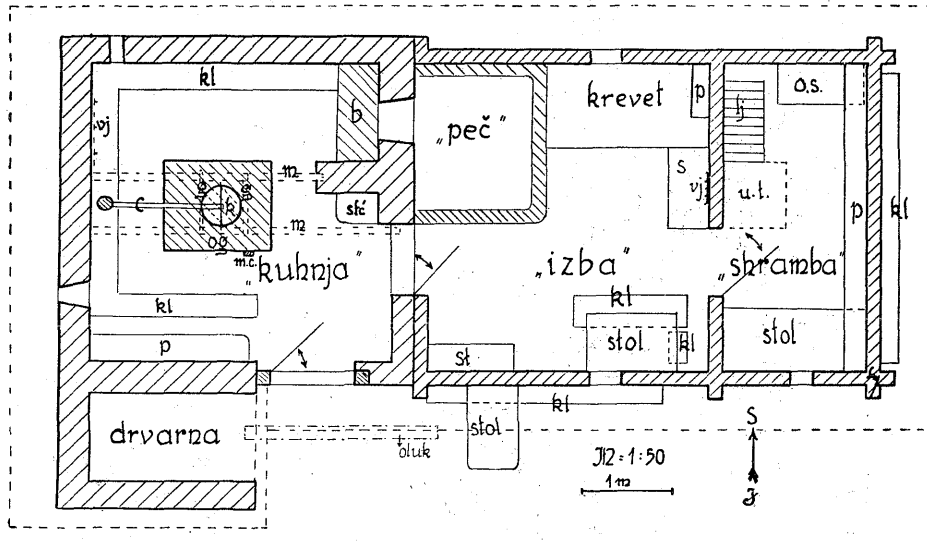

Sl. 2. »Planinska koča« Janeza Polde

k – kotao	kl – klupa	st – stelaža
c – »cug«	p – polica	o. s. – ormar za sir
m. c. – »mali cug«	m – motka	u. t. – ulaz na tavan
og – ognjište	vj – vješalica	lj – ljestve
b – banak	s – sanduk	stć – stolčić

nom tako, da klizi u zidu. Unatoč tome soba je svijetla, vanredno čista, uredna i zračna. Od namještaja ima drveni krevet, opremljen jednako kao u svakoj kući u dolini, do njega je sanduk za rublje, iznad njega vješalica načinjena od daščice sa čavlima, a ispred prozora drveni stol za jelo s klupom i klupicom i u uglu polica (stelaža) s pet dasaka, na kojima se drži posuđe za jelo i t. d. Iznad kreveta je još mala obješena polica.

Shramba (1,5 × 3,1 m), u koju se ulazi iz sobe, ima stol za soljenje i njegu i ormar za držanje sirova s otvorom za zračenje, koji

je snabdjeven žičanom mrežom protiv muha, obješenu policu, ljestve i prozor još manji od sobnoga.

Izvan kuće je duž sobnog zida dugačka klupa, iznad koje je obješen stol, koji se može spustiti i podbočiti jednom nogom (sličan onima u željezničkim vagonima). Interesantan je stoga, što predstavlja kao i zatvarač na prozoru duhovitu i praktičnu napravu, načinjenu još u doba gradnje kuće. Radi potpunosti opisa kuće kao i radi svrhe, kojoj služi, treba još spomenuti kratki drveni oluk iznad vrata. Isti takav srećemo i nad vratima ispod strehe na staji.

U udaljenosti od neko pet metara od kuće nalazi se od dasaka zbijeni svinjac (1,5 × 2), koji nije postavljen na temelje te naliči više na oveći sanduk. Služi za privremeni smještaj dvaju prasaca, koji iskorišćuju sirutku od skute i pomije, dakako pored druge hrane.

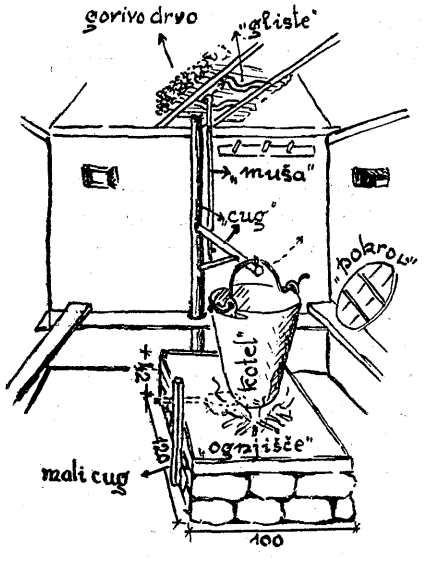

Sl. 3. Unutrašnjost Poldove »kuhnje«

Hlev (staja i sjenik – sl. 4, 11, 12, 20). – Od ostalih građevina nalazimo tu još na udaljenosti od kojih 30 m staju za ovce i goveda – *hlev*, kojemu je tavan uređen kao sjenik. Do *hleva* se dolazi od kuće između dvije ograde (sl. 10 i 11), koje s jedne strane zaštićuju vrt, a s druge planinsku livadu – *rovt*. Druge kuće u dolini Vrata nemaju vrta, a ovdje se nalazi izuzetno stoga, što u ovaj stan dolazi žena, a najčešće kći *planšara*, koja ga obrađuje. redi kuću i po potrebi zamjenjuje starog oca kod sirenja.

Ova staja (6 × 5,5 m) sastoji se od sjevernog odjela za ovce, koji je niskom ogradom od letava odijeljen od južnog dijela za goveda. Taj ima na jednoj polovini prostora drveni pod, a sve je ostalo zemlja pokrivena što govedim, što ovčjim gnojem od vrlo mnogo izmeta, a malo stelje. Sve druge staje, izuzevši Kristlove, imaju drveni pod, ali steljom jednako oskudijevaju. U odjelu za goveda su jasle pregrađene za svako grlo. Široke su 55 cm, visoke ukupno 90–70 cm, a duboke 35–50 cm. Jasle su naime prema drugom kraju snižene zbog manje stoke. Načinjene su od 3 cm debelih dasaka. Uglavnom su jasle za goveda iste u svim stajama. Na južnom zidu staje su tri otvora (10 × 20 cm), a na sjevernom i zapadnom po jedan. Iz staje se izlazi kroz tek 1,10 m visoka vrata u tor *(guta)* natkriven sa čela staje spuštenim krovom. I taj ima dva odjela ograđena sa strane daskama do visine od 1–1,5 m. Na sjevernoj je strani te staje (a kod drugih na južnoj) pod produže-

nim krovom *šupa* – prostor za spremanje stelje *(listja)* i drvene građe, uglavnom dasaka potrebnih za popravak krova i ograda.

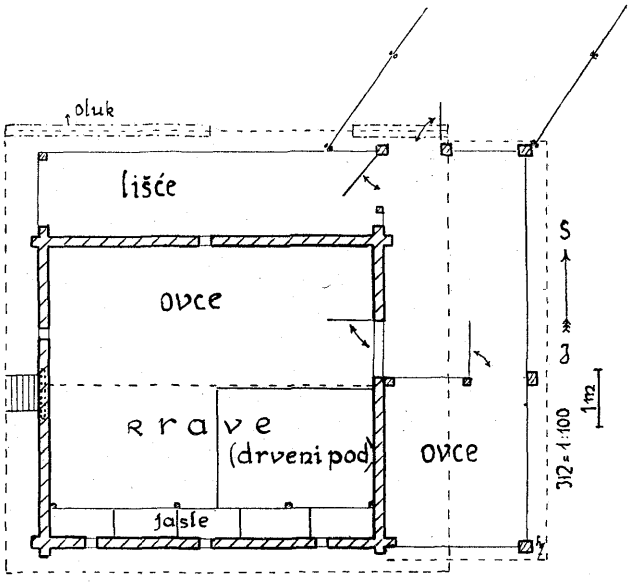

Sl. 4. »Hlev« za goveda i ovce Janeza Polde

Karakteristično je za sve staje ovog područja, da se iznad njih nalazi sjenik pokriven dvjema slojevima dasaka dugih oko 1 metar, kojih ima tri reda, odnosno četiri iznad strane, na kojoj je prostor za lišće. Sjenici služe za spremanje sijena s obližnjih košanica *(senožeti)* i lisnika *(vejnk)*, koji se kreše većinom s jasenovih stabala, ostavljenih na mjestima po sjenokoši, kojoj su na rubu obično smještene staje. Na sjenike se ulazi izvana uvijek sa zapadne strane ili širokim, jakim ljestvama ili direktno s tla kroz vrata, kojima otvor obično iznosi oko 1,25 × 1,25.

Nedaleko od ovoga *hleva* nalaze se još dva veća (oko 50 č. m.), kojima su vlasnici također iz Mojstrane. Uz ove nema kuća za stanovanje, a služe u donjem, kamenom dijelu samo za smještaj goveda; gornji je, drveni dio uobičajeni sjenik. To su u ovom kraju jedine zidane staje vjerojatno novijeg datuma, što se može prosuditi i po očuvanosti drvene građe. Imaju po dva prozora oblika krnje piramide, kojima je podnica okrenuta napolje (60 × 50), a vrh unutra (20 × 40), drveni pod i dvoje naspramne jasle uzduž dužih zidova. Ispred stajskih vrata su natkriveni torovi za goveda. Obje staje su građene na kosu terenu, tako da se na sjenik ulazi jednostavno s okolne tratine te se prema tome dijagonalna polovina stajskih zidova nalazi u zemlji. Te se staje razlikuju od drugih time, što nemaju posebnog prostora za spremanje stelje.

2. TURKOVA PLANINA

Planinski stan Andreja Lakote, poznat kao *Turkova koča* (sl. 13, 14), nalazi se nekoliko metara od puta Mojstrana–Aljažev dom. Čitav stočarski objekt sastoji se od *koče, hleva* za goveda, *hleva* za ovce i nekoliko »kozolaca« različne veličine, razasutih po sjenokošama, gdje je u ogradama sve to smješteno. Ovaj je stan najveći i mnogo se razlikuje od predašnjega.

Koča (sl. 5, 13, 14). Ukupna je veličina 10,5 × 5 m. Zidana je od kamena (prije 100 godina) i to je najveća i najbolje uređena stočarska kuća u dolini Vrata. Izvana i iznutra okrečeni zidovi, debeli oko 50 cm, daju kući lik male tvrđave, osobito kad se promatra sa sjeverozapadne strane, odakle se vide maleni otvori u zidovima *shrambe* (sl. 13). U južnom su i istočnom zidu prozori srednje veličine. Krov na četiri vode pokriven je šinrom u devet stepenastih redova. U zgradu, postavljenu dužom stranom prema istoku, ulazi se na jedna vrata, koja vode u kuhinju, a iz nje se nalijevo dolazi u *izbu*, nadesno u *shrambu*.

Kuhnja (sl. 5, 15) za sirenje je nešto veća i viša (3 m) od Poldove, mnogo svjetlija i pored više namještaja ima više mjesta za kretanje. Pod je zemljan, stropa nema, ali ni pregrade od tavana nad *shrambom* i *izbom*, tako da dim prolazi i kroz tavanski dio krova. Ognjište (1,5 × 1,1 × 0,45 m) je smješteno pored zapadnog zida, nasuprot prozoru

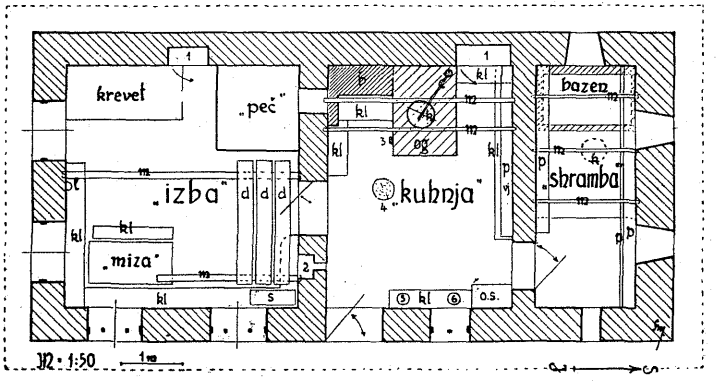

Sl. 5. »Planinska koča« Andreja Lakote

1 – ormar	b – banak	og – ognjište
2 – ognjište za svijetlo	c – »cug«	o. s. – ormar za sir
3 – »mali cug«	k – kotao	p – polica
4 – panj	kl – klupa	s – sanduk
5 – kabao	m – motka	vj – vješalica
6 – umivaonik		

(0,65 × 0,65) s rešetkama i ulaznim vratima, tako da je danje svijetlo potpuno dovoljno za vršenje svih poslova na ognjištu i oko njega. Pored njega je oveći panj za cijepanje i usitnjavanje ogrjevnog drveta, a iznad njega su motke za vješanje potrebnog posuđa i sušenje pokislog rublja i odjeće. Klupa, postavljena pored zida *shrambe*, ima ulogu sirarskog stola, kojega nema ni u jednoj sirarskoj kuhinji u Vratima. Iznad te klupe je polica za sirarski pribor (obod, daske itd.) i kuhinjsko posuđe, a ispod nje neka vrsta vješalice s čavlima i žicom, na koju se stavlja pribor potreban kod sirenja: *trnač*, *posnemalka*, *cedilo*, *zajemalka (šefla)*, kao i za redovno kuhanje hrane. Odmah pored *cuga* smještenog u uglu ognjišta ostavljena je u zidu udubina (150 × 95 ×

45 cm), kojoj tri dijela zaprema ormarić s mrežicom na prozorčiću, a preostali dio je otvoren. Sirovi i ljudska hrana (mlijeko, skuta, pšenični hljeb, sol), pribor za jelo (tanjiri, vilice, žlice, noževi, čaše), posuđe za kuhanje jela i stočna sol spremljeni su u ormaru (110 × 68 × 45) pored prozora, ispod kojega je klupa, na kojoj stoji kabao *(kanta* ili *ajmar)* s vodom za piće i pranje, umivaonik itd. Iza vrata je metla od vrijesja (Erica). Inače se *kuhnja* bitno ne razlikuje od drugih.

Izba (sl. 5.), stambena prostorija sirara i pastira, 3,25 × 4 m, ima drveni pod i žbukani strop, dva prozora prema istoku (55 × 55 cm) i dva na jug (1 × 1 m), sve sa željeznim rešetkama i staklom, tako da je soba vrlo svijetla. U desnom je uglu pored kuhinjskog zida zidana peć, dijagonalno od nje stol *(miza)* okružen s tri strane klupama, zatim postelja sa slamom u slamarici, pokrivena gunjem, i uzidan ormarić. Na zidu ima nekoliko slika svetaca, zaštitnika stoke, svjetiljka, a u zidu prema kuhinji lijevo od vrata nalazi se mala udubina, zapravo ognjište. To je nekad služilo i za osvjetljavanje sobe. Dim je izlazio u kuhinju kroz posebno udešeni otvor u zidu. Uzduž sobe po sredini ispod stropa smještena je motka za sušenje mokre odjeće. Na toj i drugoj pored istočnog zida stoji poprijeko nekoliko dasaka, koje služe kao police. Na klupi pored istog zida smješten je sandučić s hranom za stoku: posije i smjesa posija, kukuruza i ječma.

Shramba (sl. 5 i 13 – 1,65 × 4 m), specijalno namijenjena i udešena za mljekarske svrhe, zaprema sjeverni dio kuće, polumračna je i promajna, što je postignuto sa četiri nezačepljena otvora različne veličine, od kojih su tri već poznatog skošenog oblika. U zemljanom je podu betonski bazen za hlađenje mlijeka ledom, snijegom, vodom ili na suho. Pokriven je daskama kao i dio poda ispred njega. Uzduž zidova su police, a iznad njih tri poprečne motke za vješanje sirarskih kotlova, koji tu čekaju na upotrebu. Odozgo je ta prostorija zatvorena drvenim stropom.

Hlev za goveda (sl. 14) udaljen je nekih 25 metara od kuće. Kao i svi drugi, bilo za goveda, bilo za ovce, izgrađen je na kamenom temelju od drvenih balvana, a tavan je udešen za spremanje sijena. Pokriven je već dosta trošnim daskama. Pored staje Kristla Lakote to je jedina, koja ima na začelju sa stajskog zabata spušten krov, ispod kojega je otvorena *šupa* za kola i ulaz na sjenik. Uz južni zid ove staje prislonjen je mali svinjac (1,7 × 1,25 m).

Hlev za ovce (sl. 6, 16) izgrađen je 1865. godine, što se vidi po urezanim brojkama, a po jednakoj istrošenosti može se zaključiti, da je i hlev za goveda iste starosti. Do njega vodi oko 30 metara dug, ograđen prilaz *tamar,* kojega *ograje* počinju iza staje za goveda, gdje je ulaz zatvoren vratima. Širok je 1,5 m, a 1,40 m visoka ograda načinjena je od dasaka i smrekovih vršika. U *tamaru* se ovce zadržavaju u vrijeme mužnje, koja se vrši u toru za ovce (2,5 × 6 m), natkrivena sa stajskog pročelja spuštenom strehom, kojoj je jedan kraj na visini od 3 m, a drugi 1,5 m. U tor se puštaju ovce jedna po jedna kroz 35 × 50 cm

velik otvor, nazvan *movža* (sl. 6, VII. detalj), koja se zatvara i otvara okomito užlijebljenom daskom. Pored nje su vrata široka oko jedan metar za skupni prolaz stada. Izvan staje ispod produženog krova nalazi se šupa za stelju od lišća, koja nema vrata prema toru *(guti)*, tako da se ovce mogu po volji i u njoj zadržavati, kad nema lišća, čime je povećan tor. Jedan je zid šupe stajski; drugi je nasuprot prvome od dasaka, koje samo na polovini dužine dopiru do krova, a druga je polovina otvorena iznad 120 cm visine; treći, kratki zid je od dasaka, koje se mogu lako vaditi iz žljebova u stupovima, koji ih drže. Ta i

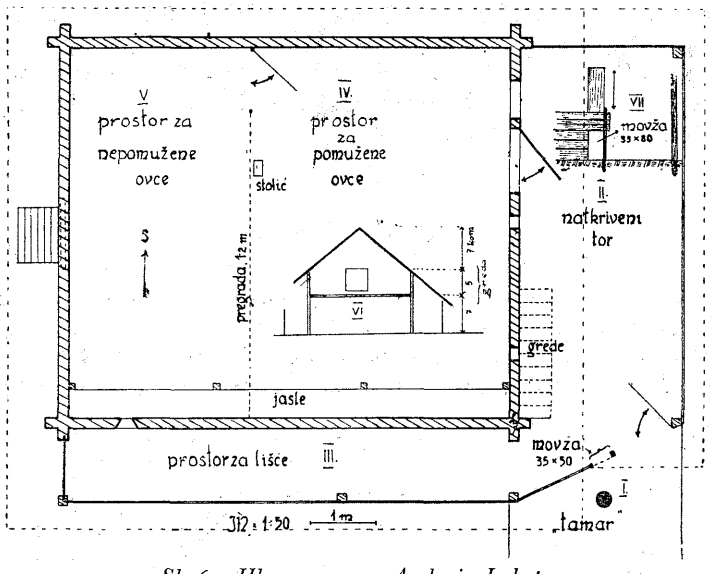

Sl. 6. »Hlev« za ovce Andreja Lakote

I – »tamar«
II – natkriveni tor
III – prostor za lišće
IV – prostor za pomuzene ovce
V – prostor za nepomuzene ovce
VI – izgled sa začelja
VII – detalj »movže«

Kristlova staja imaju u tor produžene tavanske grede, koje čine neku vrstu police za ostavljanje vila, grabalja, koša za lišće, stolica za mužnju i drugih potrepština.

U unutrašnjosti *hleva* duž jednoga zida su jasle za ovce. One su 75 cm visoke, 40 cm duboke i 45 cm široke. Da bi nejednako visoke ovce mogle dohvatiti hranu, jasle su na jednom kraju niže, a osim toga imaju u prednjoj stijeni 20 cm duboke ureze, u koje ovce stave vrat i tako približe gubicu hrani na dnu jasala. Niska (1,25 m) poprečna ograda dijeli staju u dva dijela: za nepomuzene i pomuzene ovce. Iz prvoga se pušta jedna po jedna ovca, hvata na vratima, pomuze i pusti u drugi dio, odakle može izaći u tor. Osvjetljenje je u staji gotovo nikakvo, jer su otvori, koji nadomještaju prozore, maleni i nemaju direktno svijetlo.

Prvi je otvor (20 × 10) u prostoru za nepomuzene ovce na visini od 110 cm i gleda u prostor za lišće. Drugi je velik kao i prvi na visini od 75 cm u čeonom zidu, u kojem je i treći, najveći (75 × 10), smješten dijagonalno prema prvome, ali odmah ispod stropa. Oba gledaju u tor. Smještajem ovih otvora u različnoj visini pored zračenja kroz zidove i vrata riješeno je pitanje dovođenja svježeg i odvođenja istrošenog zraka.

Sjenik na tavanu staje ima zapravo lik mansarde bez prozora. Zidovi su mu oko 1,15 m visoki. Na pročelju i začelju su grede prorijeđene radi zračenja sijena. To se pomaže i jednim otvorom (20 × 50 cm) u balvanima, koji je udaljen oko 50 cm od začelja. Budući da je staja na malo kosom terenu, zapadni je zid izvana visok samo 120 cm uračunavši tu i debljinu stropa. Od stropa, u tom slučaju poda sjenika, do donjeg ruba vrata (133 × 125 cm) ima oko 40 cm. Prema tome je jasno, da se na taj sjenik ulazi ljestvama.

3. ANCELJOVA KOČA

Ovaj stan (sl. 17) je u novije vrijeme svima dobro poznat po *planšaru* Kristlu Lakoti, koji ga već dugo drži u zakupu, te se taj objekt zove i *Kristlova koča.* Kuća se razlikuje od drugih time, što je nova, manja, niža, izgrađena od betona i što ima na zadnjoj strani ispod strehe oluk,

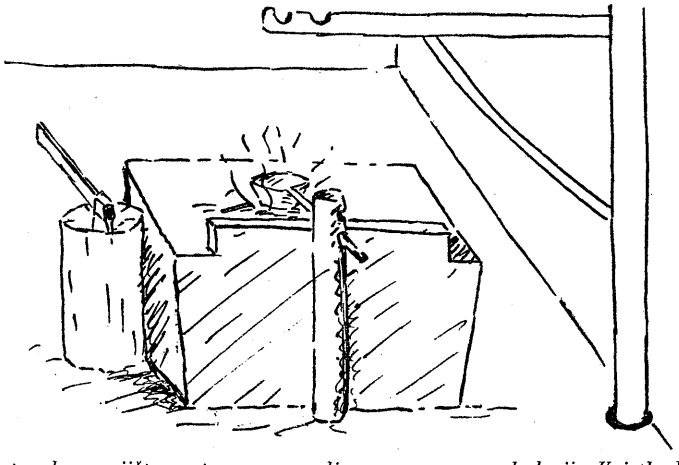

Sl. 7. Betonsko ognjište – »ponev«, »mali cug«, »cug« u »kuhnji« Kristla Lakote

iz kojega se kišnica hvata u betonski valov iza kuće. *Kuhnja* je slična već prije opisanima, samo što ima betonsko ognjište (sl. 7) i malu željeznu peć. U izbi nema nikakve peći, a *shramba* ne postoji te se sirovi drže u ormaru u izbi.

Uz samu kuću prislanja se ograda, preko koje vodi prijelaz za ljude (sl. 19) na livadu, na kojoj se u donjem dijelu nalazi nekoliko »kozolaca« sa strehom i zajednički *hlev* za govoeda i ovce (sl. 8, 17, 18). U nj vode tri ograđena prilaza za stoku, koji ujedno služe i kao otvoreni torovi, a kojih nema kod drugih staja. *Hlev* je drven, pokriven daščanim krovom, koji je produžen prema potrebi te pokriva s južne strane prostor za lišće, s istočne tor za ovce, sa sjeverne tor za goveda i sa zapadne

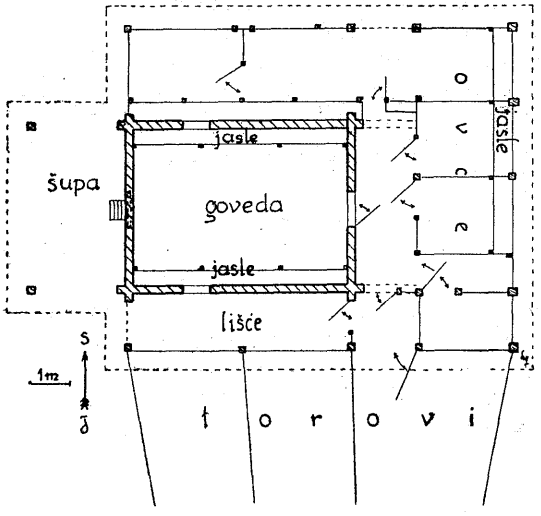

Sl. 8. »Hlev« za goveda i ovce Kristla Lakote

šupu, ispod koje je ulaz na sjenik. Torovi su daskama zatvoreni sve do krova, čime se razlikuju od torova drugih stanova. Staja je mračna i bez stelje pa je nečista od izmeta krava, ali nije zagušljiva, jer zrak struji kroz rijetke balvane pri temelju. U toru za ovce su jasle i ljestve za hranjenje ovaca sijenom, zatim mali stolić, a na njemu stolica za mužnju. Još jedne jasle su u toru za goveda.

4. KOZOLCI I OGRADE

Pored opisanih stanova, a i inače duž doline Vrata nalaze se manje ili veće košanice, a na njima potreban broj stalno postavljenih »kozolaca« za brzo sušenje pokošene trave. Ovdje su *kozolci* većinom nepokriveni (sl. 20). Izuzetak je jedan na Kristlovu travniku, koji ide u bolji tip kozolaca, jer je pokriven uskim uzdužnim krovićem od daščica (sl. 19). Izgrađeni su što bliže staje-sjenika, različne dužine i visine, obično od 9–13 redova, zapravo motaka s promjerom 10 cm, razmaknutih

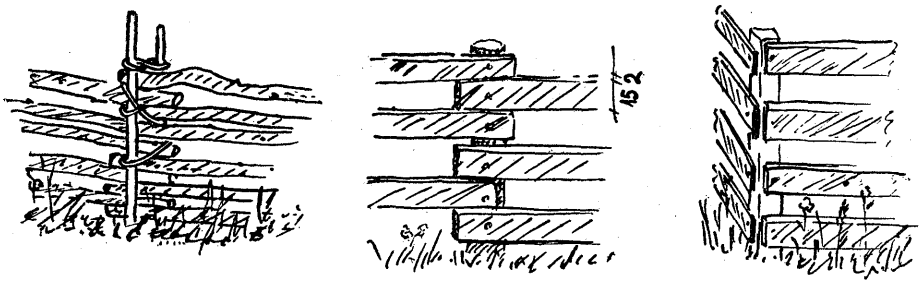

Sl. 9. Tipovi ograda u dolini Vrata

za neko 20–30 cm. Motke su ili provučene kroz stupce, debele 16 × 20 cm, ili se mogu lako vaditi iz otvora na stupcima, kao što se vidi na crtežu. Stupci nosači motaka za sušenje trave ukopani su u zemlju u razmaku od 5 m, a ima ih ovdje obično 2–4, već prema potrebi odnosno količini trave, gustoći i broju kozolaca.

Travnici su radi zaštite od stoke ograđeni raznovrsnim drvenim ogradama (*ograje*, sl. 9, 19) od materijala, koji je pri ruci: piljene i cijepane smrekove daske, vršike i motke. One su ili prikucane čavlima za stupce ili su složene između po dva kolca vezana gužvom od ljeskovih šiba. U ograđene prostore ulazi se odmicanjem jednog dijela ograde poput krila, izvlačenjem motaka i dasaka iz njihovih ležišta ili, što je najbrže, prekoračivanjem preko ograde. Tomu služi mala klupa (sl. 22), koja poprijeko probija ogradu.

Sl. 20. »Kozolc« bez strehe i ulaz na sjenik – »Poldova planina«. – Zapadna strana

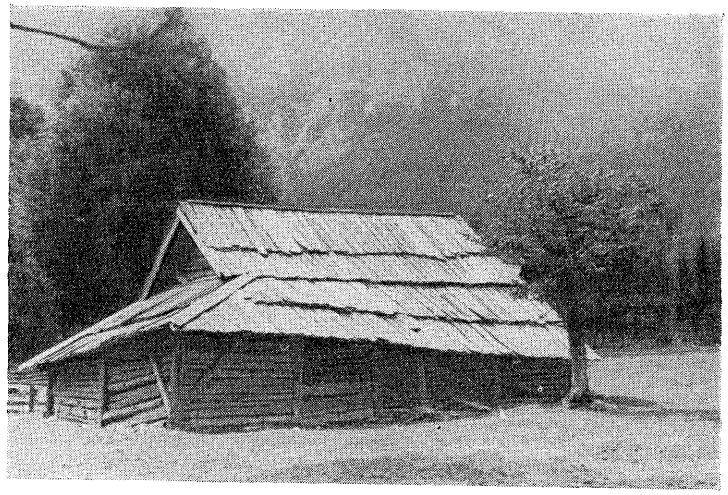

Sl. 18. »Hlev« za goveda i ovce Kristla Lakote. – Sjeveroistočna strana

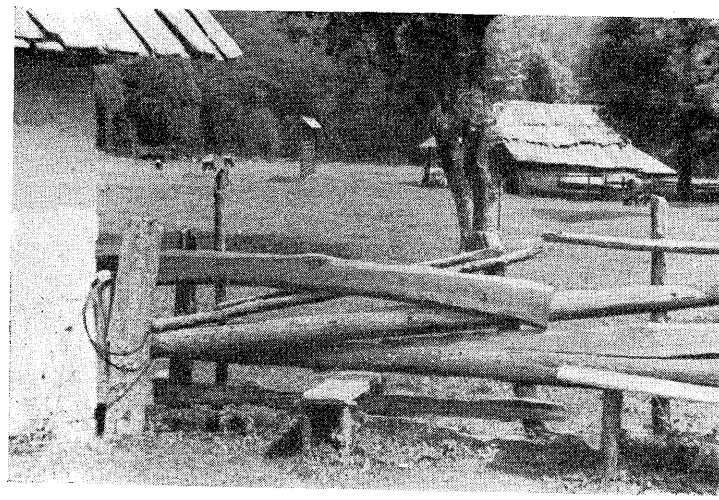

Sl. 19. Prijelaz preko ograde na stanu Kristla Lakote

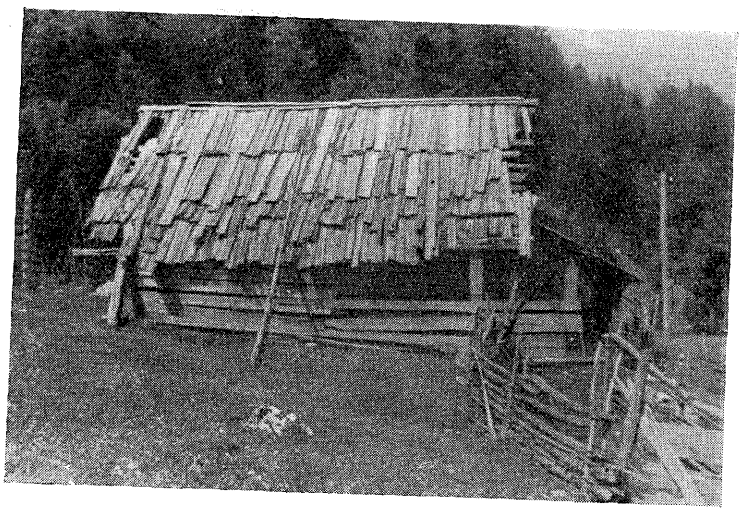

Sl. 16. »Hlev« za ovce, »tamar«, »movža« Andreja Lakote. – Južna strana

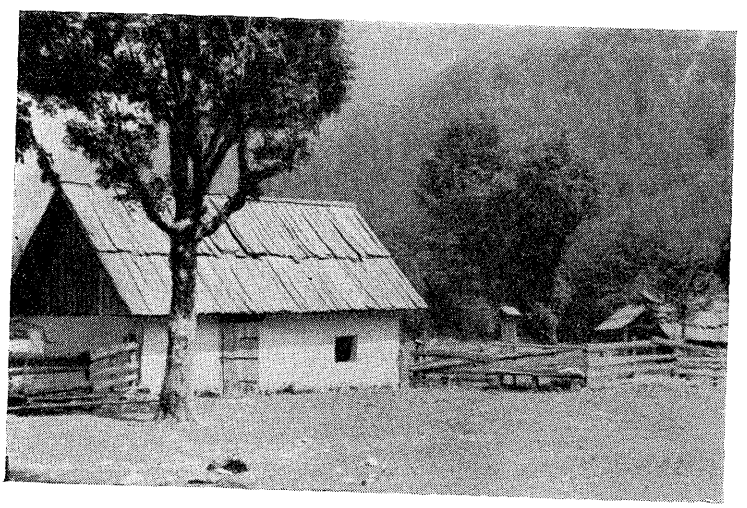

Sl. 17. Stan Kristla Lakote: »sirarna«, »hlev«, »kozolc« sa strehom i »ograja«. – Jugozapadna strana

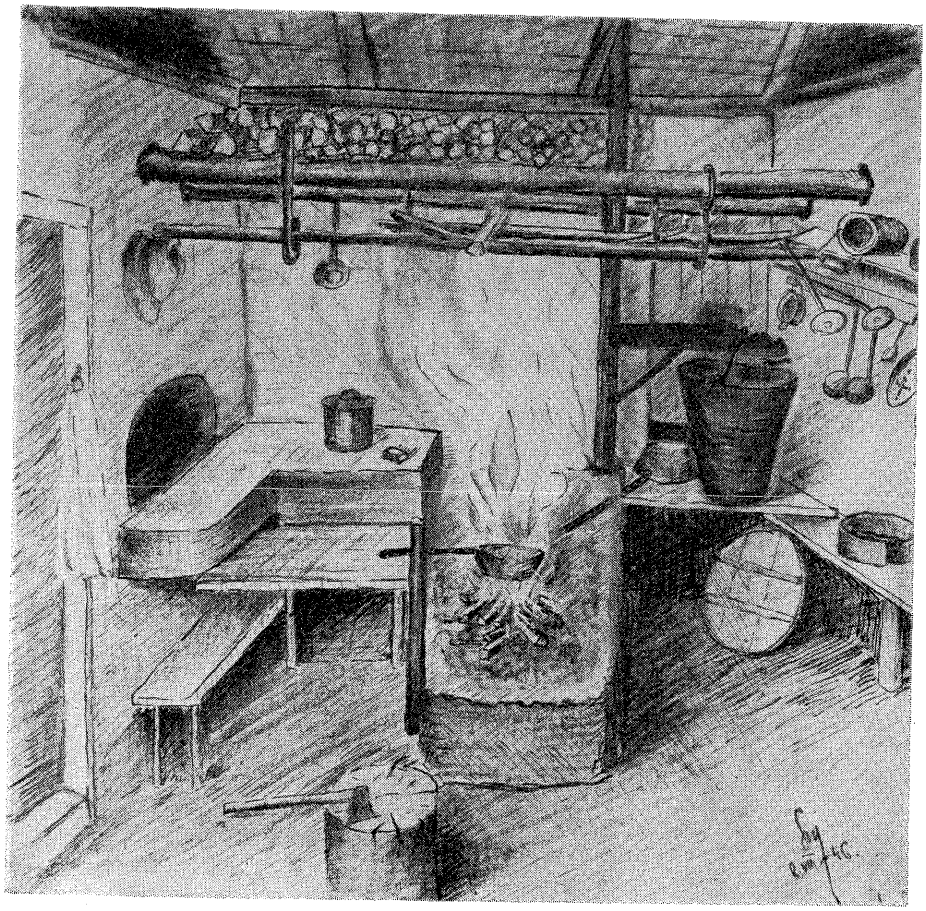

Sl. 15. »Kuhnja« za sirenje ovčjeg sira u »planinskoj koči« Andreja Lakote

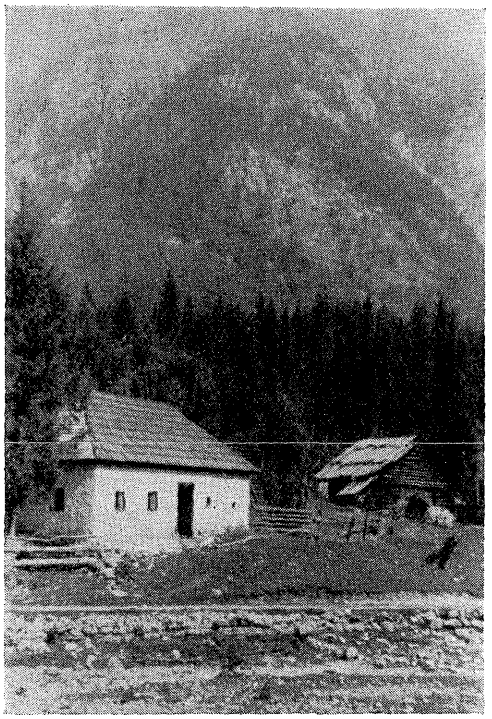

Sl. 14. Stan Andreja Lakote: »sirarnica«. U pozadini »hlev« za goveda sa prigrađenim svinjcem. – Jugoistočna strana

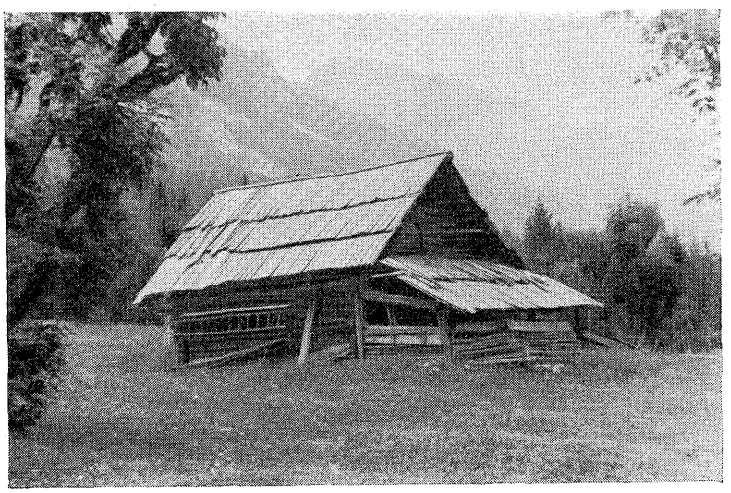

Sl. 12. »Poldov hlev«. – Sjeveroistočna strana

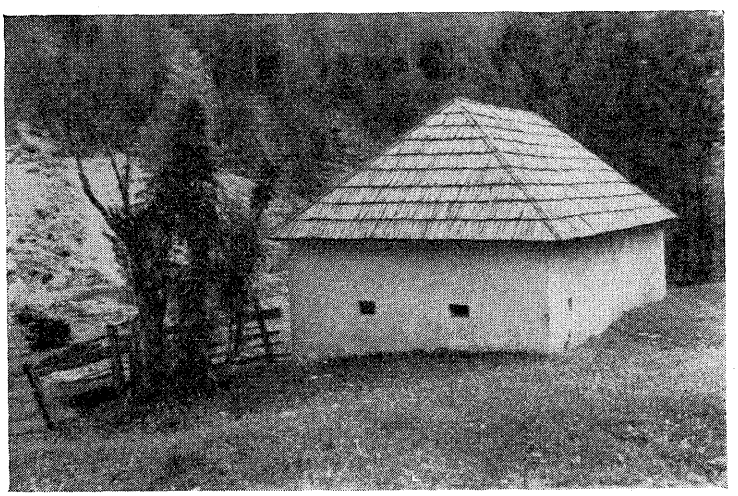

Sl. 13. »Koča« Andreja Lakote: »shramba«. – Sjeverozapadna strana

Sl. 10. »Planinska koča« Janeza Polde. – Južna strana

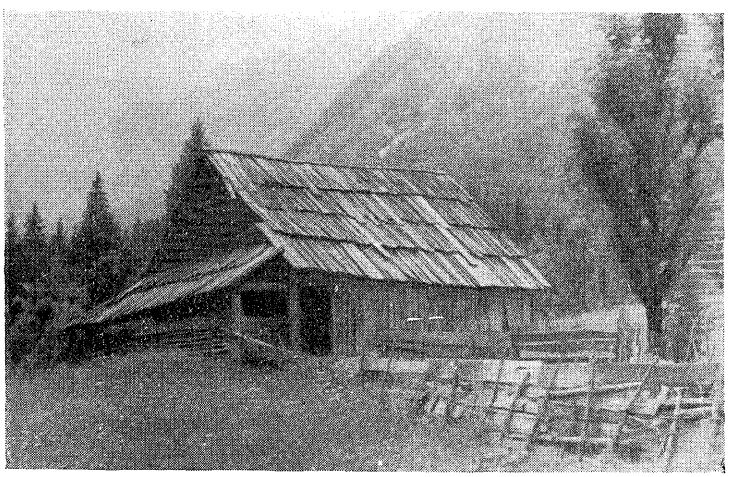

Sl. 11. »Poldov hlev« za goveda i ovce, s natkrivenim torom i ograđenim prilazom. – Jugoistočna strana

MILENKO S. FILIPOVIĆ

ŽIR U ISHRANI BALKANSKIH NARODA

Kod balkanskih naroda, i u normalnim vremenima, skupljanje samorodnih biljnih proizvoda i sitnih životinja imalo je znatnog udela u narodnom životu, u nekom kraju većeg u nekom manjeg. Dovoljno je da potsetim na mnogobrojne vrste gljiva koje se beru i jedu, pa na trnjine, jagode, borovnice, drenjine, maline i kupine, puževe, školjke i rakove, zatim razno zelje kao: lobodu, štir, koprive i dr., pa mnogobrojno lekovito bilje itd. Namirnice takvog porekla su od velikog značaja i udela u ishrani osobito kod siromašnijeg seoskog sveta, a naročito kod pastira, kod kojih se i inače može naći srazmerno najviše ostataka i uspomena iz davne kulturne prošlosti. Kao karakterističan primer navešću samo ovo. Jedan od ispitivača našeg narodnog života iznosi kako je pastirska hrana u Lici suha i oskudna: zimi pastiri dobijaju hleba i slanine, a leti se hrane *zamuzom* (mešavina svežeg i kiselog ovčijeg mleka). U proleće i u leto im je nešto bolje, a to bolje je u ovome: leti beru jagode, kojih tu ima dosta, a u jesen lešnike, koje spremaju i za zimu. U proleće srču *musu*, sok iz grabova, bukova i javorova drveta, a jedu i javorovu mezgru (liko).[1] A u ratnim i gladnim godinama, koje su kod nas bile tako česte, svet se redovno vraćao iskustvima svojih predaka – koja je na taj način periodski osvežavao – pa se hranio korenjem, korom sa stabala i raznovrsnim plodovima koji se ne jedu u normalnim prilikama, pored toga što se je u većoj meri koristio onim samorodnim proizvodima koje je već inače upotrebljavao, kao što su na pr. različne vrste zelja, žir i dr. Naši stari zapisi i narodna predanja obiluju kazivanjima o takvim nevoljama i sredstvima kojima su se ljudi služili da se spasavaju.

Od svih pomenutih samorodnih biljnih proizvoda koji dolaze u obzir u savremenoj balkanskoj narodnoj ishrani najveći značaj imaju hrastov i bukov žir. Jedenje žira u različnom obliku jest, može se reći, svuda

u običaju. Što je najvažnije, tako reći i u naše dane ima toga da se od žira pravi i hleb, glavno jelo balkanskih seljaka. Toga je i kod nas u prošlosti bilo više, a upotreba žira za pravljenje hleba bila je nekada veoma rasprostranjena u zemljama gde ima hrasta.

Hrast je drvo koje uspeva poglavito u Sev. Americi, Evropi i Zapadnoj Aziji. Poznato je preko 200 njegovih vrsta. Glavne su vrste koje uspevaju u Evropi: Quercus pedunculata (hrast lužnjak), Quercus robur i Qu. cerrus (cer). U Južnoj Evropi uspeva više zimzelenih vrsta. Po našim zemljama uspeva nekoliko vrsta hrasta. Vrlo je značajno da neke vrste hrasta nose imena koja su dobile baš po ukusu svog žira: *blagun* ili *blagunj* u Srbiji i Makedoniji a *sladunac* u Hercegovini (Quercus conferta), zatim vrste *gorun* i *ljutik* (Quercus sessiliflora). I kod Bugara su poznati ti isti nazivi: *gorun, sladun* ili *blagun* i *ljutak*. Činjenica da neke vrste hrasta nose kod Južnih Slovena imena po ukusu svog žira najbolji je dokaz kako o velikoj starini tako i o velikom rasprostranjenju upotrebe žira u ljudskoj ishrani kod Južnih Slovena. Hrastov žir se upotrebljavao kod nas i kod naših suseda, a delimično se i danas upotrebljava, da se melje u brašno i jede kao hleb, da se jede pečen, kuvan ili sirov, da se upotrebljava kao surogat za kafu i da se jede kao lek. Upotrebljavan je ne samo u godinama gladi i oskudice, nego i u normalnim prilkama.

Hranljivost hrastova žira je u tome što sadrži 35% skrobnog brašna, 8% šećera, 7% belančevina, 4% masti, a pored toga sadrži 2% smole i oko 6–9% štavne kiseline, zatim gume, celuloze i dr. Od procenta štavne kiseline (tanina) zavisi da li će se žir jesti. Neke vrste žira imaju manje te kiseline, pa su bolje za jedenje. To je osobito slučaj sa Quercus ilex i s istočnjačkim vrstama Qu. macrolepis i Qu. vallonea. Međutim, kao što će se videti iz daljih izlaganja, u kontinentalnom delu Balkana jede se i jeo se je žir gotovo od svih vrsta hrasta koje tu uspevaju, pa i od cera, čiji je žir najoporniji. Pravilo je da tamo gde uspevaju razne vrste hrasta ljudi jedu žir od one vrste koja je najukusnija, a gde uspeva samo jedna vrsta, onda se jede taj žir što ga ima. Već ovde da napomenem da nije tačno tvrđenje E. Majerhofera da naš domaći žir, zbog velikog sadržaja tanina, ne dolazi u obzir kao ljudska hrana.[2] I pored te njegove rđave osobine, u našim zemljama je žir upotrebljavan kao ljudska hrana. Doduše, danas više žir nema ni u balkanskim zemljama nikakav naročit značaj u ishrani u normalnim prilikama. Ali, žir se iskorišćava za ishranu u mnogim krajevima i na razne načine, što je sve dokaz o negdašnjoj veoma rasprostranjenoj upotrebi žira u ishrani kod Južnih Slovena i drugih balkanskih naroda i o tome da je nekada žir imao značajan udeo u njihovoj ishrani.

[1] *Hećimović, M.:* Ovčarstvo u selu Ivčević Kosi u Lici. – Etnografska istraživanja i građa II (Zagreb 1940), 99.

[2] *Mayerhoffer, E.:* Leksikon prehrane (Zagreb 1944), 504.

HRASTOV ŽIR U LJUDSKOJ ISHRANI

1. *Hleb od žira*

Ispitivanjem narodnog života i običaja, uglavnom dobronamerni ljudi ali bez potrebne etnološke spreme, opisujući način života i način ishrane, obraćali su pažnju u prvom redu i gotovo jedino na jela koja se gotove u kući od biljnih ili životinjskih materija što ih proizvode sama domaćinstva. O ishrani u nenormalnim prilikama oni retko govore, a gotovo nikako ne obraćaju pažnju na ono što ljudi, pastiri i deca beru i jedu onako uzgred. Stoga se u našoj nauci malo znalo o oblicima tog najstarijeg pribavljanja hrane i drugih potreba kod nas i o iskorišćavanju takvih proizvoda.

U članku pod naslovom »O narodnoj hrani u Marijovu« prof. V. S. Radovanović izneo je kako je u izdvojenoj i zabačenoj oblasti Marijovu u Makedoniji i danas još sasvim dobro poznat hleb od žira *(želadov leb)*. Odmah u početku svog članka naglasio je kako se ništa više nije znalo o upotrebi žira za jelo kod Srba sem jednog saopštenja d-ra Sime Trojanovića: da su gladne godine 1813. u Srbiji mahom mleli žir i pekli hleb (ipak, već je bilo više podataka o tome, koji su promakli prof. Radovanoviću). Prelazeći na izlaganje o upotrebi hleba od žira u Marijovu, V. S. Radovanović iznosi kako je hleb od žira bio u Marijovu sve do prvog svetskog rata glavna redovna hrana siromašnijeg stanovništva, a ne samo u gladnim godinama. Takav hleb se jeo osobito kad je i inače oskudna hrana na izmaku, obično još od sredine zime i sve do nove letine. Planinska sela u Marijovu imala su svoje *zabele* (zabrane, gajeve), koje su veoma pazila baš radi žira ili želudi. Svaki domaćin bi s jeseni brao u svom *zabelu* žir (u selu Vaprčanima bi svaki nabrao najmanje po 1000 oka), od čega bi se jedan deo upotrebio za ishranu stoke a drugi deo za ishranu čeljadi. Dok su u normalnim godinama samo siromašniji svoju ishranu dopunjavali žirom, u gladnim godinama bi žirovni hleb bio glavna hrana svega planinskog stanovništva. Žir koji bi nabrali s jeseni ljudi bi prvo dobro osušili na suncu a onda smeštali u hambare *(soknice)*. Žir namenjen ljudskoj ishrani najpre se stavljao u zemljanu peć, da bi pečenjem izgubio opor ili gorak a zadobio prijatniji ukus. Pečen žir bi mleli, a posle se to brašno mesilo kao obično, presno (beskvasno) testo, od kog se pekao hleb. Za vreme prvog svetskog rata (1915–1918) uništeni su im njihovi hrastovi *zabeli*, i otada nestaje upotreba žira u ljudskoj hrani.[1] I sam prof. Radovanović naglašava u svom radu kako se žirovni hleb upotrebljavao u planinskim selima Marijova i da ni sami Marijovci nisu bili nimalo oduševljeni tom vrstom hleba. U zbirci narodnih umotvorina iz Marijova, koju je takođe objavio prof. Radovanović, ima pesma kojom se rugaju selu Vrpskom da im devojke po *zabelima* beru želudi da od njih prave hleb.[2] Prof. Radovanović je, u pomenutom članku, ušao i u rasmatranje o poreklu i starini tog načina spravljanja hleba, na što ću se i ja osvrnuti u svojim daljim izlaganjima.

Upotreba žira u ishrani ljudi kod balkanskih naroda mnogo je više rasprostranjena i mnogo raznovrsnija nego što je to bilo poznato prof. Radovanoviću. Upotrebljava se ne samo hrastov nego i bukov žir. Pored toga, ne samo u Marijovu, nego i drugde je bilo da se pravi hleb od žira, a bilo je i toga da se žir jeo, pa se i danas jede, i na još primitivniji način: jednostavno pečen, kuvan ili čak i sirov. Podatke za ovaj prilog prikupljao sam poglavito na svojim putovanjima. Nisam dospeo ni u sve srpske oblasti a kamo li u sve druge krajeve. A pošto sam gotovo svuda tamo gde sam dospevao nailazio na upotrebu žira u ljudskoj hrani, verujem da bi se o tome moglo sabrati još mnogo građe.

Kako nisam upućen u botaniku, nisam uvek mogao da saznajem i određujem od kojih se varijeteta hrasta odnosno bukve jede žir.

Upotreba žira u ishrani veoma je rasprostranjena na Balkanu, tako da se može smatrati opštom pojavom, imajući, razume se, u vidu da u onim krajevima gde nema hrastovih i bukovih šuma nema ni upotrebe žira u ljudskoj ishrani. Isto tako, nestajanje tih šuma, koje ustupaju mesto oranicama gde će se gajiti žitarice koje daju mnogo ukusniji hleb, povlači sa sobom, kao što se vidi iz primera što ga je naveo prof. Radovanović i iz nekih koje ću ja izneti, i nestajanje žira i žirovnog hleba sa jelovnika i najsiromašnijih seoskih slojeva. Mnogo je tome doprinelo i usavršavanje saobraćaja i olakšanje trgovine i snabdevanja, osobito u doba železnice i parobroda, što je omogućilo brzo i jeftino snabdevanje žitom ne samo u slučaju nerodice ili druge nevolje, nego i u normalnim godinama, za naše tzv. pasivne krajeve, u kojima uopšte prinos od domaće zemljoradnje i žetve nije dovoljan da prehrani stanovništvo. I uvođenje i naglo širenje kulture kukuruza moglo je takođe doprineti da se siromašni seoski svet hrani boljim vrstama hleba.

Da je upotreba žira u ishrani kod našega sveta veoma stara, nisu potrebni neki naročiti dokazi, pored već iznete napomene o nazivima za pojedine vrste hrasta po ukusu njihova ploda. Zanimljivo je ipak, da imamo dosta starih pisanih svedočanstava.

Sveti Sava, u »Žitiju« svog oca Nemanje-Simeona, govori za sama sebe kako »отидох в страну тужду далече жируе се с свињами и тех пиште не насишташе се ...«[3] To kazivanje se ne sme shvatiti bukvalno, jer je ono samo alegorija prema jednom stavu iz priče o bludnom sinu u Evanđelju po Luki (XV, 16: »... i željaše napuniti trbuh svoj roščićima koje svinje jeđahu, i niko mu ih ne davaše«). Ali, pokazuje da se je kod Srba u 13 veku dobro znalo za upotrebu žira u ljudskoj ishrani, dok je sv. Sava govorio o žirenju, a Vuk Karadžić je u prevodu Novog zaveta upotrebio izraz »roščići«, koji potpuno odgovara grčkom izrazu τῶν κερατίων. Sv. Sava je dakle, prevodio slobodno i prilagođavao se srpskoj stvarnosti.

Gladne godine su često posećivale naše zemlje, i u našim starim letopisima i zapisima ostavile su mnogo tužnih uspomena. God. 1454 vladala je velika glad na tlu današnje Bosne i Hercegovine. Verovatno je to ista glad, za koju pod godinom 1456 cetinjski letopis beleži da je bio

»гладь крѣпькь по вьсоудоу«. Tad su mnogi izgladneli bednici iz Hercegovine hteli da se sklone u Dubrovnik, ali ih Republika nije htela da primi. Begunci su, zbog toga, morali stanovati u pećinama na morskoj obali, hraneći se žirom, travom i korenjem.[4]

Prema tome, nije tačno da nema nikakvih podataka o upotrebi žira za ljudsku hranu u srednjem veku, kako je mislio prof. Radovanović. Pretpostavljao je, doduše, da su zakonske odredbe naših srednjevekovnih vladara o pribiranju dažbina od »žirovnine« ili »žirovnice« i zabrane Dubrovačke republike da se seku dubovi koji rađaju žir značile da je žir u to vreme imao veliki značaj za stanovništvo delom kao stočna a svakako i kao ljudska hrana.[5]

Kao što je pomenuto, S. Trojanović je izneo da su u Srbiji seljaci gladne godine 1813 mahom mleli žir i pekli hleb, pa šta više nije ni žira bilo dovoljno, koji su skupljali ispod snega, nego su žirovom brašnu dodavali i tucane hrastove kore. Još 1948 godine imao sam prilike da slušam po okolini Gornjeg Milanovca da su ljudi u Karađorđevo vreme, kada je bila glad i uopšte u gladnim godinama, mleli hrastov žir. Na drugom mestu iznosi S. Trojanović uopšte kako »u gladnim godinama naš se narod hranio tucanom cerovom korom i kukuruznim kočanjima, leskovom resom, gloginjama, šipcima, divljakama, žirom i raznim životinjama koje su mu do ruke došle.«[6] U predavanju na IV kongresu zemljoradničkih zadruga, 30 avgusta 1904. govorio je dr Milan Jovanović-Batut i o tom kako su retke kuće (a o krajevima da i ne govori) u Srbiji gde se jede čist pšeničan hleb ili čist ražni hleb i napolica (tj. smesa od pšenice i raži). Glavna hrana tadašnjem seljaku su proja i kačamak. Gdegde upotrebljavaju za hleb krupnik i sirak, gdegde mu domeću krompir, svinjdu itd., a u gladnim godinama mešaju u hleb i lošije smese. Kupuju na pr. očinke i posije pa ih jedu, samelju žir, šepurinu ili hrastovu koru; dodaju zelja, koprive, zemlje itd.[7]

Dok se u pisanim pomenima hleba od žira iz ranijeg vremena ne govori ništa podrobnije o tome kako je taj žir pripreman, podaci iz savremenog narodnog života pružaju nam u tom pogledu bliža obaveštenja, pa nam ujedno objašnjavaju i te šture podatke iz ranijeg doba.

Prvi put sam lično saznao u narodu za hleb od žira 1929 godine. U okolini Skoplja danas se jede obično hleb od mešavine brašna od pšenice, raži, ječma i kukuruza, u različitoj srazmeri, a najmanje od dve vrste brašna. Hleb se mesi s kvasom i bez kvasa. Hleb bez kvasa zove se *presnica*. U selu Ajvatovcu, koje pripada grupi tzv. ridskih (brdskih) sela na severoistoku od Skoplja, kazivali su mi da su nekada, do pre nekoliko decenija, siromasi pravili i jeli *presnicu* i od žira. Žir bi skupljali i onda ga sušili godinu dana, pa bi ga posle toga mleli. Taj hleb je bio gnjecav i, kad se prelomi, razvlačio se kao svila. Više se ne pravi takav hleb, jer su potpuno uništeni hrastovi *zabeli* oko sela. U okolini Skoplja poslednjih decenija naglo nestaje šume, pa je verovatno da je ranije, dok je bilo više šume, žir imao udela u ishrani seoskog

sveta i izvan ridskih sela. Napominjem da je ovaj kraj oko Skoplja veoma žitorodan.

Posle toga i pošto sam se upoznao sa rezultatima prof. Radovanovića, a sećajući se kako sam i sam nekada rado jeo bukov žir, na svim docnijim putovanjima marljivo sam se raspitivao i o tome i skupio dosta nove građe.

Hleb od žira ili želudi bio je poznat i u drugim krajevima, ali se upotrebljavao uglavnom samo u nevolji, samo u gladnim godinama. Međutim, kako su gladne godine u nekim krajevima, na pr. Popovu, bile veoma česte a gladnih ljudi bilo među siromasima i svake godine, takav hleb se je jeo često.

U okolini Strumice, gde ima dosta i kestena, hrastov i bukov žir se jedu na različne načine. Ima više vrsta hrasta, a jede se žir samo od vrste *blaguna* (Qu. conferta), koja je i dobila ime po blagom ukusu svog žira. Kada je bila neka glad, u selu Nivičinu svaki je domaćin sabrao po 6–7 tovara žira. Oni su taj žir najpre pekli, pa onda mleli i od tog brašna mesili hleb.

Na Glasincu, u Bosni, kad bi nastala glad, koristili bi razna sredstva koja se ne jedu u normalno doba, pa su skupljali i žir. Smatraju da je to bila još najbolja zamena hleba. Na Glasincu su žir prethodno tukli, pa ga onda mleli i pravili hleb.

U Popovu, u Hercegovini, žir takođe ima raznovrsnu primenu u ishrani. I u tom kraju se jede želud od raznih vrsta hrasta a naročito od *duba sladunca (bijelog duba)* i to u većoj meri u gladnim godinama. *Želud* se dobro osuši, pa se najpre istuca u stupi, a onda se melje u žrvnju. Hleb se mesi bez kvasa (»u prijesno«). U selu Griljanima su mi kazivali (1933.) da su oni koji 1877. nisu bili izbegli nego su ostali u selu čitav mesec živeli o želudu od kog su pravili hleb. U normalnim prilikama žir jedu samo pastiri.

Za vreme bugarske okupacije (1915–1918), u neposrednoj okolini Prizrena (selo Vrbičane i dr.) ljudi su, zbog gladi, brali hrastov žir, pekli ga u crepuljama, mleli i pravili hleb od čista žirova brašna. Takav hleb je mnogo stezao želudac. U Sredačkoj Župi (okolina Prizrena) u vreme okupacije 1915–1918 pravljen je hleb od brašna od hrastova žira i od kukuruznih klipova. Žir se prethodno sušio i tukao, pa se onda mleo. Tako isto i u Metohijskom Pogoru (selo Crkolez), za vreme gladi 1915–1918 jeli su hleb od hrastova žira. Hleb su mesili u presno.

Hleb od cerova žira jeli su, u vreme gladi, Srbi u Starom Kolašinu. Žir bi dobro osušili, pa ga onda mleli. Neki ga prethodno nisu pekli, dok su ga drugi pekli. Hleb su mesili u presno i u kvas. Ukusniji je bio hleb s kvasom. Ovaj podatak o upotrebi kvasa zaslužuje naročitu pažnju. To je jedini podatak te vrste do kog sam došao, ali nisam uspeo da pribavim bližih obaveštenja o tome. Inače, sva saopštenja sa balkanskog tla govore o žirovnom hlebu koji se sprema bez kvasa, u presno. Tako je i drugde u svetu: vrlo je teško potkvasiti žirovni hleb.[8]

Oko 1850 vladala je glad u brdskim selima iznad manastira Studenice. Po predanju, tada su se ljudi hranili hrastovim žirom i tako su se spasla čitava sela. Žir je prethodno pržen, zatim tucan, a onda se tek mleo i od toga brašna mesio hleb.

U okolini Prokuplja, u Toplici, priča se kako je u daljoj prošlosti, kad je u ovom kraju bila »pustinja«, bivala oskudica i tada se jeo žir. Žir su mleli, pa od tog brašna pravili hleb (mleli su i cerovu koru pa mešali u brašno). A za vreme prvog svetskog rata, u predelima Kosanici i Jablanici, ljudi su skupljali hrastov žir, sušili ga na suncu, zatim ga pekli na saču ili čemu sličnom, pa onda mleli i pravili hleb. Ko je imao, dodavao je drugog brašna.

Arbanaški Nikači u plemenu Kučima jeli su, za vreme gladi, hleb od samog žirovnog brašna, i to od hrastova ili bukova žira. Žir su prethodno sušili, pa ga onda mleli u vodenici. Arbanasi u Drenici takođe su, za vreme okupacije 1915–1918, jeli hleb od hrastova žira. Po jednom narodnom predanju Kastrata, tom plemenu je nekada žir bio važna hrana.[9] Podatak je iz druge ruke, ali je verovatno da je žir služilo mesto žita za hleb.

Pored toga što se pravio hleb samo od žirova (želudova) brašna, žir je mleven i to brašno dodavano običnom brašnu od žita ili drugim smesama, kao što su to izneli S. Trojanović i M. Jovanović-Batut za Srbiju. Tako na pr. na Glasincu su, za vreme prvog svetskog rata, mešali u hleb, pored drugih primesa, i hrastov žir, a u Popovu bi, u vreme gladi, obično jeli hleb od samlevene klenove kore, kuzeljina od kukuruza, kozalca, žira i nekih trava, čemu bi se dodalo malo pravoga brašna. Brašno od različitih vrsta žira služilo je stanovnicima predela Rame, uz ranije gladne godine, pa tako i u vreme prvog svetskog rata, kao zamena za drugo brašno i mešalo se u hleb. U Bjelopavlićima, u gladnim godinama, melje se hrastov žir i meša sa drugim brašnom. Žir se prethodno suši. U Kučima su, za vreme austro-ugarske okupacije 1915–1918 jeli hleb sa primesom brašna od hrastova ili bukova žira. U okolini Bijelog Polja na Limu kao hrana od nevolje služio je hleb sa primesom brašna od bukova ili hrastova žira. Žir se prethodno sušio pa mleo. Kazivali su mi da su u oskudici za vreme rata 1876–1877 po selima na Kopaoniku tucali hrastovu koru i žir, ali nisam saznao da li je hleb pravljen samo od toga brašna ili je ono dodavano drugom brašnu. I po selima u južnoj podgorini Kopaonika uz glad, na primer 1915–1918, jeo se i hrastov žir, koji se mleo i to brašno dodavalo drugom čemu.

Slušao sam da je u Negotinskoj Krajini gde uspevaju vrste hrasta *gorun, granica* i *cer,* kad je vladala glad, upotrebljavan i hrastov žir, koji je tucan i mleven. O tome se priča kao o nečem što je bilo davno, i nisam mogao tačno da saznam da li je hleb pravljen od čista žirova brašna ili je žirovo brašno služilo kao dodatak drugim vrstama. A u predelu Zaglavku (okolina Knjaževca) jeo se u gladnim godinama,

još u drugoj polovini 19 veka, hleb pravljen od raži, cerove kore i *gorunova* žira. Žir i kora su prethodno sušeni pa su mleveni zajedno sa raži.

[1] *Радовановић, Војислав С.:* О народној храни у Маријову. Гласник Географског друштва у Београду XIV (Београд 1928), 131-133.

[2] Зборник за етнографију и фолклор Јужне Србије I (Скопље 1931), 148.

[3] *Ђоровић, В.:* Списи Св. Саве (Београд 1928), 162.

[4] *Стојановић, Љ.:* Стари српски родослови и летописи (Београд - Ср. Карловци 1927), 240; *Јиречек-Радоњић:* Историја Срба IV (Београд 1923), 197.

[5] *Радовановић, В. С.:* О народној храни у Маријову, о. с., 135-136.

[6] *Тројановић, С.:* Старинска српска јела и пића. СЕЗб II (Београд 1896), 31.

[7] О. с., 106.

[8] Navedeno prema citatu kod *Г. Богић:* Прилози за историју и географију исхране у Југославији (Београд 1939), 17.

[9] *Maurizio, A.:* Histoire de l'alimentation végétale (Paris 1932), 91.

[10] *Durham, E.:* High Albania, 70. Navedeno prema citatu u delu *Jokl, N.:* Linguistisch-kulturhistorische Untersuchungen aus dem Bereiche des Albanischen (Berlin und Leipzig, 1923), 179.

2. *Pečen, kuvan i presan hrastov žir*

Hrastov žir jede se u mnogim krajevima u zrnu, pečen, kuvan ili presan, gotovo kao poslastica, kao što se drugde jedu kesteni. Takvi načini iskorišćavanja hrastova žira još su zanimljiviji nego hleb, jer su nesumnjivo mnogo stariji od iskorišćavanja žira za pravljenje brašna i hleba.

Po strumičkim selima, u Makedoniji, jede se hrastov i bukov žir. Od hrasta dolazi u tom kraju u obzir samo žir od *blaguna.* Jede se i presan, ali se više jede pečen. Bukov žir je ukusniji. Važi kao poslastica: »Samo kad ga ima!« Tako isto i u okolini Đevđelije žir se jede pečen, ali se jede i presan.[1]

Seoska deca u Gradovcima, u okolini Skoplja, beru oko Krstovdana (krajem septembra po novom kalendaru) *blagunjiku,* žir od hrasta *blagunja,* pa ga peku na vatri kao kestene i jedu. Tu istu vrstu žira beru i jedu i deca po selima Skopske Crne Gore. U predelima Azotu i Klepi (srez Veles) jede se pečen hrastov žir umesto kestena. Po selima na Ovčem Polju peku i jedu žir *(žirki)* kao kestene, ali samo žir od blage vrste hrasta.

Seljaci s Kosova, naročito deca i pastiri, kad idu u planinu, beru i peku žir od hrasta *blaguna.* Srpska deca po čitavu Kamenačkom srezu beru hrastov žir i jedu ga pečena. I po Južnom Pomoravlju ima toga da se jede žir (podaci iz 1946 i 1948!). Tako na pr. u selu Gornjem Žapskom (okolina Vranja) deca preko zime peku na furuni i jedu žir od hrasta *blagunike,* a za selo Gradnju (Pčinjski srez) imam obaveštenja da deca jedu presan i pečen žir od hrasta *blaguna.* Blagunov žir se jede i po selima oko Vladičina hana. U okolini Bujanovaca bilo je ranije toga da dečaci beru hrastov žir pa ga peku i jedu.

8 septembra 1946 bio sam na jednoj svadbi u blizanačkom naselju Balajinac-Gradište u predelu Dobriču. Kad sam neke ljude pitao da li znaju što o upotrebi žira u ishrani, oni su se počeli smejati. Svoj smeh su mi objasnili tim da su oni dan pre baš dobro se bili najeli žira. U tom kraju ljudi i sada jedu žir, osobito kad čuvaju svinje. Žir se uopšte prethodno ne suši. Kao najbolja vrsta za jedenje smatra se cerov žir, jer da je najslađi. Peku ga tako da ga zapreću u pepeo. »Jedva čeka da pukne«, reče mi jedan od onih sa kojima sam razgovarao o tome.

U predelu Starom Kolašinu neki su pekli cerov žir u crepuljama, pa ga jeli kao kestene. Za bližu okolinu Novog Pazara slušao sam da su i u vreme drugog svetskog rata ljudi jeli žir. Priča se da se rod Cerovići u okolini Sjenice prozvao tako po tome što su jeli cerov žir, i to od nevolje, kad nije bilo hleba. Presan slatki žir jedu i ljudi i deca u okolini Studenice i Kraljeva. U okolini užičke Požege ima toga da se zimi jede pečen hrastov žir.

Hrastov žir peku i jedu čobani u dolini Jadra (Srbija). Ne jedu ga iz potrebe ili nevolje nego radi zadovoljstva. Po takovskim selima, po mom ličnom saznanju, jede se žir od hrasta *graniča* i *kakrun. Kakrunov* žir je sitniji ali slađi. Jede se presan ili pečen. Čobani ga zapreću u žar i tako peku. Po jednom ranijem saopštenju, vrlo je ukusan žir od hrasta *kitnjaka* (Quercus conferta) u Slavoniji koji je uglavnom isti kao italijanski Quercus castagnara. Taj žir se jede i u Srbiji. Ne saopštava se kako se jede. Tog drveta ima i u okolini Carigrada i u Lakoniji.[2] Kod Srba oko Daruvara, u Slavoniji, ima toga da pastiri jedu presan žir: jedu više bukov, ali jedu i žir od neke slatke vrste hrasta.

U okolini Kladnja (Bosna), u selu Vranovićima i dr., deca peku na vatri žir kao kestene. Biće to žir od hrasta sladuna. Po Spreči (u Bosni) jedu presan hrastov žir, i to od hrasta *graničara,* koji raste u župi a ne u osoju (u »japadi«). Na Glasincu su čobani, u tursko vreme, od gladi jeli sirov hrastov žir. Pojedinac bi pojeo i po sedamdeset komada. Čobani katolici u okolini Fojnice (srednja Bosna) jedu pečen hrastov žir. U predelu Rami deca i čobani planinjaci peku i jedu bukov, a ranije se je jeo i hrastov žir. U okolini Mostara, u katoličkom selu Gorancima, bilo je da se jede pečen žir *kô košćan.* Sem što se u nevolji od žira pravi hleb, u Popovu (gde žive katolici i pravoslavni) i danas još peku, osobito čobani, žir *(želud)* od duba i jedu ga kao kesten. Peku ga na žaru. Ranije su ga jeli u većoj meri nego sada.

Za vreme gladi 1917 godine jeli su u Pivi (istočna Hercegovina, sada Crna Gora) hrastov žir. Upotrebljavan je žir od dve vrste hrasta: jedan je bio gorak, a drugi je bio ukusan i bolji za jelo. Žir su pekli u žaru ili su ga kuvali. Kuvan je podnošljiviji. Žir od hrasta *bjelošume,* čije je zrno sitnije nego u drugih vrsta a malo veće od lešnika, skuplja se kad sazre i ostavlja se da se suši, pa se zimi jede kuvan. To rade uglavnom deca. Pored toga, žir se i peče, dok je još svež.

Po jednom saopštenju iz četrdesetih godina 19 veka, Arbanasi *Labi* jeli su u to vreme žir kuvan u mleku, a i stanovnici te oblasti u starom veku, *Haoni*, hranili su se žirom, prema kazivanju starih pisaca.[3]

[1] СЕЗб XXXII, 295.

[2] *Bolle, C.:* Die Eichenfrucht als menschliches Nahrungsmittel. – Zeitschrift des Vereins für Volkskunde I (Berlin 1891), 141; *Kotschy, Th.:* Die Eichen Europas und des Orients III (Wien und Olmütz, 1859), Nr. 14.

[3] *Cyprien Robert:* Les Slaves de Turquie II (Paris 1844), 149. – Navedeno prema citatu kod *Jokl, N.*, o. c., 179.

3. *Hrastov žir kao lek*

Hrastov žir se jede i kao lek, i to samo u lečenju srdobolje. Lekaruša pavlina Imbra Luića, pisana kajkavski 1746, pominje i ovaj lek od srdobolje: nabrati želuda, osušiti, stući, prosejati, pa od toga brašna napraviti testo u komadima poput suvih sirovih cigala, pa bolesniku od srdobolje nastrugati toga u crveno vino i dati da pije više puta. Dr. Fran S. Gundrum-Oriovčanin, koji je objavio tu lekarušu, u svojim objašnjenjima navodi da se žirom leče poremećaji varenja, nervoznosti, neurednosti mesečnog pranja itd.[1] Zanimljivo je da se žir, kao lek od srdobolje, uglavnom na isti način kao u Hrvata kajkavaca, upotrebljava i u savremenoj narodnoj medicini u Srbiji. Tako kao lek od *rednje*, u Prekomoravlju neki ljušte cerov žir, pa samo ono srce osuše, istuku, skuvaju u starom vinu i piju.[2] Na Glasincu, u Bosni, slušao sam 1932, da se hrastov žir jede kao lek, ali ne saznadoh na koji način i zbog koje bolesti (verovatno takođe radi lečenja proliva ili srdobolje). U tom svojstvu upotreba žira je nesumnjivo od pomoći, jer među sastavnim delovima žira priličan procenat otpada na štavnu kiselinu (tanin).[3]

[1] ZbNŽ XIV (Zagreb, 1909), 79.

[2] *Милићевић, М. Ђ.:* Живот Срба сељака, СЕЗб I (Београд 1894), 311.

[3] Nije mi bio pristupačan rad *Reinach:* La chêne dans la médecine populaire, objavljen u časopisu »L'Anthropologie« IV (Paris 1893).

4. *Hrastov žir kao zamena za kafu*

Kod Nemaca, a verovatno i kod drugih naroda, već odavna pržen hrastov žir se upotrebljava kao zamena za kafu i pravi se »žirna kafa« (Eichelkaffee). Tek novije vreme, i to svakako pod uticajima iz Srednje Evrope, donelo je da se i na Balkanu hrastov žir upotrebljava kao zamena za kafu. Osobito mu je bila velika takva upotreba za vreme prvog svetskog rata. O upotrebi pržena hrastova žira za kafu slušao sam u Popovu (Hercegovina), na Glasincu i u Rami, u okolini Fojnice, Srebrenice i Vlasenice u Bosni, u predelu Toplici kao i u selima u južnoj podgorini Kopaonika (gde su za to upotrebljavali cerov žir), po takovskim selima i u Kačeru. Kafa od hrastova žira spravljana je u okolini Prizrena za vreme bugarske okupacije 1915–1918. Za kafu je hrastov žir prilično u upotrebi i u predelu Pivi. U predelu Birču, u Bosni, 1933 pržili su hrastov žir kao zamenu za kafu, pod pritiskom tadašnje ekonomske krize.

5. *Starina i poreklo upotrebe žira u ljudskoj ishrani*

Upotreba žira u ljudskoj ishrani kod nas i kod naših suseda je poreklom iz davne, jamačno preistorijske starine, ali nije nikakva naša posebna odlika, jer se zna da su mnogi drugi narodi u prošlosti jeli žir, a mnogi ga jedu i danas.

Preistorijski stanovnici Evrope hranili su se, pored ostaloga, i žirom. Što je osobito značajno, oni su žir pržili pa ga, verovatno, tek posle tukli i mleli. Utvrđeno je da su ljudi u neolitsko doba, u doba početaka zemljoradnje i žitarica, skupljali žir od hrasta Qu. robur L. i Qu. sessiliflora Sm.[1] U švajcarskim sošnicama, kao i u onima u dolini reke Po, našle su se velike količine žira koji je delimično bio isečen na polutke i spremljen u zemljane sudove. Tako isto, i u selu iz bronzanog doba kod Bucha, u blizini Berlina, nađeno je mnogo zrna žira, oljuštenih i raspolovljenih, koja su bila pržena.[2]

S druge strane, i danas kod Indijanaca u Kaliforniji, koji su kao sabirači i lovci na najnižem stupnju privređivanja među svim narodima Sev. Amerike, osnovu ishrane čine žir, orasi, bobice, semenke od trava, u manjoj meri korenje i lukovi. Žir beru ljudi i momci koji se popnu na stabla i dugim motkama omlate žir sa grana. Žir se spravlja tako da se okruglim kamenom razbije ljuska, pa se suši na suncu. Posle se melje. I žir od kalifornijskih vrsta hrasta ima gorčine, ali je tim Indijancima poznata veština kako da žirovo brašno oslobode te gorčine. Oni to postižu složenim ispiranjem brašna vrućom vodom.[3]

U klasičnoj grčko-rimskoj starini dobro se znalo za upotrebu žira u ljudskoj ishrani. Žir su jeli i Grci i Italici, koji su već tada bili na visokom stupnju privrednog i kulturnog razvitka, a jeli su ga i drugi narodi u oblasti Mediterana. U proizvodima klasične mitologije i lepe književnosti klasičnih naroda često se govori o žiru kao prvobitnoj ljudskoj hrani. Tako na pr. kod pesnika Vergilija, Ovidija, Lukrecija i dr. Ne uzimajući uopšte u obzir takve podatke, pojedini grčki i rimski pisci ostavili su bliža obaveštenja o žiru kao ljudskoj hrani.

Kao žirojedi u staroj Grčkoj bili su poznati Arkađani na Peloponezu, koji su, u poređenju s ostalim grčkim plemenima, bili kulturno zaostali. Herodot je zabeležio reči, koje je tobož izgovorila delfijska proročica Pitija, a po kojima u Arkadiji ima mnogo ljudi koji jedu žir (βαλανηφάγοι).[4]

Ne zna se uvek tačno šta su stariji pisci mislili pod *glandes,* jer su tim imenom zvali i plod hrasta i plod kestena. I kod starih Grka nije u tom pogledu bilo jasne razlike. Utvrđeno je, ipak, da su Grci i Rimljani u proizvodnji hleba upotrebljavali i žir.[5] Jednu svoju domaću vrstu hrasta nazivali su Italici *Aesculus,* t. j. jestivi.[6]

Rimski pisac Plinije ostavio je vrlo zanimljiva saopštenja. Tako on iznosi kako »je žir i sada bogatstvo mnogih plemena koja žive u miru. I kad nije oskudica žita, suše žir, prave od njega brašno i mese testo, koje upotrebljavaju kao hleb. I sada se još u Italiji žir stavlja među

poslastice. Žir je slađi kada se peče u pepelu. Osim toga, zakonom XII tablica bilo je određeno da se može skupljati žir koji padne na tuđe imanje.«[7]

Radi boljeg razumevanja, tim sažetim podacima su potrebna nekolika objašnjenja. Na prvom mestu, treba istaći da žir upotrebljavaju u ishrani, i to za spravljanje hleba, mnoga plemena i u vreme kad ne vlada oskudica žita. Znači da je žir kao hrana od nevolje bio još bolje poznat u samoj Italiji. Pored takvog načina upotrebe žira, t. j. za hleb, u običnim i u oskudnim vremenima, žir se je jeo i u zrnu, i to pržen u pepelu, baš kao što se i danas radi u nekim balkanskim krajevima. Vrlo je značajno saopštenje o zakonskoj odredbi o žiru, jer ta odredba pretstavlja jedan izuzetak, koji je učinjen baš s obzirom na značaj žira u prehrani. Obično, naime, vredi pravilo ili zakonski propis da plod koji s drveta padne na tuđu zemlju ne pripada vlasniku drveta nego onome na čiju je zemlju pao. Rimski zakon, međutim, činio je kod hrasta izuzetak, dopuštajući vlasniku stabla da može skupljati žir koji padne na tuđe imanje.

Drugi stari pisac, Grk Strabon, koji je mnogo putovao i posle živeo u Rimu, govori o tome kako su planinci koji su živeli u Luzitaniji na severu Iberije (Kalaiki, Asturci i Kantabri) dve trećine godine živeli hraneći se žirom. Žir bi sušili, stukli, pa od toga pekli hleb koji bi čuvali duže vremena.[8]

Prof. Radovanović, u svom pomenutom članku a povodom želudova hleba u Marijovu, pokušao je da izloži starinu i poreklo tog načina upotrebe žira, oslanjajući se uglavnom na monografiju dra Waglera.[9] Radovanović nalazi da »ishrana stanovništva u Marijovu želudovim hlebom odvodi na jednoj strani i u veoma daleku, srednjevekovnu, pa i klasičnu starinu ovih krajeva, a na drugoj strani pokazuje jedan od najprimitivnijih načina ljudske ishrane, kakav se retko gde još na zemlji zadržao.« Na osnovi nekolikih podataka o upotrebi žira kod starih Grka i Makedonaca i stanovnika Iberskog Poluostrva, Radovanović je došao do zaključka da »kod naših Marijovaca, naseljenih u oblasti stare Makedonije, gde je još u antičko doba bilo grčkih kulturnih uticaja, i gde i iz rimske periode ima znatnih kulturnih tragova, kao da u spravljanju želudovog hleba nalazimo usredsređena i iskustva grčke antičke periode, koja su u predhodnom pečenju žira pre jela radi ublažavanja gorkog okusa, i iskustva rimske periode, koja su u predhodnom sušenju i mlevenju u brašno, od koga se hleb pekao.«[10] Takav zaključak nije opravdan. Ako se dve hiljade godina ranije nego u Marijovu pominje u pisanim spomenicima hleb od žira, to još ne znači da su načini spravljanja žirovog hleba, koji su konstatovani u Marijovu, nasleđeni rimsko-grčki uticaji. To je samo slučajnost što tako starih pisanih vesti ili arheoloških dokaza o spravljanju žirovog hleba nemamo i iz dublje unutrašnjosti Balkanskog Poluostrva. Kao što sam na mnogim primerima pokazao, u unutrašnjosti Balkana imamo i danas da se žir samo suši ili da se peče pa onda melje u brašno. Oba ta načina su nesumnjivo iz još veće starine nego što je rimska i grčka

kulturna epoha, pa su starim Grcima i Rimljanima došli iz istog izvora iz kojega i drugim balkanskim narodima, t. j. iz još dalje starine a posredstvom starosedelaca u njihovim zemljama ili iz njihove zajedničke prakulture. Onako isto kao što su sačuvani još primitivniji načini upotrebe žira u ishrani: da se žir samo peče i tako jede ili da se jede presan, što je osobito slučaj sa bukovim žirom. Prema tome, veza u načinu spravljanja žira za hleb kod današnjih stanovnika predela Marijova i kod starih Grka i Makedonaca može da postoji ali ne u tom smislu da su ti načini došli od Grka ili od koga drugog nego da su i kod Marijovaca (i drugde danas kod južnih Slovena i Arbanasa) i kod starih i današnjih Grka iz istog praizvora.

Mnogi primeri iz balkanskih zemalja koje sam naveo pokazuju da i danas u istom kraju postoje, često istovremeno, razni načini spravljanja i upotrebe žira. Sve su to veoma stare praktike i poznate svim narodima u zemljama gde uspevaju vrste hrasta čiji plod može da se jede. Preistorijski nalasci koji govore o jedenju žira u davnini, kao i obilate vesti o jedenju žira kod raznih naroda u Evropi, Sev. Africi, Aziji i Americi, nužno upućuju na to da se žir i na Balkanskom poluostrvu jede od davne starine. Nisu naši preci, u pogledu žira, imali šta da uče niti su imali potrebe da uče od Grka i Rimljana: znali su to oni i mnogo pre nego što su došli u dodir s Grcima i Rimljanima. Koliko uopšte dolazi u obzir primanje od koga drugoga, može se misliti samo na balkanske starosedeoce, od kojih su i stari Grci primili mnoge kulturne tekovine. Novije uticaje i prenošenje u tom pogledu treba isključiti već i stoga što se od pojave žitarica upotreba žira smanjuje. Otada, t. j. od pojave žitarica, a to je već od preistorijskih vremena, verovatno da nije bilo više nikakvog usavršavanja u spravljanju žira za jelo, jer nije bilo potrebe za to, pošto žitarice sve više potiskuju žir. Stoga sve načine iskorišćavanja žira za ljudsku ishranu, koji još postoje, treba smatrati zaista veoma starim praktikama.

Sem na Balkanskom Poluostrvu, ima u Evropi još oblasti i naroda kod kojih se jede žir i danas ili se zna da se jeo i u istorijsko doba. Navešću nekoliko značajnijih primera.

Vrlo je velik broj biljnih proizvoda kojima se ljudi u Rusiji služe u ishrani kada nastupi oskudica ili glad. Među njima se pominje i žir.[11] Ima, međutim, u Rusiji i toga da se žir jede i u običnim vremenima: šumarski inženjer Ivan Soljanik kazivao mi je (1946) da u njegovom rodnom kraju (sela Panjkova i Petrakova u okolini Dnjepropetrovska), na levoj obali Dnjepra, deca u jesen skupljaju po hrastovim zabranima žir od hrasta (Quercus conferta) pa ga posle peku i jedu. Peku ga u vatri kao krompir. Kad se, posle jedenja tog žira, pije voda, ona je veoma slatka. Tatari na Krimu hrane se i sada žirom i hlebom od žira. Žir se suši. Od takvog žira i krečne vode spravlja se ukusna marmelada, a od žirovog brašna, pomešanog na pola ili jednom trećinom s običnim brašnom, pravi se hranljiv i ukusan hleb.[12] Na tlu današnje Ukrajine, u kraju južno od grada Strija, u okolini Doline, tako je obična stvar da se brašno od žira meša s običnim brašnom da se i ne

zna za drugu vrstu hleba. Ljudi jedu i sam žir u zrnu. Poljski seljaci davali su u 16 veku gospodarima zemlje kao dažbine i hrastov i bukov žir i orahe. Bilo je u Poljskoj, u docnije vreme, voćnjaka u kojima su hrastova stabla bila izmešana s voćkama. Godine 1846–1851 bila je velika glad u Poljskoj, i svet se je ispomagao žirom: jeo se je hleb od deteline i žira. Tako isto, žir se je jeo i za vreme gladi u Galiciji 1865.[13]

Od žira se spravlja hleb i u Švedskoj, u vreme oskudice, a u Norveškoj je pravljen hleb od žira i u običnim vremenima još oko 1832.[14] Ima mnogo podataka i o tome kako je žir upotrebljavan u ishrani i kod naroda Srednje i Zapadne Evrope, osobito u vremenima gladi i oskudice. Tako na pr. u Nemačkoj još u 18 veku bila je sasvim obična upotreba žira za pravljenje hleba, a u zabačenim krajevima Bavarske ima i danas tragova tome u narodnim običajima.[15] Hrastov i bukov žir su bili cenjene namirnice i u Francuskoj, o čemu ima pisanih svedočanstava već od kraja 8 veka, a naročito iz 10 veka.[16] U južnoj Francuskoj (Provansa i Langdok) jede se i danas žir od jedne vrste hrasta. Taj žir je krupan i treba da je slađi od španskog.[17] Hrastov žir su jeli i Anglosaksonci u Vel. Britaniji.[18]

Na iberskom poluostrvu uspeva osobita podvrsta hrasta Quercus Ballota Desf. čiji se plod *bellota* (od arapskog *balut*) jede. Uspeva i u atlaskim zemljama Sev. Afrike, a dopire i do Baleara. Žir toga hrasta, po svom dobrom ukusu, nadmašuje sve ostale sorte: po svojoj slasti i hranljivosti takmiči se i s kestenom (koji ne može da se jede presan). Belota, međutim, jede se i presna i pržena. Rado se ostavlja da postoji neko vreme da joj se time potpuno oduzme ukus tanina što ga ima kad je sasvim sveža. Rado se jede i u najotmenijim kućama, pa se iznosi na sto kao poslastica, posle ostalih jela. Prodaje se i na trgovima. Prodaje se i u Londonu.[19]

Više je vrsta hrastova u Italiji čiji se plod jede, ali su glavne dve. Jedno je Quercus Farnetto, koji uspeva i u Slavoniji i Srbiji (blagun, Quercus conferta), a za koji se misli da je isto što i pomenuti Aesculus iz starog veka. Mnogo više je rasprostranjena vrsta Quercus robur, koja se u Italiji zove *Farnia* ili *Rovere*. U prvom nazivu osobito pada u oči slog *far-*, koji je u osnovi latinske riječi *farina* = brašno. Žir od tog hrasta i danas se jede u Italiji radije nego od drugih vrsta. U okolini Napulja i Kazerte jede se pržen žir hrasta »quercia castagnara« (Qu. robur v. Virgiliana).[20] I danas ponegde u Italiji žir služi za spravljanje hleba. Na Sardiniji, u okrugu Oljastro, seljaci i danas spravljaju lepinje od žirova brašna (od žira hrasta Quercus ilex var. Ballota) koje mešaju s dobro opranom masnom glinom. Gorčinu žiru obično oduzimaju pomoću vrele vode. Pa i na Siciliji i u središnjim delovima Apeninskog poluostrva seljaci se zimi hrane hlebom od hrastova brašna.[21]

U Alžiru je opšti običaj da se jede žir od Qu. ilex var. Ballota, i meštani poštuju stabla tog hrasta i kad su usred njiva. Žir tog hrasta, koji raste u čitavoj Sredozemnoj oblasti, sadrži malo tanina i ima

sladunjav ukus.[22] Saharski narodi *Tibu* i *Tuareg* jedu u nevolji žir i žiru slično semenje, kojemu pomoću vode oduzimaju njegov gorki ukus.[23]

I u Prednjoj Aziji je veoma u običaju da se jede žir od tamošnjih vrsta hrasta. Tako, Arapi u Palestini jedu žir od Qu. Aegilops ili Vallonea, u Kilikiji se na trgu u Adani prodaje krupni žir, koji je, pržen, cenjena zamena za hleb u doba oskudice, a u zemljama oko Eufrata i Tigra mnogo se jede žir, osobito kod Kurda. Kurdi skupljaju u jesen žir od dve domaće vrste hrasta pa ga zimi peku i jedu ili upotrebljavaju kao dodatak hlebu. A u Persiji se pravi hleb od žirova brašna ili se ono meša sa pšeničnim. I na Himalaji se jede žir od jedne vrste hrasta, ali nije osobito dobar.[24]

Prema izloženome, upotreba žira za ljudsku hranu veoma je rasprostranjena i jamačno veoma stara. Njena raznovrsnost uslovljena je u prvom redu hemijskim sastavom i ukusom pojedinih vrsta žira, a zatim i prilikama pod kojima se upotrebljava. Prema tome, i pojedini načini spravljanja žira (sušenje, pečenje, prženje, tucanje, mlevenje) zacelo su veoma stari i verovatno su od davnine bili poznati ne samo pojedinim narodima nego i brojnim narodima u pojedinim većim geografskim oblastima. Jedna takva oblast je i Mediteran, koja se odlikuje obiljem jestivih vrsta žira i u kojoj od starine žir igra značajnu ulogu u ishrani stanovništva te oblasti.

Iako nema istorijskih i pouzdanih arheoloških podataka da su stari Sloveni jeli žir ili spravljali od njega hleb, nesumnjivo je da su oni znali za upotrebu žira za hranu, što svedoči i sama etimologija opšteslovenskog izraza *želud* kao i izraza *žir*. Lingvisti su pokazali ne samo da su stari Sloveni jeli žir nego da su ga jeli i stari Indoevropljani, a to se potvrđuje, s druge strane, i već pomenutim arheološkim nalascima. Tako je na pr. latinski izraz *pomum* označavao prvobitno plod hrasta ili nekog drugog divljeg rodnog stabla i postepeno postao naziv za »voće« uopšte. Slično je i u germanskim i keltskim jezicima, t. j. nazivi za hrast odnosno žir i voće vode u vremena kada su plodovi voćaka i hrastov i bukov žir smatrani kao jedna nerazdvojna celina.[25] Veoma je značajno da se kod Hrvata na ostrvu Krku i danas svaka voćka, kad se ne imenuje po svom pravom, posebnom, imenu, zove *stablo, žir, frut* (ital.: plod). U ta *stabla* ili *žirove* spadaju: vinova loza, maslina, smokva, trešnja, jabuka, kruška i dr. Ali, »žiri goje judi jako malo«. Inače na ostrvu je poznat i hrast u nekoliko vrsta.[26] U nešto daljoj starini upotrebljavan je kod dalmatinskih Hrvata izraz *žir* u još širem značenju, kao oznaka za sve što se jede. U tom smislu upotrebljen, susreće se izraz *žir* u spevu »Judita« (iz 1501 god.) Splićanina Marka Marulića, gde se – u stihovima 109–112 – opeva šta Judita nosi na put:

Poni kad se zgleda spravna jur, kako pir
Pripravi obeda: kruh, uli, prgu, sir,
I vinca malo mir u miščić, pa zamak
U dvanjkah vas taj žir, Abri bi naramak.

Dok se kod Schradera slovensko *žir* tumači kao da znači »životna namirnica« i da dolazi od glagola *žiti* (živeti),[27] po jednom novijem, možda boljem tumačenju opšteslovenska reč *žir* je u vezi s glagolom *žderati*, a izraz *želud* i latinsko *glans* u vezi sa glagolom *gutati*.[28] Ove etimologije opšteslovenskih izraza rečit su dokaz da su i stari Sloveni iskorišćavali žir u svojoj ishrani kao i mnogi drugi narodi što su činili, i da, prema tome, na Balkan doseljeni Sloveni nisu učili upotrebu žira ni od Grka ni od Makedonaca. I činjenice da se žir i danas upotrebljava u ishrani kod drugih slovenskih naroda, sem kod balkanskih Slovena, govore da je žir kao hrana bio dobro poznat Slovenima i u većoj starini.

I arbanaški nazivi za hrast i žir su sličnog porekla kao i slovenski i drugi indoevropski. Arbanaški naziv za hrast – *bunk, bungu, bung(ε)* – znači otprilike isto što i »hlebno drvo«, a izraz *kokër djeri*, koji se upotrebljava za žir pored običnijeg *l'an*, znači: hrana, krma. Docnije je taj izraz prešao na plodove kulturnih biljaka, strnih i mahunastih.[29]

Zanimljivo je objašnjenje sovjetskog naučnika N. Marra, osnivača i glavnog pretstavnika tzv. jafetidologije, da je latinska reč *pan -is* (hleb) poreklom od grčke βάλανος (žir), koji je bio kao hleb i služio mesto hleba u doba tzv. balanofagije (žirožderstva).[30]

Ukoliko bi, uopšte, moglo biti govora o kakvim pozajmicama kod Južnih Slovena i drugih balkanskih naroda u pogledu načina spravljanja žira za jelo, može se govoriti jedino o tome da su indoevropski došljaci na Balkan preuzimali načine koje su tu zatekli a koji su bili prilagođeni balkanskim odnosno mediteranskim vrstama žira. Međutim, ni u tom pogledu ipak nije moglo biti nekih osobitih promena. Jer, ma da se u svetu za ljudsku ishranu koristi žir od raznih vrsta hrasta, ipak se gotovo posvuda upotrebljavaju isti načini spravljanja žira bilo da se žir jede u zrnu, bilo da se upotrebljava kao brašno. Ipak treba istaći da na Balkanu nije poznat način oslobađanja gorčine pranjem žirovog brašna, koji je poznat u zapadnom delu Sredozemne oblasti.

[1] *Maurizio, A.:* o. c., 132; *Hoernes, M. – Behn, F.:* Kultur der Urzeit, I, 80.
[2] *Schrader, O.:* Reallexikon der indogerm. Altertumskunde II (1923), 101, s. v. Nahrung.
[3] *Maurizio, A.:* o. c., 51–52.
[4] *Herodot* I, 66.
[5] *Maurizio, A.:* o. c., 495.
[6] *Bolle, C.:* o. c., 141.
[7] *Plinij:* Naturalis historia, XVI, 15. (prevod dra. R. Marića, kustosa).
[8] *Strabo,* knj. III, gl. III, str. 7.
[9] *Wagler:* Die Eiche in alter und neuer Zeit. Eine mythologisch-kulturhistorische Studie, I. (Wurzen 1891). Jedan primerak te knjige bio je u biblioteci Etnološkog seminara Fil. fakulteta u Skoplju. Sada ga više nema, a knjige nema ni u glavnim bibliotekama u Beogradu i Zagrebu.
[10] *Радовановић, В. С.:* o. c., 135.
[11] *Maurizio, A.:* o. c., 168.
[12] O. c., 92.
[13] O. c., 93, 160–162.
[14] O. c., 92, 159.
[15] O. c., 92.
[16] O. c., 91.
[17] *Bolle, C.:* o. c., 144–145.
[18] O. c., 141–142.
[19] O. c., 143.
[20] O. c., 144.
[21] *Maurizio, A.:* o. c., 92, 149; *Heilborn, A.:* Allgemeine Völkerkunde I (Leipzig und Berlin, 1915), 32.
[22] *Maurizio, A.:* o. c., 93.

[23] *Haberlandt, A.:* Die Wüsten- und Steppennomaden der Sahara – u delu *Buschan, G.:* Illustrierte Völkerkunde I, 467.

[24] *Bolle, C.:* o. c., 145–146; *Kotschy, Th.:* o. c. I (1858), br. 3.; VI (1861), br. 26 i 28.

[25] *Schrader, O.:* Reallexikon II, 114–115, s. v. Obstbau i Baumzucht.

[26] *Žic, I.:* Vrbnik. ZbNŽ, V, 53, 58.

[27] *Schrader, O.:* l. c.

[28] *Будимир, М.:* Вергилијева Златна грана и наш фолклор. Прилози за књижевност, историју и фолклор, V, 173.

[29] *Jokl, N.:* o. c., 178–181.

[30] *Nikitine, B.:* L'importance de la théorie japhétique pour les études ethnographiques. »L'Ethnographie«, N. S. No. 23 (Paris 1931), 9.

6. *Hrastov žir u kultnim običajima*

Žir kao i hrastovo drvo imaju široku primenu i u kultnim običajima i mađijskim radnjama. Na prvom je mestu upotreba hrastova drveta za badnjak, koji je najvažnija karakteristika božićnih običaja kod Južnih Slovena. Po pravilu, za badnjak se seče hrastovo stablo, a u nedostatku hrasta grana kakve stare voćke, bukva, dud, šljiva, vinova loza, divlja kruška, na Jadranu maslina.[1]

Po balkanskim zemljama, a naročito u Srbiji i Makedoniji, vrlo su česta kultna, tabuisana, stabla, i to su obično hrastovi ili dubovi.

Kod Srba u Homolju zamešaju u česnicu od pšeničnog brašna i laneno seme, kukuruzna zrna, iverčić od jarma, dlake od svinje, ljuske od jajeta, lešnik, orah i žir.[2] Srbi u tom istom kraju daju mladoj pred polazak na venčanje da metne u nedra, do gole kože, iznad pupka: hrastov žir, orahe i lešnike i da se s tim venča, da bi rađala samo mušku decu. Ako li želi da rađa samo žensku decu, treba da nosi u nedrima bukov žir i krušku zimkulju. Da bi rađala i mušku i žensku decu treba da nosi u nedrima graničeve šišarke, hrastov žir i seme od bundeva.[3]

Uloga hrasta i žira u kultnim i mađijskim radnjama kod Srba, kao što su nekolike pomenute, postaje sasvim jasna kad se imaju u vidu uloga i značaj žira i sličnih plodova u ishrani, koji su u prošlosti bili kudikamo veći nego danas. Tek na osnovi svega izloženog jasno je zašto se u narodu hrast smatra kao »rodno« drvo, jer njegov plod ne samo da služi ishrani stoke (i to svinja koje u kultu nemaju osobit značaj) nego je nekada obilato služio a delimično služi i danas kod Srba i njihovih suseda i ljudskoj ishrani. U okolini Visokog, među muslimanskim stanovništvom, zabeležio sam narodno verovanje da je uopšte grehota poseći i hrast, kao i svaku drugu voćku, sem one koja se osušila. Ko poseče izlaže se opasnosti da se osakati. Hrast je, dakle, gotovo izjednačen sa stablima čiji se plod jede, a to je stoga što je i njegov plod nekada upotrebljavan kao važna hrana: on je bio jamačno naše »hlebno drvo«. Radi objašnjenja uloge hrasta u kultu i verovanjima balkanskih naroda ne treba posezati ni za kakvim mitskim pretstavama i sl.: taj kult i mađijske radnje oko hrasta nastali su kao izrazi staranja da se obezbedi obilan rod žira, nekada tako važne ljudske hrane. Podloga tome je, dakle, sasvim materijalna.

Ovom prilikom skrećem samo pažnju na to da nije dovoljno ubedljiv pokušaj da se odredbe nekih zakonodavstava po kojima je bila zabranjena seča bukve i hrasta kao »rodnih« stabala objasne tim da je plod tih stabala služio kao krma stoci.[4]

Sasvim je dobro protumačio ulogu hrasta, oraha i leske i njihov htonični karakter u običajima i obredima prof. Budimir: »primarnost njihovog htoničnog karaktera može se prema našem shvatanju vrlo jednostavno protumačiti: hrastov žir, pored repe i zelja, sočivice i ribe, pruža sa lešnicima i orasima glavnu hranu za naše umrle pretke iz prostog razloga što se primitivni čovek hranio tim biljkama, pre nego što je postao lovac, pastir i zemljoradnik. To nam potvrđuje ne samo direktno svedočanstvo jednog rimskog pisca nego i naše reči *žir* (< žderati, βρῶμα) i *želud* (< gutati, glans). Odatle i upotreba ovih biljaka u božićnjem ritualu, čiju htoničnu osnovu obeležava i bor, jer jedna vrsta ove biljke nosi hranjive semenke (pinjole). Nije isključeno da je i smreka (borovica), koju nalazimo u božićnjim običajima našeg naroda, dobila svoje kultsko značenje već u preistorijsko doba više zbog hranjivih bobica nego usled oštrog mirisa. Religija i magija počivaju na materijalističkom monizmu, te su sadanji simboli nekadanje realnosti.«[5] Prof. Budimir nije raspolagao i nije znao za obilate podatke o upotrebi hrastova i bukova žira u ishrani kod Srba i njihovih suseda, te njegove reči utoliko imaju veću vrednost, jer je on drugim putem i na osnovi građe sa drugih strana došao do tog značajnog rezultata, a taj rezultat se slaže u svemu i potvrđuje, sa svoje strane, zaključke do kojih sam i ja došao u ovom prilogu.

[1] *Schneeweis, E.:* Die Weihnachtsbräuche der Serbokroaten (Wien 1925), 17.
[2] *Милосављевић, С. М.:* Обичаји српског народа из среза хомољског. СЕЗб, XIX (Београд 1913), 76.
[3] O. c. 84, 151.
[4] *Mannhardt, W.:* Wald- und Feldkulte I (II. izd., Berlin 1904), 39, 76.
[5] *Будимир, М.:* l. c.

BUKOV ŽIR U LJUDSKOJ ISHRANI

Među šumskim drvećem u Evropi ističe se, pored hrasta, bukva. Plod bukvin, koji se takođe kod nas obično zove *žir* a u nekim krajevima *bukvica* (Bosna, Hercegovina) ili *buklinka* (Makedonija), od starine se iskorišćava i u ljudskoj ishrani. Bukov žir sadrži 24% belančevine, 21% masnoće, 40% skrobnog brašna i ima sladunjav ukus. Taj je žir odlična stočna hrana, a ulje koje se cedi iz njega dobro je i za ljudsku ishranu. Prema sadašnjem znanju u balkanskoj narodnoj ishrani bukov žir, međutim, retko gde dolazi u obzir kao sirovina za ceđenje ulja. Nekada je bukov žir imao značajan udeo u ishrani ljudskoj, a u nekim krajevima kod nas i danas se jede u zrnu, iz zadovoljstva ili se mleven upotrebljava kao hlebno brašno.

Sva saopštenja iz naroda o upotrebi bukova žira u ishrani kod balkanskih naroda govore o tome kako se taj žir ne sme jesti u većoj količini, jer nastupaju štetne posledice: čovek se *oljulja* (omami, opije). Još se ne zna šta je pravi uzrok škodljivosti bukova žira.[1]

Konst. Jireček je izneo da se Vlasi po balkanskim planinama (pravi Cincari i Karakačani) najviše hrane mlekom i sirom. Pri tome prže te jedu bukov žir i mezgru od mlada drveća.[2] Povodom tog saopštenja, S. Trojanović je hteo da ispravi Jirečeka. On je smatrao da je Jireček u tom pogledu pogrešno izvešten, jer cincarski čobančići, kao i srpski, jedu bukov žir samo zbog slasti, kao i lešnike, a i mezgru, kao svi narodi Balkanskog poluostrva. Tako seljačići u Srbiji jedu i mlado bukovo lišće, kiseljak, socu i t. d., ali od svega toga ne gotove se nikakva jela da bi se mogla u hranu računati.[3] Gledište Trojanovićevo je sasvim pogrešno, jer hrana nisu samo jela koja se varenjem ili pečenjem spremaju, nego su hrana i sva ona sredstva što ih ljudi jedu u sirovom stanju bez obzira da li se jedu da utaže glad ili samo radi zadovoljstva. A s etnološkog gledišta baš su od osobita značaja takva sredstva ishrane kao što su: žir, kupine, gljive itd. i načini njihova spravljanja i upotrebe. S druge strane ishrana dece, pastira i siromašnijeg sveta pretstavlja osobit interes i stoga što se u njegovoj ishrani čuvaju mnoga sretstva i načini iz veće starine, koji su već napušteni u ishrani odraslih i onih koji se redovno hrane za trpezom u kući.

Bukov žir nema u ishrani stanovnika pojedinih krajeva na Balkanu onaj značaj što ga ma hrastov žir, jer se ne upotrebljava nikad čist za pravljenje hleba, ni tako često kao dodatak drugom brašnu za hleb. Ali je i upotreba bukova žira u ishrani prilično raznovrsna i veoma rasprostranjena.

Iako je zabeležen u novije vreme, ipak se odnosi na veću starinu jedan podatak o upotrebi bukova žira za ishranu kod Arbanasa. Po predanju koje još živi u Klimentima, kad se grupa Klimenata otselila u Srem, a to je bilo 1737., onaj deo Klimenata koji je ostao sakrio se po pećinama oko Cijevne, gde je živeo o bukovu žiru i upotrebljavao jasenov lik mesto soli.[4]

Kučki Srbi, za vreme austrougarske okupacije (1915–1918), mleli su bukov žir i mešali s drugim brašnom. Katolički Arbanasi u Zatrijepču (Kuči) jeli su u to vreme i hleb samo od bukova žira i kore. Tako isto i Nikači. I u Drenici su Arbanasi u to isto vreme pravili hleb od hrastova ili od bukova žira.

Siromašniji svet u Vasojevićima, kada su nerodne godine, kuva i upotrebljava za hranu, uz beli smok, i razne samonikle trave: štir, lobodu, štavalj itd. Čobani jedu različne biljke i korenje, koje kopaju i kidaju idući za stokom. Često ljušte bukovu koru za vreme mezgranja i sa stabla kupe sokove i mezgru. Za vreme gladnih godina i prilikom stradanja i austrougarske okupacije u prvom svetskom ratu mnogi su se morali služiti i pomagati svim tim načinima ishrane. Štaviše, tucala se i mlela kora zajedno sa bukovim žirom, plevom i sličnim primesama,

pa se to s malim dodatkom brašna mesilo i peklo, i time u mnogim slučajevima zamenjivao hleb.[5] Tako se je radilo 1916–1917 i u Nikšićskim Rudinama i dr.

Bukov žir u Vasojevićima nije upotrebljavan samo za vreme gladi i kao dodatak i zamena običnom brašnu nego ga i u današnje vreme jedu deca i čobani. Jedu ga obično s jeseni i smatraju ga zdravom hranom, iako se od njega čovek može *ovratati.* Jedu ga presna, kao i lešnike: jedino se prethodno oguli. Ima i toga da ga beru pa kao i lešnike ostavljaju za zimu. Isto tako je i u Kučima: obično čobani, a i drugi, kako Srbi tako i Arbanasi, jedu bukov žir i mezgru i u običnim a ne samo gladnim godinama. Jedu ga s jeseni. Kad je godina bogata žirom *(žirje),* čobani ga u planini beru i nose za decu. Bukov žir rado jedu deca i u Pivi, po selima oko Cetinja i dr.

Kao što sam već pomenuo, i mnogi čobani i drugi odrasli po strumičkim selima jedu hrastov i bukov žir. Bukov žir jedu i pečen i presan. Bukov je žir ukusniji od hrastova i smatra se kao poslastica. Po planini Ograždenu ga jedu ne samo čobani nego i seljaci. U Debarskom Drimkolu jede se bukov žir *(buklinki),* i to presan, ali se prethodno suši, jer je gorak kad je svež. Deca i u mijačkim selima (Lazaropolje i dr.) beru i jedu bukov žir, a u selima Leunovu i Nićiforovu skupljaju bukov žir *(buklinki),* kog ima u obilju, radi ulja. Isto tako i u Gornjem Pologu se jede bukov žir: jedu ga kad su u planini, i to samo radi zadovoljstva.

U okolini Bijelog Polja i muslimanska i pravoslavna deca jedu sirov bukov žir, koji prethodno samo ogule, a za vreme prvog svetskog rata, pod austrougarskom okupacijom, pored hrastovog, mleli su i bukov žir i to brašno mešali sa pravim brašnom. Tako isto čobani u Starom Kolašinu i u južnoj podgorini Kopaonika jedu bukov žir kao lešnike.

Južno Pomoravlje je oblast u kojoj se i danas jede bukov žir. Iz više mesta u okolini Vranja, Vladičina Hana i Leskovca, kao i iz Crne Trave, imam podataka da deca rado jedu žir, obično presan, kao lešnike, kad idu u planinu. Naročito ga rado jedu svinjari. U planinskom selu Bukovoj Glavi (Leskovački srez) bukov žir i peku i jedu kao kesten. U predelu Crnoj Travi skupljaju deca bukov žir, kad rodi, i suše ga, pa ga peku preko zime. Pojedine kuće pripreme toga žira po punu vreću. Od tako osušenog i pečenog žira ne opija se.

Govoreći o ishrani za vreme gladi kod Srba u Boljevačkom srezu (Ist. Srbija), Sav. Grbić iznosi kako se priča da je narod tucao cerovu koru i palice od kukuruza, pa mešao sa tricama i jeo. Tako isto, narod je, u oskudici hleba, jeo i bukov žir i lišće od leske. Na drugom mestu, govoreći o nekuvanim jelima, saopštava da se bukov žir jede pošto se s njega slupi (skine) ljuska. Sladak je za jelo, samo kad se više jede zaboli glava.[6] Pastiri po selima oko Soko Banje jedu bukov žir u manjim količinama.

Pod Kopaonikom, u njegovoj zapadnoj podgorini (selo Jošanica), ljudi jedu bukov žir kao što jedu i lešnike. Već sam pomenuo kako sam u

predelu Dobriču bio naišao na ljude koji sa zadovoljstvom i sada jedu hrastov žir. Ti isti ljudi su mi kazivali da jedu i bukov žir, koji da je mnogo slađi nego hrastov, i jede se presan, kad je dobro zreo. I po predelu Toplici, dalje na zapad od Dobriča prema Kopaoniku, pastiri, pa i odrasli, jedu bukov žir kao poslasticu. Jedu ga sveža i sirova, ali je ukusniji onaj koji se je potsušio ležeći na zemlji. Potrebno je da napomenem da u selu Prekadinu, u Toplici, žive doseljenici iz Bugarske.

Pastiri iz okolice užičke Požege jedu bukov žir u jesen kad pada sa grana. Ima i toga da se bukov žir skuplja i ostavlja za zimu. Po takovskim selima jede se bukov žir kad ga ima, sada ipak manje nego ranije. Jedu ga naročito čobani i deca kad nema voća, a s hlebom i odrasli, sada već retko. Smatra se da je kao i orah. Nekada je u tom kraju bilo i toga da se cedi ulje iz bukova žira, kao i iz oraha. U predelu Rađevini (Zap. Srbija) čobani rado jedu bukovu mezgru i mlado bukovo lišće (koje ima malo kiseline). Jede se i bukov žir, koji se samo oguli. Izjednačuju ga s orasima i smatraju finom poslasticom, iako se od njega, kad se jede u većoj količini, čovek opije. I u najbližoj okolini Beograda (selo Veliki Mokri Lug) jede se bukov žir kao orasi, a priča se da su se stanovnici tog sela, u prošlosti, u zbegovima hranili tim žirom.

Kod Srba oko Daruvara (u Slavoniji), pastiri jedu presan bukov žir *(bukvicu).* Jedan od ranijih ispitivača narodnog života u Slavoniji zabeležio je kako svinjari u selu Varošu, hodajući po šumi, jedu i bukvicu, za koju kažu da je veoma slatka.[7]

Bukov žir se jede i u mnogim krajevima po Bosni. Tako u okolini Dervente, po planini Vučjaku, jedu bukov žir sirov i propržen. Jedu ga osobito svinjari. Po Spreči, i pastiri i odrasli ljudi jedu bukov žir *(bukvicu),* presan, i to uzgred dok ga ima. Prethodno se samo oguli. Neki ga jedu s hlebom. Kad se mnogo jede, onda se čovek *oljulja.* I oko Zvornika i Srebrenice čobani jedu bukov žir, naročito kad idu za svinjama. Taj žir im je *ko i ljeljak* (lešnik). U Birču, ne samo čobani nego i drugi, kad se nađu u šumi, jedu bukov žir, kao i lešnike, ali se ne sme mnogo jesti, jer se čovek *oljulja.* I u okolini Fojnice se jede bukov žir. U predelu Rami deca i čobani i danas peku i jedu bukov žir koji zovu *bukov košćan* (kesten). A za vreme prvog svetskog rata, u tom kraju su mleli bukov žir i to brašno dodavali drugom brašnu za hleb.

Kao hrana od nevolje, bukov žir je služio i negdašnjim brđanskim četnicima. Kučki četnici su se često hranili kupusom, krtolom, tikvom, pa travama: kisjelicom, srijemošom, lukom i gomulicama, onda bukovim žirom i mezgrom od bukove i kunove kore.[8]

U selu Gubinu Dolu (u sastavu MNO Ribaševine, okolina Užica), neke kuće cede i ulje iz bukova žira. Nažalost, ne saznadoh kako se to radi.

I bukov žir je ponegde upotrebljavan kao zamena za kafu. Tako na pr. kod Arbanasa u Drenici peku bukov žir mesto kafe, a to isto rade i Srbi u predelu Jablanici (selo Stubla), pa verovatno i drugde.

Bukov žir se jede i kod naroda izvan Balkanskog Poluostrva, tako na pr. u Rusiji i u Ukrajini.

[1] *Maurizio, A.:* o. c., 171.
[2] *Jireček, K.:* Cesty po Bulharsku, 220–221. – Navedeno prema citatu u delu *Новаковић, Ст.:* Село (Београд 1891), 23.
[3] *Тројановић, С.:* о. с., 31.
[4] *Јовићевић, А.:* Малесија. СЕЗб XVII (Београд 1923), 68.
[5] *Вешовић, Р.:* Племе Васојевићи (Сарајево 1935), 387.
[6] *Грбић, С.:* Српска народна јела и пића из Среза бољевачког. СЕЗб XXXII (Београд 1925), 195, 228.
[7] *Lukić, L.:* Varoš u Slavoniji. ZbNŽ XXIV (Zagreb 1919), 73.
[8] *Дучић, Ст.:* Живот и обичаји племена Куча. СЕЗб XLVIII (Београд 1931), 192.

Olga Oštrić

TKANJE I TKALAČKE SPRAVE NA OTOKU LOPUDU

Otok Lopud negda je bio veoma poznat po svom tkalačkom rukotvorstvu, koje je podmirivalo tamošnje mjesne potrebe te kao svoje vrste poluprofesionalno rukotvorstvo proizvodilo i za potrebe stanovništva dubrovačkog primorja i otoka. Još i danas živa tradicija govori, da je u Lopudu bilo i do devedeset tkalačkih stanova, štoviše, u pojedinoj kući i po dva. Danas ovo rukotvorstvo izumire zajedno s posljednje četiri starice-tkalje.

Mnoga od lopudskih tkalja – *tkalica* – radila je svoj tkalački posao u sezoni poljskih radova tek po završenom dnevnom radu na *baštini*, a jedino bi se zimi, u jeku tkalačke sezone, potpuno posvetila radu uza stan. Ona, koja je bila naročito vješta ovom radu i koja je bila iz kuće s brojnom porodicom, radila je čitavu godinu sama uza stan, dok bi ostale žene i djevojke u kući preuzimale na se njezin dio kućnih i poljskih poslova.

Tkalja je, tkajući po narudžbi, dobivala od stanovnika susjednog kopna i otoka gotovu vunu, očišćenu, opredenu i često već namotanu u klupka, a tako i pamuk, kupljen u trgovini. Tkalje su radile i za dubrovačke trgovce, koji su im isto tako donosili već priređeni pamuk i svilu.

Pripremne poslove oko tkanja (namatanje klubaka po potrebi, sukanje niti na cijevnjaku i drugo) vršili su tkalji ukućani. Po završenom radu tkalja je predavala naručitelju gotovo tkanje i ono materijala, koliko je preostalo pri snovanju odnosno tkanju. Trgovcima se nije vraćao preostali materijal.

O vještini tkalje zavisjela je i visina njene dnevne zarade – *dornate*. No ta je uvijek bila minimalna. Tako se na pr. za tkanje svilenog *ubručića*, koji je tkalja radila cijeli dan od rana jutra do kasno u noć, plaćao 1 *fijorin*. U vremenu između dva rata plaćalo se za 1 m

tkanja 4–5 dinara, a za vrijeme obaju posljednjih ratova mjesto novca plaćalo se živežnim namirnicama.

Tkalice bi započinjale učenje u šesnaestoj ili sedamnaestoj godini, i to kod majke ili neke rodice, a ako ove nisu bile tkalje, kod neke »tkalice«-susjede, koju bi za uzvrat djevojka »poslušala« (pomogla joj u kućanstvu); a vjerojatno je bilo slučajeva, da se učenje naplaćivalo i na drugi način. Za 7–8 mjeseci djevojka je redovno bila osposobljena za samostalni rad kao »tkalica«.

Propadanjem stočarstva na susjednom kopnu i otocima te širenjem jeftinijih tvorničkih proizvoda ovo rukotvorstvo propada. Stoga i nije čudo, da se od nekoliko lopudskih djevojaka, koje su počele učiti tkanje, danas bavi time samo jedna, a i ta samo zato, jer nema druge mogućnosti privređivanja.

Današnje lopudske »tkalice« rade još samo za potrebe susjednog primorja i otoka Mljeta. Izrađuju vunene i miješane (vuneno-pamučne) tkanine za odjeću ili za prostirke, a često rade i prostirke od otpadaka tekstila.

O tkalačkoj vještini ovoga otoka ima samo opis Vida Vuletića-Vukasovića,[1] gdje se sažeto prikazuju tkalačke sprave i pomagala, način rada i najznačajnije vrste lopudskih tkanja uz nekoliko podataka o uvjetima rada i naplaćivanja.

SADAŠNJE LOPUDSKO TKANJE

Vrste tkanina

Među proizvodima ove vještine nalaze se, kao što je spomenuto, čista vunena tkanja, zatim miješana s osnovom od pamuka i poutkom od vune i obrnuto, te čista *bumbačna* (pamučna). Još prije jednoga do dva decenija tkalje su mnogo izrađivale svilena tkanja, zatim široke vunene pojase za Župljane, različne vunene pokrivače i ponjave *(lincule)* i drugo.

U Vuletićevu opisu kao najkarakterističnija tkanja nabrojena su: *raša*[2]–sukno, *bumbačin*–prtenina pomiješana s vunom, modri i bijeli *durenat*[3] – deblje pamučno platno, i *bordet*,[4] za koji nema pobliže oznake u opisu.[5]

Prema materijalu, a na osnovu sačuvanih uzoraka,[6] možemo lopudska tkanja razdijeliti u nekoliko grupa i to:

1. sukno, tkano vunom po vuni,
2. miješana tkanja, kod kojih je osnova pamuk, a poutka vuna ili obrnuto,
3. prava *bumbačna* prtena tkanja i
4. svilena tkanja, redovno od domaće svile.

1. *Sukno* je od domaće grublje hercegovačke ili finije mljetske vune, prirodne bijele ili mrko-sive boje, odnosno maštene *u karte*, na *kartele*

(t. j. kupovnim bojama). U ovu grupu možemo ubrojiti *bijelu rašu* (inv. br. 108/827) od domaće mljetske tanko predene bijele vune. Ovakvo tkanje služi za izradu *krpatura*[7] (pokrivača) i *lincula* (ponjava za krevet). Ovamo pripadaju i sukna od domaće hercegovačke mrko-sive vune prirodne boje, u kojima je usnovana i žica od mrke maštene vune, ali su tkana tako, da glavni ton sukna daje prirodna vuna (inv. br. 108/851 i 108/854), zatim od nejednoliko maštene mrke vune (inv. br. 108/845 i 108/849) i prava crna *raša* od tanke domaće vune, maštena *u kartu*. Navedena sukna upotrebljavaju se za izradu novijih ženskih *kotula*[8] (sukanja), haljetaka, ogrtača, a crna raša za *kotule* ženske narodne nošnje dubrovačkog kopna. Osim bijele i crne *raše* navedena su sukna vrlo gusta i kompaktna. Mnogo su rjeđa tkanja na *rige* (inv. br. 108/832, 836, 840 i 841) – t. j. na pruge, koje su izvedene po širini tkanja. Najčešće su uske bijele *rige* izvedene na mrkom temelju. Upotreba ovog tkanja je različita. Od njega se izrađuju jednako često novije ženske *kotule* kao i muške *gaće* (hlače).

Uzorak inv. br. 108/834 je sukno od bijele i mrke maštene vune. U ovom uzorku tkalja određenu duljinu *natre* (osnove), na pr. polovinu, izatka *na rige*, a drugu polovinu tka tako, da naizmjence u određenim razmacima prebacuje mrku i bijelu poutku pa tako dobije uzorak pepita. Ovakvo sukno upotrebljavaju Mljećani za gaće, muške hlače i zimske košulje. Uzorak inv. br. 108/850, tako zvano tkanje *na četverak*, u četiri ničanice, jest mrko-bijelo sukno, u kojemu bijela vuna daje kvadratni ukras na mrkom temelju.

Na šarenim vunenim tkanjima (inv. br. 108/839, 831, 846 i 837) čini temelj mrko maštena vuna, a *rige* su izrađene raznobojnom svjetlijom vunom. Kod prvog od navedenih uzoraka (108/839) temelj ima zagasitiji ton miješanjem mrke i crne vune. Veće *rige* tvori svijetla crvena vuna, a manje *rižice*, okomite na prve, izrađene su svjetlijom, višnjevo crvenom i bijelom vunom. Upravo kombinacija svijetlo-crvenih »riga« i »rižica« daje dojam četvorina prekrivenih prugama. U novije se vrijeme od ovakva materijala izrađuju ženske zimske bluze.

U idućeg tako zvanog tkanja *na kamelot*[9] (inv. br. 108/831) mrko-bijeli temelj isprugan je narančasto crvenom i mrkom vunom. Ovo se tkanje upotrebljava za izradu novije građanske odjeće stanovništva kopna. Posljednji navedeni u ovom skupu uzorak (inv. br. 108/839) jest tkanje *na kvadrije* (kvadrate), koje na mrkom temelju čini bijeli i narančasti pamuk i jasnija i bljeđa ružičasta vuna. To se prilično grubo tkanje upotrebljava za prekrivače.

2. Miješana tkanja mogu se raditi vunom po pamuku ili obrnuto. Tu je u prvom redu *bijela raša* mljetskih »krpatura«, koja se osim vunom po vuni može satkati i pamukom po vuni (inv. br. 108/828) ili obrnuto (inv. br. 108/826).

Uzorak inv. br. 108/852 jest rjeđe tkanje od mrko-bijele vune po bijelom pamuku. Na bijelom temelju izrađene su pruge mrkom i bijelom vunom. Ovo tkanje služi osobito za ženske zimske podsuknje.

Uzorci inv. br. 108/853 i 108/855 su tako zvana tkanja *na durenat*, pamukom po vuni. No u prvoga je na obje strane vidljiva vuna i pamuk, a drugi je tkan tako, da je na jednoj strani vidljiva mrka vuna, a na drugoj modri pamuk. Jednako je tkan i uzorak inv. br. 108/833, koji je međutim izrađen bijelim pamukom i mrkom vunom. Tkanje *na durenat* upotrebljava se u stanovništva kopna i otoka za izradu »gaća« (muških hlača), ženskih »kotula«, sukanja i »kamižota«[10] (kratkih haljetaka s rukavima). Jednako je i uzorak inv. br. 108/838 tkanje *na durenat*, a i upotreba mu je jednaka kao u gore navedenih tkanja. Temelj je ovoga tkanja tamnomodar i svijetlomodar, što daje tamnija vuna i svjetliji pamuk.

Najzad se u ovaj skup može ubrojiti s obzirom na materijal uzorak inv. br. 108/830, tako zvano tkanje *pepita* ili *na ćete* ili *na kvadrijice* (kvadratiće). Po uzorku i boji kao i načinu tkanja odgovara jednakom tkanju *pepita* od čiste vune, samo je ovaj izrađen mrkom i bijelom vunom po bijelom i crnom pamuku. I upotreba mu je jednaka kao u vunenog tkanja »pepita«.

3. Čista *bumbačna* tkanja. – Kod tih tkanja upotrebljen je tanji ili deblji pamuk, neizlužen ili mašten. Prtenina s uzoraka inv. br. 108/822, 824 i 825 izrađena je bijelim pamukom različite debljine, a upotrebljava se za ponjave, prekrivke i slično. Za muško rublje tka se tanki pamuk (mul) na *mile rige*, uske crveno-bijele pruge. Mare Gvozdenica tkala je mnogo ovakve prtenine za rublje Zatonjana. Vrlo je čvrsto pamučno tkanje *tela*[11] za jedra od debeloga neizluženog pamuka. U novije se vrijeme upotrebljava *tela* za pravljenje obuće, ležaljka i ostaloga. Na *teli* za jedra tkalja svagda označi rub jednom užom i jednom širom prugom obojenog pamuka, tako da se jedro može sašiti točno po niti.

4. Svilena tkanja. – Redovno su izrađena od domaće svile bijele odnosno žućkasto-bijele ili maštene. Uzorci inv. br. 108/819, 820 i 821 izrađeni su bijelom svilom, koja se u dubrovačkoj okolini kao i u Lopudu mnogo upotrebljava za »ubručiće«, koje djevojke vežu oko vrata ili prebacuju preko ramena.

Osim posve bijele svile mnogo su u upotrebi i veći »ubručići« zvani »dumajski« po tome, što je ovakav »ubručić« sastavni dio svečanog odijevanja »dumana« trećoretkinja, tako zvanih »picokara«, koje su ga stavljale oko vrata uz svoje jednostavno ruho. Slični su im »kanđati« ubručići. I u jednih i u drugih površina se sastoji od crveno-crnih kvadrata, izrađenih izmjenično crnom svilenom osnovom a crvenom poutkom (inv. br. 108/818).

Tkalačke sprave i pomagala

Glavna je sprava tkalački *stan*, prije zvan *razboj* (sl. 3, 4). U dvije masivne klade *(peča)*, koje stoje na četiri niske nožice, usađene su *statve*, uspravne grede s urezanim žlijebom za *vratila*. *Statve* su u svom gornjem dijelu vezane sa dvije poprečne gredice (t. zv. *vrh od stana)*,

na kojima su u žljebovima položeni *štap od brdila* i *štap od niti.* Stražnje vratilo leži nešto više nego prednje, tako da je *natra*[12] koso položena od stražnjeg vratila do *niti.* U vratilima je urezan žlijeb, u koji se s pomoću šipke pričvršćuje osnova (na stražnjem vratilu namotana osnova tkanja, na prednjem već gotovo tkanje). U lopudskih tkalja vidi se još i treće vratilo, koje je položeno ispod *brdila* i *niti,* a služi tkalji za prematanje tkanja sa prednjeg vratila, ako *če* (tka) veliku količinu pa bi joj smetala pri radu. Na prednjem je vratilu s desne strane naprava za pritezanje odnosno popuštanje *natre.* U *glavi od vratila,* uglatom završetku, koji ponešto strši izvan *statva,* probijene su rupe, u koje se utiče *argu(t)la,*[13] klin sa duguljastim prorezom u gornjem dijelu. U taj prorez stavlja se *šup(l)jača,* daščica s rupicama, koja je konopcem vezana za nogu stana. Čavlom provučenim kroz rupicu *šupljače,* a iznad *argutle* sprečava se, da *šupljača* ne ispada iz nje, čime se ujedno učvršćuje i samo vratilo. U prvom žlijebu iznad prednjeg vratila učvršćeno je *brdilo,* koje se na *vrhu od stana* završava *štapom od brdila.* U *brdila* se ulaže *brdo,* negda od trstike, a danas većinom od željeznih šipaka. Brda od trstike kupovale su tkalje iz Italije, ali i od pastira s kopna. Iza *štapa od brdila* smješten je *štap od niti,* na kojemu su pričvršćene naprave za držanje *niti.* To mogu biti *skošci,* štapići privezani konopcem za *štap od niti.* Na njihovim krajevima visi na konopcima jedan par još manjih štapića, tako da je svaki par niti povezan sa četiri konopca o štapiće. *Skošci* se upotrebljavaju redovno kad se *če na durenat,* na tri nićenice. Kada tkalja *če rašu,* t. j. kada upotrebljava četiri nićenice, onda su one pričvršćene o *tajice* (koloture). *Tajice* su od tokarena drva po sredini užlijebljene, a u svakom od dva žlijeba učvršćena je po jedna *rota* (kotačić). *Niti* (nićenice) se sastoje svaka od dva *cijepca* – drvena štapa, među kojima je niz petlji od pamuka *(gropi* i *kotolci).* S donje su strane nićenice vezane *gatnjicima* ili *špazima* za *podnože* (podnožnjake), upravo za njihov gornji dio *poplace.* Na pritisak nogu o *poplatac* diže se uvijek, odnosno spušta, po jedna *nit* (par niti). Iza *niti* osnova je prekrižena. To su tako zvani *čini,* u koje se utiču *cijepci,* šipke od trstike, vezane konopcem tako, da se ne miču i da se osnova tkanja ne zamrsi. *Cijepac* bliži *nitima* otežan je *moricom,* t. j. utegom ili kamenom, obješenim na konopcu preko stražnjeg vratila da ne bi klizao prebrzo prema *nitima.* Ono je zakočeno *potpiračom* – štapom, provučenim kroz rupu neke vrste glave vratila sa vanjske strane *statva* a privezanim konopcem za *vrh od stana.*

Tkalja prebacuje poutku *sovjelom (*nom. *sovjela)* – čunkom. U *sovjelu* utakne se šipka, t. zv. *srce,* na kojem je *cijevnjak,* cijev od trstike s namotanom poutkom. Ova se kroz *buže* (rupe) provede izvan čunka, da se može odmotavati kod tkanja. Za raspinjanje tkiva, da bude stalno jednako široko, služi *prug* – dvije drvene letvice, učvršćene na jednom kraju tako, da se mogu više ili manje raširiti, rastvoriti, a željezni šiljci na krajevima utisnuti u *živicu* (živi rub tkanja) drže rubove tkanja uvijek jednako razapete.

Za izrađivanje nićanica služi *štičica za nitit niti.* To je drvena daščica, na jednom kraju uža i zaobljena, a na drugom poput sječiva, širega u gornjem, a oštrijega u donjem dijelu. Uži dio *štičice* služi kao držak. Uza *štičicu* tkalji je za izrađivanje nićanica potrebna još i *igla od niti,* obično deblja šipka od mjedi s ušicom na jednom kraju.

Za snovanje osnove služi *snovaljica. Snovaljica* je u obliku drvene klupe naopako okrenute. S unutrašnje strane pregrađena je daščicama u 34 *škrabice,* a na *katarištu,* poprečnoj gredici, učvršćeni su *bječuhi,* dvostruki kolutovi, kroz koje se provlače niti. Za snovanje su potrebne dvije poveće grede s drvenim klinovima, razmještenima u jednakim razmacima, koje se polože na tlo, zatim daščica sa dva željezna klina, na kojima se križa osnova, i *mjera,* konopac sa označenim dužinama, namotan na pluto, kojim se mjeri dužina osnove.

Za *navijanje osnove* služe dvije *sošice,* drvene rašlje, usađene u zemlju u razmaku širine *vratila,* na koje se stavlja *vratilo s osnovom.* U glavu vratila utakne se tada *štap,* kojim se pričvrsti vratilo kod navijanja. Kod navijanja osnove potrebna je još i *vozilica,* deblja daščica sa dva željezna klina, na koje se učvrsti osnova i ona se odatle odvija. Ona je otežana kamenom *(piz).*

Za namatanje klubaka služi *vitao.* U četvorouglatom podnožju, izrađenom poput korita, učvršćena je *sterka,* osovina, koju pridržava poprečna daščica, da se može okretati. Na završetku *sterke* učvršćene su i prekrižene vodoravno dvije šipke, na kojima su na kraju po dvije letvice, pridržavane klinom.

Za sukanje niti služi također *vitao,* no drugačije građen nego onaj za namotavanje klubaka. Na dužoj daščici učvršćene su dvije uspravne gredice a među njima osovina *(srce).* Na šipci među uspravnim gredicama smještene su s obje strane *perajice,* po tri daščice složene kao rozeta. Na jednom kraju *srce* se produžuje izvan gredice; tu je ručka za okretanje *vitla.* Druga gredica s dvije uspravne spojena je s prvim dijelom naprave. Između njenih uspravnih gredica utiče se igla, na koju se stavlja *cijevnjak* za namotavanje niti. Danas se ne upotrebljava ta sprava, jer tkalje dobivaju gotov materijal već namotan u klupka.

Za namotavanje niti poutke potreban je *cijevnjak.* Sastoji se od masivnije *barke* od drva, izdubene poput korita. Na gornjem rubu barke učvršćena su dva jača željezna stupića a među njima tanja osovina zvana *žica.* Ova se na jednom kraju produžuje izvan uspravnih šipaka i tu je zašiljena. Ovdje se stavlja cijev. Na drugom je kraju *žice,* ali između šipaka, željezna *rota,* kolo za okretanje naprave.

U slučaju, kada bi tkalja sama prirađivala odnosno dala prirediti vunu kojoj ženi uz naplatu, služilo se za grebenanje vune napravom zvanom *greben'ca.* To je ručni greben s gusto usađenim željeznim šiljcima. Ako se grebenala vuna za osnovu, pa je prema tome trebala finija vuna, greben je imao gušće šiljke, a za grebenanje grublje poutke bio je rjeđi.

Prema podacima, zabilježenima uglavnom od tkalje Mare Gvozdenice, iznosimo način tkanja. Ova tkalja, danas starica od osamdeset i dvije godine, počela je učiti tkanje već sa svojih 16 godina, a s 20 godina bila je vješta tkalja. Tkala je najprije za sebe, a tek poslije, i to vrlo mnogo, za trgovce u Dubrovniku i Gružu, zatim za stanovništvo Mljeta, Zatona i Župe. Od vremena do vremena dobivala je narudžbe i od »dumana« na Dančama, za koje je tkala svilene »ubručiće«. Danas tka pretežno domaćom vunom i pamukom, zatim prostirke od krpa za stanovništvo kopna i za otočane.

Prije no što tkalja počne radom, pripravi sve, što je za to potrebno. Ako nema dobre *niti* (nićanice) ili ih nema dovoljno, tada će najprije *nitit niti:* zatakne *štičicu* drškom u pojas, a pored sebe pripravi klupko s pamukom i *cijepac*. Započne rad tako, da načini petlju kroz ušicu *igle*, koju položi uz gornji rub *štičice* te rukama omotava manje petlje oko *igle*, a veće oko *štičice* (sl. 1). Kad je izradila 30 petlja, t. j. polovicu *pasma*, označi mjesto vrpcom ili krpicom. Nastavlja radom, dok ne dobije željeni broj pasama. Kad je završila, oprezno skine taj niz petlji s naprave. Sada ima *grope* (manje petlje), kroz koje provuče nit ili konopčić i veže ih uz *cijepac*, i veće (dulje) petlje – *kotolce*. Zatim uzme drugo klupko i počinje radom donje polovice nićanica na isti način kao i prvi put omotavajući niti kod svake petlje (novoga *kotolca)* oko *štičice* tako, da zahvati u *kotolac* već izrađene gornje polovice nićanica. Nastavlja radom do završetka, kada sve skine sa *štičice* i *igle* te za *drugi krak*, t. j. za drugi cijepac priveže donju polovicu nićanica.

U Vuletićevu opisu spomenuto je, da se *bumbak* mora prirediti za tkanje, t. j. nekoliko *ručica bumbaka* treba da se *nagužba* i stavi na *lijenku* (gredu), da se suše. Kad je pamuk osušen, složi se i pomalo mota u klupko (početak na *spužalinu* ili *titricu*). Obično se u klupko motaju po dva *močića*. Prije no što se stavlja na *vitao* za namotavanje, malo se satre rukama, da se niti slijepljene *gužbom* raščine[14]. Kao što je već spomenuto, taj posao danas otpada, jer tkalja dobiva gotov materijal namotan u klupka.

Klupka određena za poutku namotavaju se na *cijevnjaku*. Na šiljati završetak *žice* utakne se *cijev* od trstike, na koju se namota početak žice. Okrećući lijevom rukom *rotu* gladi se dlanom desne ruke žica po srijedi, da se poutka jednoliko namotava.

Za snovanje osnove tkalja odmjeri količinu *klubaka* i proračuna širinu osnove u pasmima. Grubo pamučno ili vuneno tkanje snuje se na 16 pasama, finije na 18–20, a svila negda na 34 (prije drugog svjetskog rata samo na 30 pasama). *Pasmo* je mjera za širinu osnove, sadrži 60 niti ili 30 *parova žica* (t. j. niti).

Prije snovanja tkalja položi uporedo na zemlju dvije grede s klinovima u određenom razmaku prema tome, na koju će dužinu snovati, a nasuprot *snovaljici* stavi još dasku s dva željezna klina. Sada tkalja

upotrebi konopac namotan na pluto, na kojem je označena *mjera* za dužinu osnove. Ovu mjeru (konopac) pričvrsti najprije na one željezne klinove na daski, na kojoj će *činit čini*, t. j. prekrižiti niti osnove, da može označiti pasma, a onda za klinove nasuprot gredama dok ne dobije željenu dužinu osnove, na pr. 24 lakta. (Župski su se pasovi tkali na pr. na dužinu od 9 lakata. – Lakat danas ima 50 cm. No u tkalje Tone Urlin zadržan je stari lakat dužine 51,50 cm s urovašenim manjim mjerama kao: *pola, kvarat* i *pola od kvarta*). Kad je pričvrstila taj *početak*, uzme 24 klupka vune ili pamuka prema tome, kakvo tkanje snuje, stavi ih u *škrabice snovaljice*, provede kroz *bječuhe* (parove žičanih kolutova), skupi ih sve ujedno i sveže. To je *kosa*, koju će sada snovati. Snovanje počinje od onog klina na gredi, gdje je završila *mjera*. Omotavajući osnovu oko ovih klinova prelazi tkalja na omotavanje oko daščice, gdje *činī čini*, t. j. omotava pramen osnove u obliku na jednom kraju otvorene osmice te zabilježi vezanjem pasmo, da bi znala poslije širinu tkanja. Iza omotavanja oko tih klinova nastavlja omotavanje oko klinova na gredi i tako nastavlja.

Tada slijedi *navijanje osnove* (sl. 2). – Kad je osnova nasnovana, cijela se *kosa* (osnutak) skida isplećući je na ruci u velike omče da se ne bi zamrsila; s jedne i druge strane *čina*, između gornjih i donjih nizova žica, umetnu se *cijepci* od trstike vezani *špagom;* na kraju *kose* vežu se žice u niz *grope*, t. j. većih petlji, kroz koje se provuče željezna šipka, kojom se osnova učvrsti u žlijebu u vratilu. Uz kraj blizu *čina* stavi se šipka odmah u vratilo, a ono se položi u *sošice*, dvije rašlje zabijene u zemlju u vrtu izvan kuće. Šipka s drugim krajem zakvači se za dvije kuke na *vozilici*, koja se jako opteretí kamenjem *(piz). Vozilica* se odvuče tako daleko, da je cijela osnova razvučena i napeta. Onaj, koji *navija* osnovu, stoji kod *sošica, odabira*, t. j. razmrsuje i odvaja parove žica, tako da jednoliko i pravilno teku i raspoređuju se na vratilu. Kako se vratilo zakreće, tako *vozilica* klizi prema njemu. Pri navijanju tkalja mora naročito paziti, da ne bude *krivina* u navijanju, t. j. da osnova ne bude nejednako namotana i *molana* (slabo napeta) na jednoj strani, jer bi joj teže bilo tkati, kad se žice ovako nepravilno namotane osnove *topu* (pucaju). Namotana osnova na vratilu stavlja se na stan.

Prije uvođenja osnove u stan prirede se dijelovi stana i to: *niti* se srede, objese na *tajice*, ako se radi sa 4 nićanice, i povuku na određeno mjesto. Vratilo s namotanom osnovom pričvrsti se na *vrh od stana*. Razrežu se uzlovi, koji su načinjeni kod snovanja. Tkalja uđe u stan na *šticu od siđenja* (sjedište), koju je prije prebacila iza prednje *statve*. Tada uzme *kosu*, početak osnove, pod lijevi pazuh; lijevom rukom pridržava jedan *kotolac* na određenoj *niti*, a desnom provlači žicu *iglicom od trsti* ili pletaćom iglom kroz *kotolac*. Kod tkanja *raše*, dakle u 4 nićanice, uvodi se osnova u nićanice na ovaj način: prva žica u prvu *nit* (gledajući od stražnjeg vratila), druga u drugu *nit*, treća u treću, četvrta u četvrtu pa dalje istim redom. Uvođenje vrši često tkalja i

sama, ali joj je lakše, ako joj netko odostrag dodaje niti, koje ona onda provlači kroz *kotolce* na nićanicama. Nakon toga niti se uvode u *brdo*, i to po dvije u jedan prorez *(zubac brda)*. Kod uvođenja u brdo pomaže se tkalja opet iglicom. Početak uvedene osnove veže se ispred brda, da ne ispada.

Kad je osnova uvedena, izvade se cijepci, a *niti* se polože na određeno mjesto iza brdila, a stražnje vratilo stavi na svoje mjesto. Brdo se učvrsti u *brdilo*, a na osnovi ispred brda vežu se *gropi* (uzlovi)[15] od po dva prsta osnove. Na prednjem vratilu drži već šipka u žlijebu komad gotova tkanja, kojemu su na kraju također *gropi*. Taj komad gotova tkanja naziva se *gotoška*. Na željeznu *šipku nabiraču* nameće se naizmjenično *grop* od osnove i *grop od gotoške*. Ova *gotoška* omogućuje, da ne ostaju dugačke rese na početku tkanja.

Kad se *natra* (osnova na stanu) približava kraju, da ne bi ostao prevelik dio osnove neizatkan, pomaže se tkalja *dotikalom*, štapom, koji se veže za šipku, što drži osnovu na stražnjem vratilu. *Špag* vezan za oba kraja *dotikala* pričvrsti se drugom šipkom za vratilo i omota oko njega tako, da se u nastavku tkanja može lagano odmotavati. *Dotkivati* se može dotle, dok osnova ne dođe toliko blizu nitima, da je zijev sasvim malen, pa ne može osnova »zijevati« i prema tome tkalja ne može više *zasuvat sovjelu*.

Prije skidanja *natre* ona se razreže, a krajevi se obašiju velikim bodovima, da se ne bi poutka izvlačila. *Pristriženi* ostatak osnove, t. j. *ureznice*, spletu se u kratku debelu pletenicu, svežu i izvade. Taj se ostatak danas vraća vlasniku, a trgovcu se nije vraćao. Pri tkanju *ureznice* i *gropi odnesu* svagda po jedan lakat osnove, pa tkalja mora na to računati već kod snovanja.

Tka se *su dvije*, tri ili četiri nićanice. Prema tome se i naziva tkanje *na kamelot, na durenat* i *raša*. Žice osnove mogu biti jednobojne ili višebojne, ako se želi usnivani uzorak u bojama, a jednako tako i u poutki. Pritome tkalja za dvije boje šireg obojenog ukrasa u poutku uzima po dvije *sovjele*, ali ako je višebojna poutka, a uzorak u poutki uzak, probacuje tada poutku namotanu *na klubak*, a ne *sovjelom*.

Kod pamučnog tkanja tkalja od vremena do vremena poulji osnovu, da smanji trenje i prema tome da lakše tka.

I vunu i pamuk dobije danas tkalja već maštene. Još pred 60 godina mastile bi tkanje i same žene *u kartu* ili *na kartele*, t. j. kupovnim bojama, ali su svilena tkanja tada redovno slale na mašćenje u »Triješće« (Trst). U vremenu između dva rata slale su se u Sarajevo sve vrste tkanja na maštenje. Masti se uvijek ispredena nit, a ne gotovo tkanje.

Prije maštenja svila se namotava na *motovilo*, koje se sastoji od jače letve, u kojoj je na oba kraja utisnut po jedan kočić. Oko kočića mota se svila, da se ne bi zamrsila pri maštenju, pa tek tada masti.

Stupanje

Vuneno tkanje, osobito ako je čvrsto i grubo, namijenjeno za zimsku odjeću, redovno se još i *stupa.* Lopudske su tkalje nekada davale sukno na stupanje stuparima na kopnu, ali ima 35–40 godina, otkako se na Lopudu naselio veći broj porodica s kopna, među kojima ima i stupara, te daju stupati na samom Lopudu.

Stupa se sastoji od tri daske (veličine cca 2 × 0,30 m), koje se prema potrebi sastavljaju u obliku otvorenog korita i pričvrste za tlo da se *stupa* ne miče. Stupar najprije izmjeri dužinu *natre,* da znade, koliko dugo treba stupati, odnosno koliko će mu *natra* pri stupanju *pobjeći* (stisnuti se). *Natru* zatim stavi *premićenu* (savijenu) u stupu, a onda sjednu dvojica, jedan nasuprot drugome u *stupu.* Dok stupari *stupaju,* t. j. nogama uprtim jedan nasuprot drugome gnječe tkanje, još im jedan pomagač pomaže polijevajući *natru,* koja se stupa, *toplom sapunicom.* U toku rada potrebno je da stupari *premiću* (premotavaju) natru, da bi se jednoliko stupala, a pomagač im ulijeva sve topliju sapunicu. Osim toga stupari od vremena do vremena mjerenjem »laktom«, a u novije vrijeme metrom, kontroliraju, koliko je već *natra »pobjegla«.* Obično na 10 metara tkanja *pobjegne* do 1 metar u stupanju, a u debljeg sukna na svakih 7 metara po 1 metar.

Stupari rade ljeti na otvorenu prostoru, a zimi u jednoj od prostorija kuće. Njihov je posao vrlo mučan, jer su neprestano u vodi, koja s *natre* otječe kroz žlijeb korita (stupe). Stupati se može najednom i do 50 m sukna. Stupari rade po cio dan, kad imaju narudžbe, a te su najčešće zimi. Kao naplata spomenuta je danas samo »užina« i živežne namirnice, ili vlasnik sukna »posluša« stupara, t. j. pomogne mu kod rada na »baštini«. Stupari se bave još i obrađivanjem »baštine«, jer danas imaju još manje posla nego tkalje, a njihov je posao još više sezonski.

Današnji lopudski stupari doselili su s kopna prije najviše četiri decenija. To su Pero Svetac, koji se doselio na Lopud prije 35 godina, zatim Vlaho Obuljen, Stijepo Car, Ivo i Mato Mihaljević, doseljenici iz Točionika, Stijepo Mojaš iz Dola, Niko Laptalo iz Kliševa i Stijepo Vojvoda iz Mrčeva.

Pored najčešćih pamučnih i vunenih tkanja tkala se, kao što je već spomenuto, i *svila,* koju su prije tkalje češće i same proizvodile iz kupljenih *funkela*[16] (kokona) ili su same uzgajale svilenu bubu.

Kada se gusjenica zaprede, treba najprije *funkele* sušiti na suncu, da gusjenica ugine. Kad su osušene, kuhaju se u »sudu« (posudi) u vreloj vodi sa »saplunom«, da ne bude oštra. Pritome valja miješati, da svila ne zagori. Da se ne bi svila pri kuhanju digla na površinu, stavlja se u vodu pijeska. Za kuhanja svila »pušti sve žutilo« i pobijeli. Zatim se ostavlja da »ostine« (ohladi se), ispire se u hladnoj vodi, mota na motovilo i najzad masti. Svila grublje niti naziva se *bavela,*[17] a tanje, finije niti *svila.*

Sl. 1. Tkalja Mare Gvozdenica opleće »kotolce« i »grope« preko »štičice« i »igle«

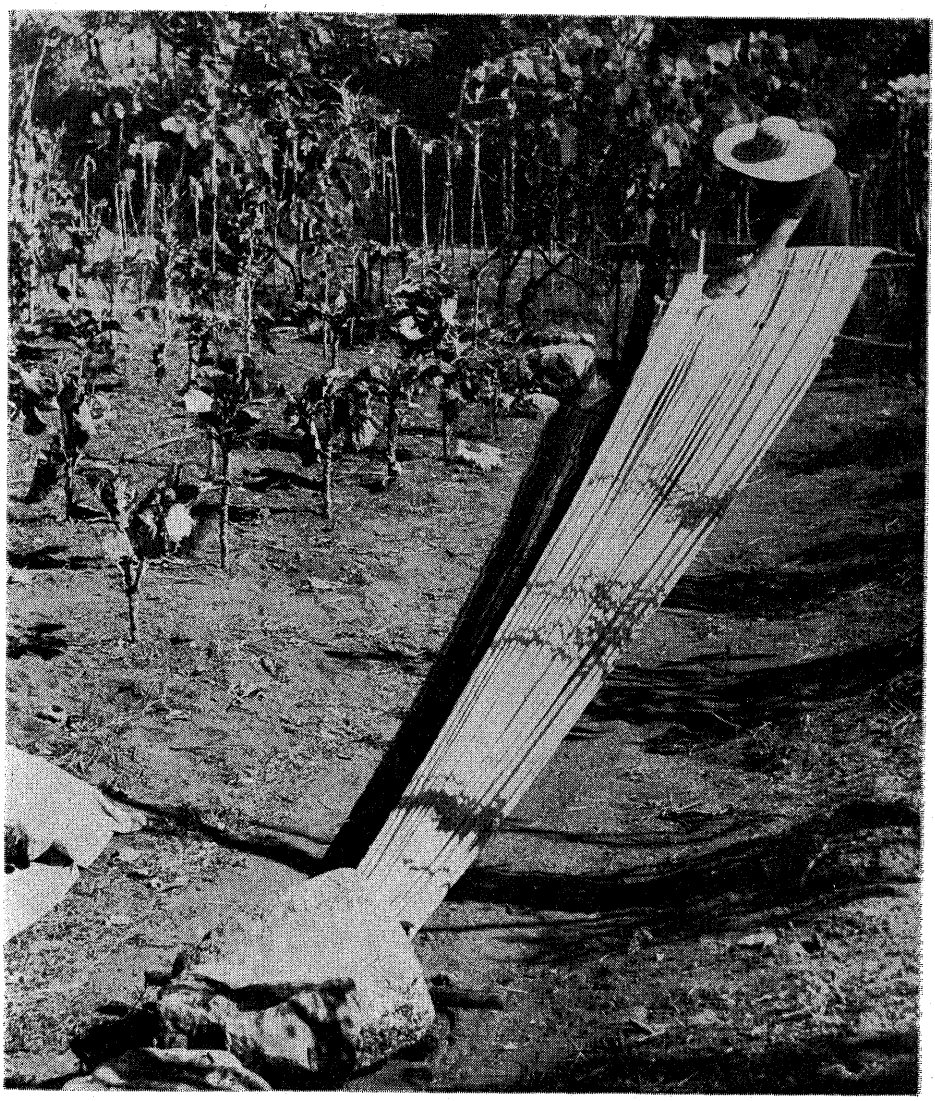

Sl. 2. Navijanje osnove: tkalja Mare Gvozdenica »odabire« žice osnove; sprijeda »vozilica« i na njoj »piz«

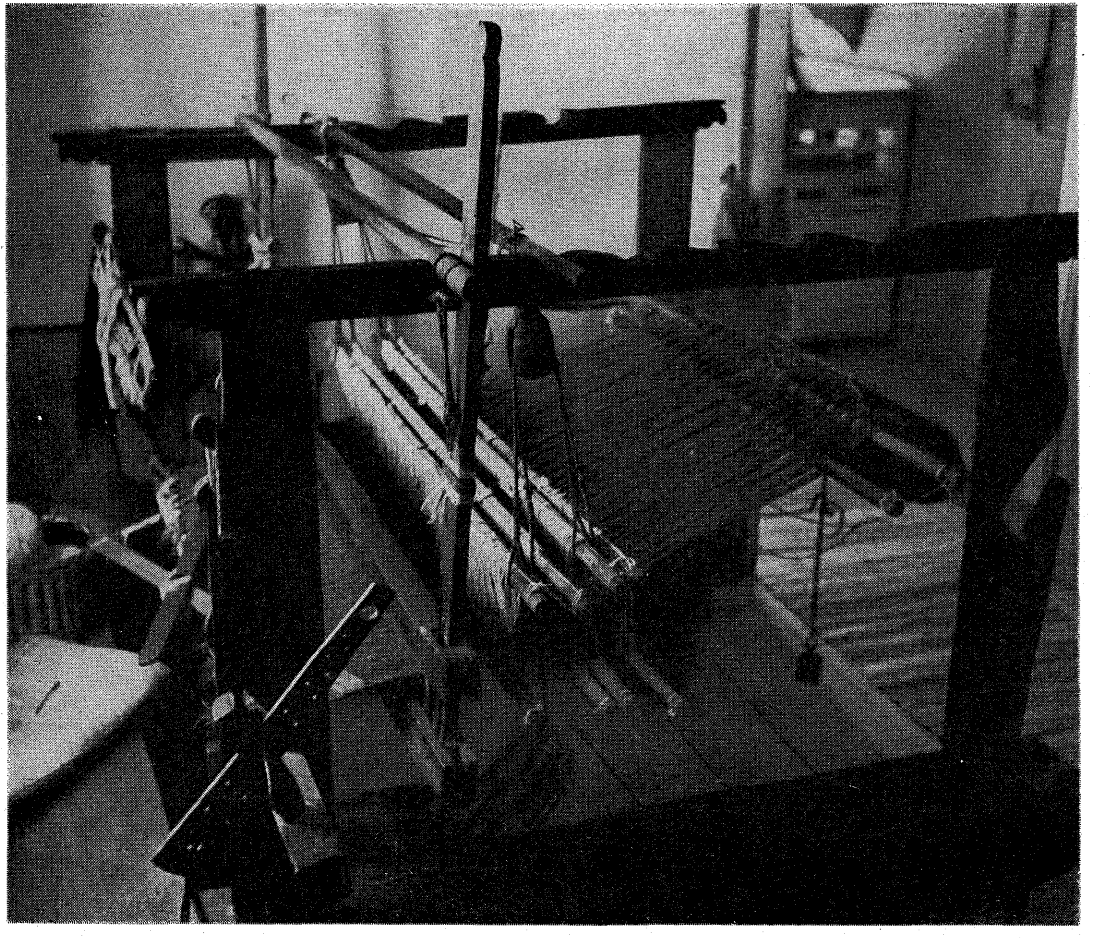

Sl. 3. Tkalački stan Mare Gvozdenice

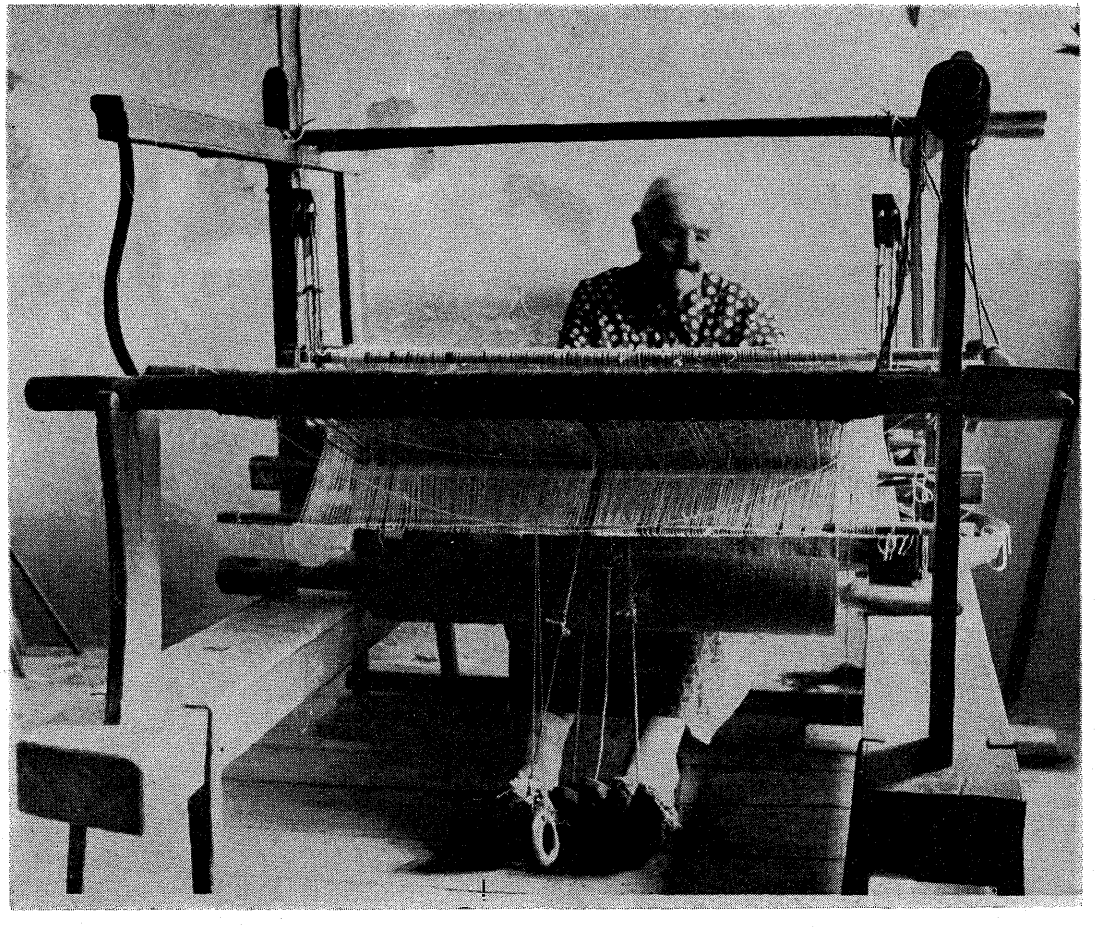

Sl. 4. Tkalja Tone Urlin za tkalačkim stanom

ANALIZA TIPIČNIH TKANINA

Ako analiziramo tehniku izrade lopudskih tkanja, možemo ih podijeliti u ove grupe:[18]

1. Najjednostavnije tkanje, kao obično platno izrađeno u dvije nićanice, ali često i u četiri, da se izbjegne prevelikom trenju, ako je osnovan veći broj žica. Takvo je tkanje jednostavna odnosa, u kojem uvijek jedna žica poutke prelazi jedamput iznad žice osnove, a onda ispod susjedne tako da su naizmjence vidljive žica osnove i žica poutke. Odnos je dakle 2/2, jer se nakon 2 križanja osnove i poutke ponavlja isti način vezivanja sistema žica. Tom jednostavnom tehnikom, koja se u Lopudu često zove *na jedinicu,* tka se tanko platno za rublje. – Primjer: tkanje na *mile rige* (inv. br. 108/847, raščlamba uzorka na tabli 1.).

Od varijanata ovakvoga tkanja zastupane su:

a) Tkanje u 4 nićanice, kod koga poutka naizmjence u jednom redu zahvata po dvije pa u idućem po jednu nit osnove. Odnos ovoga tkanja jest 4/4. Ovom se tehnikom tka najčešće prugasto sukno ili polusukno. – Primjer: tkanje *na rige* (inv. br. 108/846, raščlamba uzorka na tabli 2.).

b) Osnovni rips, također izrađen u 4 nićanice, a jer je ovdje udvostručen broj osnovnih niti, gustoća je osnove veća no u običnog pamučnog tkanja. Poutka zahvata uvijek po jednu nit osnove, ali se pri tkanju toliko zbija, a redovno je i tanja nego osnova, tako da ostaje gotovo nevidljiva s obje strane. Na mjestu križanja oba sistema žica nastaju za rips toliko karakteristične brazde. Tehnika ripsa je inače veoma raširena varijanta platnenoga tkanja i karakteristična često za priprosta tkanja.[19] Primjer: *tela* za jedra (inv. br. 108/823, raščlamba uzorka na tabli 3.).

2. Tehnološki je kompliciranija tehnika t. zv. ojačanog kobera, rađena u 4 nićanice. Žica poutke zahvata uvijek najmanje 2 žice osnove, ali tako, da se križanje oba sistema žica pomjera vidljivo dijagonalno (prema normalnom položaju tkanja). To je tehnika naše domaće *raše* i njom se izrađuju na Lopudu jednako *bijela raša* kao i *prava crna raša,* odnosno šarena pepita tkanja u višebojnoj osnovi i poutki. Primjer: bijela raša (inv. br. 108/828, raščlamba uzorka na tabli 4.) i tkanje *pepita* ili *na oćete* (inv. br. 108/830, raščlamba uzorka na tabli 5.).

Tehnikom ojačanog kobera tkale su lopudske tkalje i svilu, kao što nam svjedoči uzorak svilenog tkanja *dumajskog faculeta,* izrađenog u kvadrate crvene i crne svile (inv. br. 108/818, raščlamba uzorka na tabli 6.).

Varijanta je te tehnike četvorovezni osnovni kober, u koga poutka zahvata jednom (iznad) 3 žice, i onda (ispod) jedne žice tako, da je na jednoj strani tkanja vidljiva pretežno poutka, a na drugoj osnova. Lopudske tkalje zovu ga *na durenat,* jer je to najčešće grubo polusukno s osnovom od domaće vune a poutkom od bijelog ili obojenog pamuka ili obrnuto. Primjer: *mrki durenat* (inv. br. 108/833, raščlamba uzorka na tabli 7.).

TABLA 1.

Raščlamba uzorka inv. br. 108/847

UVOD STRUKTURA TKANJA

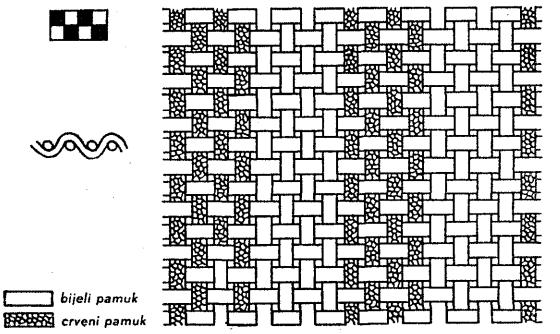

1. Materijal osnove: bijeli i crveno bojeni mul.
2. Materijal poutke: bijeli mul.
3. Odnos: osnova – 2 niti; poutka – 2 niti.
4. Snovanje: 4 niti crvene (živi rub), 4 bijele, 4 crvene, 6 bijelih, 4 crvene i t. d.
5. Gustoća na 1 cm^2: osnova 20 niti, poutka 13 niti.
6. Tkanje *na mile rige* – platneno u 2 nićanice
7. Uvod: glatki

TABLA 2.

Raščlamba uzorka inv. br. 108/846

UVOD STRUKTURA TKANJA

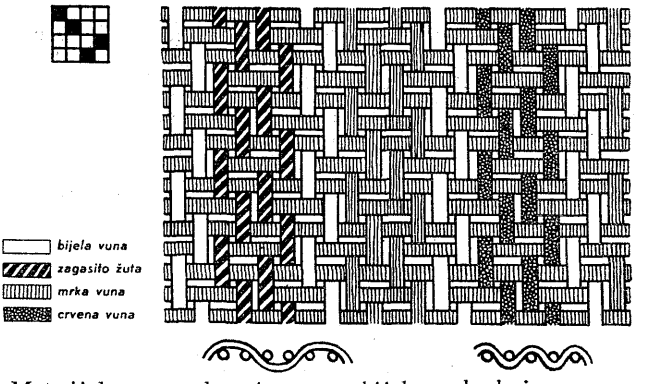

1. Materijal osnove: domaća vuna – bijela, mrko bojena, crvena i zagasito žuta.
2. Materijal poutke: domaća mrko bojena vuna.
3. Odnos: osnova – 4 niti; poutka – 4 niti.
4. Snovanje: 4 mrke (živi rub), 2 bijele, 3 žute, 2 bijele, 4 mrke, 2 bijele, 4 crvene, 2 bijele i t. d.
5. Gustoća na 1 cm^2: osnova – 12 niti; poutka – 10 niti.
6. Tkanje *na rige* – platneno u 4 nićanice.
7. Uvod: lomljeni.

TABLA 3.

Raščlamba uzorka inv. br. 108/823

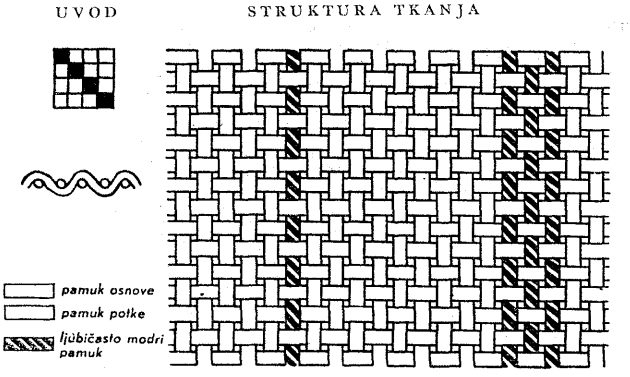

1. Materijal osnove: trostruki nebijeljeni pamuk br. 8, tanki trostruki ljubičasto-modri pamuk.
2. Materijal poutke: trostruki nebijeljeni pamuk.
3. Odnos: osnova – 2 niti; poutka – 2 niti.
4. Snovanje: 9 bijelih, 1 ljubičasta, 9 bijelih, 3 ljubičaste i dalje bijele.
5. Gustoća na 1 cm^2: osnova – 14 niti; poutka – 8 niti.
6. Tkanje *tela* – osnovni rips u 4 nićanice.

TABLA 4.

Raščlamba uzorka inv. br. 108/828

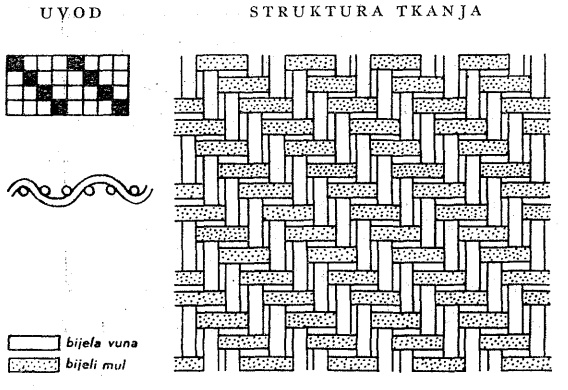

1. Materijal osnove: domaća tanko predena mljetska vuna.
2. Materijal poutke: bijeli mul.
3. Odnos: osnova – 4 niti; poutka – 4 niti.
4. Gustoća na 1 cm^2: osnova – 12 niti; poutka – 18 niti.
5. Tkanje *raša* – ojačani kober u 4 nićanice.
6. Uvod: glatki.

TABLA 5.

Raščlamba uzorka inv. br. 108/830

UVOD STRUKTURA TKANJA

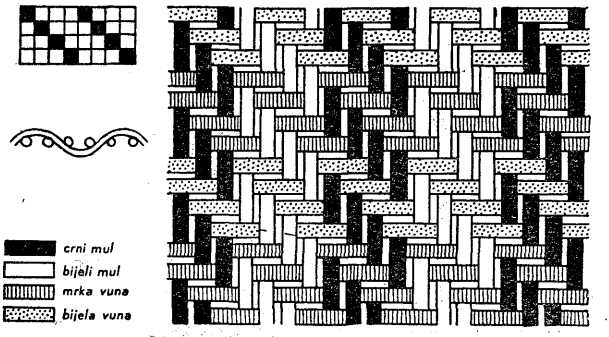

1. Materijal osnove: crni i bijeli mul.
2. Materijal poutke: tanka čvrsta sukana i nejednako predena domaća vuna, prirodne bijele boje i mrko bojene.
3. Odnos: osnova – 4 niti; poutka – 4 niti.
4. Snovanje: 3 niti crne (živi rub), 4 bijele, 4 crne i t. d.
5. Ubacivanje: 4 niti bijele, 4 mrke i t. d.
6. Gustoća na 1 cm^2: osnova – 16 niti; poutka 12 niti.
7. Tkanje *pepita* – ojačani kober u 4 nićanice sa 2 čunka.
8. Uvod: glatki.

TABLA 6.

Raščlamba uzorka inv. br. 108/818

UVOD STRUKTURA TKANJA

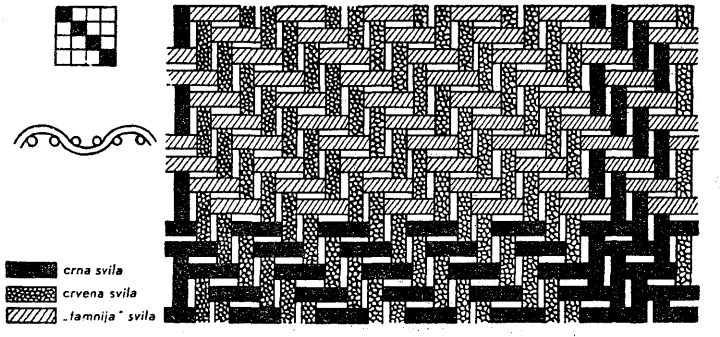

1. Materijal osnove: domaća svila, bojena crno i crveno; jednostruka nit.
2. Materijal poutke: domaća svila, bojena crno i crveno tamnije; jednostruka nit.
3. Odnos: osnova – 4 niti; poutka – 2 niti.
4. Snovanje: 4 crvene, 4 crne, 24 crvene, 4 crne, 4 crvene (cca 4 cm) i t. d.
5. Ubacivanje: cca 4 cm crvene, 14 crne, 16 crvene i t. d.
6. Gustoća na 1 cm^2: osnova – 24 niti; poutka – 24 niti.
7. Tkanje svileno – ojačani kober u 4 nićanice.
8. Uvod: glatki.

TABLA 7.

Raščlamba uzorka inv. br. 108/833

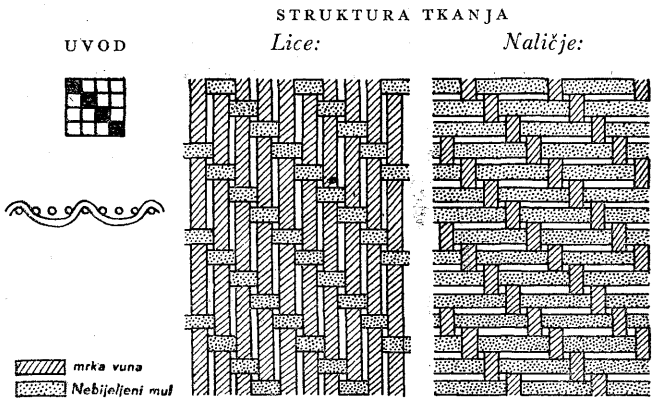

1. Materijal osnove: domaća mrko bojena vuna.
2. Materijal poutke: nebijeljeni mul.
3. Odnos: osnova – 4 niti; poutka – 4 niti.
4. Gustoća na 1 cm^2: osnova – 12 niti; poutka – 16 niti.
5. Tkanje *na durenat* – ojačani kober.
6. Uvod: glatki.

LOPUDSKO TKANJE U PRIMJENI

A. *U ruhu i drugoj upotrebi Lopuda*

Iz dosad navedenih podataka razabira se, da je lopudsko tkanje u znatnoj upotrebi danas u prvom redu za dijelove građanske odjeće, a negda je bilo i za dijelove narodne nošnje dubrovačke pokrajine.

Nisu nam poznati podaci o tome, kakva je negda bila nošnja na otoku Lopudu, a do danas se nije sačuvao nijedan primjerak starinskog ruha, pa ni fragmentarno. Ali ako uzmemo u obzir, da je Lopud među dubrovačkim otocima jedan od najbližih gradu, da mu se stanovništvo bavilo pomorstvom, različitim zanatima (zlatarstvom), koraljarstvom i drugim, a mnogo manje obrađivanjem »baštine«, dakle gojenjem bilja, pa je prema tome bio i u užoj vezi s gradom nego ostali dijelovi nekadašnje Republike, možemo pretpostaviti, da mu je i ruho bilo tipa narodne dubrovačke nošnje starih područja kao Rijeke i Župe.

Još živo sačuvana tradicija na otoku o ruhu, koje je bilo u upotrebi u početku našega stoljeća, učvršćuje nas u toj pretpostavci. Prema podacima sastavni su dijelovi ženske lopudske nošnje bili:

Platnena košulja, za koju i najstarije žene tvrde, da je svagda bila krojena poput građanske bluze. Kao donja odjeća služila je podsuknja, navodno često i pletena od vune ili šivena od rjeđeg sukna tkanog *na rige.*

Preko podsuknje odijevala se *kotula,* suknja najčešće od mrko-bijelog sukna ili polusukna tkanog *na rige,* šire krojena i ponešto ubrana u pasu, a u starijih žena pridržana uskim poramenicama od jednakog materijala. Pri krojenju *kotule* pruge su svagda bile horizontalne. (Starice danas tvrde, da su negda stare žene zimi oblačile i po dvije *kotule.*)

Na košulju se navlačio kraći haljetak bez rukava, *velata,*[20] sašivena od jednakog prugastog materijala kao i *kotula,* krojena usko uz tijelo, ali tako da su joj pruge okomite na one na *kotuli.*

Preko *kotule* vezivala se svilena ili pamučna *traversa,* pregača od kupovnog materijala, najčešće šarena uzorka.

Djevojka bi još povezala oko vrata mali *ubru(š)čić* od bijeloga svilenog ili pamučnog tkanja.

Zimi je kao ogrtač služio *paletunić,* dulji haljetak s rukavima od debljega, kompaktnijeg sukna, krojen također usko uz tijelo.

I žene i djevojke prekrivale su glavu ovećim *ubru(š)čićem,* koji su djevojke uvijek zavezale na zatiljku, a starije žene bi se zimi njime ubradile.

Kao starija obuća spominju se pored bijelih pamukom pletenih bječava kožne crne ili žute (»kao cvijet od suncokreta«) *crevje bez taka* (papuče bez peta), kupovane redovno u dubrovačkih trgovaca. Osim ove obuće bili su u upotrebi, osobito u mlađih žena pa i u muškaraca, *šklafuni*[21] odnosno *štivalete,*[22] polucipele na »elastiku«.

Već se ni 80-godišnji starci ne sjećaju, da bi Lopuđani nosili drukčiju kakvu nošnju osim uobičajenoga građanskog odijela sašivenog od domaćeg sukna ili polusukna, odnosno od kupovnog materijala.

Prema svemu vidimo, da ima već tri generacije, kako se žensko ruho, a da se i ne spomene muško, u nekim pojedinostima veoma približilo kroju građanske odjeće.

B. *U ruhu i upotrebi susjednih krajeva*

Vrlo je vjerojatno, da su i ostali dubrovački otoci (Koločep, Šipan, Mljet i Lastovo) upotrebljavali bar dijelom lopudska tkanja za izradu svoje odjeće. Međutim, to je sigurno potvrđeno za otok Mljet, gdje se i danas upotrebljava *pepita* tkanje za *gaće* (hlače) i zimske košulje Mljećana.

Među dubrovačkim otocima Mljet je jedini sačuvao stariji oblik mediteranskog ženskog ruha (iako ne u svakodnevnoj upotrebi, nego samo za svadbu) zahvaljujući jedino izoliranom položaju otoka nakon propasti Republike.[23] Međutim sukno za *gunj* (gornju žensku odjeću sa suknjom) tkale su i same Mljećanke. No ta proizvodnja ne može da namiri sve potrebe tkanina, a pogotovu kada se te potrebe gomilaju, na pr. u slučaju spremanja miraza za djevojku. Tada je lopudska tkalja svojim radom omogućila, da se potrebno tkanje pripravi na vrijeme.

Mljetska tradicija spominje, da su negda muškarci nosili široke modre *gaće* jednostavnog kroja od pojasa do ispod koljena, sašivene od modre *postave,* domaćega grubog platna.[24]

I na tlu dubrovačkog Primorja i Župe kao i u hercegovačkom zaleđu tkale su seljačke žene same za vlastite potrebe. Nedostaju nam podaci o tome, koliko se ovo rukotvorstvo sačuvalo do danas. Znamo međutim pouzdano, da se danas stanovnici Primorja i Župe obilno služe lopudskim tkanjem. Tako se za novije ženske *kotule* i *kamižote* (haljetke s rukavima) upotrebljava tanko vuneno tkanje, *prava crna raša,* ili grublji modri i mrki *durenat.*

Ovaj posljednji služi još i kao materijal za noviju građansku mušku odjeću, a u prošlosti možda i za široke *gaće* (hlače). Sve donedavna lopudske su tkalje mnogo izrađivale široke vunene pojase, koji su sastavni dio župske muške nošnje.

Pored ruha lopudsko se tkanje upotrebljava i za posteljno ruho stanovništva kopna i otoka. Tako su *krpaturi* (ponjave) do danas mnogo u upotrebi na otoku Mljetu a i šareno tkanje od grublje hercegovačke vune za različite pokrivače.

Lopud je snabdijevao i ribare *telom* za jedra, koja, kako vidjesmo, u današnje vrijeme služi i za pravljenje cipela, ležaljki i drugog.

Zasebno mjesto među lopudskim proizvodima zauzima svileno tkanje; osobito su se negda mnogo izrađivali *dumajski* i *kandati* ubruščići, koji su sastavni dio ženske nošnje Primorja i Župe.

Kao što se vidi iz dosad navedenoga, lopudsko je tkanje imalo prilično dalek doseg, koji je obuhvaćao susjedne otoke (Mljet, a vjerojatno i najbliže Šipan i Koločep). Otvoreno je međutim pitanje, da li je tu i otok Lastovo bio zahvaćen. Koliko se danas zna, na kopnu je obuhvaćao Primorje i Župu. Tek daljim proučavanjem moći će se utvrditi, da li je u tim granicama bio i poluotok Pelješac i dalje hercegovačko zaleđe (naročito Humina i Rudine). Jedno je međutim sigurno, da će se i pri najpomnjivijem proučavanju historijskih izvora naći vrlo malo podataka, koji bi omogućili rekonstrukciju stanja i raširenosti ove proizvodnje u toku prošlih stoljeća, pa će možda i nakon toga rada preostati kao jedina mogućnost hipotetska rekonstrukcija stanja i razvoja lopudskoga tkanja.

ZAKLJUČAK

Prije 14. stoljeća ne javljaju se u izvorima podaci o obrtnoj tkalačkoj proizvodnji u Dubrovniku, a i u toku gotovo cijelog ovog stoljeća spominje se samo pokoji grebenar, podrezivač sukna, odnosno potkraj stoljeća i pokoji tkalac. Obrtna proizvodnja tkanja počinje u Dubrovniku tek pri kraju 14. stoljeća da u toku 15. stoljeća doživi svoj bujni procvat.

Dubrovnik je kao trgovački centar južnog Jadrana za potrebe svoga građanstva pa i trgovine izvan svojih granica, naročito za izvoz na Balkan, uvozio do kraja 14. stoljeća fina i grublja tkanja iz Italije i Flandrije.[25] Kraj toga ne treba zaboraviti, da su te relativno skuplje uvezene tkanine u prvom redu podmirivale potrebe u samom gradu,

odnosno služile kao predmet izvoza, a široki su se slojevi seoskog stanovništva Republike 14. stoljeća u okviru svoga ratarskog, stočarskog i ribarskog gospodarstva koristili proizvodima vlastitoga rukotvorstva.

Već je bilo napomenuto, da ta proizvodnja ne može svagda i potpuno podmiriti potrebe stanovništva u prvom redu od vunenog tkanja. Dnevnom se upotrebom vunena odjeća i posteljno ruho brzo troši, stoga su jednako dnevne potrebe kao i zalihe vunenog tkanja u ovakvoj sredini mnogo veće no što se čini u prvi mah. Neka bude ponovo naglašeno, da se u izvanrednim zgodama i onako velike dnevne potrebe tkanina gomilaju. Može li vlastita proizvodnja da ih sve namiri? Malo je vjerojatno, jer tkalji u svakom okviru gospodarstva pored svih poslova u kući i na »baštini« preostaje jedino zimsko doba za rad uz tkalački stan.

Da se lakše uoče mogućnosti vlastite proizvodnje u ovom kraju, poslužit ćemo se uporedbom sa stanjem jednakog rukotvorstva u susjednom hercegovačkom zaleđu. U Hercegovini se početkom 19. st. služi jednim tkalačkim stanom po tri pa i pet porodica, jer nabava stana, a naročito lako lomljivog brda traži relativno velik materijalni izdatak. Pored toga nije ovdje ni svaka kuća tako građena, da bi se našao prikladan prostor za smještaj stana, na kojem bi mjestu tkalja imala i povoljnu rasvjetu.[26] Ako se u to vrijeme može zabilježiti ovakva pojava na susjednom kopnu, možda se može u pojedinačnim slučajevima pretpostaviti ovako ograničena mogućnost proizvodnje s bilo kojeg uzroka i na otocima i dubrovačkom kopnu.

Koliko je dosada poznato, nemamo podataka o tome, kada se na Lopudu pojavljuje i kako se razvija tkanje. Bez sumnje su na određenom stupnju ekonomskoga razvoja vlastite proizvodnje nastali povoljni uvjeti za određeniju podjelu rada i time za stvaranje poluprofesionalne proizvodnje. Možda je na ovaj razvoj u Lopudu povoljno utjecala blizina i povezanost otoka s gradom Dubrovnikom, a možda i pomorstvo, ribarstvo pa i ostala zanimanja Lopuđana, uz koja se uporedo razvijala ženska tkalačka vještina.

Poluprofesionalna decentralizirana proizvodnja odvija se pojedinačno u domu svake tkalje, koja je i jedina radna snaga. U tome naliči ta proizvodnja na autarkičnu, ali se razlikuje od nje po kontinuitetu rada u toku cijele godine i što je tkalji po pravilu glavni, a često i jedini posao.

Drugi decenij 15. stoljeća bilježi u Dubrovniku procvat tkalačkog obrta. Oblici su mu sada jasni, karakteristični za manufakturu iz početka skromnijih razmjera, koja se odvija u radionicama, koje se s vremenom pretvaraju u prava tkalačka poduzeća. U njima je izvršena i specijalizacija rada. Tkalci su pretežno domaći ljudi, koji su izučili tkalački zanat i u proizvodnji su kao najamni radnici. Pored kvalificiranih radnika tkalaca uposlena je i nekvalificirana radna snaga, koja se zbog nestalnih političkih prilika u dubrovačkom zaleđu, obilno slijeva u Dubrovnik. Nepoznata u sitnim obrtničkim radionicama, postaje eksploatacija i jednih i drugih ovdje već vidljiva.[27]

Pored proizvodnje sukna (tkanja, stupanja, maštenja), obuhvaćene u izvorima pod nazivom »ars lane«, javlja se u drugoj polovici 15. stoljeća i svilarski obrt, »ars sete«.[28]

Za potrebe ovako razgranate manufakture Dubrovnik uvozi sirovine iz stranih zemalja: vunu, pamuk, svilu.[29] Međutim, kao što se uvoze strane sirovine, a kraj toga su stranci bili i prvi organizatori te u razvoju ekonomike savršenije proizvodnje, možda su se preuzimale i strane sprave i pomagala, odnosno pod utjecajem izvana usavršavale se već postojeće domaće.

Uporedo s razvijenom proizvodnjom u gradu nastavlja se i u ovom razdoblju seljačka proizvodnja. Na to upućuje činjenica, da stanovništvo dubrovačkog kopna i otoka posjeduje osnovnu sirovinu – vunu – i njegova nesumnjivo manja mogućnost za kupovanje skupljih proizvoda razvijene manufakture.

Blistavi period dubrovačke manufakture pokazuje već u sedamdesetim godinama 15. stoljeća jasne znakove opadanja. Izvori iz toga vremena puni su podataka o naporima Velikog vijeća, da brojnim zaštitnim odredbama spriječi razvoj ove nepovoljne pojave i potakne na novi procvat ovu za Dubrovnik toliko korisnu granu proizvodnje.[30] No čini se, da su ti napori bili uzaludni, jer do novog procvata nije više došlo.[31]

U takvim prilikama možemo pretpostaviti da se manje savršenoj poluprofesionalnoj proizvodnji ponovo povećalo značenje. Ona se održala dalje i nakon pojave industrijske proizvodnje sve do naših dana i tako je na otoku Lopudu možemo još danas zahvatiti. Štoviše, lopudsko tkanje nije se samo održalo pored industrijske proizvodnje, nego se njim u vrijeme poslije prvog svjetskog rata, kako svjedoče podaci zabilježeni od današnjih tkalja, pored industrijske proizvodnje koristila trgovina grada Dubrovnika. Njegove proizvode upotrebljavale su i dubrovačke »dumne« na Dančama.

Tako se lopudsko tkanje u toku stoljeća zadržalo do danas, kada kraj općeg razvitka industrije proživljava svoje posljednje dane i stoji pred potpunim izumrćem.

Da slika poluprofesionalnoga lopudskog tkanja bude jasnija, valja da se još jednom istaknu činjenice, koje ga karakteriziraju.

U okviru te proizvodnje sirovine se redovno ne prerađuju (vuna, pamuk). Izuzetak čini preradba svile iz kupljenih kokona, odnosno gojenje svilene bube na otoku. Pitanje je međutim, koliko ta proizvodnja svile seže u prošlost.

Od sirovina, kao što vidimo, upotrebljava se gruba domaća vuna s dubrovačkog kopna i hercegovačkog zaleđa i finija bijela mljetska vuna. Pamuk dolazi ili izravno dubrovačkom trgovinom ili posredno preko stanovništva okolice, koje ovdje naručuje tkanje. Iako se na otoku dijelom proizvodila svila, ipak i ova pritječe kao gotova sirovina iz dubrovačke trgovine. Osim toga svila se proizvodila na otocima Mljetu i Lastovu, a i u Župi i Konavlima.

Danas se uopće ne spominje upotreba lana kao sirovine. Nije isključeno, da je i lan bio jedna od sirovina lopudske proizvodnje, ali svakako u manjoj mjeri zbog relativne skupoće te sirovine, koja se na dubrovačko tlo uvijek uvozila.

Raščlamba uzoraka tkanja pokazala je, da se ono nikad nije uzdiglo do neke naročite tehničke visine.

[1] *Вулетић-Вукасовић, Вид:* Ткање на острву Лопуду. - СЕЗб, књ. 13, Београд 1909, стр. 502-511.

[2] Od tal. *raso* m., atlasno tkanje; *Michaelis,* Dizionario completo ital.-tedesco, Leipzig 1895, s. v. raso.

[3] Vjerojatno u vezi s tal. *duro,* grub, dakle grubo tkanje.

[4] Od tal. *bordato,* prugasto platno; *Michaelis,* o. c. s. v. bordato.

[5] *Вулетић,* o. c., 511.

[6] I u Državnom muzeju u Dubrovniku čuva se zbirka uzoraka tkanja, koju je sakupila učiteljica *Jelka Miš.* Za mnoge od tih tvrde lopudske tkalje da su i same najčešće tkale u takvim uzorcima.

[7] Od tal. *copritore* m., možda i dalmatinska riječ; Akad. rječnik s. v. krpatur.

[8] Od tal. *cottola* f., gornja suknja – i u Dubrovniku u upotrebi; Akad. rječnik s. v. kotula.

[9] Od tal. *cammelotto* ili *cambellotto* m., vuneno tkanje; *Michaelis,* o. c., s. v. cammelotto ili cambellotto.

[10] Od tal. *camicia, camiscia* f., košulja ali i ogrtač, haljetak; *Michaelis,* o. c., s. v. camicia, camiscia.

[11] Od tal. *tela* f., platno; *Michaelis,* o. c., s. v. tela.

[12] Osnova navijena na vratilo; Akad. rječnik, s. v. natra – ovdje u značenju radnja na stanu kao i gotovo tkanje.

[13] Držalo kormila, od tal. *argola, rigola* f. (Akad. rječnik), jer nalikuje na nj.

[14] *Вулетић,* o. c., 502–503.

[15] Od tal. *groppo* m., uzao; *Michaelis,* o. c., s. v. groppo.

[16] Ili *funkjela* f., svilena čahura; od tal. *filugello,* svilena buba, ili lat. *follicellus*; u Dubrovniku u upotrebi od 17. stoljeća; Akad. rječnik, s. v. funkjela.

[17] Od tal. *bavella* f., »Flock-, Floretseide«; *Michaelis,* o. c., s. v. bavella.

[18] Podjela tkanja izvršena prema sistematici tkanina u djelu *K.* u. *A. Bühler-Oppenheim:* Die Textiliensammlung Fritz Iklé-Huber im Museum f. Völkerkunde und im Schweizerischen Musem f. Volkskunde, Basel-Zürich, 1948.

[19] *Bühler-Oppenheim,* o. c., 181.

[20] Od tal. *velame, velamento* m., ogrtač (Deckmantel); *Michaelis,* o. c., s. v. velamento.

[21] Od tal. *scalfaretto* m., polucipele; *Michaelis,* o. c., s. v. scalfaretto.

[22] Od tal. *stivaletto* m., polucipela; *Michaelis,* o. c., s. v. stivaletto.

[23] *Gušić, B.:* Starinsko ruho na otoku Mljetu, Jadranske studije, Zagreb 1930., 53.

[24] Ibid., 64.

[25] *Božić, Ivan:* Ekonomski i društveni razvoj Dubrovnika u 14. i 15. v. Istorijski glasnik, Beograd 1948., 33.

[26] *Братић, Т.:* Приправљање преље, снованье, навијање и ткање у Херцеговини. Гласник Земаљског музеја у Сарајеву, књ. XVIII/2, 396.

[27] *Božić,* o. c., 42.

[28] Ibid., 39.

[29] Ibid., 47 i 48.

[30] Ibid., 49.

[31] *G. Novak:* Vunena industrija u Dubrovniku do sredine 16. stolj. Rešetarov Zbornik iz dubrovačke prošlosti. – Dubrovnik 1931., str. 103 i 105. – O tkalačkom rukotvorstvu u dubrovačkom području početkom ovoga stoljeća isp. i kratak prikaz *Pavline* pl. *Bogdan*: Industrija, koja nestaje. – Koledar pokrajinskog muzeja za narodni muzej i umjetnost u Splitu. – Split, 1913., str. 28–29.

JOSIP BUTURAC

BRDARI RUŠEVA I OKOLICE

Otprilike na pola puta iz Požege u Đakovo i iz Sl. Broda u Našice leži selo *Ruševo,* a njemu u susjedstvu zapadno prema Požegi selo *Djedina Rijeka* i istočno prema Đakovu selo *Sovski Dol.* Sva su tri sela smještena među sjevernim granicama Dilj-gore, a svako u svojoj dubokoj gorskoj uvali. Te su uvale okrenute prema sjeveru, t. j. prema rječici Lonđi i Požeškoj kotlini, a među sobom su povezane dobrom cestom Đakovo–Pleternica–Požega.[1] Narod je ovdje siromašniji te je prisiljen baviti se ne samo ratarstvom i stočarstvom nego i kućnim obrtom – pletenjem brda za tkalačke stanove.

[1] Kako se u ovdašnjim golemim bukovim šumama nalazi dosta puhova, koje ljudi ubijaju i jedu, susjedna ravna požeška sela zovu ovaj kraj *Puvari.* To je podrugljivo ime, pa zato ovi ljudi za uzvrat dovikuju onima preko Londže *Žabari.*

Govor je Ruševa i okolice ikavsko-jekavski (na pr.: *lipo vrime, dite, rika;* ali: *vremena, djeca, Djedina Rika, sjedi, zdjela, repa*). Stanovnici su Ruševa i Sovskog Dola starosjedioci, potomci srednjovjekovnih Hrvata, pa govore starim naglaskom. Obrnuto žitelji Djedine Rijeke, potomci bosanskih i ličkih doseljenika iz 18. st., govore bosansko-ličkim, dakle uglavnom književnim naglaskom.

Mjesna imena drugačije govori narod, a drugačije pišu knjige. Ruševo narod zove *Ruševa,* a tako se naziva i u starim povijesnim spomenicima (Hursova). Sovski Dol dolazi od turskog naziva Šehovski Dol (znači »dol poglavice«), a danas se zove *Soski Dol.* Djedinu su Rijeku srednjovjekovni hrvatski kajkavski zapisivači bilježili *Dedina Reka,* a danas je narod zove u svom govoru *Djedina Rika.* Značajno je, da se stanovnici Ruševa zovu *Ruševci,* Sovskoga Dola *Soljani,* a Djedine Rijeke *Djedorci* ili *Djedorani.* Za Ruševo se zna već g. 1221. Prvi put se njegovo ime spominje g. 1250. kao »Hursova«. Djedina je Rijeka zapisana prvi put u starim poveljama g. 1312. Ime Sovski Dol potječe iz doba turskog vladanja, ali je samo selo mnogo starije. U srednjem je vijeku današnja soljanska dolina pripadala pod ruševački hatar, bila je sastavni dio Ruševa, a tamošnji zaselak zvao se po svoj prilici Zagrabovci, prema plemiću gospodaru Zagrabu, kao što se susjedni zaselak Čašljevci prozvao po nekom Časlavu.

Dok su Ruševci i Soljani ostali i pod Turcima katolici, Djedorci su prešli na islam. Zato, kad je 1688. turska vlast ovdje pala, ostavili su svoje selo i preko Save pobjegli u Bosnu. Pusto su selo zatim naselili Hrvati iz Bosne i Like, kao što je već rečeno.

Jezične razlike između Ruševaca i Soljana na jednoj strani i Djedoraca na drugoj strani jasno pokazuju, da starosjedioci čuvaju svoje govorne osobine, a doseljeni Djedorci svoje, iako su već 250 godina ženidbenim i drugim vezama usko povezani. Čvrste međusobne veze učinile su i to, da su se i starosjedioci i doseljenici godinama i godinama bavili pletenjem brda za tkalačke stanove kao kućnim obrtom. Nameće se pitanje: otkada se ovdje pletu brda? Da li je to prvobitno bio zanat starosjedilaca ili zanat doseljenika? Jesu li taj zanat starosjedioci naučili od doseljenika, ili obrnuto: doseljenici prihvatili od starosjedilaca? Na to pitanje ne znaju odgovoriti ni najstariji ljudi u tom kraju. U arhivima nema uopće nikakva spomena o tkalačkim brdima. Po ljudskom pamćenju da se utvrditi tek to, da se u tom kraju brda pletu kroz posljednjih 150 godina, dakle u toku 19. i 20. stoljeća. Da li su brda ovdje pletena i u 18. stoljeću, to sigurno ne znamo, ali nam se čini vjerojatnim. Međutim, koliko je vjerojatno, da su starosjedioci prvobitno pleli brda, jer čine danas 1300 stanovnika prema 300 stanovnika doseljenika, toliko je vjerojatno, da su taj obrt donijeli doseljenici, jer su u pletenju brda ustrajali.

Do prvoga svjetskog rata 1914. plele su brda sve hrvatske seljačke kuće u Ruševu, Djedinoj Rijeci i Sovskom Dolu. Nisu pleli obrtnici ni novi doseljenici Česi, što je i razumljivo, jer se kod njih nije ni prelo ni tkalo. Dok je trajao prvi svjetski rat 1914.–1918., malo je tko pleo brda, jer su mladi ljudi bili na ratištu, a stariji ljudi i žene nisu mogli posvršavati ni običnih seljačkih poslova, pa se bez pomoći mladih nije moglo ni misliti na pletenje brda. Kad se rat svršio, Djedorci su svi od reda pleli brda kao i prije rata, u Ruševu samo polovica sela, a u Sovskom Dolu više nitko. Zašto su Soljani, drugačije u tom kraju najsiromašniji i kao seljaci potrebni nuzgredne zarade, odustali od toga kućnoga obrta, nije baš sasvim jasno. Čini se, da je tome pravi razlog, što je ne samo svijet njihova sela nego još više narod onoga kraja, gdje su oni prije rata prodavali brda, počeo napuštati seljačku narodnu nošnju te se oblačiti građanski i polugrađanski. Doduše, to se isto može reći i o svijetu u Ruševu i Djedinoj Rijeci. Međutim, važno je ovo: oni krajevi, u kojima su Ruševci i Djedorci prodavali brda, zadržali su i dalje narodnu nošnju i tkalačke stanove, pa su zato i dalje kupovali tkalačka brda. To će eto biti razlog, da su između dva svjetska rata (1918.–1941.) Djedorci i neki Ruševci i dalje pleli brda i mogli ih unovčivati.

Danas u Ruševu plete brda još neko deset kuća, a u Djedinoj Rijeci samo tri kuće: Kata Radičević, Reza Čičković i Stipo Martinović. Razlog, zašto taj kućni obrt tako propada, jest taj, što narod općenito sve više i više odbacuje seljačku nošnju i uzima građansku, ne mari mnogo za lan i konoplju, a pamuka ne može kupiti u dućanu.

PRIREĐIVANJE TRSKE ZA PLETENJE BRDA

Tkalačko se brdo sastoji od drvenog okvira naokolo i trske u sredini, koja je uz okvir pričvršćena navoštenom dretvom. Kako je trska bitni dio brda i oko nje ima najviše posla, mi ćemo – govoreći o pletenju brda – najprije prikazati, kako se priređuje trska za pletenje brda. U daljim poglavljima bit će govora o priređivanju drveta, dretve i »dveke« za brdo, zatim o samom pletenju brda i konačno o njihovu prodavanju.

Trska se reže u jeseni, u mjesecu rujnu i listopadu, onda, kad lišće na njoj požuti i kad se drži da je »zrela«. Ima i u domaćim livadama i ritovima trske, ali je ona pretanka i preslaba. Za pletenje brda traži se jača, deblja i dulja trska, kakva raste ondje, gdje su jače vode, dublje i trajnije močvare. Takva trska raste najbliže kod Ciglenika uz Londžu, onda u Trenkovu iznad Požege, zatim u Ratkovici i Dragovcima kod Orljave. Međutim, ako su sušne godine, treba poći i dalje po nju, i to sve do Save, Drave i Dunava. U Posavini se reže trska kod sela Slobodnice (Sl. Brod), u Podravini kod D. Miholjca, a u Podunavlju uz donji tok Vuke ili još dalje negdje blizu Dalja. Kad se putuje po trsku uz Londžu ili Orljavu ili do Save, dosta je kolima i jedan dan, pa je posao s trskom gotov; ali kad treba ići do Drave, Vuke i Dunava, taj put traje kolima tamo i natrag tri dana. Obično se slože po dva tri brdara, da im bude lakše i brže.

Kad se trska dopremi u selo, metne se negdje na prisunje uz kuću ili plot, da se kroz dva tri sunčana dana list na njoj posve osuši. Suhi list *odleče* ili skinu s trske djeca, koja pomno prate rad oko pletenja brda i pomažu najpripravnije, koliko samo mogu. Sama trska ipak time još nije sasvim suha i prikladna za rad, nego očišćena ovako od ljuske ostaje i dalje na prisunju 14–20 dana. Kad i to vrijeme prođe, onda je istom dosta suha i može se priređivati za pletenje brda.

To ide ovim redom. Najprije se trska prereže na *kolincima* (koljenima), pa se tako dobiju cijevi duge 12–24 cm. Cijevi se kalaju u šest dijelova. Te jednostavne komade trske treba na njihovoj unutrašnjoj strani očistiti od *srca*, a rubove tako zaobliti i dotjerati, da svi komadi budu jednako široki i debeli. Samo tako usavršeni poslužit će kod pletenja brda kao *zupci*.

To nije tako lako pogoditi. Zato taj posao radi samo vještija i iskusnija ruka starijeg brdara. U radu se upotrebljava običan oštar nož, ali oprezno. Radi opreznosti stavlja se na palac desne ruke kožni *naprŝnjak*.

Komadi trske, priređeni za pletenje brda, vežu se u *snopić*, koji se zove *kutiš*. Taj su snopić nekada vezali istanjenom trskom, koja se lako savijala a nije lomila, a danas ga vežu ponajviše običnom uzicom od dretve.

Ovi komadi trske postaju *zupci* istom onda, kad se upletu u brdu, o čemu će biti govora poslije.

PRIREĐIVANJE DRVETA ZA PLETENJE BRDA

Okvir se tkalačkog brda pravi od drveta. Brdari Ruševa i okolice sijeku za pravljenje okvira ponajviše ljeskovo drvo, kojega ovdje ima dosta po grmlju na rubovima šume. Malo tko uzima drugo drvo, koje ovdje zovu *kalinić*, valjada zato, što se da lako kalati kao i lijeska.

Usječeno se drvo unosi u sobu, u kojoj se loži, da se suši. Sušiti se mora umjereno, ne prenaglo, da ne bi popucalo i svijalo se te tako postalo neupotrebljivo.

Već za nekoliko dana sušenja drvo se osuši i onda običnim oštrim nožem kala u štapiće, koji se zovu *šuštre*. Pojedina je *šuštra* duga toliko, koliko ima biti dugo tkalačko brdo (zapravo malo dulja), široka je 1 cm, debela 0,5 cm. *Šuštre* zatvaraju brdo po duljini.

Po širini – na obje strane – zatvara brdo manji drveni klipić, koji se zove *vučac*. Napravljen je od vrbova drveta. Širok je oko 1,5–2 cm, debeo 0,5–1 cm, a dugačak onoliko, koliko je brdo široko, t. j. 10 cm. Pravi se običnim oštrim nožem kao i *šuštre*. Na njega se urezuje rimskim brojem oznaka o veličini brda, t. j. broj pasama, o čemu će dalje biti više govora.

PRIREĐIVANJE DRETVE I DVEKE

Zupci, napravljeni od raskalane trske, pričvršćuju se uz *šuštre* pomoću *dretve* navoštene *dvekom*.

Dretva je ispredena od konoplje, jača je od najdebljega konca, a slabija od obične uzice, špage. Za gušće brdo uzet će se tanja dretva, a za rjeđe – deblja dretva. U svakome se slučaju dretva *presukuje*, t. j. splete dvostruko, da bi bila što jača.

Ovu presukanu dretvu brdari još i *navošćuju dvekom*, da je tako učine masnom i čvrstom. Samo po dveki postaje i brdo čvrsto i neraspadljivo, a bez dveke bi se brzo i lako raspalo. *Dveka* je crna kao smola, koja se kupuje u dućanu ili pravi kod kuće. Mladi je brdari kupe, jer ne žele oko nje dangubiti, a stariji je sami prave, kako je to nekada bio općenito običaj.

Dveka se dobiva od tanke brezove kore ili *lile*, zapravo od bijeloga dijela te kore, koji se lako sam od sebe ljušti. U Dilj-gori je breza rijetko drvo, pa zato brdari odlaze u susjednu planinu Krndiju, u sela Ljeskovicu i Londžicu, 10–15 km od Ruševa prema Našicama. Tamo gule i skidaju brezovu koru, koju donose kući, čiste od *krasta* i režu u sitne kockaste komadiće.

Tako usitnjena brezova kora stavlja se u veliki, stari, već odbačeni zemljani lonac, koji se prije toga namaže svinjskom masti, da se *dveka* ne bi odviše lijepila za njega. Lonac se obično uzida negdje uz brijeg, u kojem se iskopa prikladna jama toliko velika, da u nju može stati i lonac i vatra pod njim (sl. 9).

Dok vatra pod loncem umjereno gori, nalije se malo vode u usitnjenu koru, koja se *peče*. Za vrijeme *pečenja* treba sadržaj lonca pomalo miješati, otprilike onako, kako se radi kod pečenja pekmeza. *Pečenje* i miješanje traje gotovo cijeli kratki jesenski dan, otprilike 6–8 sati.

Kad je *pečenje* gotovo, i od bijele kore postala crna *dveka,* istrese se ona u drveno korito, u koje je prije toga bila nalivena hladna voda. Od te se vode »dveka« ohladi i skruti *(stegne).* Tada brdar namaže i ruke svinjskom masti pa ovako masnom rukom umijesi od »dveke« više komada, okruglih i velikih kao zemička.

Dveka je u jednu ruku slična pčelinjem vosku. Kao što se pčelinjim voskom debeli konac tare i namaže u različne svrhe, tako se i brdarska dretva tare i maže dvekom. Zato brdari to mazanje i zovu *vošćenje* ili *navošćavanje.* Rade to ovako: Zabiju jedan klin u zid sobe; za klin svežu dretvu pa je dvekom trljaju ili *vošće;* navošteni dio dretve na drugoj strani zapnu za drugi klin, pa dretvu vošte dalje i zapnu opet za prvi klin i onda vošteći tako dalje zapinju čas za jedan čas za drugi klin, dok ne bude navošteno točno toliko, koliko je potrebno za pletenje jednoga brda. Navoštena dretva skida se s klinova i namota na prste u dva mala svežnjića, koji se zovu *svrci* (sing. *svrtak).*

PLETENJE BRDA

Pletenje brda počinje ovako: Uzmu se dvije i dvije *šuštre* i jedan *vučac,* koji se na svoja oba kraja s njima na njihovu zasad donjem kraju spleće i povezuje pomoću navoštene dretve. Prema tome, svaki je kraj *vučca* utisnut u jedan par *šuštara* te s njima jednostavno svezan, čak bez uzla. Rub *šuštara* i rub *vučca* prekriženi su dretvom 2–3 puta, ali kako je dretva navoštena i masna, ta su tri drveta tako čvrsto spletena, te ih nije potrebno pričvršćivati drvenim ili željeznim klincem ili čavlom.

Na drugoj zasad gornjoj strani *šuštre* su slobodne i ostat će tako za sve vrijeme pletenja brda. Da se ne bi micale amo tamo i da bi ostale za vrijeme pletenja brda u jednakoj udaljenosti, stavljaju brdari među njih *rasporak.* To je malen, sa strane zarezan klipić, koji na zarezanim mjestima pada u *šuštre* (kao u rašlje) i služi također kao mjera za širinu brda. Na svaki par *šuštara* stavlja se iznad *rasporka* po jedan prsten sa svrhom, da bi *rasporak* sigurnije stajao na određenom svom mjestu i da se *šuštre* ne bi svijale. Kao prsten služi *kovaljica* (otučak) od kukuruza ili mali željezni obruč preuzet od odbačenoga noža. Taj prsten Djedorci zovu *trepavice,* a Ruševci *vulčije.*

Kad je tako *vučac* već pričvršten navoštenom dretvom za *šuštre,* a *rasporak* i *prsten* sjede na svom mjestu, počinje pravo pletenje brda: Drveni se okvir brda uzima u lijevu ruku, *kutiš* trske stavlja se pod pazuho iste ruke, a desnom rukom izvlači se trska iz *kutiša,* stavlja među

šuštre, zapleće dretvom i suvišni dio odreže nožem. Dok se trska zapleće među »šuštre« dretvom, »šuštre« su okrenute od lica brdara, ali u času, kad se trska obrezuje, okreću se te »šuštre« prema brdaru, jer mu je tako lakše raditi. Ako je zališni dio trske veći od 10 cm, on se ne odbacuje nego se stavlja među »šuštre« kao i druga obična trska. Takva trska, stavljena među »šuštre« i zapletena dretvom, zove se *zubac.* Prvi

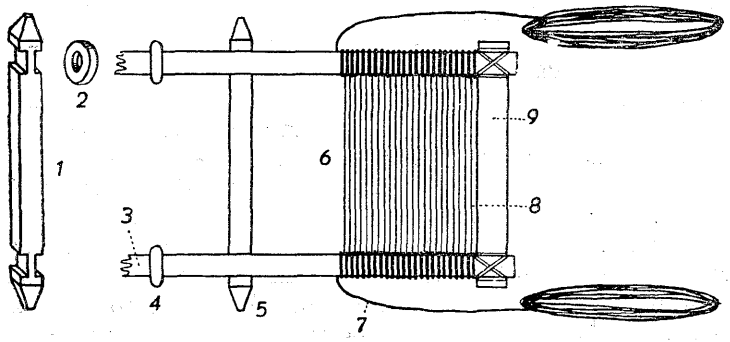

Sl. 1. Brdo – početo »pletenje« i pomagala k tome: 1 – »rasporak«, 2 – »prsten«, 3 – »šuštra«, 4 – »prsten«, 5 – »rasporak«, 6 – »zubac«, 7 – »navoštena dretva«, 8 – dvostruki »zubac«, 9 – »vučac«. – Djedina Rijeka

i posljednji zubac, t. j. dva krajnja *zupca* zovu se *dvozubi,* jer su to doista dva zupca spojena kao u jedan radi veće čvrstoće.

Samo zapletanje navoštenom dretvom obavlja se ovako: Kod običnog brda obaviju se *šuštre* između pojedinih *zubaca* s nutarnje i vanjske strane brda samo jedamput, a kod t. zv. *prepletuša* obaviju se s vanjske strane isto tako jedamput, a s nutarnje strane naizmjence dva puta pa nikako, zatim opet dva puta pa nikako i t. d. Posljedica je takva obavijanja s nutarnje strane, da su ondje, gdje je obavijanje izostalo, dva zuba kao srasla u jedan čvršći zub, a ondje, gdje su izvršena dva obavijanja, nastao je veći razmak među zupcima, pa je zato ime takvu brdu još i *rijetko brdo.*

Za rezanje trske pri pletenju brda služi običan *nož,* koji se ne sklapa, a zove se *prošćak.* U novije vrijeme upotrebljavaju brdari i obični nožić, koji zovu *feder.*

Kad je brdo već spleteno, tako da je i posljednji *zubac* zapleten, treba ga još *progladiti* i *prodjelati.* Ti se poslovi obavljaju s dva različna noža: *progladačem* i *prodjelačem. Progladač* je dosta dug, uzak, savijen (»grbav«) nož, kojim se spleteni zupci *glade, preglađuju,* t. j. stružu i izravnavaju, tako da brda s obje strane imaju posve ravnu plohu. *Prodjelač* je

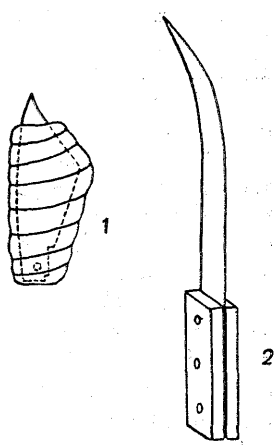

Sl. 2. Pomagala pri izradbi brda: 1 – »prodjelač«, 2 – »progladač«. – Djedina Rijeka

Sl. 3.–6. »Pletenje« brda: umetanje i učvršćivanje »zubaca« među »šuštre« – glavni zahvati. – Vidljive dvostruke »šuštre«, »rasporak«, »prsteni« i »progladač« u ruci. – Djedina Rijeka

Sl. 7. »Pletenje« brda: jedno preko sredine, drugo gotovo do kraja, s uloženim »zupcima«. – Djedina Rijeka

Sl. 8. »Pletenje« brda: po dovršenom umetanju »zubaca« oštre se »prodjelačem«. – Djedina Rijeka

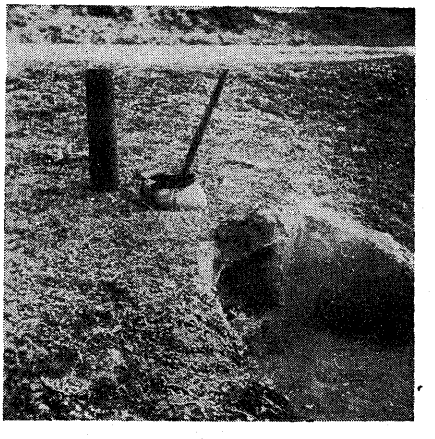

Sl. 9. Lonac s oguljenom brezovom korom i vodom, kuha se nad jamom da se dobije »dveka«. – Djedina Rijeka

malen nož, *klemba*, obična »škloca« bez drška, zamotana u krpu ili kožu, da ne poreže brdara. Ovim se nožem *zupci djelaju* ili *prodjelavaju*, tako da im bridovi budu tuplji, a sami zupci da postanu s obje strane malo svedeni. Oni su s vanjske strane trske već sami po sebi svedeni radi okruglosti same trske, ali ih treba učiniti jednako tako svedenima i s nutarnje strane. Svrha je svega toga rada, da se zupci brda što više dotjeraju i usavrše, da se ne bi *žice* (niti osnove) pri tkanju o trsku *porezale* i tako oštetile.

Kad je brdo već sasvim zgotovljeno, ostaje još i to, da se oboji *(farba)*. Sami brdari dobro znaju, da *farbanje* ne daje brdu ni čvrstoću ni ljepotu, pa ga zato obavljaju preko volje, jedino stoga, što to traže neke mušterije, osobito u pakračkom i daruvarskom kraju. Mušterije misle, da je »farbano« drvo više suho, pa se zato ne će savijati, a uistinu »farbano« je drvo jednake kvalitete kao i »nefarbano«. »Farbanje« se nekada vršilo tako, da se zgotovljeno brdo metalo nekoliko dana u dim, da poprimi od čađe smeđe-crnu boju. Danas se brdo jednostavno namaže čađom, pa je učas »farbanje« gotovo.

VRSTE BRDA

Već se iz naprijed rečenoga vidi, da postoje uglavnom dvije vrste brda. Jedna su brda gusta, jer su *zupci* poređani nagusto. Upotrebljavaju se za tanka tkanja od pamuka, lana i t. d. Druga su brda rijetka, jer su zupci poređani narijetko. Zovu se *prepletuše* ili *dvozuba brda*. A to zato, jer se ovdje po dva zuba zajedno *sklope* te leže jedan uz drugi radi pojačanja brda i njegove izdržljivosti. Razmak među dvozubima dvaput je širi negoli među običnim zupcima. Zato se na ta rijetka brda tkaju deblja tkanja, na pr. sukno, vreće, debele ponjave i t. d. Kao što je rečeno naprijed, gustoća brda zavisi od omatanja dretvom: kod gustoga brda *šuštre* i *zupci* omataju se jedamput, a kod rijetkog brda *šuštre* se na unutarnjoj strani između pojedinih *dvozuba* omataju dva puta.

Brda se razlikuju još i po duljini, koja se ne mjeri ni centimetrima, ni »colima« ni »aršinom«, ni »rifom« nego po *pasmina*. *Pasmo* se međutim izračunava ovako: *3 zupca* čine jednu *čišanicu*, a *10 čišanica* jedno *pasmo*. Obično ili *gusto brdo* plete se u 9–22 pasama, a *prepletuša* u 5, 6, 7 ili 8 pasama. Takva se brda najviše traže pa zato i redovno pletu. Ima nekih tkalja, koje naručuju još veća (dulja) brda, čak u 30 ili 32 pasma. Samo po narudžbi izrađuju brdari i takva brda. Kako 20 pasama običnoga brda odgovara duljini otprilike jednog metra, lako je izračunati, koliku duljinu imaju brda različnih brojeva pasama. *Prepletuša* s 5 pasama ima oko 50 cm. Širina je brda 10 cm.

PRODAJA BRDA

Brdari Ruševa i okolice prodaju svoja brda uglavnom na izmaku zime u mjesecu veljači i ožujku, onda dakle, kad je prestala sezona pletenja brda. Nekada, do 1914. godine, ovdašnji su brdari prodavali brda na prostranom području srednje i zapadne Slavonije, a danas je kako potražnja tako i ponuda uvelike pala. Tkalje iz bližih okolnih sela kupuju brda kod svojih znanaca brdara. Okolica Pleternice opskrbljuje se kupovanjem brda na pleterničkim vašarima, a okolica Našica na tamošnjim vašarima.

U udaljenija mjesta i krajeve brdari su sve donedavna nosili brda na prodaju od sela do sela, od kuće do kuće. Pojedini brdari po nekom davnom slučajnom međusobnom sporazumu bez ikakva posebnog dogovaranja obilazili su svoja otprije već dobro poznata područja te nisu jedni drugima ni najmanje konkurirali. Kojiput u slučaju potrebe pravio se negdje na raskršću kratak i jednostavan dogovor, kako to već bude među rođacima i susjedima: »Ako ti hoćeš u ovo selo ili sokak, ja ću u drugo!« Međutim, nije nikada išao jedan brdar sam već uvijek po dvojica: ukućani, rođaci ili susjedi. Pojedini brdar mogao je nositi na prodaju 50–100 komada brda.

Djedorci brdari odilazili su ponajviše u zapadnu Slavoniju, da tamo prodaju brda. Jedni su se vozili vlakom do Nove Kapele, a onda udarili Posavinom prema zapadu, prema Novoj Gradišci i Novskoj. Drugi su došli vlakom do Požege, pa se onda zaputili prema Brestovcu i Orljavcu. Treći su se iskrcali iz vlaka u Velikoj pa onda preko Stražemana otišli sve do Sirča i Daruvara. Četvrti su se vozili vlakom do Okučana pa onda preko Bijele Stijene i Čaglića sišli u Pakrac. Neki su Djedorci doprli sve do Gaja, Banove Jaruge, Lipovljana i Dubice.

Ruševci su se držali kao još i danas Podravine od Našica do Podravske Slatine, a od Djedoraca pridružile su im se samo dvije kuće (Mato Mičević i Jozo Jozipović). *Soljani* su nekada (do 1914. g.) prodavali brda u Đakovštini i u susjednoj brodskoj Posavini.

Cijena jednome brdu između prvog i drugog svjetskog rata bila je ovako: za svako pasmo kod običnog brda plaćao se 1 dinar, a kod *prepletuše* 2 dinara, pa je prema tome obično brdo u 20 pasama stajalo 20 dinara, a *prepletuša* u 7 pasama 14 dinara. Mjesto novaca uzimali su neki brdari tkanje (platno) i peškire (ručnike).

Brdari su se na svom trgovačkom putovanju zadržavali 10–14 dana. Obilazili su sela i poznata i nepoznata, kuće i poznate i nepoznate, dolazili su i na vašarske dane u Pakrac, Daruvar i dr. Uglavnom su bili dobro primani, nalazili i stan i hranu, što je važno, jer su od putovanja po zimskom vremenu i lošim brdskim putovima bili često vrlo umorni.

U okolici Pakraca i Daruvara naše su brdare zvali *požeški brdari*, a njihova brda *požeška brda*, za razliku od drugih brda, koja su onamo dolazila na prodaju, a svijet ih je zvao *raška brda*. Kakva su to brda i tko ih je izrađivao, nije se moglo utvrditi. Tek znamo, da je ta brda

radio neki obrtnik, koji je imao obrtno dopuštenje, plaćao porez za obrt, pa je zato s pomoću mjesnih vlasti koji put naše požeške brdare protjerao s vašara u Daruvaru. Ima u Bjelovaru neki brdarski obrtnik, koji brdima snabdijeva kraj prema Grubišnom Polju i Daruvaru, ali njegova se brda ne zovu »raška brda«. Osim u Daruvaru nisu naši brdari nailazili nigdje na konkurente i konkurenciju.

Kad bi se brdari nakon povratka s puta opet sastali, govorili su o svom putu i uspjehu malo: »Bilo je dobro ... tako po sirotinjski ... jednako kao uvijek prije ...« No kad bi prošlo već nekoliko mjeseci i kad bi se za duge jesenske večeri sastali, brda pleli i rakiju pili, onda bi se jezik razvezao, pripovijedale su se zanimljive i maštom iskićene anegdote s brdarskog putovanja.

JELKA RIBARIĆ

STUPE I STUPANJE SUKNA U ISTRI

Sve do kraja prošloga stoljeća, u gotovo cijeloj Istri, narodno se ruho – i muško i žensko – izrađivalo kod kuće. Ponegdje je još razmjerno rano kupovno platno zamijenilo ono domaće od grube lanene niti; poslije se njemu pridružuje i skupocjeniji materijal za pojedine dijelove odjeće (fini *pano*, t. j. sukno u boji za porube, svila za pregače i rupce), ali za osnovno ruho ostaje sve do početka ovoga stoljeća gotovo bez izuzetka domaće vuneno tkanje kao jedini materijal kako u muškoj, tako i u ženskoj nošnji.

Sirovine za vuneno tkanje bilo je u Istri dosta. Uzgoj ovaca bio je gotovo jedini način privrede u Ćićariji, planinskom dijelu Istre, a u nižim dijelovima: na istarskoj visoravni ispod Učke, u srednjoj i južnoj Istri stajao je ravnopravno uz obrađivanje zemlje. Ovce su davale stanovništvu i hranu i odijelo. U svakoj su istarskoj kući vunu obrađivale žene same, te se ne može zamisliti žensko čeljade, koje uz svoj raznovrstan dnevni posao ne bi poseglo svakog slobodnog časa za preslicom i vretenom. Kod kuće ispredena i u klupka namotana vunena nit nosila se otkati tkalcima ili tkalicama. Vuna se tkala na dva načina: jednostavno samo pomoću dvije nićanice (jednako kao platno), te je tkanina, što se na taj način dobila, bila lagana i tanka, a služila je još ovako »sirova« za žensko ljetno ruho. Deblje sukno, tkano u četiri nita – *»na rašu«*, redovno se i povaljalo u stupi, da bude kompaktnije.

Od takvog valjanog sukna izrađivala se sva muška odjeća, zatim ženska odjeća za zimu i konačno posteljina – *ponjave* za pokrivanje. Kako se odjeća od domaćega sukna nosila u cijeloj Istri izuzevši tek krajnji sjeverozapadni njen dio, jasno je, da je potreba za suknom bila velika, te je prema tome i proizvodnja bila veoma živa. Sama proizvodnja u svakoj kući ili jednom domaćinstvu nije mogla namiriti te velike potrebe za suknom. Žene su neprekidnim radom uporedo s ostalim kućnim i poljskim poslovima dospjele da ispredu dovoljno prediva, ali

dalja izrada sukna – tkanje i valjanje – predana je zatim poluprofesionalnim tkalcima i *stuparima* ili *vajačima.* Ti su stupari obavljali svoj posao pomoću mehaniziranih naprava, iskorišćujući vodenu snagu, te u Istri nigdje više ne nalazimo način valjanja sukna polijevanjem i gaženjem nogama u daščanu koritu, kako je to inače još uobičajeno na mnogim jadranskim otocima.

U vrijeme, koje još možemo unatrag pratiti, valjanje se sukna naveliko vršilo u posebnim napravama, zvanima *stupe,* koje su pokretane vodenom snagom. Kako je međutim Istra siromašna vodom i jakim vrelima, a potreba je za suknom bila znatna, ne nalazimo te stupe nikad pojedinačno, nego uvijek po nekoliko njih okupljenih na pogodnu mjestu uz vodu, a osim toga redovno u svim slučajevima povezane s drugim poslom, koji također iskorišćuje vodu, t. j. mlinarstvom. To su krške rijeke, koje obiluju vodom od kasne jeseni do sredine proljeća, pa je u to doba godine bio i rad u stupama najživlji. Ljeti u tim rijekama voda veoma opadne ili čak sasvim presuši te se u to vrijeme malo i stupalo. Takvi su se skupovi stupa nalazili uz Rječinu na Grobničkom polju, na potoku Studencu ispod Plomina, na Pazinskom potoku ispod sela Zarečja blizu Pazina, na Reki, pritoku Mirne ispod sela Črnice nedaleko od Buzeta i u selima Vela i Mala Učka na Učki (v. kartu, sl. 1).

S t u p e n a R j e č i n i postojale su u selima: Kukuljani, Trnovica i Grohovo selo.

U Kukuljanima je bilo sedam stupa pored dva mlina i jednih *stupića,* t. j. naprave za *hvanje* (ljuštenje) ječma i pšenice. Sve sprave, koje pokreće voda okretanjem kola s lopaticama, nazivaju se tu jednim imenom *okretaji.* Prema tome je u Kukuljanima bilo deset *okretaja.* Oni su bili smješteni tik uz selo do korita Rječine; mlinovi i *stupići* u zidanim kućicama, a stupe za valjanje sukna pod otvorenim nebom tek na masivnim kamenim postoljima. Prema tradiciji sve su te naprave bile nekada vlasništvo isusovačkog reda, od kojega je djed posljednjeg stupara Šabe (Sebastijan) Kukuljan u početku 19. stoljeća otkupio sprave za sebe i svoje nasljednike. Njegovih šest sinova, što su ostali kod kuće, i njihova djeca uzdržali su stupe do Prvoga svjetskoga rata, kada su se one postepeno počele napuštati i zatirati. Prema pripovijedanju Tome Kukuljana – nekadašnjeg seoskog župana i posljednjeg čovjeka, koji se stupanjem bavio – isusovci iz Kraljevice dolazili su svakog proljeća sve do 1914. godine na izvor Rječine i u selo, da posjete svoju starinu. Nekada je, čini se, bilo i više stupa uz sam izvor Rječine, jer su god. 1911. pri kopanju sušačkoga vodovoda pronađena u zemlji korita od bukova drveta, što su morala služiti za dovođenje vode do naprava. Posljednji su vlasnici stupa bile obitelji Kukuljan s nadimcima: Knezovi, Vicetovi, Šabetovi, Bartolovi, Petrovi, Katošovi – sve potomci šestorice sinova Šabe Kukuljana. Od njih je svaki posjedovao jednu stupu, a sve je šestoro braće zajedno imalo udio u dva mlina i u *stupićima* na taj način, da ih je svaki od njih upotrebljavao po jedan dan u sedmici. Mlinice

su radile do 1928. god., a *stupići* su napušteni već prije. Stupe su se zatirale postepeno od početka Prvoga svjetskoga rata 1914. pa do 1936. godine, kad se i na posljednjoj prekinuo rad. Danas, pošto je selo u ratu bilo spaljeno, postoje samo još ruševine mlinova, kameni postamenti stupa i *jaz* na Rječini, što podsjeća na nekadašnju živu djelatnost ove vrste u tom seocu.

U selu Trnovici nešto niže niz Rječinu bile su nekada četiri stupe i dva mlina. Danas stoji još jedan mlin i jedna stupa. Vlasnik je stupe Ivan Matejčić Matanov (sl. 3), starac od osamdeset godina. Stupa još

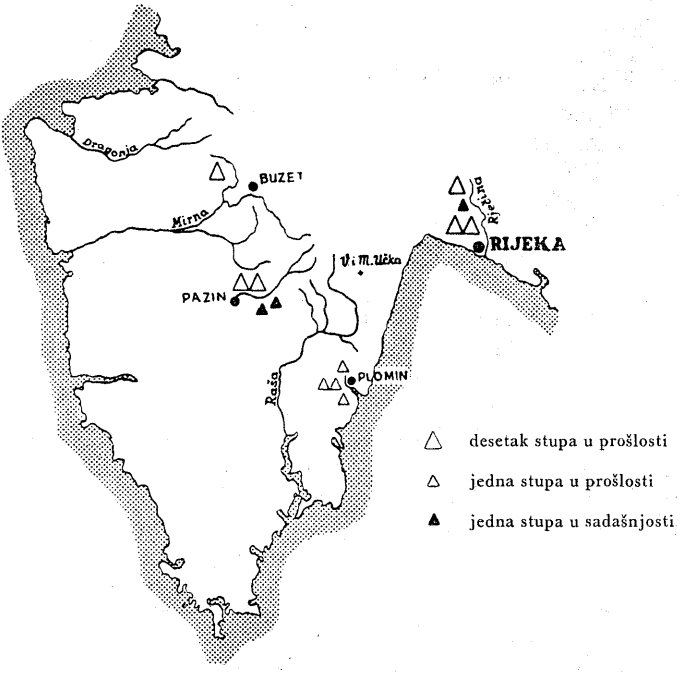

Sl. 1. Rasprostranjenje stupa u Istri

stoji, te bi se na njoj moglo raditi, ali kako je potreba domaćega sukna gotovo sasvim nestala, i ova je stupa veoma rijetko u pogonu. Tek tu i tamo donose žene vunene ponjave, da ih u stupi peru. Pranjem vojničkih i mornarskih pokrivača zapravo se bio produžio život mnogim stupama, koje su bile zamrle već u početku ovoga stoljeća. Do Prvoga svjetskoga rata naime svake bi se sedmice iz Rijeke dopremali mornarski i vojnički pokrivači te bi se prali u tim stupama. Iza rata i to je bilo prestalo.

Najjači je centar za valjanje sukna na Grobničkom polju bio u *Grohovu selu*. Tu je stajalo 27 stupa i nekoliko mlinova. Međutim godine

1870. odronio se velik dio brijega nad selom te pod sobom razorio mnoge kuće i same stupe. Otada se nisu više obnavljale.

U stupama uz Rječinu valjali su sukno Grobničani, Kastavci, Halubaljci, stanovnici Ćićarije, pa čak i Istrani iz južne Istre. Odavle su na mulama i oslima dopremali sukno Učkari (stanovnici sela Vela i Mala Učka). Oni su obilazili sela južne Istre, skupljali sukno, što ga je trebalo valjati, otpremali ga u stupu i ponovo vraćali vlasniku.

Stupe kod Plomina. Kod gradića Plomina na istočnoj obali Istre leži zaselak Malini, koji sačinjava nekoliko kuća. Te su kuće sagrađene s obje strane potoka Studenca, što izvire kod Plomina na strmom južnom obronku krajnjeg obronka Sisola te naglim padom teče u Plominski kanal. Vrelo je jako i stalno, a razmjerno mala količina vode dobiva snagu svojim veoma nagnutim tokom. Ipak se uz taj potočić nije mogao stvoriti veći broj stupa na okupu, nego su radile samo četiri. U obitelji Martinović zatrle su se dvije stupe godine 1930. Posljednji stupar Marko, rođ. 1883. godine, još je živ i bavi se mlinarstvom. Kod Marka Dundara, zvanog Perin, bila je jedna stupa, koja je napuštena oko 1940. godine, a kod Jeronima Žustrović-Toniše stupa je prestala radom još u početku ovog stoljeća.

Stupe su bile smještene u konobi stambene kuće, a mlin u pokrajnjoj prostoriji. Mlinovi rade još i danas. I ove su stupe podmirivale potrebe stanovništva velikog dijela Istre. Od Učke pa preko nekadašnjeg Čepićkog jezera do Gračišća i Pićna, Žminja, Barbana sve do Pule uključivši i cijelu Labinštinu dopremalo se sukno u Plomin na stupanje.

Stupe na Pazinskom potoku. Od sela Zarečja, 5 km udaljenog od Pazina, pa gotovo do pazinske jame Fojbe, u koju potok ponire, nalaze se kamene kućice ili već napuštene zgradice, ruševine, pa čak i samo tragovi na mjestima, gdje su nekada stajale stupe. Prema pričanju starijih ljudi tu je prije Prvoga svjetskog rata radilo oko 25 stupa, od kojih su danas sačuvane još samo dvije. I te su dvije pod istim krovom u maloj zgradici od suhozida, pokrivenoj kamenim pločama (sl. 7). Svaka je u svojoj prostoriji, svaka ima svoje *kolo* i svoj *žlib,* kojim se voda dovodi iz korita. Svaka ima svoga gospodara. Jedna je vlasništvo Gabrijelić Josipa iz Gabrijelskog Briga kbr. 2, a druga Gržetić Jože iz istoga zaselka kbr. 3. Uz prostoriju s napravom za stupanje mala je tamna »kamarica«; u njoj stupar spava, kad stupa radi, jer je selo udaljeno neko četvrt sata hoda. Prema sjećanju Josipa Gabrijelića radili su negda još u njegovo vrijeme stupari: Gržetić Jože, Tone i Zvane i Gabrijelić Jože i Zvane. Svi su oni pored stupe imali i *malin,* često pod istim krovom, tek u drugoj prostoriji. Ponekad je jedan čovjek posjedovao i po nekoliko stupa, na kojima je radio, jer je promet bio velik.

Uz stupu u Trnovici na Rječini ove su dvije stupe jedine, koje još postoje u Istri. One rade tu i tamo, samo povremeno, kada se skupi nešto sukna za valjanje, a vlasnici kažu, da se oni ne bi time više bavili, kad ih narod, kojemu još sukno pokadšto treba, ne bi molio, da preuzmu posao.

U te su stupe donosili sukno seljaci iz cijele Istre, i sjeverne i južne, ili su pak tkalci odmah iza tkanja odašiljali stuparu bale sirovoga sukna.

Stupe kod Buzeta. Ispod sela Črnice kod Buzeta na rječici Reki, pritoku Mirne, niže se sedam mlinova jedan za drugim, udaljenih jedan od drugoga ponekad nekoliko stotina metara. Nazivaju ih *Malini.* To su velike zidane zgrade, u kojima živi *malinar* sa svojom obitelji i vrši stalno svoi mlinarski zanat. Pred svojih pedeset godina u većini ovih mlinova radile su stupe, kojih danas uopće više nema, a i stariji ih se naraštaj sjeća tek iz vremena, kad su već neaktivne stajale uz mlinove, dok nisu kao beskorisni predmeti, što smetaju kod kretanja i zauzimaju prostor, izbačene i spaljene. Ta je sudbina zadesila ovdje sve stupe još prije Prvoga svjetskoga rata.

Stupe su stajale u istoj prostoriji s mlinovima. Kad je jedna naprava radila, druga je mirovala. Posljednji su mlinari, koji su se uz mlinarstvo bavili i valjanjem, bili: Ivan Flego i njegova dva sina Matija i Zvane, koji su umrli još prije Prvoga svjetskoga rata, zatim Matija Hrvatin i sin mu Matija, koji je u dubokoj starosti umro oko 1900. god. Stupe su postojale i u mlinu »Postaje«, u »Obranjskom malinu«, pod »Škuljarima«, te konačno kod Sv. Ivana pod samim Buzetom.

Ove su stupe dobivale sukno iz cijeloga zapadnoga dijela Ćićarije, odakle su ga seljaci donosili već otkano sirovo. Ovdje su *vajači* međutim i sami kupovali jeftino vunu od Ćića pastira, dali je ispresti i otkati kod tkalaca, zatim je sami izvaljali i gotove proizvode prodavali na sajmovima i u selima zapadne Istre onom stanovništvu, koje je još neke domaće vunene proizvode upotrebljavalo (najviše ponjave) a samo nije više posjedovalo ovaca, pa prema tome ni vune. Po tome se stupari u Črnici mogu izdvojiti od ostalih poluobrtnika ove struke u Istri, jer se kod njih već pojavljuju prvi oblici čistoga obrtničkog rada. Nazadovanjem ovčarstva potkraj 19. stoljeća smanjila se i proizvodnja sukna ograničivši se tek na podmirivanje kućnih potreba. Prema tome je jasno, da je i kupovanje suviška vune prestalo, a time i mogućnost veće zarade kod gotovih proizvoda. Samo naplaćivanje truda za izvaljano sukno stuparu se nije isplatilo, pa se radije odrekao toga svoga zanata u korist mlinarstva, koje mu je tada još bilo trajno i sigurno.

Stupe u Veloj i Maloj Učki. U svim prije navedenim mjestima sakupila sam podatke god. 1950. i 1951. O stupama u Veloj i Maloj Učki pripovijedala mi je Tonca Sparožić, rodom iz Brseča. koja već 55 godina živi u Opatiji. Ona se još sjeća, kako su iz Brseča slali sukno na Učku u stupu ili su sami Učkari dolazili u selo i skupljali od kuće do kuće, tko je imao otkanoga sukna za valjanje. Prema njenom pripovijedanju stupe su u Veloj i Maloj Učki postojale sve do 80-ih godina, kada se sagradio opatijski vodovod, te je u tu svrhu oduzeta voda, što se dotada iskorišćivala za pokretanje stupa. Čini se, da su tada Učkari preuzeli svoju posredničku ulogu između potrošača i stupara sakupljanjem sirovoga sukna po Istri i otpremanjem do stupa na Rječini ili u Plominu.

OPIS SPRAVE

Cijela naprava naziva se svuda *stupa;* u Malinima pod Črnicom zabilježen je uz ovaj još i naziv *vajarka za sukno.* Stupar je obično sam postavljao stupu, istesao sve dijelove sam i popravljao je sam. Stupara Matejčića Ivana iz Trnovice zvali su 1926. god. u Žrnovnicu kod Novog Vinodolskoga, da im popravi stupu, koju su odlučili obnoviti, a nisu bili više vješti poslu (podatak od sama Ivana Matejčića).

Konstrukcija stupa u svim je navedenim mjestima jednaka, tu i tamo s manjim varijantama i jedinom razlikom u tome, što su stupe na Rječini otvorene, pod vedrim nebom (sl. 6), a svagdje su drugdje zaklonjene u posebnoj zgradici ili prostoriji u kući. Mehanizam im je, međutim, isti. *Kolo,* koje pokreće spravu, stoji uvijek vertikalno s horizontalno položenom osovinom. Tek je na Rječini kolo jednostruko sa zupčasto namještenim *lopaticama* na rubu, pa ga voda tjera mlazom odozdo, a u ostalim je mjestima dvostruko s pregradama među vijencima, tako da nastaju *škatule,* a voda na njega pada odozgo (sl. 5., 8.). *Kola na lopate,* koje bi bilo horizontalno položeno na vodi, nema nigdje u Istri.

Cijela se sprava za stupanje može podijeliti na četiri dijela:

1. uređaj za dovođenje vode
2. uređaj za pogon
3. uređaj za udaranje
4. uređaj za nošenje batova i smještaj sukna.

1. Uređaj za dovođenje vode. *Jazom,* t. j. 3–4 m visokim zidom – branom pregrađeno je korito rijeke, te se tim usporava i smiruje na tom mjestu njen tok, tako da voda lakše i obilnije utječe u *rakvu.* Na početku *rakve* velik je *zapor,* kojim se prema potrebi spušta ili sprečava ulaženje vode u *rakvu. Rakva* je iskopani jarak, kojim se dovodi voda u drveno *korito* i na samo *kolo.* Drvenim žlijebom *(žlibić, žlib, žleb)* odvodi se voda iz korita do stupe, gdje neko vrijeme moči sukno pri udaranju. Podignuto korito i žlijeb mogu biti poduprti drvenim stupićima, zvanim *stabar* ili *stališ.*

2. Uređaj za pogon. Na taj je način voda dovedena do kola, koje se tokom ili padom vode okreće i time tjera mehanizam stupe. *Kolo na lopate* (sl. 5), kakvo se nalazi u Trnovici, jednostruko je, sastavljeno od dvije unakrst položene kladice, zvane *križi,* a usađene u veliku osovinu *vreteno.* Četiri *platišća* (oplat, naplatak), pričvršćena između *križi,* zatvaraju kružnicu. Na vanjskom obodu kola okomito na središtu usađene su lopataste drvene daske, *lopate,* koje strše kao šiljci nazubljenog kotača, što ih voda pri toku udara i tako kolo zakreće.

U Zarečju međutim (a nekada i u ostalim stupama u Istri) upotrebljava se kolo druge vrste, ono s dvostrukim *križima* i *platišćima* i pregradama među njima, koje stvaraju *škatule,* t. j. kutije, u koje voda

pada odozgo te silom pada i svojom težinom pokreće kolo (sl. 8). Osim toga ovdje je u sjecištu križeva usađena osovina (u Plominu zvana *šip*), koja se produžuje u zgradi i tamo se nastavlja u dugačko *vreteno*, što leži ispod *praga* ili *poda* stupe. Na drugom kraju vreteno završava željeznim šiljkom (zv. *rigal*), koji se vrti u rupi u zidu odnosno u zarezu drvenoga podloška (zv. *ornik*). Da se *ornik* od trenja ne bi zapalio, dovedena je malim žljebićem od topolove kore nad njega voda, kako bi ga neprestano hladila. Na polovici *vretena* umetnute su kroz sredinu jedna do druge dvije debele daske, položene unakrst jedna prema drugoj, a nazivaju se *križi*. Kako se *vreteno* okreće, okreću se i *križi* te dok je jedan okomit, drugi je položen i obrnuto. Kad je *križ* u uspravnom položaju, on podiže *bat*, što se nalazi nad njime. U daljem zakretanju bat klizne preko njega i padne natrag. Međutim je već drugi križ podigao drugi bat, koji opet pada na podlogu. Na taj način nastaje naizmjenično udaranje obaju batova po suknu.

3. Uređaj za udaranje (sl. 4). *Bat* naliči na veliki drveni čekić, koji visi u nešto kosom položaju na dugom držku – *strami*. Sama glava toga čekića, *bat* u užem smislu, izrađena je od debeloga tesanog drvenog bloka te visi na kraju *strame*. Njegov nazubljeni dio okrenut je k unutrašnjoj strani stupe, t. zv. *kantrigi*. Ti se urezi nazivaju *rizi* odnosno *zubi*. *Bat* je na *strami* učvršćen velikim klinovima. Prednji klin naziva se *zagost, zagozda* i utučen je odozgo prema dolje, a stražnji, duži i masivniji, zv. *poklot* ili *bataruga*, utučen je odozdo gore, i to tako, da mu deblji dio znatno strši ispod bata i prilježe uz *stramu*, te je na taj način zaštićuje primajući na sebe udarce križa s vretena. *Strama* se njiše na čvrstoj drvenoj *žbici (iglici)*, koja je položena u urez na grebenu ili u poseban udubljeni podložak – *blazinu*.

4. Uređaj za nošenje batova i smještaj sukna. Konstrukcija, koja nosi te teške batove i podnosi njihovo neprestano udaranje, mora biti veoma čvrsta i masivna. Na Rječini, gdje stupe stoje otvoreno, one su u prvom redu postavljene na veliki klesani kamen – *sedo*, koji služi kao čvrst postament te nosi *prag* s ostalom konstrukcijom. Drugdje je taj *prag*, odnosno *pod* položen na *gredice*, učvršćene u zidove prostorije. *Pod* je od debelih dasaka i nosi na sebi masivan drveni blok, t. zv. *voltu* ili *kantrigu*, koji se sastoji od srednjeg velikog komada, zvanog *sreden*, i manjih dijelova sa svake strane, zvanih *pridavi*. U *pridavi* utaknute su dvije uspravne pobočne daske – *vrata* ili *bandenice*, što zajedno s *kantrigom* zatvaraju tri strane prostora, u koji se polaže sukno. Taj se prostor naziva *škralnica* ili *čaša*. Na četvrtoj, otvorenoj strani vise batovi, koji se donjim dijelom *strame* i *poklotom* produžuju ispod *poda*, kako bi ih križi mogli zahvatiti i podignuti. Kroz gornji dio *kantrige* provučen je *greben* s dva otvora za strame (Zarečje) ili su tu dva *grebena* odnosno *češlja* za svaki bat posebice (Trnovica). Pod njih položena gredica *gornji prag* učvršćuje ih, da se ne

bi rasklimali. *Grebeni* nose *batove* i omogućuju im njihanje. Zbog čvrstoće i stabilnosti poduprta je stupa još sprijeda i straga sa po dvije gredice ili *punte.*

U priloženoj skrižaljci ispisani su nazivi pojedinih dijelova stupe, koji po broju odgovaraju dijelovima na tehničkom crtežu stupe (sl. 2).

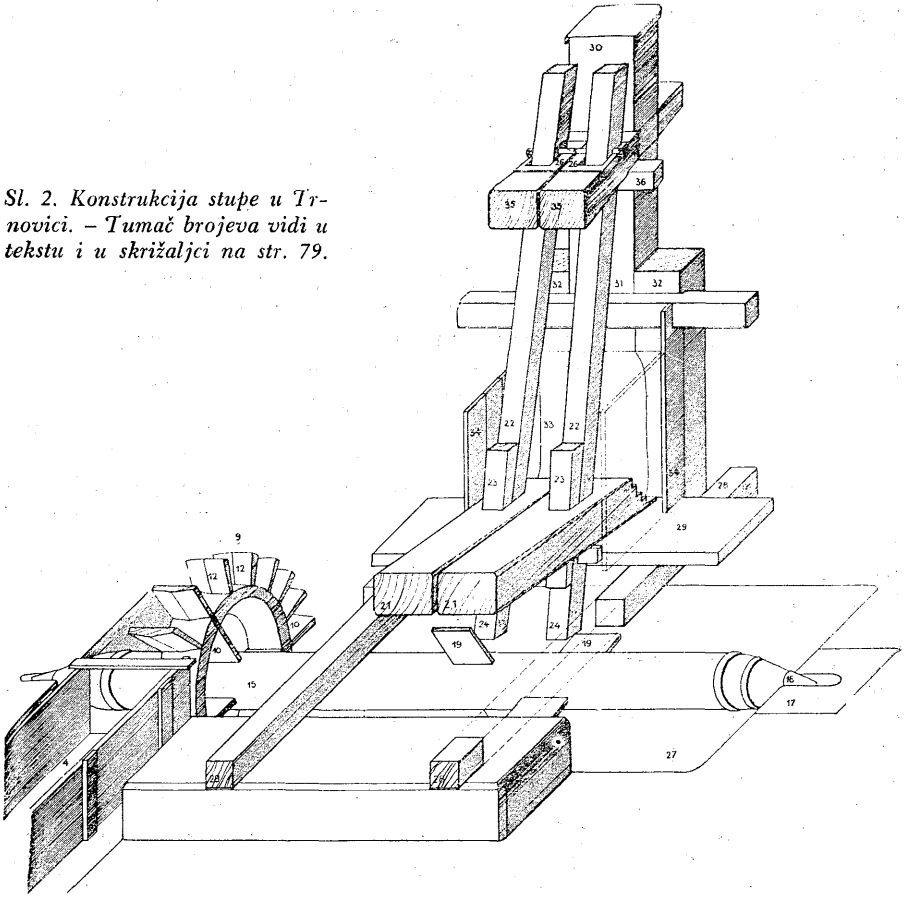

Sl. 2. Konstrukcija stupe u Trnovici. – Tumač brojeva vidi u tekstu i u skrižaljci na str. 79.

MJERENJE SUKNA

Stuparu ili *vajaču* donosilo se *sirovo,* t. j. tek otkano sukno. Ono se izmjerilo na *lahte* ili na *palice* (1 *palica* mjeri 2 *lahta* ili 1,2 m dužine). Samo sirovo sukno mjerilo se na *palice,* a povaljano se mjerilo na *lahte.* Stupa je u jednoj obradi mogla primiti 25–35 *lahti* tkanine. Količina varira prema veličini same naprave.

OZNAČIVANJE SUKNA

Svatko, tko je slao sukno u stupu, označio je svoj komad tkanine posebnim *senjalom* (Plomin) ili *sinjalom* (Rječina). To je bila pričvršćena *krpa* u boji, po kojoj bi se sukno, koje je valjanjem izmijenilo izgled, prepoznalo. U Kukuljanima je zabilježen i *rogaš* kao način označivanja. Svaki vlasnik sukna imao je svoj *rogaš*, t. j. način, na koji je na jednom kraju sukno zarezao, te bi ga poslije po tome prepoznao. Kako tkanina valjanjem nije izmijenila samo izgled, nego je izgubila i od svoje dužine, valjalo je i ovu na neki način fiksirati. Na Rječini se običavao učiniti zarez u rub sukna na kraju svake *palice*. Drugdje se to označivalo prošivanjem pređe u drugoj boji.

POLAGANJE U SPRAVU I PROCES VALJANJA

Sukno određeno za obradu, smotano u *bale* ili složeno u velike nabore (Zarečje) položilo se u *škralnicu* ili *čašu*. Žlijebom od drvene kore doveo se mlaz vode do *škralnice* i pustio da teče na sukno. U isto su se vrijeme stavili u pogon i batovi. Sukno se tako *močilo* 4–5 sati. Nakon toga se voda odvratila, a batovi su tukli i dalje neprekidno po mokrome suknu, koje je sada *gusnulo* ili se *delalo*. Sukno je moralo gusnuti 24–48 sati, već prema kvaliteti vune i prema gustoći, do koje se željelo prirediti sukno. Najčešće je gusnulo tako dugo, dok se nije skupilo na dvije trećine od sirova stanja. Što je bila vuna oštrija i kraća, to je duže trebalo da batovi po tkanini tuku. Najbolja vuna bio je janjeći *prvi strig*, koji se upotrebljavao osobito za izradu ženskoga sukna.

Svakih 4–5 sati valjalo je sukno izvaditi iz stupe i *pretresti* (Plomin) ili *prejet, premat*, da se ne *zaguli*, t. j. ne slijepi jedno u drugo (Rječina). Kod toga je trebalo smotanu balu otvoriti, izravnati joj rubove i protresti je, kod čega su ispadale sitne dlačice *guljine, oguljki* (Kukuljani) ili *una* (vuna – Plomin); njih se nakupilo po nekoliko kilograma. Ti su otpaci pripadali stuparu, a on ih je kao čistu zaradu prodavao za punjenje jastuka i »štramaca«. Kad je sukno postalo dovoljno gusto, pustilo se, da čista voda teče po njemu i da ispere sve dlačice, što su se za vrijeme stupanja po njemu prilijepile. Sukno se tako *pralo* oko jedan sat.

Dok su batovi radili, stupar je tek od vremena do vremena došao, da prigleda posao, a inače je radio sve svoje dnevne poslove. Netko od ukućana pomagao mu je kod pretresanja sukna, a druga mu pomoć nije bila potrebna.

Kod valjanja sukna nigdje se u Istri nikakva kemijska sredstva nisu dodavala vodi (naročita zemlja, urin ili sapunica), kao što je to uobičajeno sjevernije u slovenskim pa austrijskim (koruškim i štajerskim) valjaonicama.[1] Možda do upotrebe tih sredstava nije došlo zbog toga, što je već voda sama u tim krajevima mekana, te joj nije bilo potrebno dodavati umekšivače. I topla se voda[2] upotrebljavala rijetko, jedino onda, kad se zimi za velike bure mokro sukno zamrzlo, pa ga je trebalo otopiti.

Gotovo, izvaljano i isprano sukno razvuklo se na travi, gdje se ostavilo da se osuši. Posebne sprave za glačanje i uravnavanje sukna (kao što su slovenske *mange*[3]), u Istri nisu poznate.

Stupalo se kroz cijelu godinu, ali ipak više u jesen i zimu, kad je voda što stupe pokreće, visoka i kada je stupar bio slobodniji, jer ga nisu vezali različni poljski i gospodarski poslovi.

GOTOV PROIZVOD

Dok se u Istri općenito još nosila narodna nošnja, najviše se izrađivalo debelo, tamnosmeđe sukno od prirodno mrke ovčje vune, koje je služilo za mušku odjeću: *korete, krožate, kapote* i *brgeše.* Od bijeloga su se sukna prirodne bijele vune krojile uske, duge muške hlače *benevreke,* kakve su nosili Ćići i istarski Vlasi (stanovnici južne i zapadne Istre). Bijelo je sukno služilo i za *ponjave,* vunene zimske pokrivače za postelje. *Ponjave* su mogle biti i *sure,* t. j. tkane na bijele i mrke prugice – *rižice* (Plomin).

Uz debelo muško *sukno* izrađivala se i tanja *povaljanka.* Ona je finija, otkana od tanko predene niti, stupana pod tankim mlazom vode, a služila je za izradu ženskih zimskih *modrna stupanica* ili *povaljanica* (Zarečje).

Izatkane i ustupane bijele *ponjave* za postelje nosile su se sa Rječine i na sajam u Kastav na prodaju. Od prirodno mrke vune *samočrnke* pravili su se ogrtači *gabani* za ribare na tunerama (Kukuljani).

Uz *črno* i *belo sukno* za odjeću i *ponjave* stupalo se i sukno na crvene *rigi* ili *kvadri.* Ono je služilo za izradu *barakana* – pokrivača od dvije pole, a *ponjava* je uvijek sastavljena od tri pole. *Ponjava* na crno-bijele pruge nazivala se *novajuha,* a služila je kao donja prostirka na krevetu, da bi se laneni *lancuni* manje trošili (Trnovica).

Kako pripovijeda stupar Matejčić u Trnovici, znali su Istrani osim sukna donositi u stupu i ženske vunene čarape – *kalcete,* koje su u veoma velikom razmjeru bile ispletene od domaće bijele vune, tako da su se valjanjem u stupi skupile na željenu veličinu i bile tople i trajne.

Od svih ovih proizvoda danas se u Trnovici i u Zarečju – jedinim još postojećim stupama u Istri – valja samo za ponjave ili, katkada, ali vrlo rijetko, mrko sukno za odjeću kojeg tvrdokornog starca, koji ne će da se svoje starinske nošnje odrekne.

N a p l a t a r a d a. Valjanje se svagdje naplaćivalo novcem. Taj je posao bio jeftin. U vrijeme do Prvoga svjetskog rata plaćalo se 2–3 *solda* (novčića) po *lahtu,* ali kako je promet bio velik i tih se sitnih novčića skupilo prilično. Upravo stoga, što su uvijek raspolagali nekom gotovinom, stupari su se ubrajali među imućnije seljake, čemu je naravno pridonio i njihov istovremeni mlinarski zanat.

Danas stupanje nema nikakve uloge u ekonomskom položaju stupara.

[1] *Geramb V. – Mautner F.:* Steirisches Trachtenbuch. – Graz, 1932., str. 57.
[2] *Kotnik F.:* O valjanju domačega sukna. – Slov. etnograf II (Ljubljana 1949.), str. 18.
[3] Ibid., str. 19.

NAZIVLJE STUPA U ISTRI I OKOLICI RIJEKE

	Kukuljani (po opisu)	Trnovica (na samu predmetu)	Plomin (po opisu)	Zarečje (na samu predmetu)	Črnica (po opisu)
Naziv cijele sprave	stupa	stupa	stupa	stupa	stupa, vajarka
Uređaj za dovođenje vode	jaz	jaz	—	—	—
	rakva	rakva	—	jarak	—
	zapor	—	orivaljnjak	—	—
	korito	korito	—	korito	—
	žlibić	žlib	žleb	žlib	—
	—	—	žlebić mali	—	—
	—	—	stabar	—	—
	—	—	stališ	—	—
Uređaj za pogon	kolo	kolo	kolo	kolo	—
	—	križi	—	križi	—
	platišća	platišća	—	platišća	—
	lopate	lopate	—	—	—
	—	—	škatule	škatule	—
	—	—	šip	—	—
	—	vreteno	vrteno	vreteno	—
	—	rigal	—	—	—
	—	ornik	—	—	—
	—	žlib za na rigal	—	—	—
	—	križi	križi	križi	—
Uređaj za udaranje	bati	bati	bati	bati	bati
	bat na zubi	bat na rizi	bat na zubi	bat na zubi	bat na zubi
	strame	strame	stramica	strama	—
	—	zagozde	kljin	zagost	—
	—	—	—	poklot	—
	rigli	iglice	igle	jigle	—
	—	—	urez na grebenu	blazine	—
Uređaj za nošenje i smještaj sukna	sedo	sedo	—	—	—
	—	kladice	gredice	—	—
	—	prag dolnji	pod nad vretenom	pod	—
	—	volta	kantriga	kantriga	—
	—	sreden	—	—	—
	—	pridavi	—	—	—
	škralnica	—	čaša	—	—
	—	škralnice	vrata	bandenica	—
	češlji	češlji	grebeni	greben	—
	—	gornji prag	—	—	—
	—	punte	pontele	punte	—

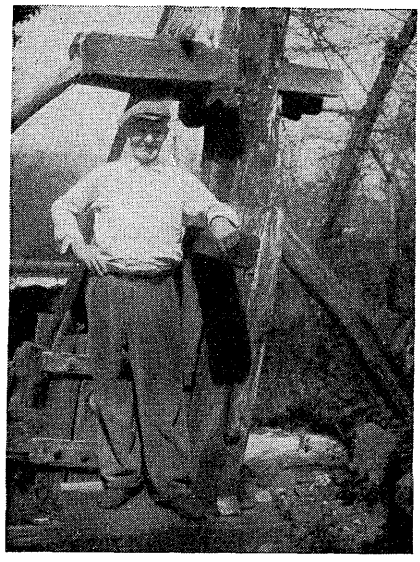

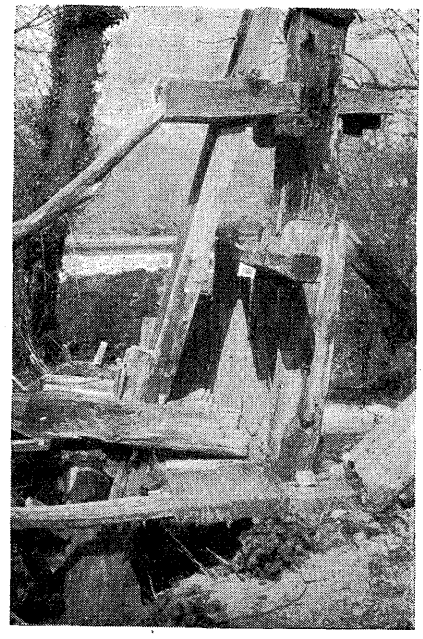

Sl. 3. i 4. Stupa u Trnovici – s njenim vlasnikom stuparom

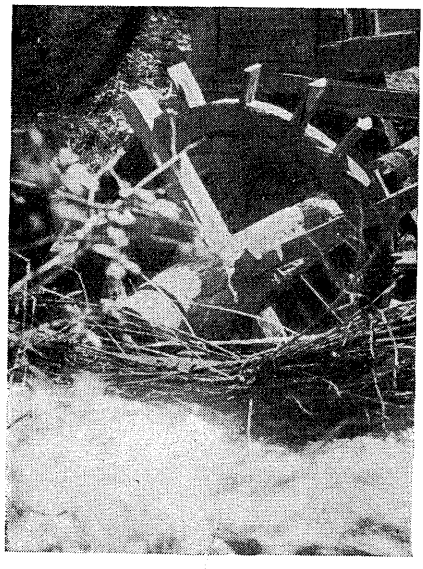

Sl. 5. Kolo stupe u Trnovici

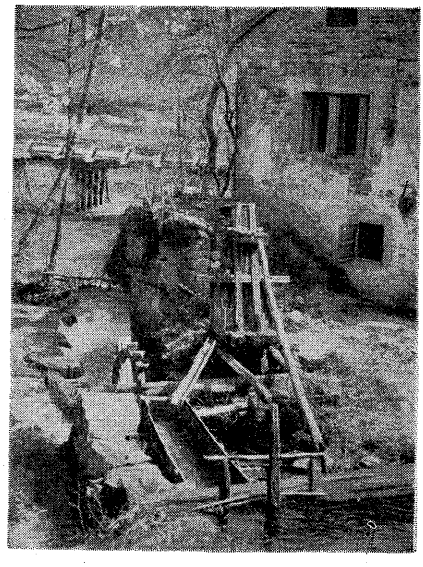

Sl. 6. Smještaj stupe u Trnovici

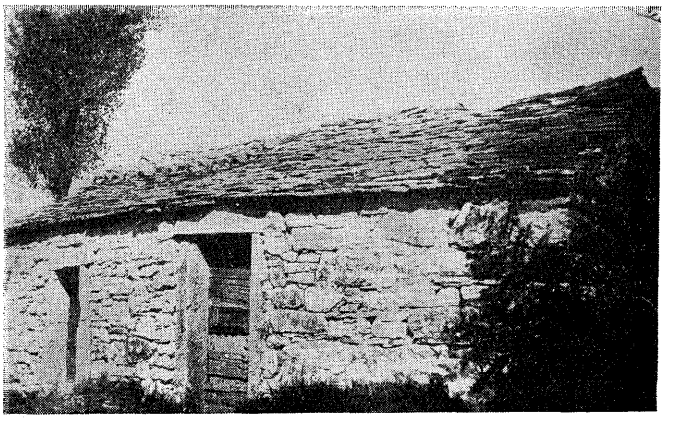

Sl. 7. Zgrada stupe kod Zarečja

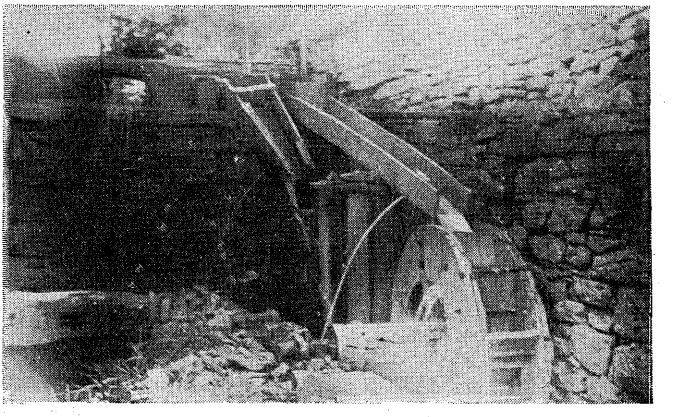

Sl. 8. Kolo stupe kod Zarečja

Ivan Gršković – Vjekoslav Štefanić

»NIKE USPOMENE STARINSKE« JOSIPA ANTUNA PETRISA (1787–1868)

UVOD

U župnom uredu u Vrbniku nalazi se jedan rukopis, za koji se s pravom može reći, da je šteta, da ostane i dalje zaboravljen i neobjelodanjen, jer sadrži u sebi krasnu ilustraciju narodnog života u Vrbniku i pomalo na čitavom otoku Krku u prvoj polovici XIX. st. zajedno s historijskim reminiscencijama i starijih stoljeća. To je rukopis Josipa Antuna *Petrisa*, pisan između god. 1853. i 1858., koji se sastoji od dva sveščića (vel. 21 × 29 cm), dva zasebna lista i nekoliko manjih papirića, na kojima su napisani dopunjci glavnoga teksta. Prvi sveščić od 56 strana ima natpis *»Nike uspomene starinske, koje dava znat Osip Anton Petris od let 70 svomu sinu, koje tiču njegovu otačbinu t. j. Verbnik«.* U tom se sveščiću opisuje na memoarski način pučka uprava u Vrbniku za vrijeme mletačke Republike (1480–1797), zatim za vrijeme vlasti austrijske (1797–1806), francuske (1806–1813, izuzevši nekoliko mjeseci, t. j. od 6. svibnja do 12. prosinca 1809) i ponovno austrijske od god. 1813. pa dalje. Počevši od prikazivanja običaja, kako se birao sudac, Petris bez naročitoga reda pripovijeda o mnogim pojedinostima društvenoga života, kojemu je glavni pečat, a može se reći i okvir, davala crkva. Sam Petris je u odnosu prema predmetu konservativan, prezire francuske novotarije, zanosi se za običajima posvećenima starinom, a pritom pokazuje interes nekog amatera arheologa i rodoljuba romantika, u čijim recima odjekuju provincijalnom jekom suvremeni zvuci narodnog preporoda.Drugi sveščić, koji ima natpis *»Verbnik«* i broji 42 strane, jednakog je karaktera, a po sadržaju nije točnije razgraničen od prvoga, no uglavnom opisuje Vrbnik i njegovu okolicu, njegovo školstvo, seoski kaptol, a naročito narodni život, rad, običaje u pojedinim zgodama, plesove, igre i slično.

Kako rekosmo, Petrisovo pričanje ima memoarski karakter. Kad on priča o starim povijesnim zbivanjima kao i kad govori o svojem »gradu« i njegovim građevinama i institucijama, uvijek nadovezuje na

svoja sjećanja i stalno mu je pred očima težnja da odgovori radoznalim mladim suvremenicima na njihova pitanja. U njemu gledamo staroga »barbu«, kako rado priča o svemu i svačemu s refrenom: »Eto, tako vam je to nekad bilo, djeco moja«. Svoje je djelce Petris tako i intonirao: on na početku kaže – što nas podsjeća na početak ljetopisa popa Dukljanina – da piše za svojega sina, kojemu je više puta kao i njegovoj braći usmeno pripovijedao o prošlosti grada Vrbnika, a sada mu na njegove molbe daje i pismeno svoje uspomene. No nije jasno, kojemu od svoje devetoro djece posvećuje svoje uspomene. Kao da bi trebalo isključiti sina mu Petra, rođena god. 1812., koji je bio postao svećenik i krčki kanonik, jer pisac na jednom mjestu govori o njemu u trećem licu (»tvoj brat Petar«, str 108). Možda je to bio sin mu Hicijant, rođen 1828., koji je postao i kotarski poglavar; na ostalu djecu, koja nisu odlazila na školovanje izvan Vrbnika, možda će se manje moći misliti. Ali jamačno je Petris svoje »Uspomene« namjenjivao čitavoj mlađoj generaciji osjećajući potrebu, da na prijelomu stoljeća, što ga je sam doživio, ispripovjedi novom pokoljenju, kako se negda živjelo u Vrbniku. Isto tako ne smijemo isključiti mogućnost, da je Petrisovo pisanje nastalo kao plod poticaja, što ga je mogao dobiti od Ivana Kukuljevića, koji je godine 1851. posjetio Krk, a 1854. i Vrbnik. Za to bi mogla naročito govoriti Petrisova sklonost arheologiji. Uostalom, imao je tada Vrbnik više nacionalno preporođenih ljudi, među kojima je svakako na prvom mjestu Frane Volarić, »ilirski« kulturni radnik, književnik i krčki kanonik.

Petrisov način pričanja svakako pokazuje relativno primitivna čovjeka, koji se nije školao izvan svojega rodnog mjesta; tip bistra ali samouka sveznadara. Ta činjenica s jedne strane i diže u našim očima vrijednost njegova pričanja, jer mu daje svježinu neposrednosti i neki realizam, oslobođen od magle klasicističkih i drugih književnih tradicija, koja je pritisnula njegova prethodnika *Ivana Feretića* (1769–1839), svećenika sveznadara, lokalnog historika, pjesnika, botaničara i sl. Feretić je u svojoj povijesti otoka Krka, koja je ostala u rukopisu, otprilike iz godine 1819. pod natpisom »Komad skazanja i povidanja od grada i otoka krčkoga«, imao mnogo veće ambicije nego Petris, ali je njegova povijest uza svu citiranu literaturu i izvore nekritična. Čini se, da se Petris nije služio Feretićevim rukopisom, jer se sam tuži (ispor. str. 131), da »se do njegovih pisam ne može dokučiti nitko, jer brane njegovi potomci nje kazati«. U pogledu Petrisovih izvora za historijske podatke nije mogao još da mu posluži ni *A. Impastari* (Cenni storici sull'isola di Veglia, Trieste, 1862) ni *G. Cubich* (Notizie naturali e storiche sull' isola di Veglia, Trieste, 1874), pa će trebati drugdje tražiti njegove izvore, a u prvom redu u pismenoj i usmenoj tradiciji sama Vrbnika. Njegovi su historijski podaci katkada nepouzdani ili bar nedovoljno točni, ali on nastoji da pričanje potkrijepi ili pozivanjem na neki spis ili na natpis. Neki od tih natpisa – a to su sve glagoljski – danas više ne postoje, a koliko postoje, mogli smo konstatirati, da im je Petris

hvatao samo smisao, ali na pojedinosti nije dovoljno pazio. U bilješkama smo dali svoje podatke o takvim natpisima. Za suvremene stvari, osobito za narodni život i običaje Petris je naravno znao iz vlastitog iskustva, i on nam je za to posve pouzdan svjedok. Doduše u njegovoj su starosti mnogi narodni običaji već bili na izmaku – pa mu je to i bila pobuda za njihovo fiksiranje na papir – no moramo pretpostaviti, da on svojim sumještanima nije mogao ništa izmišljati, jer su svi stariji ljudi bili kontrola njegove istinoljubivosti. Mladu kontrolu, a ujedno i gradivo za dalju evoluciju narodnih običaja u Vrbniku pruža nam krasan materijal, što ga je na prijelazu u naše stoljeće sabrao *Ivan Žic,* (objelodanjen u ovom »Zborniku«, knj. 4.–7., 15., 20., 21. i 33.).

Vanjski *oblik, stil, jezik i pravopis* Petrisova rukopisa – sve je to karakteristično za našega gotovo samouka čovjeka u polovici XIX. stoljeća. Stil i jezik su mu starinski i lokalnočakavski s tipičnim sintaktičnim obratima, a u tu je osnovu utkano nesigurno i nedosljedno mnogo naučenih književno-štokavskih oblika i riječi. Često nalazimo čakavsko-štokavskih sinonima, katkada čak i u zagradama talijanski objašnjenih riječi. Ma da je Petrisov rukopis stvarno koncept sa čestim dodacima i ispravcima teksta, ipak se moramo čuditi velikom jezičnom šarenilu i nedosljednosti, što čitalac treba da ima na umu. Stvarno nalazimo tri jezična sloja: vrbnički (zamjenica *če),* općečakavski *(ča)* i književni *(što).* To se troje u svakom retku isprepleće. Ne namjeravamo ovdje davati nikakvo opisivanje vrbničkoga dijalekta, ali treba imati pri čitanju stalno na pameti, da je glavna i najvidnija crta toga govora refleks *e* za stari poluglas (bio primaran ili sekundaran, na pr. *kebel* = kabao, *pedenj* = pedanj, *jeden* = jedan i sl.) kao i zamjena *er, el* za vokalno *r, l* (na pr. *pervi, velna* = vuna i sl.). Isto takvu nedosljednost pokazuje Petrisov rukopis i u ortografiji pa čak i u grafiji, a i to je karakteristično za čovjeka njegova kova. Starac još nije bio svladao Gajev pravopis te piše sad starim talijanskim načinom, sad Gajevim. On još često udvaja slova (na pr. *kappella, officiu, procession* i sl.), više puta izostavlja *j,* osobito između vokala *ia* (na pr. *biaše, imiaše, Lucia, svoimi* i dr.), velika slova veoma rado piše, osobito za imenice; interpunkcije su nesigurne, enklitike i proklitike ne rastavlja od naglašenih riječi (na pr. *hotijući-mu-se, da-ga-se ne-vidi* i sl.), obrnuto voli složene adverbne i slične izraze rastavljati na sastavne dijelove (na pr. *za tim, po novo, prem da* i dr.) kao i superlativni prefiks *naj- (naj više* i sl.). Suglasničke skupove piše također sada etimologijski a sada fonetski.

Kod *priređivanja teksta* za štampu nastojali smo reproducirati Petrisove glasove suvremenom grafijom, tako da smo dodavali i slovo *j,* gdje mu je mjesto, a suglasničke smo skupove ostavili nedirnute. Riječi enklitike i proklitike kao i druge, koje su pisane spojeno, mi smo rastavili; slično smo i složene priloške i vezničke izraze, koje je Petris pisao odijeljeno, pisali sastavljeno, samo nešto konservativnije. Nismo dirali u Petrisove nedosljednosti i nepravilnosti u oblicima, mada se više puta

nameće sumnja, da li je neki oblik autor pisao svijesno ili mu je to pogreška. Tekst smo nerado prekidali tumačenjima pod crtom, ali smo to ipak morali više puta činiti radi nužnog objašnjenja ili dopune same stvari. Držali smo isto tako potrebnim, da na kraju dodamo posve nepretenciozan tumač manje poznatih riječi, bez obzira na njihovu etimologiju. Nismo unijeli u nj one riječi, koje će pažljivi čitalac imajući na umu čakavsko-vrbnički dijalekat i sam moći shvatiti iz konteksta. Dodajemo i to, da je sam tekst, koji je katkada slabije čitljiv, kolacioniran i s prijepisom o. *Vladislava Brusića,* koji je Petrisov rukopis bio prepisao za svoju upotrebu, pa mu na ljubaznosti i ovdje zahvaljujemo.

*

Ovdje je prilika da nešto kažemo o *porodici Petris i o našem piscu* Josipu Antunu. Vrbnički su Petrisi (ili Petriši) potekli od creske plemićke porodice Petris. Lozu je iz Cresa prenio u Vrbnik Petar Petris doselivši se ovamo godine 1680. Ime *Petris* latinska je humanistička forma, izvedena od osobnog imena Petar (Petrus), koje se u srednjem vijeku po našim primorskim gradovima razvilo u svima mogućim oblicima, romanskim i hrvatskim: Petrinus, Petrolus, Petrissa, Petrizus, Petrizius, Petrosius, Petranja, Petronja, Petrinja i sl. Odatle su se razvila i vrlo raznolika obiteljska imena[1]. De Petris kao porodično ime spominje se u gradu Krku već godine 1300[2]. Za cresku porodicu Petris, koja se ondje stalno spominje kao plemićka, dokazivao je prof. *Stefano Petris,* da se doselila iz Ugarske za vrijeme provale Mongola (1242.), dovodeći je u vezu s Petrom Lipa, koji se spominje u Cresu god. 1307., a ovoga povezujući s imenom madžarskoga grada Lipa, kraj kojega da se nalazi i selo Petris.[3] Ovo mišljenje nema dovoljno podloge, a zabacuje ga i *Silvio Mitis* dokazujući, da je obitelj Petris domaća creska obitelj, i to romanska.[4] Bit će istina, da je obitelj Petris u Cresu domaća, ali o njezinu latinstvu je doista presmjelo govoriti, kad nam sami dokumenti o tome ništa ne govore. Muška imena Petrich i Petrizza posve su obična na Cresu (nalazimo ih na pr. više puta u aktima osorskog općinskog arhiva u XV. st.), a ti su oblici kao i oni gore navedeni lako mogli biti podloga za latinizirani oblik de Petris, Petrissus, Petrisius, koji se javljaju paralelno za ovu cresku obitelj. Prvi sigurni članovi te porodice javljaju se u pristupnim dokumentima od druge polovice XIV. stoljeća. Stjepan je godine 1387. i 1396. »Stephanellus Petrisii«, 1405. »Stephanus de Petrisio«, a sin mu nosi čisto hrvatsko ime Dragonja (»Dragonya«).[5] Hrvatsko lice ove obitelji pokazuju uopće hrvatska osobna imena, što se javljaju u ovoj obitelji u toku XIV.–XV. stoljeća, a to su: Dragonja, Dobrica, Stana, Marica i dr. Oblik Petris nije ustaljen ni u toku XV.–XVI. stoljeća, te se jedan Stjepan 1453. godine zove »Stephanus de Petrisio de Cherso«,[6] creski sudac se 1461. godine zove »ser Antonio de Petrisio«,[7] a u toku XVI. stoljeća pokazuje genealoško stablo te porodice više puta oblik »Petrissius« i »Petrissus«.[8] Posebno je zanimljivo, da je iz te porodice i poznati filozof XVI. stoljeća, koji sebe redovno naziva Franciscus *Patricius,* pa je pod tim imenom poznat u

naučnoj literaturi. No njegov nešto mlađi suvremenik Rabljanin Marko Antonije *de Dominis,* poznati biskup senjski i splitski, učenjak i heretik, u svom djelu »Euripus seu de fluxu et refluxu maris« (Rim, 1624.) naziva našega filozofa ne samo imenom Petrissius, nego na str. 12. izričito kaže ovako: »Noster tamen Dalmata Franciscus *Petrissevich,* seu de Petris, seu Patricius Crepsensis«.[9] Iz ovoga bi se dalo zaključivati, da je Patricijevo domaće prezime bilo Petrišević, a ona sva druga da su umjetni latinizmi. Tako se na pr. creski župnik i krčki kanonik, koji se u latinskim izvorima naziva *de Petris,* u jednoj glagoljskoj ispravi iz god. 1519. zove *»Mi Stipan Petrišević, plovan criski«.*[10] U maticama župe Beli na Cresu zabilježeno je, da je ondje umro god. 1591. Stipan *Petrišević.* No i u hrvatskim spomenicima nalazimo oblik *Petriš.* Tako su god. 1505. gradili u Vrbniku crkvicu sv. Marije od Porođenja dva *Petriša,* kojih su imena uklesana u glagoljskom natpisu na istoj crkvici: *»A meštri biše Matij i Ivan Petriš«.* Za nadopunu pitanja o romanstvu ili slavenstvu porodice Petris nije suvišno spomenuti i to, da sam filozof *Patricije* u svojoj autobiografiji kaže, kako njegov rod vjeruje, da potječe iz Bosne od kraljevske krvi i da je stalno, da je neki mali Stjepan prebjegao iz upropaštene Bosne i kupio na Cresu velik komad pašnjaka.[11]

U matičnim knjigama vrbničke župe prvi put se spominje ime Petris 1693. god., i to pri krštenju jednoga djeteta, kojemu je zapisan kao otac *»Frančisko Petriš od Crisa, a kum Petar Petriš od Crisa«.* Naprijed spomenuti zidari bili su dakle god. 1505. samo prolazno na zaradi u Vrbniku. Navedeni se Frančisko Petriš nikad više poslije toga ne spominje u Vrbniku, a Petar se spominje ponovo 20. kolovoza iste godine kao kum na nekom krštenju, i poslije često. On je ovdje postao otac vrbničke grane Petrisa, koja je u Vrbniku postala vrlo ugledna i brojna, pa je naš Petar imao čak devetoro djece. Oni se u domaćim latinsko-talijanskim pa i hrvatsko-latiničkim spomenicima redovno nazivaju *Petris,* a u hrvatsko-glagoljskim tekstovima *Petriš.* Naš je Petar u matičnim knjigama nekoliko puta zabilježen kao *Petriš,* a tako običavaju i danas po domaću nazivati muževe i starce iz te obitelji; starice i udate žene znaju nazivati *Petrušova,* a djeca *Petrušić* odnosno *Petrušica.* Kako je već Petar bio postao u Vrbniku javni glagoljski notar, a to su zanimanje i poslije sve do god. 1818. vršili članovi kuće Petris, znali su ih u Vrbniku zvati i *»nodarovi«.*

O Petru znamo da je došao iz Cresa u Vrbnik g. 1680., da ondje ide u školu, što su je držali svećenici i pripravljali mladiće za svećenički stalež, i da se posvetio notarskom zvanju, kojemu je Vrbnik bio od davnine sjedište i učilište. *Antun Celović,* vrbanski svećenik (1768–1839), zabilježio je o njemu da je u Vrbnik došao još mlad, da su ga vrbanski svećenici lijepo primili i podučavali u »ilirskom« pismu, ali da je on poznavao dobro i pismo i jezik talijanski; zatim da su svećenici učinili, da je postao notar; da je bio creski plemić, ali veoma skroman. Dok je kod svećenika išao u školu, spremao se u isto doba kod Ivana Volarića, tadašnjega glavnog notara u Vrbniku, za notarsko zvanje. Prema sačuvanoj ispravi započeo je svoje djelovanje javnoga notara 4. prosinca 1702., a posljednja njegova poznata notarska isprava ima nadnevak 9. lipnja 1727. Pomagači su mu u notarskoj službi bili sinovi: Petar (rođ. 1695.), Antun, potonji notar (rođ. 6. I. 1700.) i Franić, potonji vrbanski župnik (rođ. 1709.). Petrovih isprava

ima veoma mnogo, naročito u kaptolskim i bratovštinskim knjigama Vrbnika. Sačuvane su i dvije čitave njegove notarske knjige (protokoli). Jedna se nalazi u ostavini prof. Jerka Grškovića (u njoj idu isprave od 9. XII. 1704. do 27. VIII. 1709.), a druga je u arhivu župnog ureda u Vrbniku (od 4. IX. 1711. pa do 27. IV. 1721.).

Petar se dva puta vjenčao. S prvom ženom nije imao djece, s drugom, nekom Antonijom, imao je osam sinova i jednu kćer. Ne znamo za točan dan Petrove smrti, ali taj dan pada jamačno na kraj godine 1727., jer je njegov sin Antun 15. prosinca iste godine započeo javnu notarsku službu, a žena mu se kod jednog krštenja dne 1. srpnja 1728. spominje kao udovica.

Notarsku je službu preuzeo od oca sin Antun. On se školao u Vrbniku, gdje se i oženio ženom Savtom, s kojom je imao tri sina i šest kćeri. Njegovih isprava ima mnogo razasutih po otoku, a naročito u župnom arhivu u Vrbniku. Dvije se njegove notarske knjige nalaze danas u knjižnici obitelji Vitezić u Vrbniku, a jedna u župnom uredu. U jednoj od onih u knjižnici Vitezić idu isprave od 5. VIII. 1732. do 10. III. 1737.; u drugoj idu od 2. XI. 1763. do 28. V. 1769. Knjiga u župnom uredu je vrlo nepotpuna; započeta je 2. II. 1748. pa ide do 26. IV. 1750.

Glagoljski je notar bio i Antunov sin Antun Petriš. On se rodio 7. listopada 1745., školu je polazio u Vrbniku, a za notarsku službu spremao se kod svoga oca. S Matijom Celović imao je četvoro djece, dva sina i dvije kćeri. Njegovih notarskih isprava ima malo, jer je umro mlad 28. srpnja 1772. Njegov notarski protokol, koji teče od 27. siječnja 1765. do 24. lipnja 1773., čuva se u župnom uredu u Dobrinju. Jedan sveščić njegova protokola s ispravama od 2. srpnja 1769. do 10. veljače 1771. nalazi se u Državnom arhivu u Zagrebu.

Četvrti je notar iz obitelji Petriš bio Ivan, Petrov praunuk (po sinu mu Stjepanu), sin Antuna i Katarine. On se rodio 10. studenoga 1757., god. 1778. vjenčao se s Antonijom Kirinčić, s kojom je imao dva sina i tri kćeri. Išao je u školu u Vrbniku te se pripravljao za svećenički stalež. Pošto je od te namjere odustao, spremao se kod svoga prastrica Antuna Petriša Petrova za notarsko zvanje. Sudeći po knjigama vrbničkog kaptola, počeo je notarski posao 4. srpnja 1779., a vršio ga do 25. veljače 1818. Do 17. studenoga 1801. pisao je isprave hrvatskim jezikom i glagoljskim pismom, a poslije toga samo talijanskim jezikom, što je bez sumnje moralo biti u vezi s nekom austrijskom naredbom. Značajno je dakle: pod mletačkom je vladavinom pisao javne notarske isprave hrvatski glagoljicom, a pod austrijskom talijanskim jezikom. Umro je u Vrbniku 23. siječnja 1850. doživjevši 93 godine. On je posljednji javni notar u Vrbniku, jer je god. 1818. Austrija preuredila službu javnih notara. Registri njegovih akata od god. 1808.–1817. (3. veljače) nalaze se u Državnom arhivu u Zagrebu.

Sin notara Ivana bio je *Josip Antun Petriš*, pisac *»Nikih uspomena starinskih«*. On se rodio u Vrbniku 12. ožujka 1787., gdje je išao u privatnu školu. Ovdje je živio kao ugledan građanin pa je bio i općinski sudac i mjesni školski nadzornik. Umro je u Krku 8. listopada 1868. Osim »Nikih uspomena« on je ostavio u rukopisu i jednu manju zbirku narodnih pjesama, pisanu g. 1851. pod naslovom *»Sabranje pisam verbenskih«*, koja se danas nalazi u arhivu Jugoslavenske akademije u Zagrebu (sign. IIa 91). Ovu je važnu zbirčicu od 54 pjesme izdao s uvodnom raspravicom *V. Štefanić* u knjizi *»Narodne pjesme otoka Krka«* (Zagreb, 1944). Osim toga naš je Petriš kovao i sam stihove pa je ostavio, koliko zasad znamo, nekoliko pjesama, uglavnom prigodnih.[12]

Njegova je, sudeći po rukopisu i jeziku, i jedna vrlo dugačka *pjesma o Vrbniku*, što se sada nalazi u o. *Vladislava Brusića*. U njoj se posve nepjesnički opisuje Vrbnik i njegovi običaji, dakle joj je sadržaj jednak kao i »Nikim uspomenama«.

U kući našega Petrisa sačuvalo se više vrijednih starih glagoljskih rukopisa.[13]

BILJEŠKE

[1] Ispor. *C. Jireček,* Die Romanen in den Städten Dalmatiens, II–III (Wien, 1903–1904).

[2] *T. Smičiklas,* Codex diplomaticus, sv. VII.

[3] *Stefano Petris,* Spoglio dei libri consigli della città di Cherso (Capodistria, 1891). Tu se može naći podrobnija povijest obitelji Petris u Cresu pa i njezino genealoško stablo. Nema potvrde, da bi creski Petrisi imali kakve veze s hvarskim Petrisima. Mišljenje, da bi hvarski plemići, dakle i Petrisi, potjecali od plemića Jivić (Đivić), kako je to tvrdio *Jakov Boglić* u »Studi storici sull' isola di Lesina«, zabacuje prof. *G. Novak* u knjizi »Hvar« (Beograd, 1924).

[4] *Silvio Mitis,* Alcuni reggitori di Cherso-Ossero, Archeografo Triestino (Trieste, 1930), i: Cherso ed Ossero sotto la Serenissima, Atti e memorie della Società Istriana di archeologia e storia patria, sv. 44, Parenzo 1933.

[5] Ispor. *B. Fučić,* Izvještaj o putu po otocima Cresu i Lošinju, – Ljetopis Jug. akademije, knj. 55 (Zagreb, 1949.), str. 33, prema pergamenama u creskom franjevačkom samostanu; *Jireček,* o. c.; *S. Petris,* o. c., genealoško stablo.

[6] Monumenta spectantia historiam Slav. mer., VI, 101.

[7] Arhiv osorske općine, sv. I, f. 374.

[8] Ispor. rodoslovlje u *S. Petrisa* i jedan dukal iz 1577. u osorskom biskupskom arhivu u Krku, sv. V.

[9] *St. Hondl,* Marko Antonij de Dominis kao fizičar. – Vijenac XXXVI, br. 2, str. 42–47.

[10] Ta je isprava pod napisom »Sentencija od pašć« u župnom uredu u Vrbniku.

[11] *N. Žic,* Autobiografija Franje Patricija. – Napredak IX (Sarajevo, 1934), str. 140–143.

[12] Te pjesme su: »Pisma veselo skačuće crikve kerške na dan uzdignutja na nje biskupski stolac Prisvitloga, Pričastnoga i Pripoštovanoga Gospodina Gospodina Bartola Bozanića«; »Prisvitlomu, Pričastnomu i Pripoštovanomu Gospodinu Gospodinu Bartolu Bozaniću po milosti božjoj i A. S. biskupu kerške, rabske i osorske deržave pismica«; »Na blagdan uzdignutja na stolicu Prisvitloga, Pričastnoga i Pripoštovanoga Gospodina Gospodina Bartola Bozanića po milosti Božjoj i A. S. biskupu Kerške, Rabske i Osorske Daržave Pismica«; »Poklonstvo puka od Verbnika Njih Domorodcu Prisvitlomu, Pričastnomu i Pripoštovanomu Gospodinu Gospodinu Bartolu Bozaniću Privridnomu i Pridostojnomu Kerške, Rabske i Osorske Daržave Biskupu«; »Poziv na pobožnost i na veselje Mlade Mise Gospodina Popa Ivana Oršića u Verbniku na 8. 11. 1846«; »U veseli dan Namistenja na plovaniju prečastnoga G. G. don Lovra Petriša Parvo-knjižnika Svete Stolice Naučitelja Svesvetoga Bogoslovja Na Plovaniju izvarstne Crikve Zborne od Cresa – Gradu Creskomu pozdrav«; »Poziv u Verbnik na obilato Proščenje, ko oće svaki dobit ki bude dostojno slušal jednu ali drugu od onih dvih Maš, a duplo on ki bude slušal obe, u ovi dan 20. rujna 1867.«

[13] To su na pr. »Dijalozi Grgura pape« (što ih je od njega dobio *Kukuljević,* pa su sada u arhivu Jug. akademije u Zagrebu), t. zv. »Petrisov zbornik«, »Kvarezimal« Šimuna Grebla i »Vrbanski odnosno krčki statut«, koji se nalazi u Vrbniku. Naš je Josip Petris pripomogao kod čitanja »Statuta« za njegovo prvo *(Sladovićevo)* izdanje u Kukuljevićevu »Arkivu za pov. jugosl.«, II. Isto je tako on dao *Giambattisti Cubichu* svoj talijanski prijevod »Statuta«, što ga je ovaj upotrebio u svojoj knjizi »Notizie naturali e storiche sull' isola di Veglia« (Trst, 1874.), str. 99.

Dragocjene Josipove rukopise naslijedio je sin mu, svećenik Petar, rođen 14. ožujka 1812. On je neko vrijeme učiteljevao na muškoj školi u Vrbniku (1841–44), na glavnoj školi u Malom Lošinju i na glavnoj školi u Krku, kojoj je bio i ravnatelj, a napokon je postao kanonik u Krku. Budući da se po njegovoj smrti (28. XI. 1893.) njegovi baštinici nisu mogli nagoditi što se tiče njegovih starih glagoljskih rukopisa, oni su do daljnjega pohranjeni u župnom uredu u Vrbniku.

NIKE USPOMENE STARINSKE KOJE DAVA ZNAT OSIP ANTON PETRIS OD LET 70 SVOMU SINU KOJE TIČU NJEGOVU OTAČBINU T. J. VERBNIK

Sinko moj predragi!

Pre mnogo krat uzeo jesam pero, da ti popišem, kako ti toliko krat od mene prosio jesi, ona prominutja, koja ustimice komad po komad kazao sam tebi i tvojoj bratjoj, koja u moje malo doba u ovoj našoj otačbini pripetihu se, ali sudeći to nevridno tvoje zabave, bacah pero na stran ter sam sobom veljah: Eh što će to mojemu dragomu sinu? Bilo je što sada nije niti će biti, a sada je šta ne bijaše onda. Nek se moj sinak uči, a ne s pripovišćicama bavi. Ali evo ne možem od manje učiniti, nego tvojoj želji zadovoljiti; i evo ti

OD VLADANJA PUČKOGA

Naš kaštel najprije, što ja pametim – ja sam rodjen 1787., keršćen na 18. ožujka istoga leta – pod vladanjem vnetačkim imio je vladavca jednoga sudca, kojega svako godišće minjao je u Nedilju bilu, to jest pervu miseca listopada. Sabiraše se za to vas puk na placu, poklam osmi dan sprida, to jest zadnju nedilju rujna bijaše opomenut od plovana, da se ima na to misto spraviti za rečeni posal, a na večeri iste Bele nedilje hodjaše po svih ulicah kljičući tako zvani oficijal, što je kao sada fanat komunski, da se sprave mužke glave na placu sutra na 2 ure (jer onda ure hodjahu po zimsku, to jes 12 ur u jutro, a 12 u večer odbijaše) za prominit sudca i druge starešine.

Kako se odbiraše sudec u Verbniku, t. j. poglavar pučki

Podknežin

A stojaše neprestano ovdi u gradu kako i ostalih 5 kaštelih, t. j. Beški, Dobrinju, Omišlju i Dubašnici i Poljicah po jedan gospodin od vlastel kerčkih, koji se zvaše »podknežin«, koji ako hotijaše maknuti se iz svojega kastela, moraše ostaviti vešta namistnika, koji imadjaše biti potverdjen od Vića gospodskoga od Veje[1] (cioè dal Colleggietto de Signori), ter ovi podknežin uredjivaše posal od izbiranja sudca i pomnjaše, da uredno i mirno i zakonito iz puka odbere se sudec za dojduće godišće. Odbiraše se sudec ovako: Poklam bijaše spravan puk, na 2 ure sunca još po jedan put pozvan za ono jutro po oficijalu, na placi u loži sideći za kamenitim stolom podknežin i kraj njega kanciler pučki na livu, a na desnu ruku stari sudac, koji sveršivaše njegovu sučiju, pak okolo njiu dva prokadura i redom ostali rotnici, kojih bijaše vazda 8 u svakoj općini, a ispod ovih ostali vas puk, ter onda podknežin s jednim lepim predgovorom puku imenovaše sudca novoga govoreći: Ja vami odbiram sudca za dojduće leto N. N. Ja dajem napervo ovoga, a vi, ako vami je drago, dajte napervo drugoga pak ćete balotati ob jednom i drugom.

Izbiranje novoga sudca

Ustajahu se onput na noge rotnici i prokaduri stari pučki i stariji od puka i pod glas medju sobom dokončivahu ote li ob samom onom balotati, kojega je podknežin izbrao, iliti ote još drugoga izbrati; i onput očitovahu podknežinu njihovu misal, a on od kancilera činjaše pisati zverhu toga protokol. Učinjen i podpisan protokol od podknežina rotnici i ostalih zbiravac prošta-vaše se od kancilera, i onda oficijal razdiljaše bale sabranim pučanom znemši

van onoga, kojega hotihu balotati, i starešini i podknežinu i kancileru svakomu po jednu balu. Pak uzimaše jedan klobuk u jednu ruku, a u drugu kapu, t. j. beritu i hodjaše pobirati bale počinjući od podknežina pak okolo. Ali prije toga podknežin govoraše: Balotati ćemo najpervo za N. N.; koji je priklonjen da bude, nek stavi svoju balu u klobuk, a koji ne, nek je stavi u beritu. I tako skupivši oficijal bale donašaše je na stol prid podknežina, koji očito brojaše bale, koje nahodjaše u klobuku, i očito navišćaše puku: N. N. ima bal da bude sudec .... (toliko i toliko). A kanciler zapiševaše iste riči i broj u protokol zato učinjeni. Zatim pribrajaše očito bale, koje nahodjaše u beriti i očitovaše puku: Isti N. N. ima suprotivnih bal .... (toliko i toliko).

Nakon balotaciona očitovanje puku, ki postaje novi sudec od sve općini poglavar

Sad govoraše podknežin, balotati ćemo za sudca N. N., kojega ste izbrali vi i vaša starešina. I razdiljivahu se bale i pobirahu, kako prije, i donešene pred podknežina pribrojene očitovaše se puku broj povoljnih i nepovoljnih bal; ter onda, ako svaki od obranih imijaše više bal povoljnih nego protivnih, tako oni, koji imaše već bal povoljnih nego drugi, on ostajaše sudec i za sudca očitovan puku po podknežinu bijaše pokazan na sredu, za da od svih poznan bude za sudca; i onda dva mlada kripka muža uzimahu medju se istoga novoga sudca i pristojnim načinom ulovivši ga svaki za jednu nogu podizahu ga jedno malo gori u zrak po tri puti i govorahu svaki put: Sudec N. N., sudec N. N., sudec N. N. Ovo sve kanciler zapišivaše u protokol, podpisan odnašaše u svoj arkivij podknežin i davaše na znanje providuru u Veju, da je bil u Verbniku učinjen za sudca N. N.

Prokaduri pučki

Sudac učinjeni odbiraše jednoga prokadura iliti svoga pomoćnika. A drugoga imenovaše puk, i ovi balotivaše se kako i sudec. A zvahu se ova dva prokaduri pučki; a zatim sudec stari ondi na oči puka izručivaše ključe od grada novomu sucu.

Tora i kavalkada vidit će se napervo što je

Sudac i prokaduri vladahu s pukom, naredjivahu načimbu od puti komunskih, i straže. I pobirahu danke, kako na pr. tora, i kavalkada. Sudac sudijaše male pravde razluke med ljudi, koje ne nadhadjahu tri libre, a one, koje nadhadjahu 3 libre vnetačke do 6 libar, sudijaše podknežin. Sudec deržaše pravdi jedan put na misec, a podknežin jedan put na godišće, i to o Miholji, t. j. zadnju sedmicu rujna, jer na dan svetoga Mihovila arhanjela minjahu se u Kerku podknežini. Kada imijahu se sudit pravdi, bijaše obznanjeno pervo u nedilju dan po oficijalu.

Straža bijaše na vratih od grada svaki dan, koja svaki večer na $^1/_2$ ure, to jest kad zvonjaše perva zdrava Marija, zatvaraše Male vrata i uzimaše ključ sa sobom i stojaše na Velih vratih, doklam odbijaše perva ura noćce; a onda zaviknuvši iz svega glasa do tri puti: Gre l ki kadi, oj! zatvaraše i te Vele vrata (koja bijahu hrastove, a zatvarahu se s čverstimi železnimi 2-mi spojami i s jednim kračunom) i ponašaše oba ključa sudcu u ruke svaki večer, to jest od Malih vrat i od Velih. Ovu stražu odbavljahu lišnici, t. j. oni ljudi, koji nadhadjahu 60 godišć, jer mladje mužke glave počamši od 18 let nastojahu straže (kad bijaše kondomacija) po portih i po glavicah, t. j. dva ovdi u Svetoga Petra, dva na Dubnom, 2 na Velom Gradu, 2 na Petrini, a 2 u Svetoga Marka. A skoro neprestano bijahu kondomacije, tako da ne smijahomo općiti sa Vinodolom, koji takajše stražu deržaše po svima Glavicama nad morem. I to trajalo je do god. 1816. A ono godišće bil je naš otok i Creski i Lošinski odcipljen od dalmatinskoga vladanja (koje je u Zadru) u ono što spada na zdravlje (in sanitario) i podložen pod vladanje Rike i od Tersta; ter od tada otvorilo se je općenje sa Rikom, Senjem i sa Vinodolom, i straže po glavicam ne čine se, ako ne u vrime od koje velike prike i kužne smerti.

Isto prominjenje od vladanja donilo je ovim stranam korist od slobodnoga općenja, ali drugačije donilo je i škodu, jer pričeli su reklute i pobiranja soldatov svako leto, što Dalmacija još i dan današnji ne ima. Ali barem da nas odcipljivahu u svemu od Dalmacije, nego do sada plaćamo dacije ka i Dalmatini, a vojnike davamo ka i Istrijani. Čini mi se, da će naskoro i dacija bit kako u Istriji.

Izpisal sam, kako se je prominjalo sudca pod vladom vnetačkom i na pričeli vlade cesarske i franceske, to je do 1810. godišća, a isto god. 1810. bio je razdiljen ovi otok kerški na 4 merije, i mi padosmo pod meriju Keršku. I tako premda padoše merije onda, kada zadnji put padosmo pod slavno vladanje cesara Frane I. od Austrije, t. j. 1814., sa sim tim ostade Verbnik pod općinu od glavne općine Kerške, koja dosta nepravica nama učinila je, doklam 1850. ne istresemo se nastojanjem prisvitloga gospodina biskupa kerškoga, našega miloga i privridnoga domorodca gospodina Bartola Bozanića p-a Frane. Ali moram zabiližiti, kako balotivaše se sudec, onako bili jesu balotani i četari, koji kako kapitani nadstojahu svaki nad jednom četom puka, t. j. dva imijahu razdiljene na pol pribivajuće ljude u gradu, a jedan imijaše Garičan, a u Risiki bijaše četerti, kojega med sobom oni seljani izbirahu i balotahu na oči od sudca i kancilera od Verbnika u drugu nedilju listopada. I on, koji bijaše odabran, davaše obed sudcu i kancileru i redovniku u on dan.

Bijahu u isti dan kada i sudec imenovani novi ali potverdjeni stari justiciri (giusticieri). Ovi imili su pomnju nad cenami i merami od mesa, kruha, ulja, vina, žita, ribe i voća: ne smidjaše nijedan počet prodavat rečenih stvari, ako mu ne bi prije justicir dao meru i cenu po što imadiše prodavati. Ovi justiciri bijahu po dva i ovi imijahu običaj iznenada, kad njim bijaše drago pojti po svih prodavavših s oficijalom i pobrati njim mere pak je na placi očito iskusiti, je li su jednake s merami pučkimi. Za meru od žita bila je nigda mera od minice i kvartarola na placi u živom kamenu zdubjena na onomu nuglu place od gerbina, to jest na desnu stranu puta, koji iz place vodi na Poljanu,[2] ondi kadi su sada vrata od kuće Feretićeve, i zove se ono mesto na Kvartaroli.

Od pobožnosti

Imijaše Verbnik dva samnja u stara doba sa slobodom podpunom od svake harmice, to jest jedan na Filiplju, koji je pristal još od kad se ja ne spominam, a drugi na Ivanju, koji i dan današnji obstoji, ali bez slobode. Oba ova samnja bila su uvedena po pobožnosti (kako to svidočbe *Decretti* kažu Filipa Grimana 19/8. 1524., i 27/4. 1554. Matea Girarda), jer toliko na dan pervi svibnja za pobožnost svetih apostolov Filipa i Jakova i na dan 24. lipnja, u koji se časti blagdan s. Ivana Kerstitelja časteći se od Verbenčan i njihovih redovnici s velikom pripravom, uredbom i neobičajnom u drugih mistih svedbom i častjom, to primamljaše ne samo svih otočan kerškoga školja, dali i mnozih inostranac na ove svetkovine, ter i tergovci malo po malo naučiše se simo dohadjati u iste dneve, jer mnoge versti stvare mogahu kupiti i prodati u timi velikimi shodi od ljudi. Ne imamo biliga, od kada pak zapostala je slobod od harmice za sve što se kupovaše i prodavaše na ovih semnjih, zvan samo nahodi se kod mene jedan diplom od potverdjenja za 3 dana slobodnoga unesenja, iznošenja i kupovanja i prodavanja svake tergovine na samnju ss. Filipa i Jakova. Ovi diplom bi dan općini verbenskoj na harti bergamini od uzvišenoga presvitloga gospodina Matea Girarda za vnetaško vladanje providura od Kerka i školja; nosi datu 23. travnja 1554. na prošnju Matija Fugošića, ondašnjega sudca od Verbnika, i Valića Sparožića i Geržana Stupića rotnici. A drugi za 3 dana počinjući od

dana Ivanje svako leto, kako bi potverdjeno od uzvišenoga presvitloga providura za gospodu vnetašku Filipa Grimana na prošnju častnih redovnikov verbenskih popa Ivana Družinića i popa Vida Sančića pod datumom 29. kolovoza 1526.

Verbnik doisto u prošasta doba bijaše previše pobožan. To svidoči veliki broj crikav, oltarov i bratovšćin, koje na čast Boga, B. D. Bogorodice Marije i mnogih drugih svetac postavnih, sazidanih i nadarenih sa svakoverstnim blagom spomina uzderži se još i danas kod Verbenčana. Pogljej veliku iliti plovansku crikvu u ovom gradu i nje lipi i tverdi i visoki zvonik. Koliko se je moralo potratiti i truditi, dok se zazidaše! Veliki broj bratovšćina i crikav na okolišu verbenskomu

Crikva velika plovanska

U velikoj ovoj crikvi, koja za moje pameti bila je prepokrita jedan put godišća 1797. i prominjene su bile dvi debele vezateljne grede, koje po mudrosti Giosepina Candellari bihu črez ove tesne ulice od mora do u crikvu rukami ljudskimi potezane i dopeljane prez da su ni jedinu šćetu učinili, premda skoro priko krovi od kuća prošle su od ulice Poljane do na crikvu, ne mogući projti drugačije ona daljina črez tesne i zavite ove pute. Drugi pak put bilo je hitjeno do tloha lice iste crikve, jer je bilo ružno, i ovako, kako sada vidiš sazidano. Bil je učinjen štuk i pod nad njim i kor nad vrati i prenačinjene sve ponestre i uzmnožene, jer perve bijahu samo tesne, a visoke na način od ladve, ter crikva jako tamna i zimna: to sve s velikim nastojanjem prečastnoga gospodina, sada kanonika dekana u Kerku, popa Mikule Pavana, ondašnjega plovana ovdi u mistu domorodca, koji od 1806. počeo je tražiti i prositi i ne prista kucati, doklam i ne zadobi 1825. godine potverdjenje i dopustak cesarski za to ponapraviti.

Bilo je u njoj za moje pameti 18 oltarov brojeći velikoga, koji za pameti ljudi uvik bi ovdi, kadi i sadaj se nahodi i kako ga vidiš. Premda od darva, ali velikom meštrijom zgrajen i pozlaćen prez štednje. Pozlaćen bi 1600. god., koje zlatimi slovi upisano zad podstavka one velike kolune, koja je na istom oltaru od strane live; a učinjen se ne zna kada, sudimo vindar, da ni prvo od ...., jer nahodimo pisano, na onomu kamenu kojega postavismo za jedan stup na verhu veloga Saliža,[3] a ispod skale, koja je pred velikimi vrati iste crikve, koji bijaše gornji prag od pervašnjih sridnjih vrat, koje su se prenačinili u ovomu najposlidnjemu načinjanju crikve, t. j. 1825. glagolskimi slovi,[4] ..... *bi počata criki zidat,* a i na onoj koloni, koja je u loži pred crikvom naspored zvonikom upisano, da je zvonik uzidan 1601.[5]

U rečenoj poslidnjoj načimbi bihu obaljeni dvi kapele. Jedna, koja je bila na desnu ruku od vrat crikvenih okrenuta k velomu oltaru i zapačivala je od vani većim dilom lice od crikve. Ova bila je sva od tverdoga na fino kljesanoga kamika prez melte zidana od zvana tako lipo složenih kamikov, da se i ne poznavaše kadi su složeni bili. Unutri bil je oni oltar Majke Božje i svetoga Martina, koji tada prenešen bil je na livu stranu od istih velikih vrat, kadi se i sad nahodi; ovi oltar zove se Gospoja od sniga, jer na čast iste bi učinjen i kapela sazidana od popa Martina Saganića,[6] koji darova istoj kapeli i za službu toga oltara svoje imanje, ča su Baćini Dermuna, Baćin Laz u Polju i veli komad Petrića Polja, ča se zove pod Dolca. Ta oltar i blago gre po jušu[7] po popih, kako je naredil isti pop Martin s teštamentom pod danom 17. lipnja 1553.,[8] od kojega pokolenja i ja i ti i tvoja mat izhadjamo, kako možeš viditi u jarbolu od mene prepisanomu iz stare matice; dapače pop Ivan Lukarić p-a Antona, to jest stric Ivana Lukarića, tvoga deda po materi, užival je imanje iste kapele i bil je kapelan po dukalu principovu sve doklam je umrl; a za njim je bil kapelan pop Matij Šulina i pop Peter Toljanić. Ovo se je zvala Baćina kapela. Baćina kapela

Kapela Šegina

A druga pak kapela, koja bi obaljena u isto doba, bijaše malo poviše kapele Ruzarijeve. Ova se je zvala Šegina kapela; u njoj bila je raka za kopati mertve od juša, u kojoj je zakopana i tvoja baba Lucija udova p.a Ivana Lukarića, hći Geržana Harbića, to jest mat tvoje matere. Oltar bil je na čast Gospoje od prikazanja, učinjen i nadaren s blagom živućim i zemljami u Polju i na mnogo stran postavljenih, kojimi upravljaše braščina, koja od istoga juša sastavna[9] bijaše i obstojaše, doklam francezko vladanje uze pod demanij braščinska imanja i glavnice od pinez: to je bilo 1806. pričeto, a 1810. izveršeno. Fundatur ove bi pop Šimun Bozanić.

Oltar od Propetoga

Rekoh, da bijaše 18 oltari u velikoj crikvi, a to pervi je bil oltar od Propetoga, na komu se ni mašilo za moje pameti, nego bi križ oni veliki na njemu, koji sadaj je na drugom oltaru izpod vrat od sekrestije u staklu zatvoren, i bili jesu naspored s istim Propelom s-ti Ivan i Majka Božja kako i sada; i gorival je jedan kandel sreberni pred njim. A stojaše ovi oltar pri kraju kapele velikoga oltara, to jest kraj onoga pergula od epištule.

Oltar svetoga Ivanca

Drugi oltar bi svetoga Ivana Evanjelista, rečeni svetoga Ivanca. Ovi bi kadi je sad oltar s-ga Osipa. I ov imijaše svoje imanje u zemljah i svoje glavnice na interes i svoju braščinu i svoj kandel sreberni.

Oltar svete Elisavti

Treti oltar bi za rečenim malo niže i zvaše se svete Elisavti. I ta imijaše svoje zemlje i svoje pinezi na interesih i svoju bratovščinu i kandel, a bijaše na njemu i prilika s-te Ani sa Divicum Marijum na krilu; i zato kapelan dijačije svete Ane nalivaše jedan kandel pred njim i davaše rubi na oltar isti. A ja sudim, da je i vas ovi oltar bil od iste dijačije svete Ani, koje dijačije bijaše temeljitelj Urban Panac rečeni Fugoša, koji je učinil jedan oltar svete Ani u crikvi svetoga Luki onda plovanskoj.[10] A ta crikva svetoga Luki bila je obustavljena odavna pak prodana pod vladom benetačkom i sadaj je kuća Jerolima Volarića, koja je blizu crikve svete Marije. Pismo od dote i utemeljenja bi učinjeno u Brinjah; ja sam ga štil u kući Ivana Fugošića Verbana, ma se ne spominjem od koga je godišća, nego znam da je najstarije pismo takove versti.[11]

Sadaj uživa imanje ove dijačije Frane Sparožić rečeni Bluž p-a Petra.

Četerti je bil oltar u kapeli Šegini Gospoje od prikazanja, kot sem rekel.

Oltar s-te Lucije

Peti, hodeći zdolu med ovu kapelu i Ruzarijevu bi svete Lucije, koji takajše imil je svoje glavnice po interesih i svoje zemlje i braščinu i kandel sreberni.

Oltar Ruzarijev

Šesti bi oltar Ruzarijev u svojoj kapeli, kako i dan današnji nahodi se, ali u vrime niko bil je ovi oltar najveći i ova bijaše velika kapela, kako su kazali stari ljudi, da je bila učinjena od Frankopanov i da su oni svetci na oltaru svi od njihovih starijih.[12] I ov imijaše svoje glavnice po interesih i svoju bratovščinu i svoj kandel i svoje grobove, u kojimi svaki, koji bijaše zakopan, plaćal je – plaćaše se za zakopa mertvaca jedan dukat istoj braščini.

Oltar sv. Petra Maloga

Sedmi oltar bil je svetoga Petra apustola. I ov imil je svoje blago, ali ne imijaše braščine, nego kapelana, koji je bil vazda najstariji pop Harbić, kako je bil naredil pop Petar Harbić, ondašnji plovan verbenski s teštamentom dne 17. sičnja 1583., koji uživaše i blago i nastojaše oltar i kandel.[12a] I danas blago je u jušu, a ja ne znan, su li overšivani dužnosti. Sad je kapelan pop Ivan Harbić Osipov.

Oltar Sveto Telo

Osmi oltar je bil na istoj strani crikve malo pred ulazkom od Baćine kapele. Ovi se je zval oltar svetoga Tela. Njegovi dobra sad uživa naša crikva plovanska, jer su njoj to bili ostavili nedemanijano Francezi, na misto Svete Marije Vele, koja je doonda podavala crikvi ovoj plovanskoj sve, što tribovaše običajnim načinom, i tad su sva druga imanja braščinska pod demanij uzeli,

Osmi (?) oltar bil je u Baćinoj kapeli, od kojega rekosmo malo prije. Oltar Gospoje od sniga

Deveti oltar bil je svetoga Mihovila arhangela. Ovi bijaše z drugi kraj Baćine kapele, blizu vrat velikih od crikve na desnu. Ovi ima i danaska svoje kapelane po teštamentu p-a Martina Mihovilića dne 24. ožujka 1551.[13] Sveti Mihovil

Deseti oltar, a to počinjući od velih vrat z live strane, kad se dohodi u crikvu, najpervi bi Gospoja od svićic. I ov bil je kapelanski i imil je svoja imanja, ali kako nisu kapelani bili imenovani od pravde svitovne, tako se je zaternužilo i blago i drago, i ja ti ne znam drugo kazati, nego da je ovoga oltara bila ona velika neriz pod Zapolje,[14] koju sada uživaju bratja p-a popa Mikule Volarića rečenoga Kvasića i pop Petar Volarić, i ono mesto oraće u Kotoljinih,[14] koje se derži naših Kotoljin na buru, ko uživa Pere Volarić Dumin.[15] Oltar Svićice

Jedenajsti oltar je bil sveti Anton opat. I ovi je imil svoje imanje, svoju brašćinu i svoj kandel sreberni. Oltar sveti Anton opat

Sad na istom zidu bijahu jedna vrata, koja zvahu se sridnja, od kojih kazal sem malo prije; imadihu jako lipo težanoga i ugladjenoga kamika mendulata prage, koje vrata kazahu stariji, da nigda bihu donešena iz Gradca, ča je ona velika mirina nad Vindersku spored Paprat. A kazahu još poviše, da se je ovuda samo po ovih vratih, a ne druguda prije hodilo u crikvu, a to onda, kada bijaše Ruzarij kapela velika, ter jesu bila ova vrata suprot velikomu ondašnjemu oltaru, ki bijaše u istoj kapeli prisvetoga Ruzarija. Kazivali su takajše, da se je dva krat razprostranjivala ova crikva i da, kad se je učinila ova sadašnja vela kapela prisvetoga Sakramenta i sakristija, da se je zatvorila pod njihovimi zidi jedna živa voda vrućica, koja se zvaše na Travici. Čuo sam takajše, da u onome grobu, koji je najbližnji vratom od sakristije, t. j. sprid oltara svetoga Osipa, vidila se voda na niku dobu, kad hotijahu kojega mertvaca unutar zakopati. Sridnje vrata crikvene

Živa voda u gradu

Hodeći ovom stranom od Ivanjelja zgoru udilje za sridnjima vrati bil je nigda oltar svetoga Tome apustola.[16] A pak za pameti ljudi, s kojimi sam ja govorio, bio je stavan ondi oltar svetoga Osipa pod plovanom Franciskom Petrišom[17] od elemozine, učinjen kako se i sadaj uzderži, ali ne već na onomu mestu, već polak vrat od sakristije, gdi je bil prenešen 1825., a pisamce koje je to kazalo bi pokrito s kamikom (?). 12-ti oltar svetoga Tome apostola

Za istim zidom hodeći napervo put malih vrat staše oltar od Propetja G. N. Isusa Karsta, rečeni Sveti Križ. I ovi imi svoje blago i svoju brašćinu i svoj kandel. Oltar 13-ti Sveti Križ

Zatim dolazi oltar Gospoje B. D. Marije od Karmela, rečeni Karmena. Ovi bil je učinjen od popa Franciska Sparožića, kako se na njemu štije i nadaren s njegovim blagom i njegova oca Jurja Sparožića rečenoga Bilca, kako na tištamentu 1643. A imijaše i svoju brašćinu ovi oltar, koja bi razorena kad i druge od Franceza.[18] Oltar 14-ti Karmena

Sad su mala vrata, koja bijahu do 1825. jedan lakat niže nego su sada, a za malimi vrati na licu crikve kraj velike kapele, ondi baš, kadi je sad pergul od Evanjelja, bijaše oltar svetoga Duha, koji imil je svoje blago s kojim upravljaše njegov kapelan, koji bijaše redovnik od juša Jura Sparožića i njegova otca, rečenoga Bilca, koji ga je učinil i nadaril za svoj juš.[19] Sada bilo je odkupljeno njegovo blago od eredi p-a popa Matija Bolonića, koji izbrojiše ovoj crikvi glavnicu za moći plaćat iz nje interesi dvi vične maše pivane na svako godišće. Oltar 15-ti Sveti Duh

Šestnajsti bi oltar veliki na čast prisvete i priblažene Dive Marije, učinjen i posvećen od nespominane dobe i ne zna se od koga nadaren s neprocinje- Oltar veliki Sveta Marija uzeta na nebo

nim blagom gibljućim i negibljućim. Bilo je nje imanje vladano od nje braščine i od plovana, a nje braščina sastavljala se je od najboljih, najvridnijih i najpoštenijih dobrostojećih muži, od kojih svako godišće činjaše se jedan kaštalad, koji držaše u rukama kasu i prijimaše sve dohodke letnje i plaćaše sve stroške. I sa sim tim da ova braščina zvaše se Svete Marije, sa sim da ova plaćaše nastojnike iliti sakristane od crikve plovanske i sve male načimbe od crikve i od zvonika, kupovaše odiće crikvene i sve sviće i tamjan vas i ulje, koje svitljaše u kandelu pred velim oltarom, sa svim tim rekoh, vlada francezka 1813. godine odnese njoj svu sreberninu i sve odiće crikvene kakono i ostalim oltarom braščinskim, samo zbogu toga, jer nije se moglo upisano nigdi najti, da je to blago od oltara plovanskoga i dota te stare plovanske crikve. Zato najpervo jošter 1809. obernu pod svoj demanij sve dohodke, istira od dužnikov skoro sve glavne pinezi (ne samo svete Marije, dali i od svih ostalih oltari i braščin i odnese to) od kojih se crikva uzderžaše, a ostavi crikvi same dohodke oltara svetoga Tela, koji ne imaše neg samo 63 rajniši letnjega dohodka. I tako prekinu se oni red starinskoga upravljanja braščinah.

Početak od škode učinjene crikvi od demanija franceskoga

A kad dojdoše komesari za pobrati sreberninu, tako bilo je razglašeno, da crikvam plovanskim ne smiju ništa uzimati zvan samo braščinam, ter sudili su toliko plovan koliko sudac i ostali redovnici, da će barem velikoga oltara srebernina ostati; ali jer su bili popisane u inventariju, koji deržala je (činjaše podknežin seko leto) braščina svete Marije sve ove stvari, zato isti komesari ponesoše sve, a ostade nam crikva gola prez ijedne urehe. Odnesoše 18 kaleži i osemnajst patin od srebra; 12 (dvanajst) svićnakov (candellieri) li od srebra; 2 (dva) križa sreberna; 14 (četernajst) kandelov srebernih, meju kojimi jedan mnogocini, koji gorivaše prid prisvetim sakramentom neprestano, koji bio je vas na rožice izrizan, a debel skoro, da ga jedna muška glava mogaše rukama obastriti.

Ne samo to, dali i odiće crikvene mal da ne sve. A za imati kupicu srebernu veliku, u kojoj stoji prisveti sakrament u tabernakulu, i onu, u kojoj se pričešćenje nosi u sela nemoćnikom, i za jedan križ i za *ostensorium* i za jedne odiće morali su plovan i sudac na posudu uzeti od istih komesari i njimi se podpisati i plovan i starišine pučke, da ote se druge za crikvenu službu koliko prije dobaviti, a one koje na posudu uzimahu na najpervu zapovid izručiti istoj komisiji.

Prekrili su bili sakristani jedan križ i jedan par svitnjakov i jedan veliki kalež i s patenom i oni veliki ostensorium i mustrancu, relikvije svetoga Tome Aquinata, sve od srebra.

A ne samo da odniše sreberninu, dali i počeše prodavati zemlje sve; i od tada ostadoše oltari ogloblјeni i crikva samim pohištvom od latuna.

Išo sam izvan moga cilja! Valja da ti dokažem još blagodarnost i pobožnost starih Verbenčana, koji ne samo ovu jednu plovansku crikvu, dali i drugih dosta po gradu i po vanu na sve kraje svoga prostranoga kunfina sazidaše i čaštiše, a od demanija drugi put oću ti kazati, kako, kuda i dokle je dospio.

1 Crikva Sveta Marija Mala

Gljej izvan crikve, kad ideš malimi vrati, uz put na desnu ruku drži se crikve plovanske crikvica Sveta Marija, t. j. Gospa od Porojenja, koju sazida i nadari gospodin plovan pop Vid Sančić i ostavi, da ide od popa do popa po njegovom jušu. Vidi teštament dne 15. kolovoza 1545.[20] Ovi juš je zapustil svoje pravi i danas uživa blago ove kapele pop Ivan Gršković Mikulov kako nastojnik.[21]

Za svetom Marijom najt ćeš jednu kuću Jerolima Volarića. Ono je bila crikva svetoga Luki evanjeliste; za moje pameti se je mašilo u njoj. Bi prodana od vladanja vnetačkoga 1797. na licitaciji.[22] 2 Crikva Sveti Luka

Hodi istim putem, kako ijde procešija, prit ćeš na Glavaču; ondi stoji u jednoj kući Mate Dvorničić, sin pokojnoga Stipana, rečeni Margut. Ono je bila crikva svetoga Mihovila arhanjela; ja se spominjem, kad se je i u njoj mašilo. Pokojni pop Ivan Lukarić, pregospodin tvoje matere, je nutri više puti mašival u njegovoj starosti, jer je ondi blizu stal.[23] 3 Crikva Sveti Mihovil

Hodi napervo mimo Perfetova dvora priko razkrižja na dno Saliža, projdi posred grada, kako ijde procesija, ostavi na livu stran put, koji vodi na Općicu,[24] i drugi klanac, koji pelja pod Jabelnu;[24] sve hodeć na livu ruku pak ćeš vidit na desnu ruku jednu malu ulicu; ostavi ju i hodi napervo, dok projdeš samo mimo jedne kuće, ka je li na desnu ruku, pak ćeš najti jedna vrata od jednoga dvora zatvoritoga. Onde je staval plovan Petris, ujac moje matere, a prestric mojega oca; a vinac od vrat istoga dvora je pritisnut ob desnu k njega pokojnoga kući, a ob livu na kuću staroga kanonika dekana Pavana. Ova kuća je bila crikva svetoga Križa; ja sam više puta slušal svetu mašu u njoj. Od imena ove crikve zove se ulica Pred sveti križ. Ova je crikva pak bila prodana od vladanja franceskoga, i kupil ju je na licitaciji rečeni Pavan, koji onda bi plovan u mestu.[25] Perfetov dvor; Općica Pod Jabelnu; 4-ta crikva Sveti Križ

Ajde napervo, ne zavraćaj na livu, pod kuću istoga Pavana, dali ostavi na desnu i drugu kuću Pavanovu i onu malu ulicu, koja je za njom, nego okreni na livu ruku ter ćeš obličit placu; hodi na placu ostavivši na livu ruku ulicu Ogulin, pak projdi priko place[26] van iz grada. Ondi je i sedaj jedna maljahna crikvica Sveti Martin. Sada je zapušćena i prez oltara i prez vrat, a nje blago, s kojim bijaše nadarena od popa Martina Vitezića[27] po teštamentu 26. studenoga 1591., uživaju Vitezići, bratja popa Ivana Vitezića, vićnika od vladanja dalmatinskoga u Zadru, koji je kapelan od iste i od Svete Mandaline iliti Gospoje od Sniga, od ke crikve malo kašnje ću ti kazati ostanke.[28] 5-a crikva S-ti Martin

Hodi zdolu za 20 koračaji po putu, najti ćeš na livu ruku kraj puta crikvu svetoga Antona Padovana s nje ložun pred vratima, koja je jako bogata, ali jer ima vnoge maše zato ne će je nijedan kapelan; i sadaj je nastojana od nastojnika popa Grškovića kako i Baćina kapela i Sveta Marija. Ova kapela je imala trih fundaturi 2 redovnici svi 3 od ovoga mista, koji svi ujedno su ju učinili i svaki svojim blagom nadarili, s uvetom, da svakoga blago ide po svojem jušu, to jest po njegovoj obiteli.[29] U velikoj pobožnosti deržana je crikva ova pohajana od domaćih i stranskih iz daleka ljudi. 6-ta crikva S-ti Anton Padovan

Pet koraki dalje od S-a Antona je crikva svesvete Trojice, koja je bila nigda jako u velikoj cini, jer su ljudi nju tako gusto pohajali, da su prag kameniti od nje vrat već od dva persta damboko razderali, premda je od tverdoga kamika. Sada ju uživaju Fugošići, jer ju je njihov gosp. prestric na licitaciji kupil još 1793. pod vladanjem vnetačkim, to jest onda, kada se je prodal Sveti Luka i Sveti Mihovil, od kojih sam ti kazal, i Sveti Petar, koje svaka imidjahu svoju bratovšćinu. Ova sada služi za magazin od slame.[30] 7-a crikva S-ta Trojica

Hodi priko Škuljice,[31] najt oćeš na Velih Ciljah ostanke od crikve B. D. M. od Sniga, koja se je zvala Sveta Mendalina, jer na nje oltaru, koji je bil pingan na daskah orihovih, bila je uzpored prilike Majke Božje, koja na sred sidjaše, pingana sveta Mendalina razpletena. Ovu je učinil za svoj juš Gergur Vitezić i njegova žena Mandalina i svojim blagom ju nadariše, kako svedoči testament 22. serpna 1609. Oni su i u njoj pokopani bili. A oltar još se i danas uzdarži u kući Luke Vitezića, brata vićnika zadarskoga, od kojega 8-a crikva Sveta M. Mandalina

kazal sam govoreći od Svetoga Martina, od kojega fundatur pop Martin bil je brat ovoga fundatura. A sadaj nisu nego obaljene zidine od iste kapele.[32]

Hoteć putem za Zagradi[33] nad morom viditi ćeš jednu kuću ali, da bolje rečem, jednu štalu; kraj nje je jedna mošuna, a pred vrati jedan barsić, kojega je usadil pokojni Jure Matanić Petrov, rečeni Bataluga, koji je kupil onu zgraju pod vnetaškim vladanjem 1775. na licitaciji, a to bi crkva s. Petra apustola, kako svidoči napis nad nje vratima u kamenu zdubenima glagolskim slovima kažući, da bi zidana 1347., po kojemu nadpisu čini se, da je ova najstarija od svih crikav u našemu kunfinu od kojih se početak pozniva. Zove se S.ti Petar na Ertu. Od Erta kazati ću napervo.[34]

9-a crikva S-ti Peter Apustol

Pogljej od ovuda na jugo ter istok i vidit ćeš priko mora ostanke crikve sv. Jurja.[35] Ne hodi tamo pu suhu, zač ne ima puta akol ne kozji. Možeš pojt morom ter obajdi onu puntu, koja se zove Tenki, i poj priko Seršćice;[36] i ako budeš hodil od punte Tankoga put Tuhinja,[36] gljedaj vozit tako, da ti po kermi od barke ostaje pol grada Verbnika sakriveno za puntum od Tenkoga, a pol otvoreno; kad prideš ravno onoj dražici, od koje ijde zgoru gromača od dermuna Tenkoga, pogljedaj poda se u more, jer onda jesi nasrid Pokrovnice, to jest na verh grebena podmorskoga, koji se tako zove; i ako od ovuda okreneš voziti, ne put Glavine,[37] nego malo zvana, to je u sridu med Glavinu i Plovac,[38] prit oćeš na drugi takov greben, koji se zove Stog, kojega najt oćeš kad dojdeš med Glavinu i Plovac; ali pazi dobro, jer je uzak, ne širi od jednoga klobuka, a zdolu ijde na šire. Vozi se okolo Glavine, projdi pod Veli Grad, od kojega bivanja nijedne spomene nimamo zvan ime i da se još malo pozniva, da je bio zidom debelim i čverstim obzidan poverh ove punte. A kazali su stari ljudi, da su tu stavali Liburnici.[39] Vozi se krajem mimo Galčine pod Perčin Grip, pod Galčevi Verti pak pod Tertić i obličit oćeš u dragi na livu ruku pokraj mora med onimi germi od ternja nike stare zidine: ono su ostanke od crikve sv. Mikule i kloštra fratarskoga. Iz ove crikve bila je donesena prilika svetoga Mikuli, koja je na velom oltaru.[40] Ondi je pošta za potezati grip na kraj i ovo se zove Ogrul, a dermun, u komu nahodi se, je biskupije kerške i zove se Vinca, a i on dermun, ki je na ovi kraj od Vinac, koji se zove Prileti, i on je biskupov.

10-a crikva S-ti Juraj na Retu

Pokrovnica

Stog

11-a crikva Sveti Mikula va Ogruli

Nahode se poviše nikoliko od mora ostanki jedne druge crikve, koje su u dermunu Dupljeh; i ovo je bila crikva svetoga Mikuli;[41] ja ne znam koliko je od mora za pojt do nje, jer nisam bil tamo. Ondi se nahodi jedna jama podzemaljska ozgora uska, a doli široka, u kojoj je ... (sic!)

12-ta crikva S-ti Mikula va Dupljeh

Poj od ovuda u Kričavni, ča je dermun naše crikve svete Marije velike, t. j. plovanske. Poj z veloga dermuna naše crikve, koji je takajše iste naše crikve; u njemu ćeš najt ostanki crikve svetoga Antona, od kojega neznamo nijedne spomine zvan da u ovu crikvu bila je potegnjena medja od našega i Baštjanskoga kunfina, kako svidoče karte od pravde, koju su na više puti imili zbog iste medje Verbenčane i Baštjane.[42]

13-a crikva Sveti Anton pod Kričavni

Dosta ćeš putovati, ako to sve obajdeš, i vrati se nazad u Verbnik po kolniku, ter kad prideš nad Verbnik, usput pogljej na livu ruku ostanke crikve svetoga Mavra, okolo koje nahode se mnoge zidine obaljene i satarvene. Ono su zidine od crikve i kuće plovanske i nikojih drugih 40 kmet, koji su ondi pribivali prije nego bi Verbnik grad ovdi sazidan, i zvala se je plovanija Svetoga Mavra. Tako se nahodi upisano u jednome onome staromu misalu rukom pisanom glagolskom. Ovo je bila kapela kapitulu od puka darovana zajedno s dohodcima od Ljupoljic, Voljači, Svetih Mavar, Supčić[43] i ostala.[44]

14-a crikva Sveti Maver

Sl. 1. Urbnik s južne strane: Na lijevom kraju crkvica sv. Ivana na groblju; na desnom crkvica Majke Božje (snimka pred Prvi svjetski rat)

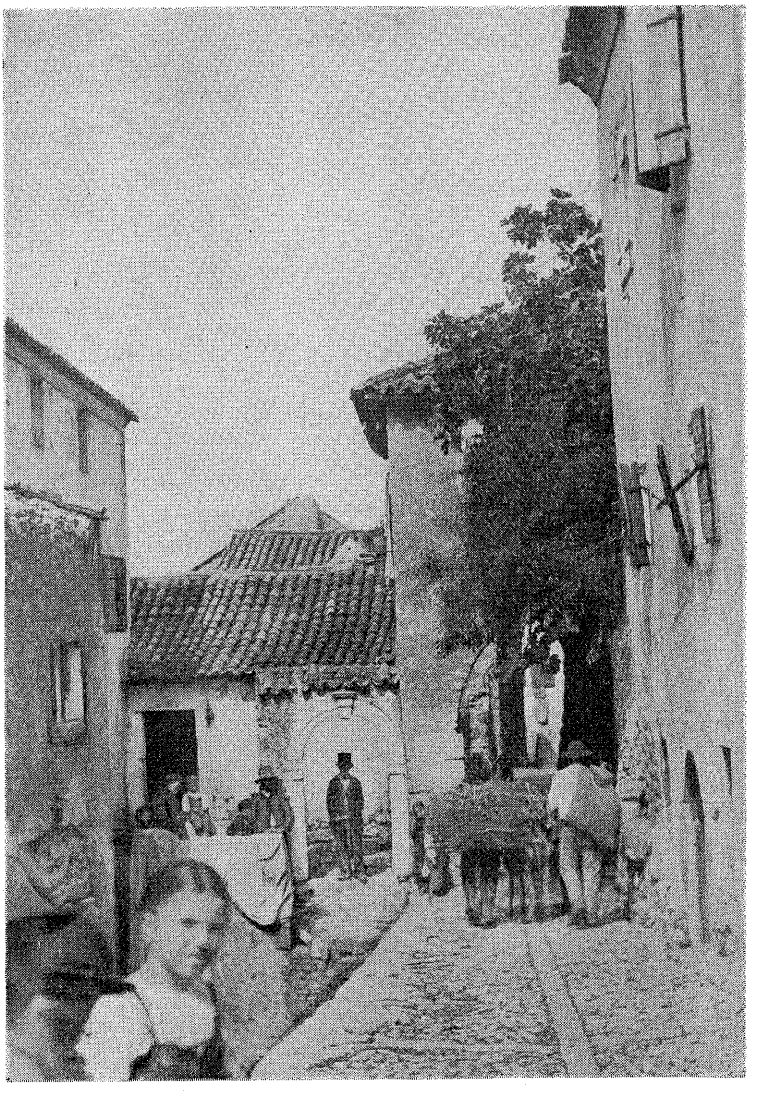

Sl. 2. Urbnik: Ulica prema Pojani (snimka pred neko 50 godina)

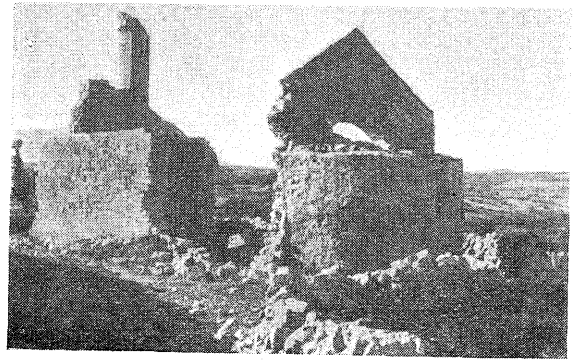

Sl. 3. Urbnik: Ruševine crkvice sv. Mavra

Sl. 4. Urbnik: Glagoljski natpis na kapeli Majke božje od porođenja

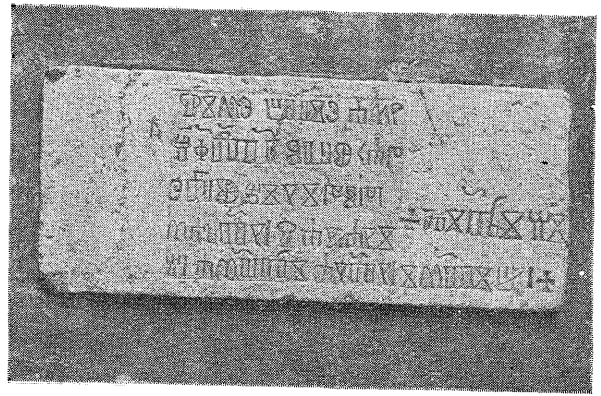

Sl. 5. Urbnik: Glagoljski natpis s desne strane vrata župne crkve

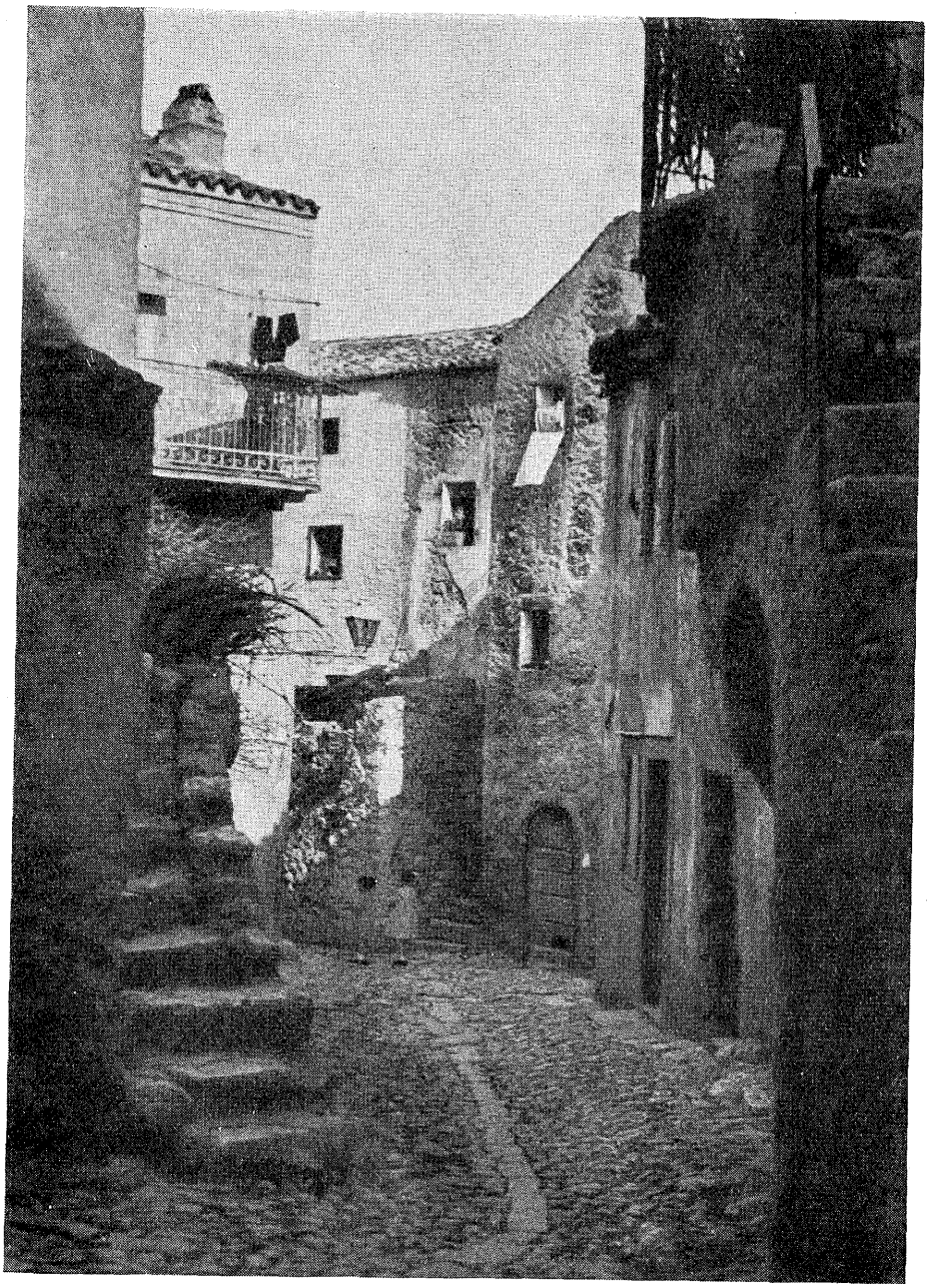

Sl. 6. Urbnik: Potočina

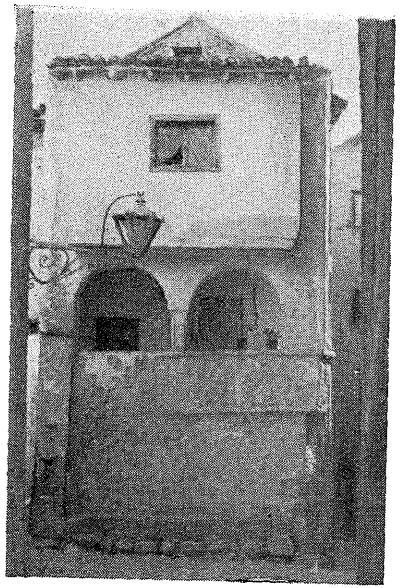

Sl. 8. Urbnik: Kuća pred župnom crkvom

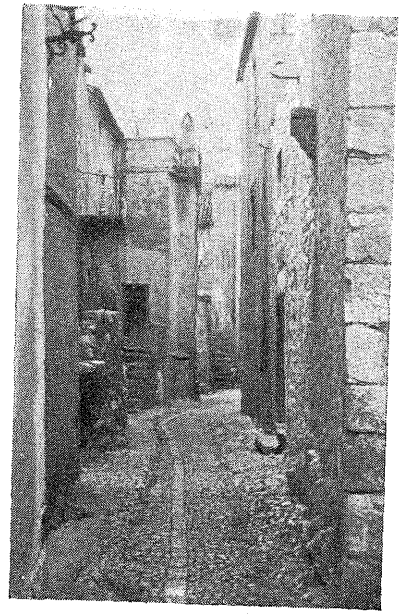

Sl. 9. Urbnik: Ulica Glavača, desno Baćina kuća

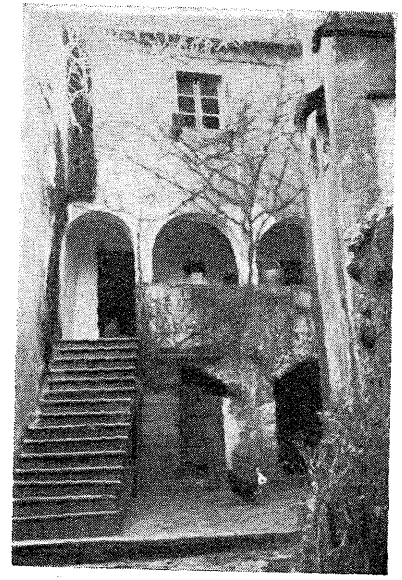

Sl. 10. Urbnik: Belanova kuća

Hodeći u grad, na dno Grohota najti ćeš jedan poklonac; u njemu je prilika Majke Božje, koji poklonac načinja kaptol, jer je sa Svetim Mavrom uvike bil. Poklonac B. D. M. na dno Grohota pod Ertec

Učini 20 koraki put grada, to si za zidom cimitera, u kojemu je crikva svetoga Ivana Kerstitelja.[45] Bila je vazda pobožno čašćena; imila je svoj kunfin počinjući od Belih po kolniku za Kaučin pak za Žančulje do pod Klam sve do Kunfina baštjanskoga, t. j. na Obidin pak zdolu okolo Golešin po kolniku posrid Ružića lokve na Progon sve do Punta, tako da i nike kuće puntarske bijahu na kunfini Svetoga Ivana verbenskoga. Njegove su bili Nerizi i Val znemši van Kanajt,[46] i sve dolčiće i mesta i komunada i dermuna sve do za Kus i do Belih. Mej ovimi medjaši jesu dermuni Kuka, Hrusta i Male Dermuna, koje su bratovšćina svetoga Ivana skupa sa stanom Arčirov, to jest s kućum i mošunami fitivali, a od ostalih, to jest od Vala i od Neriz i od svih dolčić i mest dohodak letni vični (canone) pobirali i od toga crikvu s. Ivana načinjali i svitlali i nastojali i maše plaćali i limozine dilili. Imijaše u stanu ova crikva svojih 8 krav i jednoga baka i 86 bravi, koja živina i stan fitivaše se od pet do 5 let s ugovorom, da derva i glavnice od živin nima fitadur tikati, nego sve celovito na sverhi roka od fitance povratiti. Samo je bila njegova paša i napasak od živa, t. j. telci, janci, vuna, mliko i gnoj. Cimiter 15-a crikva Sveti Ivan Kunfin S-ga Ivana

U ovomu kunfinu dopušćahu isti braščina činiti dolčiće i oni odredjivahu koliko kanona svaki imijaše plaćati na godišće, a to sploh u šenici, a malo koji u pinezih. Za pobirati ove kanoni hodjahu prokaduri od iste braščini na Punat, i ondi na placu svi oni kmeti donašahu svaki svoj dužni dohodak. I ja sam niko leto bil s istimi prokaduri na ovom poslu. To je trajalo, dok je demanij uzel poseg od braščinskoga imanja 1810.

U ovoj crikvi govoraše se svaku nedilju jedna maša za bratju živuću od iste braščini, a u ponediljak za bratju umervšu. A bijahu u braščini zapisani skoro svi domorodci, a navlastito svi gospodari i kojagod gospodarica od kuće i mnoga čeljad stranska, dodar i prikmorci.

Zverh ovih maš govorilo se je 12 maš za kapelaniju Svetoga Ivana i dvanajst maš za kapelaniju Svete Katarini, i još 12 za kapelaniju Svetoga Mateja, koje kapelanije bili jesu od vnetačkoga vladanja kako uboge sadružene sa Svetim Ivanom, kako ću ti poslije kazati.

Hodeći istim putem u grad prije neg sveršiš hodit uz zid cimitera na desnu ruku jedan put nahodi se vodeći na Škuljicu, a zove se ta put za Spital, a na livu ruku, kadi pričinje ta put, je jedan poklonac, u kojemu klanja se priliki G. N. Is. Karsta okrunjenoga tarnovom krunom, kako ga je Pilat pokazal puku govoreći: Evo čovik. Jedno vrime sama ova prilika od derva zrizana unutri bijaše, a sada je i prilika Majke Božje, koju je postavil unutra Ivan Vitezić p-a Luki malo pred svojom smertjom i počel je nutri kandel žgati, kako i sada, jerbo on uživa se blago S-te Mendaline i Svetoga Martina, od kojega kazao sam ti, i svetoga Tome, od kojega ću ti kazati; s kimi kapelami je bil i ovi poklonac, koji zvaše se i zove se Spidal,[47] jerbo u staro vrime ondi zad istoga poklonca bijahu dvi kuće, u kojih stojahu ubozi, kako čuo sam praveć od starijih mojih, koji su se toga spominali, a ja ne pametim drugo nego dva mirišća odkrita, koje su ondi bili; od kojih zidovi bili jesu srušeni, kad se je pod sudcom Feretićem put načinjal, kojim od istoga cimitera gre se u grad.[48] Spidal Poklonac pod Spital

Drugi dan hodi iz grada van pak poj zdolu brigom, kud se ijde na porat. Na pristanišću, to jest na portu, je crikva svetoga Mikuli i jeden poklonec na čast istoga svetca ondi zgora puta, po kom se gre od porta na Kelk, t. j. 16-ta crikva Sveti Mikula

na vodu. Najti ćeš na portu kuću i jednu otvorenu, ali dobro pokritu crikvu; ovo je bila kapela svetoga Mikuli,[48a] koja ima svoje polje, koje se zove li svetoga Mikuli. Ovo polje je sada uživano od meštra od škole muške dice u račun njegove letnje plaće. Ona kuća, koja je kraj one kapele, bila je sazidana od onoga Ivana Volarića Mikulova s pomoćum njegova otca i strica popa Mata Volarića p.-a Frana. U kući pak stanuje financa i ricevitor od harmice, koji je zajedno i deputat od zdravlja. Ova kuća bi učinjena na ov kraj od 10 godišć od nova od ondašnjega sudca u gradu Ivana Volarića s njegovim p.-m otcem sudcem Mikulum, na njihove stroške, a na obećanja od guverna da mu ju ote deržat na fit, kako ju i darže za officij i kasarnu za 10 let.

Polje Svetoga Mikuli

Pogljej priko porta na garbin, ondi na pričetku onoga stermoga boka stoji jedan poklonac; i ovi zove se poklonac svetoga Mikuli. Reći ću što god od žive vode naše, koja se ondi nalazi, ali prije sedimo u hlad ovde na vodi, da ti dospijem kazat blagodarstvo bratovšćine i kapele crikve svetoga Ivana. Ova bratovšćina imadiše dvi versti od bratje: jedna verst bila je samo od pobožnosti, i u ovoj bili su zapisani, kako rekoh, malo da ne svi Verbničani i muški i ženski spol, jer bratji ovoj bihu dopušćena prošćenja obilata spovidjenim i pričešćenim i pohodećim onu crikvu, a to toliko na 23. i na 24. lipnja, koliko na 29. kolovoza; a druga verst bratje imaše do 16 brat, koji vladahu i upravljahu imanje iste crikve nju nastojeći, načinjajući i u snagi deržeći, što sve spadaše na kaštalda, kojega svako leto po redu med sobom minjahu, i dva prokadura njemu davahu, li od njih bratje, za pomoć; jer na ove tri sobstva spadaše i potezanje od interes i kanoni, i nastojanje od crikve i ostala.

Poklonac svetoga Mikuli

Plaćaše ova crikva na post Ivanje kapitulu za vičernju ja ne znam koliko, jer kapitul s procesijum hodjaše od vele crikve u nju. Bijaše tu večernja za limozinu, koja se je zvala gazete. I u staro vrime biše običaj, da je bratšćina ova dilila u oni večer svakomu, koji je dohajal na večernju, jednu libricu friškoga bravjega mesa, jeden kolač beloga kruha i mezanu vina. Ovo pak bilo je u kripost odredjenja privredroga dužda vnetačkoga Pola Reniera na 21. svibnja 1781. prominjeno u pinezih i plaćalo se je svakomu kmetu za to po 11 soldini, t. j. 4 soldini za libricu mesa, 3 sold. za kolač kruha, a 4 sold. za verč vina (Vedi Sistematica Terminazione in Stampa). Ovo se je davalo do 1809.

Sutradan takajše, t. j. na Ivanju, bijaše u istoj crikvi pivana maša s procesijom svega kapitula, i tako večernja; i to sve za plaću, koju davaše ista bratovšćina. Zutradan pak, t. j. na 25. lipnja, bijaše maša pivana. Tako i na večeri Skinjenja glave Ivanove i na dan Osiknutja i sutradan sve kako i ob Ivanji. Pivala se je tolikajše u ovoj crikvi misa na dan sv. Katarine i na dan sv. Matija. I sve bijaše plaćano od kastalda.

Na dan sv. Ivana, t. j. 24-ti lipnja, kuhavali su se veliki kotli i lonci mesa i testa, to za obed bratom i sestram svim od pobožnosti, koji hotihu dojti na njega, a sestram nosil se je obed u njihovu kuću. Imila je ova bratšćina za ovi obed odredjen potrošak 270 libar vnetačkih.[49] A imadiše svoju polaču na placi, ča je ona najperva kuća, koja je na desnu ruku, kad se u grad ulazi. Ova bi prodana od franceskoga demanija. (Bi Osip Ostrogović Soričić[50] pak ju je minjal s Jurom Grškovićem.) U ovoj kući kuhival se je obed i jidaše se na Ivanju. A bratja vladaoci imidjahu običaj svaku nedilju po maši zornici projti sa svojim križom u procesiji pohajati sve crikve u gradu i okolo grada u njihovih kapah od beloga sukna imućih križić čarljeni na persima i na srid pleć i veliki kapući pivajući lipe i pobožne njihove pisme od muke

Isusove i od žalosti B. D. M. Majke Božje; a tu procesiju počinjahu iz velike crikve u crikvu svete Marije Male, u kojoj se pomoljivahu, pak od ove u Sveti Luka, od Svetoga Luke u S-ti Mihovil, pak izlazeći malimi gradskimi vrati pod Kaštel do Svetoga Petra, a od Svetoga Petra u svoga svetoga crikvu, kadi jih čekaše jedan redovnik od kapitula i s žaknom pak malu mašu govoraše za brate žive; po maši pak iznova u procesiji pobožno pivajući do poklonca pod Spidal, kadi se pomoljivahu jedno malo pak se uputjahu u Svetu Trojicu, a od onuda u Sveti Anton, a iz Svetoga Antona u Sveti Martin. a od onuda pred Svetoga Keštofora,[51] kojega golema prilika bijaše pingana na licu od zgora rečene njihove polače na placi,branjena od dažja s jednom strihom, koja prostiraše se nad svim licem iste kuće; a tako velika bi ta prilika, da je svaka noga bila debela za jednoga dobra čovika život. Te procesije za moje pameti ovi pobožni bratja činjahu, a nigda prije u istih procesijah se i bičevahu sa bičem, što pak bi od dužda vnetačkoga zabranjeno.

Procesija nediljna

Bratja ovdi bičevahu se u procešijah

Imijahu običaj, kako i sada još običaju, u njihovih kapah procešije očite i velike družiti i mertvace iz kuće do u crikvu i od crikve do cimitera nositi, a dok su se telesa u crikvi u rakam zakapali, oni takajše i zakopivahu svakoga mertvaca, i za to od svakoga mertvaca, koji ne biše brat od braščine ove, primahu dukat.[52] Kad sveršivahu njihovu procesiju nediljnu, hodjahu u svoju polaču, kadi njih i popa mašnika i slugu odpivača čekaše juha ali postna ali mersna za ručnju i štogod s kruhom za rajnika [?].

Isti bratja nosahu i nose mertvace od kuće do groba

Ova braščina imijaše dužnost dat po žmulj vina svakomu, koji dohadjaše na placu po večernji na dan Triju Kralja, jer u isto doba dohodjahu ona dva redovnika, koji malo prije pošli bijahu ovu vodu blagosloviti i okropiti, kako su pervo obeda bili okropili i blagoslovili sve kuće u gradu; i oni davahu po mervu beloga kolača za napiti se svakomu koji hotijaše uzeti, a plovan i sudac donašahu po dvi tičice od Mladoga leta ter s njimi razdrobljenimi poslužahu sudca, rotnike i starišine. Što su te tičice bile, kazat ću ti malo kašnje.

Davahu na 3 Kralje kupicu vina svakomu koji dohajaše na placu po večernji

Bijaše običaj, da sakristani donesu na Mlado leto, t. j. pervi dan leta, jedan dar gospodinu plovanu, a drugi sudcu, i to u crikvu.

Mlado Leto

Za učiniti ovi dar, moraše biti svakomu po 25 glav kruha[53] medvenoga i žafrananoga. I to moraše biti vidjeno i prikazano prid svima ljudi. Za to poklam ispečen i pripravan bijaše ta kruh, nabadahu ga svaku glavu na svoju grančicu od jednoga visokoga kitastoga driva ter jedno to drivo prid plovana postavljahu, a drugo prid sudca, kot sam rekao, u crikvi, i to u jutro rano prije oficija postavljaše se utverdjeno na koru plovansku i sudčevu. Običajno bijaše, da na sakomu tomu drivu bude jedan lipi veliki kolač, pak jedna pogača na zrake spodoba Sunca, pak drugo pol pogače ka i pol miseca, pa jedna zmija savita i jedan gad protegnuti, pak jedna košarica, ali ne prazna; pak knjiga zatvorena, pak oćale, pak žaba pokrovača (punga) i jedan pas, pak do 13 malih tičic i jedan muž i jedna žena najzgora, da se gljedahu podbočenima rukami. To bijaše sve lipo razredjeno po granah od driva, a a medju tim po malih grančicah jabuke nataknjene; i to tako stojaše do po vičernji, a po vičernji dohodjahu sakristani izručiti te dare gospodinu plovanu sa redovnici i gospodinu sudcu sa starešinami. Zahvaljahu ovi i pozivahu svih na južinu. I ustavši se za pojti iz crikve, uzimaše jedan mladi redovnik dar plovanov, a jedan mladi rotnik dar sudčev ter je prid njima nošahu u njihove kuće.

Tičice

A naslidovaše gospodina plovana vas kapitul do u kuću, a sudca svi rotnici do u kuću. Pak za njima vas puk do dvora. Onda gospodarica od kuće sudčeve počinjaše hitat komade kruha, orihe, kostanje, suhe smokve i jabuke iz

poneštre doli na put meju ljude, koji se za tim jagmeći valjahu ka i mihovi. Dvi muške glave pak izlažahu iz konobe svaki svojim verčom u jednoj ruci, a u drugoj sa žmuljem i s belim rubcem na ramenu, ter svim davahu piti koliko koji hotijaše. Dospivši ovde ta čin, hodjaše mnoštvo do kuće plovanove, kadi tolikajše bijahu na isti način posluženi. Od ovih darov dakle ona dva kolača donašahu se na Tri kralji na placu. Kot sam ti kazao, da na blag-

Vij koledvice

dan Vodokarstja brašćina svetoga Ivana davaše na placi svemu puku pit vina.

Rekoh, da ću ti kazat od ove vode, koja je jedina živa blizu grada, jer su i druge, kako na Hlamu, pod Križić, na Tohoraju zdenca, na Župnjih Mišarov zdenac, u Dermunih Svete Marije Černa voda, pak u Polju na Rovoznici, i na Grabrovnici, i na Rakovnici, i na Vertenici; ove iste žive vode nikad ne prisahnu, dapače i ne prestanu ni teći. Ova naša živa voda na Portu zvana Kelk iskušena je bila, ako bi se mogla dignuti, ali nije izišlo. A grihota je, da se ne može dignuti, jer bi ju se onput dopeljalo onamo priko pod Brig, ter ne bi u zimsko vrime more nju nahitivalo svojom slanom vodom; i kadgod i kamenjem priko svega ovoga zida nju nabaca. A mora se s velikom teškoćom i nositi, kad su velike bure, jer takova sila od vetra dohaja priko puta, da čerpa vodu iz kabla onomu, koji ju nosi. Grihota je, rekoh, jer je voda posve zdrava. Ja sam vidio dosta inostranac, koji su se njome služili, navlastito mornari Cresani, Lošinjani, Pelestrinoti, Chiosotti i Jakinjani, koji poviše puta u ovome portu derva kupovahu i njihovi brodi kercahu i nikad nije nijednome naškodila; i zato od nje vazda uzimahu provisione za vsu potriboću putovanja. Vod pak mertvih po vsemu našemu kunfinu za dosta ima i u lokvah i kalih za živine i u zdencima za ljude.

A jer smo ovde na Portu, uzmimo jednu malu plavčicu pa zavezimo po moru, što bimo imili pojti po suhu hoditi, ter ćemo još štogod viditi.

Kostriljčica

Evo za puntum od Kostrilja[54] dohodi nami Kostriljčica;[55] za plavi nije porat zvan za ladje, koje se mogu na suho potegnuti. Da projdemo priko Kostriljčice onamo pak pod Draženicu,[55] koja je uvike zelena planikom i mahačom, pak gljej oni škar pod Dervarišće.[55] On ti je jedan put bil pun nahitan hrastovih kusi velikih, koje su bili Francezi činili posići po dermunih kmetskih i ondi k moru dopeljati, za utverditi Zadar, ozgor njegovih zidov, kad su s Inglezom 1810. imili rat. Pak njim ni bilo lazno ukercati je ni odpeljati i zato činihu je u oni škar u more pobacati, zaradi da jih Inglezi ne odpeljaju. A rihtik su i bili došli jednom barkačom na 24 vesla pod grad i ovuda iskati je ta darva, jer je njihova fregada tamo u Kvarneru izpod Baške stražila i tergovati nam po moru zabranjivala loveći svaki brod i plav i goneći što god bi se kadi pokazalo, jer smo tada mi pod Francezom bili. A ti hrasti je sve odvuklo more malo po malo u dubljinu; i tako su išli svi zgubljeni. Ono ti priko Dervarišća dragu, koja se zove Drestelna, punta Rasoh, a priko nje se vidi Risika, selo koje je pod našu plovaniju; ima priko 300 duš. A evo ti sad Jamna, porat za barke i za brode poveće; vindar leta 1800. na 10. agusta učinivši jedna silna bura razbil se je unutri jedan trabakul nikoga Marinka Lošinjanina, koji je bil došal derva ondi karcat za oganj. Ova draga za njom se zove Melska; pa eto ti na onoj punti ostanke Svetoga Marka, kapela sazidana i blagom velikim nadarena od plovana verbenskoga Grgura Perfetića, kako se vidi u njegovom testamentu od dne 3. kolovoza 1631. Ona mesta na onoj ravnici sprida crikve, pak oni zeleneći se mahačom i planikom dermun ono je Skudelni, i to sve ovoj kapeli ostavno od rečenoga plovana za njegov jus familiar; koji juš, budući se nikako zatajil, bila je ista kapela od biskupa i principa dana plovanu Petrisu s plovanijum. Po kojega plovana smerti dade se napervo pop Ivan Volarić Rošo i plovan Zahij za imiti ju

Draženica

Dervarišće

Francezi činiše utopiti hraste, koje bijahu pripravili do Dervarišća za odpeljati u Zadar

Selo Risika

U Jamnoj se je razbil na 10. agusta kolovoza 1800. Marinkov brod

17-a crikva Sveti Marko

Skudelni

kako od juša rečenoga Perfetića, i dobili jesu bili od dužda Ludviga Manin pod danom 24. serpnja 1795. dukal; ali dade se napervo pop Petar Toljanić i niki drugi, koji dokazaše, da su bližnji nego rečeni Zahija i Volarić. Dojde ta tužba pred dužda, uprav kad u Bnetkih nahodjaše se ondašnji novi naš kerški biskup Šintić, ter mu dužd podade u ruke sve harte od tužbe i prošnje i ostale sve od jedne i druge strane, za da bi je razvidil pak uputjenje (informazion) dal istome duždu. Biskup ta Šintić bijaše borme šegava lesica; on imijaše svoga netjaka Bakula u nauku u Gradcu, koji jošće bijaše žakan; pa bome odnese do 3 dana duždu nadzada sve harte i veli: »Ove prošnje i ove tužbe su tako zapletene, da nije moguće tako namah razsuditi, je li jedna ili druga stran ima pravo, a znadu šta: dok se raspravdaju, neka oni učine dukal administratora na mojega jednoga vridne glave djaka, koji je u nauku, a mater udovica ne ima čim trošiti na njega; ter i tako i dosad je dužd daval ovu kapelu komu bijaše njemu drago, kako ju je bil dal plovanu Petrišu prez da je dokazal, da je od juša.« Prigne se na to dužd ter odmah šalje po svoga kancilera, koji zvaše se Kabrini, i dade mu naredbu, da ima odzvati pervi dukal, a novi načiniti na djaka Dominika Bakula.[56] I tako ovi ga je užival doklam je bil živ, a po njega smerti po nastojanju sadašnjega prisvitloga gospodina biskupa B. Bozanića bi dana u račun od plaće meštru od dice, kako i Sveti Mikula, od kojega govorismo. Crikva je pala, a maše overšuje meštar.

Plovan Perfetić je učinil za svoj jus svetoga Marka crikvu

Zgubil se je jus familiar iste kapele

Pravda za kapelaniju Skudelnoga

Ne homo tamo, nego iz Melske po putu u Risiku[57] ostavimo tamo Dolnje selo i Mavru, koje bi nas na stran odpeljali, a homo po kolniku i eto nas u Gornjem selu poli crikve svetoga Jerolima. I ova je braščina svoju imila, ter je od Franceza i nje imanje bilo demanijano, a potle se uzdarži lemozinom i ima ništo malo pomoći od plovanske crikve. Premala je za vas puk od Risike. Bi ju mogli i morali veću napraviti, ali nisu ti seljani složni, i zato stoji onako kako je.[58] Ajdemo zgoru bokom.

18-a crikva sveti Jerolim u Risiki

Eto nas na lipoj ravnici! Sva je razorana i na sidbu težana; ima nigdi ter nigdi nikoje brajde, a skoro okolo svake oranice ima tersi redovito gojene; nigdi ter nigdi krušva ili jabuka, a črišanj dosta i dosta orihov. Eto ti selo Paprata spadajuće pod crikvu svetoga Jerolima od Risike! A gljej onamo priko ove ravnice i vidiš dumboke drage Vinderske, zdolu kojom teče voda Vertenica, koja je dobra za život čistiti, jer prohaja onoga koji ju pije. Zove se ova draga Vinderska, jer su Vindi nigda ovuda pribivali. A gljej priko Vinderske Gradac. Ono, kaže Farlato, bilo je sidališće najpervih konti od Veje: jošće stoje zidovi, koji su debeli 6 nog bečkih, a poznaje se kadi je bila i crikva, koja se zvaše Sveti Duh.[59] Od ovoga pribivališća kažu da se je jedna grofova hći udavala za vitezova sina, koji je stanoval u Valu poli Svete Mandaline; da su ju svatja pratili hodeći od one do ove kuće sve po raknima. Otilo se je tu i rakan, jer je malo manje milje hoda. A kaže jedan stari čovik, da je lovio rake vodene u onomu potoku s nikim pokojnim Frankasom i da su pod zemlju škulje obgradjene s opekami, u kojim su škuljam rake nahadjali. Ja sam ga molio, da mi kadgod dojde kazat, gdi je to, i obećao mi je, da će zaisto. Ono su bili nikakova vodotočja od one velike gospode upotrebljena. U Gradcu bila je crikva svetoga Duha. A doznao sam ovih dana, da kad je Jure Stašić na Papratah gradio njegovu kuću, da je iz Gradca kamenje za nju onde peljao i da su na jednom kamenu i slova nikakova bila urizana. Grihota, da se je ta kamen zazidao i da ga se ne vidi. Bil bi koji bilig vridan biližke. Nu ne imamo ništa upisano od otoga.

Selo Paprata

Vinderska Gradac, sidališće najpervih konti od Veje

19-a crikva Sveti Duh u Gradcu

Vodotočja (aquedoti) u Vinderskoj izpod Gradca

Gljej poverh glavice na podne u onome dermunu, ča je nad Kolovozi[60] (zove se Kerševanski Verh); ono je crikva svetoga Kerševana. U njoj se je

20-a crikva Sveti Kerševan

mašilo za moje pameti.[61] Tamo je hodjival pop z grada svaku nedilju Garičanom mašiti, doklam nisu crikvu svetoga Petra sazidali na Garici, t. j. 1793. Ostavimo Svetoga Kerševana, a mi homo ovuda priko Vinderske na Grabrovnik[60] pa eto ti nas na Garici pri crikvi svetoga Petra. Ovdi sadaj biva maša; svaki blagdan dojde pop iz grada mašiti. Ovo je crikva pučka; ima svoje zemlje koje se zovu Crikvišća i Vele Brajdi i Dolac svetoga Petra i Valdament. Ove zemlje su bile nigda kapele svetoga Petra od Kampelj.[62] Pak na prošnje onoga puka od Garice dužd Ludvig Manin darovao je istomu puku ove zemlje, za da mogu u napridak obderžavati ovu novu crikvu svetoga Petra, koju oni sa svojimi stroški onda bijahu sazidali. Gljej tamo zdolu na podne[63] priko onih dermuna jošće se vide zidovi od ote kapele svetoga Petra na Kampeljih. Kot je u lipom mestu, ova crikva sveti Petar vidi sve svoje kuće okolo sebe. Gljej ono Kozarin, Pridolči, Majavec, Gornja i Dolnja Garica, Kampelje. A gljej onamo i tuja sela[64] to jest Lakmartin, Verh, Muraj i Kornić pak more vejsko, cresko, i lošinjsko.

21-a crikva Sveti Petar na Garici

22-a crikva Sveti Petar na Kampeljih

A gljej onamo Golešini, pak Susan, pak Hlam i Lešćatni; ono su pak pastirske kuće verbanske, kako i u Svetoga Kuzmi i Opatija.[65] Eno ti mirišće, što je bila crikva svetoga Kuzmi. To sam ti želil kazati od ovuda, da ne ijdem onamo, jer nije ništa onde zamiritoga. Znaš zašto se zove ona kuntrada Opatija? Zato, jer one zemlje onuda odgovarahu niki letnji davak opatu Svete Lucije od Beški i Svetoga Kuzme od Veje.[66] Evo je 50 godišć već prošlo, da nijedan niš ne plaća i nijedan ni ništa ni iskao, a ovo leto tražili su presvitli gospodin biskup B. Bozanić, koji su i opat iste S-te Lucije, ali nisu mogli ni najti traga od dužnikov od otoga davka. Homo mi putem u Verbnik.

23-a crikva sveti Kuzma

Opatija

Evo nas na Stozi[67] evo ispod nas Stran. Preko na livo Kusadi, na desno Rovoznik;[68] ono ti priko Rovoznika crikva svete Mendaline. Ja se spominjam, kad je još bil u njoj oltar, ali ne pametim, kad se je mašilo. I ovu crikvu su zidali Vitezići, koji su potomci od staroga viteza, koji ondi stavaše, kad i knezi u Gradcu;[69] a jesu okolo nje njihove i zemlje.

24-a crikva sveta Mandalina na Rovoznici

Gljej zdolu ovim poljem do onoga drugoga puta, koji razdiljuje ovu stran od polja od druge strane; u onoj gornjoj, valje pod Svetu Mendalinu je kuntrada, ka se zove Lužek, a naspored njom Petrića Polje, a onamo ispod Lužka Ubrov, a na desnu ruku Jaz, Jazina, Jazić,[68] a put, koji ide priko se zove Jaz; pod jazom je Svetoga Mikule polje, t. j. onoga S. Mikule, koji je na Portu pod Verbnik. Nad Svetoga Mikule polje one oranice i oni dermuni zovu se Vali. Gljej ono u onomu dermunu, na buru onih oranicah se vidi ostanak crikve svete Trojice u Valu pod naslovom Gospoje od Sniga.[70] One zemlje ispod nje i oranice i dermuni i brajdi, ono je sve nje, a uživa to sve meštar od škole, jer mu je to u njegovu plaću obračunano zajedno s dohodcima Svetoga Marka i Svetoga Mikule, kot sam ti kazal.

25-a crikva sveta Trojica u Valu

Bila je još jedna kapela svetoga Mikule poli njegova polja, jer se to vadi iz njegova testamenta, ali se ne vidi drugoga traga od nje, zvan da to nije bio što je oni poklonac malo ponaprida od Svete Trojice, na putu kako se u grad ide nad istim poljem rečenoga svetoga.[71]

26-a crikva iliti kapela svetoga Mikuli blizu njegova polja

Pogljej, okolo Svete Trojice vide se mnoge zidove: ono su ostanke kuć i polač, u kojim se onuda vitezi i ljudi stanovali prije nego se je Verbnik sazidal. Tako se čuje praveć od starijih.

Hodmo zdolu Stranom za Kolmanjice, pak za Jaz. Eto nas na putu, po komu bimo mogli pojti od zvana polja u grad, dali mi homo po zatoki od Luk zdolu poljem ter ćemo se nadihati lipoga miriša svakoverstnih cvitja, kojimi su narešeni oni lazi, sinokoši po Lukah i po Baćinu Malinu (ovako se zovu ove dvi kuntrade od Verbenskoga polja). Ali je malo lazov nerazoranih,

jer se ljudi terse za obdelavanje polja; i kad je osušno leto, jako dobro rodi naše polje, ali kad je močatno leto, zabadava ti je trud, jer opline sve. A grihota je, da se ne oslobodi od ote škode ova zemlja, koja plodi kako zemlja obećanja.

Verbenčani sami ob sebi mogli bi osloboditi polje od povodnje, samo ako bi se složili, ali je nesloga. Gljej ondi gori, kuda smo u polje došli, zove se Na Jazu, jer od onuda bio je načinjen jaz iliti jarak za da voda dohodi iz gornjega polja simo, jer ovde vidiš oni ostanci zidini pod ovu stran, ono su ostanci od malina, kojega je bil napravil neki Baće, i zato se ovaj del polja zove Na Baćinu Malinu. A to je bil on, koji bijaše učinil Baćinu kapelu, ter ovde su iste kapele i lazi, i malo poviše nje dermuni zvani istim imenom Baćine dermuna. Od ovoga puta pak zdolu se zove Poljiči. Onamo doli vidiš one driva visoke: ono su topoli; onuda je put, koji iz grada pelja u Kerk, a malo više puta je jedna velika rupa, koja požire svu skoro vodu, koja na nju dohodi. Jako koristan je ta proždor svemu polju, ali ima čovika neprijatelja suseda, koji bi rad zatvoriti nju ter svaku varstu driva u nju nahićuje, ali milost Božja ne će tomu neprijatelju po volji učiniti i ako Bog da, ostati će rupa kako je, a njemu, kojemu sada nisu dosta prostrani lazi i podvornice, koje okolo nje ima, bit će dosti pet nog zemlje ka i meni onamo u cimiteru Svetoga Ivana, ako nas dopade! Ona driva bihu četiri, a sad su dva, jer su se 2 skončala.

Baćin Malin
Baćini Lazi
Baćine dermuna
Rupa pod Podvornice po Zaberdi

Eto nas na Rupici. I ovde je bila za moje pameti druga rupa, na koju je hodila voda, koju je dopeljival oni potok od Luk. I ovaj je proždor s velikom štetom polja bil zatvoren i tako je zaplul, da mu ni traga ne ima. I još se druge rupe onuda pod topolmi otvaraju i u gornjem i u dolnjemu polju, ali nepodnošljiva lakomost kriva je, da se zatvaraju. Lakomost od strane onih, na čijem mestu otvore se, da ne puste one otvorene, za nezgubit oni mali mervić zemlje, koji se propada, koji bi obranil sve njihove druge velike komadi zemlje, koje posiduju na sve kraje u polju. I lakomija ali barem nesloga od drugih kmetov polje posidujućih, koji mogli bi, a nete platiti oni komadić zemlje, kadi se rupa načini, ter tako osloboditi sve polje od naplavi, koja mu gustokrat škodi, a od ove šćete oslobodjeno prirodilo bi u njemu hrane dosta celoj našoj plovaniji.[72]

Pogljej od ovuda na verh Kidra. Onde je vidit jedan poklonac; njega je bil sazidal na čast svetoga Jurja, svoga imenjaka, oni pop Juraj Volarić, koji je zajedno sa 2 drugimi redovnici sazidal Svetoga Antona, crikvu pred gradom; i ovi dermun, koji je kraj kapelice s. Jurja, zvani Židin, bil je od njega istoj crikvi darovan. A čuje se, da je u istomu dermunu bil i ubjen od nikoga tata, koji hotijaše noćom pojti u njegovu kuću i pokrasti ju, jer je bil samoživac i verlo bogat i običajan u svaku večer almuštvo ubozim diliti; tako su ga čekali pred vrati i onu večer mnogi ubozi. Poklam ga ubi, obuče se u njegovu kabanicu pa dojde do kuće njegove (koja je bila na verh Saliža, ali je sad razorena), ali našavši mnoge uboge pred vrati i videći jih, tat pobiže; i tako se pomutiše svi pučani i pojdoše tražiti po slidu od njegova maloga psića, i tako ga najdoše ondi mertva ubijena. I tako tat, koji ga ubi, ništa ne zadobi. To sam tako čuo više puta na više mist i od više ljudi starih kazati.[73]

Poklonac svetoga Jurja na Kidri

Pod istim brigom Kidrom, na nuglu doljnjem Židina stoje jošće zidi od crikve svetoga Frančiska. Ovu crikvu je sazidal niki Ivan Bozanić godišća Gospodinova: 1 . . ., kako se vidi na kamenu u zidu iste crikve zakljepano s glagolskimi slovi.[74] Ovi je bil ili sin il od njegova juša, koji je sazidal bil Baćinu kapelu, od koje sam jur govoril.[75] Homo sada put grada.

27-a crikva sveti Frančisk na dno Kidra

28-a crikva sveta Nedilja

Eto nas poli crikve svete Nediljc. I ova je sad u rukami Matija Volarića p-a Petra, koji ju niš ne upotrebljuje, premda ju je na licitaciji kupil za 10 F-ni od vladanja franceskoga. Bi prodana onda, kada i Sveti Križ u gradu. Onput se je prodavala i crikva svetoga Ivana i Sveta Mendalina na Rovozniku, ali nije jih otil nijedan kupiti. Imila je i crikva svete Nedilje svoju bratovšćinu. U njoj se je mašilo tja do 1812.; onda njoj je demanij pobrao sve blago gibljuće i negibljuće se, kako i drugim oltarom braščinskim ter osirotene je ostavi prez kandela i kandelira, bez ruha i ruba. Sada služi puku za ujatiti se od dažja i zloga vrimena, kad je naskoči u polju ali u njivah ali na putu. Bila je na oltaru Majka Božja i sveti Sebastijan i sveti Rok namalani na platnu.[76] Od ovud se vidi Sveti Mavar na Grohotu, od kojega divanismo. Ajdemo put grada.

Ovuda gljej (kako hotijaše pokojni gospodin Ludvig Andre Adamić Ričanin) bi se imila voda iz polja izvesti, ako bi se prokopanje hotilo učiniti na kratko, t. j. ovdi doli počamši ispod one zemlje, koja se zove Černova Podvornica, pak sa južne strane crikve ter priko onoga mesta Belićeva i još prik onoga za njim ter na stari put na Dubčić. I još jedan inžinjer je tako sudil i kazal, da bi se tuda to prokapanje moralo načiniti. A jedan i drugi nahodili su, da je ovde tloh viši od zemlje poljske dva klaftara i pol, a da je dugljine kopati u sve 300 klaftari, ali vazdi po manje nego ovdi poli crikve, jer je ovdi tla najvišja i zemlja.

Ja pak sudim, da bi se laglje izvela voda s polja, ako bi se dignul ovi put, po kojemu smo prišli simo počamši od Svetoga Franciska s dobrim i čverstim suhim zidom obgradivši ga i s kamenjem nasipavši ter da pod livel ovoga tloha dojde, a ovde onda za jedan klaftar dubljine prokopavši uz ovi isti put, koji je zadosta prostran, tekla bi sva voda iz polja, prez da bi se nigdir zaderžala.

Ter koja korist bi to bila Verbniku, jer onda zemlja u polju, koja je sada plaha, jer se ne može na dobu težati, postala bi lahka, i bi se moglo u njoj svako leto po dvi intrade zbirati. A voda pak, jer bi se dvima ravnima potoki od verh do dna polja pripeljala ovdi do puta i jer je od živih vrućica Rovoznika i Grabrovnika, ter ne bi nikad prestala teći. Služila bi za malini i stupe tamo zdolu uz ove dražice okrićati, a od toga veliku korist takajše Verbnik poćutio bi. Ajdmo zdolu Dubčićem novim putem, pustimo ta stari put, kojega činil je udelati u staro doba preveć sterman niki podknežin; koji put pervo nije bil ni za kola ni za konja, nego samo jedna mala staza. A ta podknežin dobio je od Verbenčana za svoje nastojanje ime gospodin Derikoža. Tako je sploh svaki nadaren, koji o korist pučku radi. Sad ovi put ovuda prodarti godišća 1835., kad sam ja bil sudac od grada, a prokaduri pučki Ivan Volarić rečen Kvasić i Andre Vitezić p-a Matije. Je malo pobolji nego ovi stari, ali ja o tomu neimam časti, jer ja, prem bil sam svaki dan nad ljudi i pomnjil, da ljudi jednako delaju ono, šta delaju, nisam bil odlučil da se onuda dela, nego drugim krajem; a to odmah od kraj klanca Sv. Nedilje kroz veli Japnenički Bok do Bočini, t. j. do onoga puta, po komu se od Bočine ide na porat, pak doli na Japnenicu, ter bi on komad puta rabil i za kola, koja na porat idu, ter ne bi ovoga briga derali, kojim se ide iz grada na porat, i put bi bil ravan bez boka sve do Svete Nedilje od grada pod Retec; i tako ne bi od grada do Svete Nedilje bilo nigdi boka. Bio sam pričeo otvarati tako ta put, ali Bože moj nenavidnosti! Našle su se duše, koje su dali razumiti puku, da to je previše na dugo put voditi, da će se s otim delom narod zaterti, i takov neslog u puku učiniše, da od dobroga i poslušnoga, neposlušan učini se; jer od nikojih starešin tako napućen, a i

od sebe na lenost prignut, poče zastavati na delo. Ja ne mogući podniti, da nije red overšen, zapitao sam oblast od kommesara, koji onda Gotschei zvaše se, od mala budući u Kerk došao (za izminiti gosp. Fredriha, koji išo bijaše za komesara I. klase u Volosku) ne poznivaše lukavstva nikih naših opakih privratkarov, ter premda moraše skerbiti, da pute dobro načinjene budu, hoti dojti simo za s očima osvedočiti se, je li moguće, da se put stari načini za da se karocom bude moglo po njemu u Kerk ijti. I tako dojde za pervi put u Verbnik, i hotijući mu se pričastni gospodin Bartol Bozanić, kanonik inspektor učiteljstva onda u Kerku, a sada biskup, dojde s njim ter pusti se i on uho napuhnuti od istih smutljivaca, jer medju njima bihu niki od njegove bližnje rodbine puni nenavidosti proti meni i proti dobromu redu. Ter komesara obernuše, da ne dopušća novoga puta graditi, van staroga napravljati. A ja, kad to vidih, poznadući, da je nekoristno moje razložito govorenje, s kojim kazah, da više hoće načimba staroga puta strošljiva biti nego novo probitje istoga puta i da starim putom nikada ne će se moći karocom hoditi, pustih vodu nizberdo, t. j. nek prokaduri pučki, i ti tri šklapavi 3 starešine načine kud god hote, a da ja oću vindar paziti da svaki jednako po klasah bude delao. I tako je se potratilo jur do sada na više puta hiljade ljudskih dana o tom poslu i nije se cilj žudjeni zadobio.[77]

Bratšćinska pomnja na crikve i crikveno imanje i njihove pobožnosti

Rekao sam govoreći od oltari i crikav, da su mnoge imili svoje bratšćine. Te bratovšćine imijahu skerb za nastojati i načinjati sveka svoju crikvu i svoj oltar, za prijimati njihove dohodke i plaćati potroške. Kako sve ove crikve i oltari bihu za pobožnost sagradjene od pobožnih dobrotvoraca i s njihovim imanjem i živinami nadareni, tako od istih bihu i bratovšćine sastavljene i naredjene s takovim redom, da svaki koji u naprida hotijaše u istu bratovšćinu ulisti, moraše davati po jednoga brava i poljubicu. Brav imijaše biti ovca ili brija ili s jancem, a poljubica zvaše se južina, koju starim bratom mladi brat darivaše; koja o dvimi velikimi kolači beloga kruha, jednom siru i dvimi verči vina obstojaše. Zvaše se poljubica, jer kad ju bratja prijimahu, celovahu svi mladoga brata i pivahu antifon: »O kol krasno i kol blago jest bratji žiti v kupi« i ostalo. Ovi bratja na dan njihova svetoga patrona svako leto spravljahu se zajedno, činjahu jedan obed u kući svoga kastalda, kojega ta dan i prominjivahu čineći drugoga na njegovo misto za drugo leto, i tako dvih prokaduri, t. j. skerbiteljev, jer na ove tri peršone skerb od nastojanja i dobroga napridovanja bratovšćine spadaše: ovi pasihu živine bratovšćinske, obdelivahu zemlje i potezahu dohodke pak potroške plaćahu. I tako isti dan od svetoga na obed, koji se od bratovšćinskoga činjaše i plovan i dva prigljedatelja i podknežin dohodjahu, ter ondi na oči sve bratje račun činjahu od svega prijetja i podanja od prošastoga leta, ter pinezi, koje preticahu, novomu kastaldu u ruke davahu i imanje drugo i svu skerb izručivahu.

Mnoge bihu u staro vrime ove bratovšćine, ali jer nikoje od ovih bile su sudjeni od privedroga principa Pavla Reniera preveć uboge, zato bile su zajedno one siromašnije nikojim bogatijim pridružene. Tako bratšćini Svete Marije Vele bi sadružena Sveta Marija Mala, Sveti Mikula, Sveti Ilija; bratšćini Svetoga Ivana: Sveta Katarina, Sveti Matij; bratšćini Svetoga Fabijana i Sebastijana: Sveti Ivan Evanjelist, Sveti Luka, Sveti Anton Opat i Sveta Lucija; Gospoji od Prikazanja: Sveta Nedilja; Gospoji od Karmeni: Sveti Križ i Sveta Elisaveta; bratovšćina Gospoje od Ruzarja bi sama ostavljena; bratšćini Svetoga Petra Veloga: Sveti Petar Mali i drugi Sveti Križ u crikvi bihu sadruženi; bratšćini Svetoga Križa nasrid grada bi sadružena Sveta Mandalina od Rovoznika; bratšćini Svetoga Tela bi sadružena Sveta Trojica od Vala; bratšćini Svetoga Jerolima od Risike: Sveti Mihovil.

A bi pak i odredjeno od istoga dužda, da na mesto obeda imijaše svaka ova bratovšćina od kase svojega svetca prijimati po jednu libru po glavi: ovu libru prijimaše svaki brat, kada dohodjaše na račun, a ako ne dohodjaše, tako ništa. Plovan ništa ne prijimaše za obed, a podknežin četiri libre i tako svaki revizor, t. j. prigljedatelj brašćinski, koji bijahu dva za sve brašćine od ove općine; i ovi minjahu se svako četerto godišće, ako ne bijahu potverdjeni.

Samoj bratovšćini Svetoga Ivana bilo je dopušćeno i odredjeno libar dvisto i sedamdeset na godišće za obed, koji činjaše se bratjoj od pobožnosti na Ivanju.

Ove stvari propadoše sve 1808., kad je francezko vladanje pod demanij brašćine i brašćinska imanja okrenuo. A ne samo one stroške, nego i kapelanije zaostaše; a svaka bratovšćina imijaše plaćati po dvanajst maš malih na godišće za kapelaniju do tada.[78]

To je bilo u našemu malome gradu Verbniku, tako i po drugima mestima. U Kerku pak bijaše jedan skerbnik, kojega zvahomo providur (provveditore); ovi obavljaše sve posle, koji spadahu u vladanje svitovno: on sudjaše sve pravde s pervum odsudum, jer druga osuda spadaše na generala providura od Dalmacije u Zadru, a treta na Viće od deset ili od 40 mudrih u Vnecih. Imijaše providur u Kerku jednoga kancilera, kojega mu davaše princip; i ovi bijaše vazda jedan čovik naučan u zakonu. I ovi dva ujedno odsudjivahu svaku pravdu pervom odsudom, ali to nakon dugoga protresanja od razlogov jedne i druge strane pravdajuće se po dvima advokatima, koji ustimice protresahu prid providurom razloge jedan jedne, a drugi druge strane, i zverh toga protresanja ustnoga (Disputa verbale) u harti pismeno zaključenje (conclusionale) i protuzaključenje providuru predstaviti imadihu. Ovi providur i kanciler imijahu i jednoga pisara u oficiju za njihovu pomoć. Bijaše u Kerku jedan komornik, koji kamaralsku korist pomnjaše i kesu kameralsku deržaše. Providur i njegov kanciler i pisar imijahu veliku i prostranu polaču na verhu kuntrade Kamplina, koju Kerčani zapustiše i na tloh obališe; u ovoj bijaše jedno dvorišće i dvi gušterne. One ploče kamene s onimi izdubljenimi pismi načertane, koje se nalaze na Veloj Placi pred vrati gradskimi od mora, na ulazku i obgradi pučke gušterne, obstirahu gerlo jedne te gušterne u providuriji. Komornik pak stanovaše u onomu turnu na Kamplinu pokraj biskupije. A imijaše grad Kerk duple zidove, med kojimi od ovoga turna do polače providurove bijaše put skroviti, po kojemu mogahu ova dva vlastnika, providur i komornik, jedan k drugomu hoditi, prez da jih nijedan viditi mogaše. Izpod kojega puta pak nadvoltanoga na zemlji bijahu tamnice za tate i zlodelnike, u kojima i umirali su krivci, jer ne imadjahu nijednoga prozora, nego vrata; i tako slobodno mogahu se grobovi, a ne tamnice zvati. Oni obli turen, koji i sad stoji, služaše za mučiti onih, koji na iskusih od pregrihe bihu po svidocih obočitovani, a oni tajahu.

Providur

Providur bijaše vazda jedan vlastelin vnetaški, kojih na jezera bijaše u Vnetcih. Minjaše se svako treto godišće; i zato jer vazda oženjen bijaše, sa svom obitelom dohodjaše.

Visita t. j. obhodjenje providurovo

Netom stupljaše u svoje vladanje, udilj otvaraše jedno obhodjenje (t. j. visita). Počinjaše od Baške, iz Baške dohodjaše u Verbnik, pak u Dobrinj, pak u Omišalj, pak na Dubašnicu i na Poljica, a najzad u Veju, t. j. Kerk.

Providurovo ulazenje u Verbnik na obhod, t. j. na vizitu

Kad dohadjaše zdolu Grohotom providur i njegov kanciler i podknežini naš i bašćanski, onda izlažahu starešine od grada sa svojim barjakom, kojega nosaše jedan dobniji mladić pri sopelah vodjeni i za njimi divojke lipo opravne na goloruko u stomanjah plećnicah i u tesnekima; ter poklam na dno Grohota izjahajućemu providuru i komorniku i ostaloj gospodi starešine

konje prijimahu i njemu ključe od grada prikazivahu, uputjenomu u grad dvi divojke saka od svoje ruke po jedan rubec podavahu, a drugoj gospodi po jedna sama divojka rubac davaše. I tako vodjahu jih u grad pri rubcih i pri sopelah.

Providur i ključi primivši u gradu ulažaše kroz svega puka, koji na dvi poredice krajem puta stojaše sve od sridnjega poklonca, t. j. od dna Grohota pak do u grad; a metim toga za pozdrav topići na Velih Ciljih[79] pucahu, i ljudi med pucanjem glasno vapijahu: Eviva (Živio) San Marco!

Ima Verbnik i sada ta četiri topića za samo pucanje vridna, i premda prašnikima jako razgorenima, vindar vele glasna. A kako moj ded kazivaše, imijaše 2 kolna topa na kaštelu, koji je od bure, to jest pram Novomu, koje bihu na tvardju Maltempo odvezeni[80] pak od onuda sa ostalima od cesarskoga vladanja u Senj odpeljani g. g. 1798. I od tada bi zapušćena tverdjava Maltempo, i prista onde stražiti se, kot do onda stražaše se od svega školja. I ja pametim ljude naše živuće, koji na to straženje hodjahu; jerbo bijaše i po šest veštih jubilanih soldatov smirom u istoj tvardjavi. Imijahu unutri crikvicu svetoga Antona u koju svaku nedilju i drugi blagdani dohodjaše mašiti jedan redovnik iz Omišlja. I gušterna bome zadosta velika u toj tvrdji biše, i ja sam iz nje vodu pio, koju dosigahu naši ljudi, kad u Riku ili iz Rike onud prohodjahu. A imiše Verbnik okolo sebe još i druga tri kaštela na svojimi zidi, kojima do skoro bio je od svuda obgradjen, tako da nijednog ulazka drugoga (ni obloka, ni vrat ni općih ni osobojnih) zvan male i vele vrata imiše. Pokle smo pak pod cesara austrijanskoga pali, potle su pribivaoci počeli vrata od kuć i konob van z grada otvarati. Najpervi učini vrata ta ista Jerolim Zahij p-a Ivana, a za njim Ivan Zahij p-a Mikule, njegov netjak, i to na Plokati.

Pobožnost velika u Verbenčana ne samo u mnoštvu crikav, oltarov i bratovšćin poznivaše se, da pače i u velikomu broju redovnikov, kojih u svaku dobu imiše, i još dan današnji ima. U vrime staro po 40 mašnici i 24 žakna imadiše, koji s velikom častjom božanstvene službe svaki dan u koru overšivahu, i to na blagdan i to sve pivajući počemši Pervu Večernju, pak od »Otvori Gospodi usta moja« svu Jutarnju, Pohvale, Ure, i Večernju, svako na svoju dobu, kako je od svetih zakonov prepisano i kako se u svih crikvah overšivaju.

Po tomu putu čuješ i vidiš i dan današnji mnogih starac ljudi, koji jesu vridni malo da ne svaki psalam, i svaku antifonu izreći i ispivati zajedno s redovnicima, netom ju čuju začeti. A za moje mlade dani svi malo postariji ljudi toga bijahu vridni, jer je bistro svaki dan prostim glasom čujahu glagolskim jezikom moliti, a u blagdan pivajući; jer za pivati bijahu izučeni jako naši redovnici još od ditinstva. I koje dite u školi ne bijaše vridno složno pivati Litanije, Otviti i Štanja na Oficiju, ne dobivaše lahko ni ovratka (collaro) jer ne činjaše se vridnim redovništvom bit ukrašen.

Imijahu različne note, po kojih pivahu se Oficije i Maše i Večernje; i tako zverhu mertvačke note bijaše nota svagdanja, nota nediljna, nota od Gospoje i Velika nota; a baška korizmena i od Oficija od tmin u zadnjih dnevih Svete Sedmice korizmene.

Još je i sada redovnikov, koji su vridni svakum notum pivati, ali ne svi, jer sadaj žakni ne dolaze doma zvan vakance, a drugo vrime leta jesu u skulah ter i ne mogu se notam naučiti. A evo redovnikov malo u koru ide, jer premda jih je hvala Bogu trajset živućih i dva fratra, sa sim tim nije jih u kapitulu zvan samo sedam, i to stari priko 65 godišć. Evo ti imena živućih redovnikov našega grada:

1. Presvitli i pripoštovani gospodin biskup kerški Bartol Bozanić p.a Frana;
2. Presvitli gospodin vićnik vladanja zadarskoga Ivan Vitezić p.a Ivana;
3. Prečastni gospodin kanonik dekan kerški Mikula Pavan p.a Mikuli;
4. Prečastni gospodin kanonik, poglavni nadziratelj (ispettore in capo) skulski sve deržave kerške Frančisk Volarić, sin Jerolimov, u Kerku;
5. Prečastni gospod. tajnik biskupije pop Frančisk Feretić Antonov u Kerku;
6. Prečastni g. k. plovan creski pop Matija Volarić p.a Ivana Filipić u Cresu;
7. Prečastni g. profesor i upravitelj skulskoga redovničkoga simenišća u Zadru;[81]
8. Prečastni g. upravitelj skul normalskih i katehist pop Mate Volarić Matijev u Kerku;
9. Prečastni g. kan. plovan dekan u ovomu gradu pop Petar Volarić Matijev;
10. Prečastni g. Mate Volarić Matijev;
11. Prečastni g. plovan Mikula Butković u Lubenicah na školju Creskom;
12. Prečastni g. plovan Frane Lukarić p.a Mikule u Predošćici na istom školju;
13. Prečastni g. plovan Mate Bože Fugošić u Štivani, li tamo;
14. Prečastni g. plovan Mate Gršković p.a Ivana kod Svete Barbare u Kostrenoj;
15. Prečastni g. plovan Anton Bože Sparožić p.a Matija na Križpolju kod Senja;
16. Prečastni g. k. nadpop Petar Feretić pensionan, stanujući kadi mu drago;
17. Častni g. Anton Mahulja Antonov, kapelan u Malom Lošinju;
18. Častni g. Petar Petris, tvoj brat, kateket u istomu M. Lošinju;
19. Častni g. Mate Volarić Jirolimov, kapelan u Novalji;
20. Častni g. Mate Harbić p.a Petra, kapelan u Martinšćici;
21. Častni g. pop Petar Volarić p.a Petra, redovnik od kapitula u Verbniku;
21. Častni gospodin pop Mate Volarić p.a Frana, redovnik prosti od kapitula u Verbniku;
22. Častni g. p. Frane Gabrijelić p.a Antona, isto;
23. Č. g. p. Mate Hodanić p.a Matija, pensionani kanonik od Bribira, ovdi;
24. Č. g. p. Ive Strčić p.a Jurja, redovnik prosti od ovoga kapitula u Verbniku;
25. Č. g. p. Ive Gršković Mikulov, isto;
26. Č. g. p. Anton Trinajstić p.a Ivana, isto;
27. Č. g. p. Ivan Harbić Osipov, redovnik prosti, meštar od skule ditejske muške;
28. Č. g. p. Ivan Oršić Ivanov, redovnik prosti, pomoćnik meštar, li tu;
29. Č. g. p. Miko Gršković Matijev, redovnik prosti, pomoćnik plovanov, li tu;
30. Č. g .p. Petar Bozanić, kapelan u Kerku, sin pokojnoga Frana.

Jedan fratar je P. Roman Anton Gršković p.a Ivana, opat na Glavotoku.
Drugi P. Ildefonso Volarić p.a Petra, rodjen u Risiki, opat u Kerku.

Po tomu vidi se, kolike stroške čini Verbnik za izučenje svoje dice! Ovi svi, izvadivši samih deset starih redovnikov, sveršiše sve nauke počamši od normalskih do sverhe simeničkih (seminarili) i svi na stroški vlastite. Toga nijedni drugi pribivaoci ovoga školja ne čine tako.

Verbenčanin kad vidi otac, da jedno njegovo dite dobro se uči, postavi svu svoju moć za izučiti ga. I to ne samo sada, nego može se reći, da od pokle je sazidan. I mnogi stariji s velikim stroškom pošiljahu sine u Bneci, a sad u

Veju, u Riku, u Pazin, u Senj, u Terst i u Goricu i u Zagreb. I zato Verbnik je imel redovnici, ki su delali meštriju od skula od morala u Veji. Tako je bil pop Matij Fugošić rečeni Bacut. I još drugih toliko meštar od gramatike latinske i glagoljske u Verbniku, kako je bil pop Fidrigo, Celović, Volarić i Feretić.

Nahadja se u jednoj zbirki stvarih spadajućih na pučko vladanje Kerka i školja kerčkoga upisanoj po naredbi generala providura od Dalmacije od gospodina Angela Josipa Nava, sudca kerškoga leta Gospodinova 1770., da u gradu Kerku nahodilo se je obitel pribivajućih broja 283; muških glav od 16 do 60 let 233, ženskih 250, divojak i divojčic 195, dice do 16 let i neoženjenih 151. Zanatiri 7, popi 32, fratar ..., koludric 17, divojčic u mostirih 8, mornari 7. Pušak 72, sabalj, ganžarov i spad 36. Toši od ulja 4. Konji za jahati 34, živin od brimena 227, volov orućih i upasenih i krav i drugih goved 265, živine male glav 258. Brodićev malih to jest gaet i manjih 3.

Na selih plovanije kerške svih skupa obiteli 239. Ljudi 222, mladić 87, žen ili divojak 123, popov 7, mornari 4. Pušak i trumbunov 46, samokresa (pistole) pari 9. Konji jizdanih 13, živin za brime 4, goveda 434, maloga živa 1755 glav. Toš za ulje 1. Malih plavi, t. j. gaete 3.

U Beški Novoj i Staroj podknežin Jarolim Calergi. Obitil pučkih broja 537. Zanatirov 7, mornari 16, popi 52, fratra 2. Starih muži od 60 let i više br. 86; mladih muških do 16 godišć 420, žen 504, mladosti ženskoga spola 390. Pušak 28, samokresov 12, mači, ganžari i sabalj 12. Konji jizdnih 8, živin za brime 64, volov 66, maloga živa glav 3747. Plavi malih (gaete) 20. Malini 8 za mlit žita.

U gradu Verbniku podknežin gospodin Andrija Bonmartini. Jedna obitel plemenita (ovo je od Petriš), obitel pučkih 241. Muških glav za oružje, t. j. od 16 do 60 godišć broja 180. Zanatira 3, mornari 15, popa 32, žakan 10. Staraca od 60 godišć i poviše 30, mladić i dice muške do 16 let i manje 65, žen 280, divojak 50. U sve duš 665. Pušak 30, samokresa pari 5. Konji jizdnih 12, živine za brime 50, voli od jarma pari 100. Trabakula 3, plavčice 3.

U kaštelu Dobrinju podknežin Ive Paval Calergi. Obitel 390. Muških glav od 16 do 60 let 560. Mornari 20, popov 16. Starac već od 60 let 60, mladić niže od 16 let 391, žen 460, divojak 460. U sve duš 1957. Pušak 20. palošov, sabalj i hanžarov 3. Konjev jizdnih 40, volov od paše 80, maloga živa 7000. Samokresa 2. Male plavčice 2, trabakul 1.

U Omišlju, Miholjicah i selih podložnih kaštelan Ivo Andrija knez Balbi. Obitil 252, ditce muške do 16 godišć 272, muških glav od 16 do 60 godišć 215, starac od 60 godišć i poviše 38, ženskih 280. Popov i žaknov 33, mornari 60. To je u sve 1106 duš. Samokresa parov 11, pušak 63, sabalja i paloš 17. Konji jizdnih 17, kobil i konji za brime 79, goved 501, bravi 1592. Trabakuli 5, peligi 2, bracere 2. Zanatiri 7. Kuć 275.

U Kaštelu Dubašnici i Poljicah sa podložnimi selima: muških glav od 16 do 60 godišć 332, dice i mladić niže od 16 godišć 292, starac od poviše 60 godišć 37. Zanatiri 7, mornari 39, žen 363, divojak 459, popov 34, fratar 19. U sve duš 1372. Obitel u sve 76, inostranskih 3. Kuće 342. Pušak 76, samokresa pari 14, paloša, sabalj i hanžarev 13. Konji 13, goved 646, malih živin 3047. Trabakula 3, plavčic i ladjav 21. Tošev za ulje 9.

Izvod od vsega otoka što je i što nije popisano: Obitil plemenitih 16, obitil uljudnih (civili) 14, obitil pučanskih 2043; dice muške do 16 godine 1673, muških glav od 16 do 60 god. 2334, starac od 60 god. 297, žen 2150, divojak 1959; pop 213, fratar i koludric 67; zanatiri 20, mornari 113. Svih duš za-

jedno 9571. Pušak i trombuni 319, samokresa pari 53, sabalj, hanžarov i paloš 117. Jezdnih konji 131, goved 2009, živin za brimena 121, maloga živa 19848. Tošev za ulje 13. Malini za žito 8. Trabakul 12, peligi 3, plavčic i ostalih ladjic 69.

Vidiš od slidećega popisa, koliko se je narod umnožil od 1770. do 1853.

Sadaj se nahodi u Kerku duš . .	1381
U Beški Novoj i Staroj i Dragi .	3702
U Verbniku, Garici i Risiki . . .	1799
U Dobrinju	2583
U Omišlju	1478
U Miholjicah	438
U Dubašnici	1482
Na Korniću	398
Na Verhu	324
Na Poljicah	616
Na Puntu	1141
U Svete Fuske	528

Onda u sve duš	9571
Sadaj	15570
Umnožilo se je duš u rok od 83 godišća	5999
U našem Verbniku se je uzmnožil broj duš	1134

Nahodimo, da su se uterli u Verbniku mnoge obiteli, jer se vidi iz starih pisam, da su nigda bili:

Ambrozovići, Arbunići, Agnušići;
Briski, Barbalići, Brembalići;
Celovići, Červarići, Ciplići, Celebići;
Danići, Dehanići, Depikulzvane;
Fiorentini, Furentini, Fabijanići;
Galjanići, Galusi, Gustinići;
Kabići;
Ivošići;
Jankovići; Jurići;
Kraljići, Kralji, Kumbatovići, Kontarini, Kermovići, Kaurloti, Kuzmačići;
Magašići, Mrakovčići;
Nenadići, Naturali;
Pančići, Plavičići, Protići, Purići, Privileji;
Saventići, Saražići, Stipančići;
Šimunići, Šmrikovci, Šmrikovčići, Širolići;
Trifuni;
Zaratini;
Žaškovići, Žarkovići;

A naselište se nova: Dujmovići i Čubranići i Jurić i Štefanić iz Baške, a iz Punta Harabaići i Mrakovčići (ovih je nestalo), Sabljić iz Dubašnice, Jurjević iz Omišlja, Braut od Kerka i Vašilić i Šintić; Petranić iz Dobrinja, Brozovići od Selac, Stipaničići od S. Jelene, Ivošići i Jankovići iz Kastva, Dušmani od Lobinja.

Ovi su svi došli za moje pameti u našu općinu i ustanili se u Verbniku. Dušmani dva brata Anton i Ivan, kovači: od Antona ostade porod, a od Ivana ne osta, premda bihu oba oženjeni. Ivošići Mate i Juraj brati, bačvari: Mate se oženi ovde za Ursulu, hćer Jakova Minića, od kojega su ovi naši Ivošići, a Jure se oženi u Kerku. Čubranić Ivan iz Nove Baške se oženi ovde za Matiju, hćer p.a sudca Jurja Volarića, dovicu p.a Šime Milovčića. I tako došal je za oženiti se simo jedan Mrakovčić iz Punta i tri brati Žici. I tako Sabljić iz Dubašnice, Braut od Veje i Vašilić; Brozovići i Stipančići dojdoše oženjeni kako zidari.

Kazal sam ti, da je jedan put bilo 25 braščin od pobožnosti svaka pod imenom onoga svetca, kojega osobitom pobožnostjom častjaše. Ali ove bijahu pak sadružene mnoge zajedno od presvitle bnetačke oblasti i to prije nego se ja spominam, ter za moje pameti obstojahu poglavito ove:

1. Braščina Svete Marije, s kojom bijaše sadružena Sveta Marija mala, Sveti Mikula, Sveti Ilija. Ova braščina nastojaše veliki oltar i crikvu plovansku. Bijaše 16 brat, koji svako godišće minjahu jednoga kaštalda i dva prokadura, koji upravljahu sa crikvenim dobrom gibljućim se i negibljućim se. Plaćahu sakristane i svakoletnje načimbe od crikve i od zvonov i zvonika. Imadiše svoj stan, to jest svoju kuću i mošunu i dermuni u Kričavnom i imijaše ondi osamdeset ovac i osam prazi, devet krav i jednoga baka, što sve zajedno fitivaše se od pet do pet godišć s patom, da se broj od glavnic vazda uzdaržaše. A imijaše ista Sveta Marija svoj kunfin, t. j. jedan veliki del komunade, koja počinjaše od Tohoraja pak priko Hlama na Susan dopiraše do meje bašćanske i do mora znamši van Vinca i Prireti. I zato one sve zemlje, koje se u onomu kunfinu obdelivahu, odgovarahu istoj braščini ozgor od desetine crikvene jedan dohodak letnji, kako jim bijaše naredjeno od braščine, koja njimi davaše oblast za učinit iste mesta u njihovu kunfinu. A davak letnji bijaše ali u pšenici, ali u vinu, a malo koji u pinezih. Imijaše ova bratovšćina i svoje pinezi na interesi.[82]

VERBNIK

Ovo naše mesto, kojemu mi početka ne znamo, jer nami toga povistnica nijedna ne kaže, a mora biti jako davnje, najmanje da naseljeno odkad i ostala mesta ovoga Vejskoga školja, ako ne i najparvo od svih ostalih.

Leži na burnu, to jest istočnu stran od istoga školja. Obzidano sa zidom okolo na okolo. Zvaše se nigda kaštel, a nigda grad. Zatvaraše se z dvojima vrati svaki večer, t. j. mala vrata o zahodu sunca, a vela vrata na uru noće, tako da nijedan nije mogal ni van ni v nutar po noći. Velika vrata gljedaju u jugo, a mala u termuntanu; oboja imijahu zatvore od dasak dubovih tverdih sa kračuni dvimi i sa četirimi podpori železnimi velike, a male s jednim kračunom; velike i male sa tverdim zaklopama, od kojih stražac zatvarajući nosaše ključe sudcu, t. j. poglavici pučkomu na uru noće. To se običavaše do 1800-toga godišća; a od one dobe, buduć 1798.[83] pao pod vladanje austrijansko, zapustio se je ta običaj i počeli su ljudi, koji imihu svoje kuće do zida gradskoga, činiti vratašca posobojna za svoju laginju. Do 1798. bio je pod zapovidom vnetačkom tja od 1489., a ovo godišće bi učinjen Statut po zmožnomu g. Antonu Vinciguerra za preuzvišenu gospodu vnetačku vladatelju Veje pod dnevom 6. lipnja.[84] Prije toga vrimena vladajući sa ovim Krškim t. j. Vejskim otokom zmožni knezi de Frankapani bi pisan Statut verbenski, učinjen dne 15. li m(iseca) lipnja 1388. od gospod(i)na Lovrenca i g. Pavla i g. podknežina Dokša, od strane g. kneza Stefana i kneza Ivana de Frankapana, u kojemu se šte Verbnik kaštel. A u mnogih molitvah, pismih i pismah štije se i imenuje se grad.[85]

Verbnik u pogljed broja duš mnogo se umnoža, jer godišća 1770., kad bi podknežin g. Andre Bonmartini, imijaše duš 665, a sad jih ima 1800. Ima u svojemu kunfinu, t. j. u svojoj okolici dva sela, koje imaju svako svoju cri-

kvu, u koje svaki blagdan ide jedan pop služiti s. misu t. jes(t) jedan na Garicu, a drugi u Risiku (tako se imenuju ove sela: Garica i Risika).

U okolici verbenskoj nalaze se mnoge brežuljke, koje mi zovemo gerčije ili velike gromačine. Jedne od ovih jesu u oblo nahitano kamenje i zovu se vele gromačine. Takove su: na Garici zove se Kozarinska gromačina Svetoga Petra; jedna je u Kolmanjicah, zove se Verh od Kolmanjic; jedna je u Verhih i zove se Svetoga Kerševana Verh; jedna na Krasini i mnoge drugdi. Vele ljudi, da su tu, dok je školj poganskoga zakona bio, činila se posvetilišća; a i prilično je, zašto i kamenje unutrnje je kako izgoreno, jer su to iskusili koji su se stavljali premitati je, da te tobože pinezi u njima najti zakopani. A druge brežuljke jesu produžene u daljinu za više milj i ove se sude da su služile za pregraju od okolicah, kako mi velimo mejaše od kunfini. I tih ima dosta, a sastoje od vele sitna, kako da rastučenoga kamenja. Ime jednih i drugih kaže, da su Garci na ovoj okolici pribivali; a to se i povida, i to kaže i nošnja od halj, budući bilo do skoro obučilo muško onako, kako je u Gerkah levantinskih, t. j. demije široke, kabani i kabanice. Ovi starinski kroj se zatira jur od 30 godišć.

Ima Verbnik u crikvi svojoj plovanskoj dva misala pisana rukom glagoličkimi slovi, sa lipimi slikami i prelipimi bojami; a bijaše još takovih knjigah, ali su pomankali za moje pameti barem tri, ja ne znam kud ni kad, zvan jedna, koju je prikazal g. plovan pop Mikula Pavan jednomu gospodinu od Tersta (al conte Brandij),[86] koji bijaše dao jedan kalež i patenu dvoju od srebra i jedno obučilo podpuno za svetačnu misu u trojicu, t. j. planitu, dvi štrihe, 3 štole i naručnike i rubac od kaleža i plašć (pluviale) i velo, to jest rubac za kalež i mahramu za pleća (humerale) sve od cvile.

Na mnogo mista ove okolice izkopani bili su grobovi ljudski, ali samo od običajne višine ljudi sadašnjih, kako u Ljupoljicah, u Svetih Mavrih i Karićih i još drugdi.[87]

Kaže se, da su dvakrat bili iskopani pinezi. Jedan put u Gradcu, a drugi put u Svetoga Mavra. Što je Gradac, vidit ćemo napervo; a drugi dva puta u mojega življenja vrimena, t. j. na Konobah u valometu nad morem i u Svetoga Petra Staroga na Kampeljih. Ja sam poznivao oba čovika od našega mesta, koji su u jednom jedan, a drugi u drugomu bili dilnici od toga dobra, a oba u družtvu sa Gercima. Po priliki bilo je istina, zašto su obodvojica puno imanja nakupili i odumrli. Ove tri puta su bili izvadjeni skrovito i potajno, a pervi put u Gradcu se govori, da se je veliko skrovišće Frankopanovo izvadilo očito s dopuščenjem oblasti i da je općina verbenska ob nje dilu, kojega je zadobila, sazidala sebi crikvu plovansku i zvonik, koji stoji kraj nje. A na istoj crikvi bile su jedne pragi od vrat, koje su bili na sridi zida od strane Evanjelja, na rožice i tegi iskljesana, koja, kako su stari ljudi kazivali, bila su uzeta od polače Frankopanove u Gradcu. Ova vrata su bila zatvorena godišća 1825., kad se je lice crikve prenačinjalo i oltari u istoj se premikali. Onda su bili kameni istih vrat izvadjeni, ali buduć nemarno izvadjene, bili su razbijeni na kusi; i one od poglavitih vrat crikvenih pak su se porabili u podgraju od place pred istom crikvom plovanskom, kako se i danas i na jednomu se istih štije »na .... aprilja 1583 bi početa zidat.[88] Vadi se iz starinskih pisam, da je barem na 3 puti prije toga bila zidana; jedan put se je zvala crikva svetoga Luki, kako se štije u doti oltara svete Ane. I onda bil je veliki oltar malo poviše od sadašnje kapele Sv. Ruzarija, jer ondi i ta oltar svete Ane do predrečenoga ponačinjanja crikve (1852) obstojaše, a on put je bil hićen i razbijen i na njegovo mesto malo više postavljen

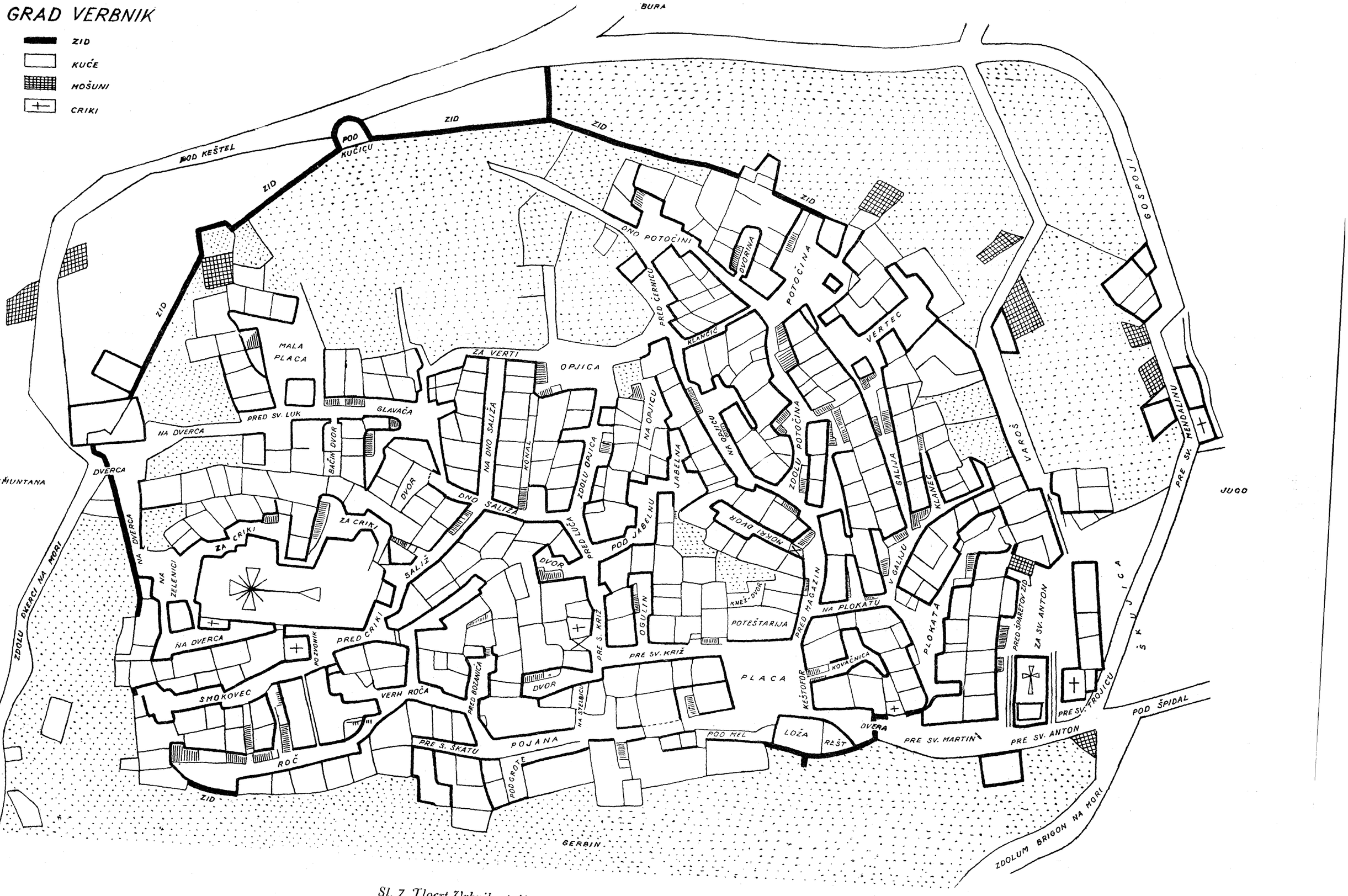

Sl. 7. Tlocrt Urbnika prije neko 50 godina (Po crtežu IVANA ŽICA)

oltar s. Križa. Bila je zatim ista crikva ponapravljena od knezov Frankapani, koji na misto Svetoga Luki učiniše kapelu Svetoga Ruzarija za veliki oltar. Po isti način bila je produljena i razširena treti put i bi učinjena kapela velika za veliki oltar, ki se i sad nahodi u dobru stališu; i šte se na podstavku one kolune od strani pištule pisano sa zlatom po glagoljici

ⱍ. ⱈ. ⰰ ⰱⰻ ⱂⱁⰸⰾⰰⱋⰵⱀ

to jest 1601. bi pozlaćen.[89] Ovakov upis i na jednom kamiku od kolune, koja uzdrži krov od čardaka (logia), koji čardak je med crikvom i zvonikom iste plovanske crikve, to jest

ⰱⰻ ⱄⰰⰸⰻⰴⰰⱀ ⰸⰲⱁⱀⰻⰽ ⱍ. ⱈ. ⰰ ⱂⱁ ⰿⰵⱎⱅⱃⰻ . . .

a to je isto: Bi sazidan zvonik 1601. po meštri . . . .[90]

Gljedajte nad vrati od one zgraje zidane, koja je danas deržana za štalu, a bila je na Ertu crikva svetoga Petra, jer je ondi zakljesano na jednoj pločici od kamena černovatoga širokoj malo već jednu nogu kako slidi

ⰲⰰ ⱍⰰⱄⱅ ⱄⰲⰵⱅⰻⱈ ⰰⱂⱆⱄⱅⱁⰾⰻ ⱄ. ⱂⰵⱅⱃⰰ
ⰻ ⱂⰰⰲⰾⰰ ⱍ. ⱅ. ⰻ. ⰷ

to jest: Va čast svetih apustoli svetoga Petra i Pavla 1327.[91]

Ja se ne spominjem, kada se je maša mašivala v njoj, a moral bim pametit, zač se spominjam, kada su bili obustavljeni nike crikve i nike oltari va veloj crikvi, da je on dan i onu noć jako garmelo i migalo i triskalo na takov način, da su se ljudi svi prepadali od straha; a strili su treskali po dvi i po tri na jedan trat ondi okolo grada. I u gradu su u trih kućah leteli šprihi i cipali gredi u dvih kućah. To je bilo na 21. junja, ma ne znam koga godišća, samo znam, da je bil dan svetoga Alviža.[92]

Ta crikvica je stala otvorena nikoliko let; i tako crikva svetoga Mihovila na Glavači va gradu, i svetoga Luki za crikvum svete Marije. Ove sve tri bili su prodani 1797. od vlade bnetačke i kupil je Jure Matanić onu svetoga Petra za sto i dvajset libar, to bi bilo f. 24; Matij Matanić je kupil za lib. 130 onu svetoga Mihovila, a Jirolim Volarić onu sv. Luki ...

Kazal sem vam, kako su bili Verbenčani jako pobožni za zidat crikve i dotivati je i zastavljali su svete brašćini, kih je bilo za tako reć previše (25); a više od 20 crikav, a po 20, 30, i nigda po četrdeset redovnici mašećih i 10 petnajst žakan. Za moje pameti jih je bilo 27 mašnici prez fratar i 10 žakan.

Imil je Verbnik laginju za činit popi, zač je imel dobrih učitelji za upravljat dicu udilje od ditinstva.

Bil je učitelj vridni od gramatike latinske pop Matij Fugošić rečeni Bacut. On je delal školu i u Veji, kad je bil mlad.

Li pop Matij Štefanić, rečen Fidrigo.
Li pop Frane Volarić p.a Frana.
Li pop Ivan Feretić p.a Ivana.
Li pop Anton Celović p.a Ivana.

Ovi svi su delali školu latinsku po 4 dni na šetemanu, a školu hrvasku 2 dana, to jest u sredu i u sobotu.

U hervatskoj su učili štat i pisat po glagolici i tumačit glagolicu na domaći jezik, teologiju manju to jest od svetih sakramenti (ali prije toga Nauk kršćanski) pak velu Teologiju, moral Kačićev.[93]

I tako vridno su izučivali svoje učenike, da su vazda bili pohvaljeni u očitih iskusih, koje su se svako godišće činili na biskupiji u Veji.

Ne samo to, nego biskup ni hotil dat nijednomu redovniku oblast za poslušat spovidi, ako ni donašal svedočanstvo pismeno, da je bil iskušen u Verbniku i da je vriden za ispovidnika.[94]

U Verbnik su dohajali u školu dica baščanska od Punta, od Dobrinja i od Poljic, i od Novoga i od Kranjije i od Ravne Gori i od Bakra i od mnogih stran.

A biskup hotil je u svakom iskusu letnomu,[95] kojega je deržal u Veji za žakne, koji hotijahu bit redjeni i za redovnike, svaki put otil je, da bude iskusitelj jeden pop verbenski.[96]

Biližim, da Verbnik imil je u svaku doba ljudi mnogo mudrih. Od Verbnika bil je proto od zidanja zidi i nikih turnov ovoga grada Kerka po(d) vladanjem kneza Mikuli Frankopana, kako se šte u diplomah Abramići, ki sadaj se u Verbniku pišu Mihovilići, budući tako počeli pisat dicu Mihovila Abramića.

Verbnik je imil dobrih meštar od skul, kako sam kazal; dobrih pripovidavac riči Božje, jer verbenski redovnici bijahu gustokrat zazivani za predikat u Riku, u Bakar, na Fužinu, na Grobnik, u Ogulin, u Otočec, u Brinje i na mnoge mesta kako je bil pop Ivan Bozanić p.t Frana, ki je najposli kanonik u Bakru; pop Ivan Feretić, koji je pak i mnoge knjige učinil, ali je ni stavil na štampu; pop Mate Hodanić, koji je za njegovu iskazanu vridnost bil počašćen od biskupa senjskoga s kanoničijom od Bribira i bil je pensionan.

Od Verbnika je i on redovnik pop Pere Volarić sadaj živući, koji, premda ni bil u nijednom nauku, ako ne što se je pristojalo na popa, i to samo do dobi od 23 godišća, jer je bil udilje rejen i počel mašit (mi se čini 1793.), sa sim tim on je bil vridni krojač i šilec za halje muške i redovničke; on je bil urničar (relogista) vridan ne samo za očistit urnik od žepa, nego i za napravit mankance od urnic od zida i od zvonika; on je koval nove šuste, nove kola i sve ča je bilo potribno; on je znal zvariti i sastaviti (saldare) železarije i srebernine i zlato svakoverstno izlijati i prelivati i razabrati mid od mida i očistiti zlato od svakoga mida; i tako on je izlival prilike (medaglie), križići i božki tako lipo, da su se svi zlatari u Riki i u Cresu čudili njegovomu delu, jer je toga načinjal i za prodaju. Ovo je on broja 21-ga u popisu redovnikov. Ov je i jagar, pravi meštar od puš, spoler (schiopiter, tešljar (marangone), dodar i postolar i svih ovih meštrijah meštar prez prigovora.

Od Verbnika je on pop Pere Feretić, ki sada stanuje u Terstu kako pensionan kanonik od Barbane, koji je podbunil puk od njegove plovanije, da istiraju Franceze, zač da su blizu cesarovci; a to je bilo u Barbani u Istriji, kadi on bijaše plovan kanonik, nadpop. I ljudi su ga slušali, protiraše franceske soldate! A na isti način učini i plovan Lucić u svojoj plovaniji. Dobro je to izišlo, ali se je na zlo okrenulo, jer cesarski prešidium od vojske moral se je natrag povući. I borme francezka vojska posvoji od nova svu Istriju. I tako jeneral franceski je bil doznal, da ova dva redovnika Lucić i Feretić bijahu on pervi put ljude podbunili suprot franceskoj vojskoj. Tako bome posla udilje za ufatiti ova dva izdajnika svakomu po dva vojnika i jednoga oficira.

Feretić dakle pozna, da mu ide »za glavu«, a bil je osudjen za bit muškетan. Ali šegava je to glava! Nije se dal, da se tomu zlu on nadije.[97] Nego kad mu je oficir navistil, da ga jeneral zove pred njega, izkazal se Feretić vesel i jako zadovoljan i počne hvaliti jenerala, da je dobre uspomene, da ga to k sebi zove za uspomenu od pervoga prijatelstva (a srićom znaše mu dobro i ime). I budući pred večer, naredi svojoj službenici, da udilje spravi večeru i da neka pofata dvanajst piplićev, zač sutra, veli, oćemo je sobom odnit i prikazat gospodinu jeneralu. I uloži u jedan koš pipliće, a drugi koš napuni butilj. Borme oficir se skoro da poveri. A počne se južinat i večera se ugotovljuje. »Mala (viče službenici Feretić), daj tim ljudem pošteno južinat!«, a ona sluša. Dojde večera. Večera se, jide se i pije se i butilje se okušuju i opraznjuju. Oficir daje urdin soldatom, da ne puste nijednomu ulazit ni izlazit; i zato soldati na sridi dvorišća naložiše oganj, jidu i piju i ganaju se. Meju to počela je oficiru glava biti težka i oči maljahni biti.

A Feretić sam sobom pomisli, da će dospit njegova srića. I mudar budući i uljudan, ponudi mu postelj: »Kako njim bu ugodno, Eccelenca, evo njim kamara i postilja, ma još valja da pijemo.« »Ne tako«, odgovara jeneral, »nego ja moram u njihovoj kamari noćas biti, gospodine plovane; dakle kad vam bude drago, hote vi opočinuti slobodno.« »Pijmo«, veli plovan Feretić, »sada za laku noć!« Piše i idoše zajedno u spalnicu, kadi bijaše jedna postilja, jedan klječalnik i jedan mali stolac i dvi katridi i jedna mala spremnica (škancija) od knjig. Veli dakle plovan: »Neka mi dopuste, Čelenca, da se malo pomolim.« A jeneral uze jednu knjigu pak sede za stol za prije za ne zaspati.

Ali triba znati, da plovan više puta on večer šaljaše svoju službenicu na posli van iz kuće i priko dvorišća, a to sve više u oni večer, zaradi da more njemu izajti namišljeno bižanje. I rihtik udalo mu se je; jer bivši činil opajati soldate, ki stražahu u dvorišću, kot sam kazal, pri jednim velikim ognjem borme naučiše se, da divica gusto puti ijdaše van i dohodjaše; tako samo pitajući nju, ki bi, ona odgovaraše »ja sam« i prosto hodjaše. Al i oganj ne nastojahu tako dobro, da sviti, van samo da je.

Vidivši dakle Feretić, da je jeneral zadrimal, polagano ide van iz one kamare uze kiklju žensku i suknjicu i rubac na se pak priko dvorišća izlazeći, ženskim glasom oglasivši se pobignu i biži k moru, kadi najbliže biše. A srićom sasta se na putu s Lučićem, kanonikom od Pula, koji takajše bižaše.

Ubrodiše se dakle i u Verbnik dojdoše, a mi onput još nismo bili posvojeni od Francezi, premda sve do Rike i Bakra i do Novoga bihu jur posvojili. U Verbniku dospiše jedno jutro i udilje najdoše jednu gajetinu na 4 vesla za ijti priko mora na gorinji kraj.[98] Prijatel budući Feretić s mojim pokojnim otcem, bihu pomoženi obadva dobivši udilje tu priliku; ne samo nego još i pismenu priporuku na oberlajtnanta cesarskoga od Povil, koji njih primi i pratnju njim dade do Karlovca; i ojdoše od onuda u Zagreb. U Zagrebu učiniše izkaz svoje nesriće i prikazaše cesaru svoje stanje. Premilostivi cesar Frane I. nadari njih sa 300 f(iori)ni svakoga i obeća, da će u napervo providit za njihov stališ. Oni, kad primiše te novce, odmah se uputiše u Beč za zahvaliti cesaru. A cesar dade Luciću kanonikat u Zagrebu, a Feretiću pensiju od 500 f(iori)ni do drugoga boljega providjenja.

Feretić zatim stanovao je u Riki, pak u Padovi, pak u Terstu, pak u Buja(h). Oženil je dvi netjakinje Justice, svaku za jednoga konta, i tamo je umerl.

KAPITUL U VERBNIKU

U svako vrime, još prije nego vladahu knezi Frangipani s ovim Krškim školjem bil je kapitul redovnički. To svedoče sve starinske pisma. Ov kapitul, ki je vazda bil pod biskupijum krškum, imil je privilegij u procesijah za imit najpervo mesto od svih drugih kapituli od svega školja, to jest u procesijah na Lovrečevu i na Veli četertek.

Ov kapitul verbenski prijimal je desetinu od svake intradi i od vina od svih mest, ke su bili na našem kunfini, premda su bili gospodari od mest ljudi od drugih komun; ne samo od intrad i sočiva i od vina, nego i od janjac od svih onih stanih, ke su bili na našem kunfini, i to akoprem su se ovce pasli na tujem kunfinu.

Ova desetina se je spravljala u desetinec, to jest u onu kuću, ka je pokraj vele crikve priko puta po kom se gre na Dverca. A ima vrata od konobe u ložu, a na pod se gre po kamenoj skali, ka je u istoj loži. U ovu kuću bila je dužnost svekoga kmeta donest desetinu. A prijimal ju je jedan redovnik najmlaji od kapitula i pisal je sve po tenko, koji je ča donašal. Na sverhi letine perve, t. j. kada je bila svršena verhadba, a najdelje o Miholji (29. 9.) se je dilila intrada vela, t. j. šenica, ozimec i sočivo.

Dilila se je intrada na pol; jedna polovica je hodela biskupu i kanonikom od Veje, a drugo pol su dilili mej sobum redovnici od kapitula. Ali prvo je uzimal dižmar stari, to jest star šenice i star ozimca, a te stari su bili stari rimske to jest svaki od četiri quarte (od osam minic svaki). Ostalo se je dililo po glavah, svakomu redovniku po jedan del, a plovanu dva dela, t. j. jeden kako popu od kapitula, a drugi del kako plovanu. I šekrestanom je hodel jeden del poviše.

Tako se je diljivala i mala intrada na svoju dobu, ma ni imel dižmar stara. Li tako se je dililo vino, od koga dižmaru je hodel jeden spud od osem sić. I njegovi su bili podcidki, to jest: ono če je teklo čisto vino z bečve prez nagibat, to se je dililo ko i intrada, a ono ča je ostajalo va bačvah, to je bilo dižmarovo. Ma to samo od pervoga diljenja, jerbo ako su se napunjavale sve bačve prija nego se je sabiralo sve vino, ko su ljudi imili dat i nosit u desetinsku konobu, onda se je razdiljivalo za pervi put, a potle se je dililo drugi put ono, če je potla dohajalo, ma ov zadnji put ni hodel dižmaru ni spud ni pocidki.

Ja sem zapamtil, da jedno leto se je dilila desetina na 29 deli. Tako je bilo va kapituli 27 popi.

Od one polovice popovske se je ostavljalo jedna bačvica za posvetilišća svetih maš, a svega skupa jeden spud za razdilit ubozim na Vazam.

Ova loža se zove popovska, jer je druga na placi pučka. Ova popovska je ona dvornica postavna sprid malih vrat velike crikve. Ova je nadkrivena s kupami, poškrilana s tverdimi škrilami kamenimi, odiljena od općenoga puta, ki vodi mej crikvom i mej zvonik na Mala vrata. Od ovoga puta ju odiluju dva komada zidića, med kojim je ulazak iste lože: od desne strani je desetinec i jedna općena provaža (secreto luogo ossia la comoda), u ku se ulazi po jednih malih vratih, ke su na dno stelbi od desetinca. Ta provaža je dobro utverdjena, da ne daje vonja va ložu. Od live strane je zvonik velike vrikve i skala t. j. stelba kamenita, po kojoj se gre u zvonik od zvana. Ali ima zvonik sada i nutarnja vrata od malo učinjena, jer parvo u staro vrime je ono dno od zvonika služilo za peržun, jer je bilo dumboko i tverdo mesto. Ozgora bila je volta, po koj se je ispušćalo peržunera nutar po stel-

bici drivenoj, koja se je pak uzimala tja. A ni imilo to mesto nego samo jedno usko okno visoko jedan lakat, a široko pet perst, okrenjeno na zapad.

Ložu je zatvaral od strane zapadne jedan zidić visok za četiri nogi. Pod ov zičić gre put va ulicu od Smokovca. Loža ima okolo iznutra zidiće kamene, na kojih se more lipo sidit. Vindar od one strani, kadi su sad vrat od zvonika ni bilo zidića, jer ondi bila je načimba drivena za prostrit jednu postilju.

Na tu načimbu, koja je bila viša od tloha dvi nogi, je dižmar prostiral svoju postilju; zač bil je običaj, da dižmar u onoj loži stanuje va dne i va noći, počinjući od Jurjevi (23. 4.) sve leto do Miholje (29. 9.). Ta običaj je bil u staro vrime i tesno bi odsluživan, zač običavaše se zvonit na oblak. A bijahu zvonjari, ki su bili najdeni za to zvonjenje i bijahu plaćeni od općini sa 30 libar, to je sad šest fiorini. Ovi dva zvonjara i treti dižmar bijahu straža noćna za pazit, ako se diže kakov oblak, od koga se je moglo bojat, da će hitat krupi. Dižmar dakle, ako je i ležal, moral se je stat, ako su zvonjari po dva puta zvonili i prestali, jer ako oblak napridovaše približati se, tako na treto zvonjenje dižmar u koti i štoli moljaše i križaše oblak i kropljaše s blagoslovljenum vodum, ka vazda bijaše gotova u jednom seguliću s kropilnicum u onom ormariću. A bilo je pek križić od blagoslovljene masline nabadanih po onom zidu, ki je nad put. Ako su zvonjari vidili, da oblak raste i da priti, tako su zazvonjavali va mali zvon, zač perve 3 puta su zvonili va dva zvona, to jest najpervo u sridnji zvon zvonjahu Zdravu Mariju, kako se zvoni sveko jutro, o podne i večer, pak onda su zvonili u ov i u mertvački zvon. I ta mali zvon je bil pozov onomu redovniku, ki je bil zadnji mašnik od one setemane. Onda je prihajal i on molit i blagoslivljat. Ako su pak zvonjari i popi videli, da se ta hudi oblak jako približa, onda su davali bilig zvoneći u veli zvon Zdravu Mariju. I ljudi mnogi su dohajali u crikvu, kadi su se molili letenije i molitve pobožne; i u velikoj potribi se je prikazival na oltar presveti sakrament.

Za moje mlade dni se je to sve potanko izveršivalo. I ljudi nisu verovali va čareni, va višće ni va kudlaki, dapače su se špotali nikim našega otoka ljudem, ki su verovali te stvare. Vindar su tverdo verovali u Božju pomoć i ufali se u molitve.

Nakon nikoliko vrimena biskup Sintić, može bit za skratit krive sumnje nikih pučan, zabranil je popu dižmaru, da nima ondi biti po sve leto, i zabranil je zvoniti na oblak i mnoge blagoslovi.

Bijaše običaj, da dižmar na Jurjevu raznaša po svojem kunfinu Evanjelje. Hodjaše dakle on i s jednim malim, ki mu odgovaraše, po svih glavicah i po svih verhih i po svih velih gromačinah po svem kunfinu i vazdi izgovaraše jedno Evanjelje i upisano na harti sakrivaše ondi u misto prilično zajedno s parom maslini blagoslovljene. To su Verbenčani nazivali, da dižmar zagrajiva svoj kunfin.

Malo više sem rekel, da verbenski kapitul bil je zastavljen i postavljen od prestarih vikov, jer se je imenoval tako još od Frankipani. Ali ne znamo od kada je počel, vindar znamo, da se u kapitul nije ulazilo prosto, jer je kapitul imil njegove zakone, ke je moral svaki overšit, ako je otil bit udo od kapitula. Zato, poklam je žakan bil dokazal biskupu svoju želju za biti redjen, pridal svidočbu od vridno podnešenoga izkusa i da imijaše svoj patermonij to jest dotu, bijaše redjen na apustol (sudiaconato), imijaše od biskupa oblast za poslovati delo svoga reda, ali sa sim tim kapitul ga ni otil spoznati doklam nije daval pašć svim popom od kapitula. A ta pašć bijaše jedan obilati obed, na kom poverh jizbine od žlice i piruna morali su biti kusi od mesa

čisto kuhanoga; na svake 4 glave po jedan kuset od 4 librice mesa volovjega i jedna kokoš i jedna pogača i pečenja. Prije nego je žakan daval ta pašć, kapitul mu ni dopušćal aparati se k maši za štit apustol. I tako za evanjelje i tako za mašu. Doklam ni daval sve tri pašće, nisu mu davali niti mesta u njihovu koru, nego je klječival i sidjival va vrime od oficija i od vele maše i vičernje od zvana kora. I ni imil dela od nijednoga dohodka kapitulskoga.

Dota ili patermonij je bil jedan dar od valjadi tri sto libar najmanje, od koga je moral dokazat da mu je bil darovan u imanju stabilu ali od njegovih starijih ali od koga mu drago drugoga s pismom po nodariji ili po kancileru biskupovu. Ovo pismo je moralo bit kljicano to jest očitovano u crikvi tri nedilje od plovana črez velu mašu štuć ono pismo sve besedu po besedu i s opomenutjem na sverhi, da ako ki ima ča prot ovomu blagu ili prot žaknu, da se oglasi na biskupiju.

Nakon svega toga, a niš prija, bijaše žakan redjen na misu, ter poklen mogaše mašit, ali ne bijaše u kapitulu, dokle ne davaše sve tri pašće kapitulu. Kada jur pripravan bijaše mladi pop za učinit zadnji pašć, onda dohajaše po vičernji na nedilju va sakrestiju i uljudno pozivaše kapitul na običajni pašć za slideću nedilju. A kapitul mu naredjivaše, da se ugotovi za on dan aldovat svetu misu pivajući i da ote ga primit u kapitul. Ovo običajno je bivala mlada maša, to jest najparva, ku je služil mladi redovnik, koga poviše od drugih dvih redovnici, koji bihu obučeni u štrihah (tonicele) prigljedaše i plovan u fravijalu (nel piviale). Sva maša počemši od pristupa pak do kraja bijaše pivana na veliku notu. A po veloj mladoj maši vas kapitul se je dizal družeći mladoga popa do u njegovu kuću, kadi je čekal obed iliti pašć, kako sam kazal.

Skoro da sveka kuća mladoga redovnika zazivaše za dan mlade maše na pir svoju rodbinu; i tako kadgod je bilo po 260 i po 300 pirovljan (convitati). Ter onda počinjahu su štovat tri ali 4 dni pervo: hojahu sić i peljat derva, ženske mlit šenicu, peć kruh i pogače, nosit vodu, delat šurlice (macaroni fusi) i ostalo.

Na večeri one nedilje pozivahu se sopci, ki po vičeri hodjahu sost mentinjade svim divojkam od pira pred nje kuću. Jutro dan na uru pristojnu dohadjaše kapitul do kuće mladoga popa za dignuti ga i popeljati ga med sobum u crikvu.

Tada otec i mat izlazeći iz kuće za sinom, ki tu nakljeće pred kapitulom i pred pirovljani i pred ostalim pukom pitaše prošćenje i blagoslov od svojih starijih, koji davahu blagoslov i priporuku svomu sinu, da moli Boga za njih i za njihovih pokojnih.

Nakon toga dizahu se u procesiju s mladim popom, a za njimi sopci sopući i roditelji mladoga popa, pak kumpari i druga rodbina, i tako se ulazaše u crikvu. Počinjaše se pivat pristup, koga su sopci sopivali na istu notu na velomu pergulu u njihove velike sopeli, združeni sa dvimi redovnici; i tako bijaše složno sopenje i pivanje, kako da je organ zvonil. Tako bi sopeno i pivano Gospodi pomiluj, pak Slava va višnjih Bogu, pak Vera i Svet.

Pri prinosu (offertoria) mladi pop u frauvijalu davaše lobizat muštrancu, to jest relikviju svetoga Tomasa od Aquina (njegov perst od desne ruke kazavac). Na to lobizanje bijahu pušćeni najprije otec i mat mladoga popa, pak njegova rodbina, a za njimi ostali puk, muški na pričeli od kapeli, a ženske na dno koric muških, t. j. nasrid crikve.

Za tim kumpar mladoga popa noseći u pravoj ruki jednu kitu lusmarina nakićenu s cendalinami i s kurdelami, koje kite deržalo, bilo je nataknuto skroz jedne lipe jabuke, koja bijaše okolo naokolo natakana s cekini zlatimi.

Na istoj ruki nadiven ispod lahta imijaše jedan cvilni rubec vezanimi četirimi nugli (kantuni). I tako hodjaše po svoj crikvi pitajuć limozinu (»Pomozite mladoga redovnika, oće za vas Boga molit«) i prijimaše u desnu ruku limozinu i hitaše ju rubac. Po isti način hodjašu malo zada kumpara jedna sestra ili pak jedna nevesta, to jest žena jednoga brata mladoga popa; da li ona nosaše u ruki jedan duplir, koji bijaše naboden kroz dvi tri jabuki, ke su bili natakani sa zlatimi i srebernimi monidami i narišeni s cendalinami i kordelicami. I tako kum tako i ova prosaše limozinu po svoj crikvi.

Na sverhi maše kumpar i divičica prikazivahu mladomu popu u ruke oba rubca s limozinum i rozmarin i duplir. Govoreći: »Primite ovu limozinu, koju vam prikazuju gospodin plovan i svi redovnici, i gospodin sudec se svim pukom; i priporučujem sebe i svoje pokojne vašim molitvam.« A on odgovaraše: »Svim živućim Bog daj zdravi, a mertvih Bog pomiluj.«

Noseći tako u svakoj ruki (mladi pop) rozmarin i dupler izlazaše iz crikve. Ali na vratih crikvenih bijaše dočekan od pirovljan i od puka, i ondi dva od kumpari uhitjivahu ga sveki ze svoje strani i dizahu ga od tloha po tri puti govoreći: »Bog živil mladoga popa!« A na to vas puk odgovaraše glasno: Eviva, eviva, eviva.

Tada sopci počinjahu sost i pred mladim popom hodjahu do njegove kuće, u koju ulazaše on i plovan i kapitul i pirovljani.

Za moje pometi morali su biti najmanje četiri takove piri, to jest popa Frana Volarića Franićeva, i popa Ivana Feretića, i popa Mata Bolonića p-a Mata, i popa Petra Volarića p-a Petra. Ali ja se ne spominam, ako ne od ovih dvih zada rečenih, zač sam bil i ja na tih pirih. A bilo je na svakom već od tristo pirovljan.

Pir je bil za svih ručnja i obed i vičera. A oni ki su pomagali pripravljat i sopci, oni su pirovali za celih osam dan, t. j. tri dni sprida nedilje i tri dni za nediljum.

Na večeri pira, t. j. u sobotu su sopci hodeli po svih ulicah sopuć mentinjadi i s vridnimi pivalci, ki su peli pisme pristojne. I tako pred obedom i po obedu, i sprida vičere i po vičeri. A mladost obojega spola pivaše črez ves obed i črez vičeru, dali samo pisme prikladne k poštenomu veselju, tako da i črez obed i črez vičeru ni bilo mučanja.

Po obedu je hodelo kolo pri sopelah na placu, kadi pak se je tancivalo sve do noći; on komu je bilo drago tancat.

Kolo se je delalo na svakom piru. Kolo su delali svaki pirovljani, ali svako kolo bilo je razlučno jedno od drugoga. Tako kolo od mlade maše peljal je mladi pop deržeći za ruku svoju mater, ova deržaše svoga muža, t. j. otca mladoga popa, pak otac jednoga vridnijega od rodbini, a ov jednu ženska, a ova jednoga muškoga, i tako sve do kraja. Hodelo je kolo pomalo korak po korak za sopci pivajuć dva po dva. I tako obhajahu jedan put placu. Onda sopci dizahu se na mesto njim pripravno i obraćahu sopenje na način tanca. A kolo onput počinjalo je potancivat; potancujuć složno obahajaše svu placu, pak došavši sprida sopac pervi kraj od kola, to jest mladi pop, prominjivaše ruku i uhitivaše voditi kolo na drugu stran; ma pod ruku njegovu i njegove matere prolazahu svi deržeći se onako, kako su bili ufaćeni, i tako obhajahu placu okrenjeni van s obrazom, a ne na sredu od place, kako su prvo hodili. Pak došavši pervi kraj kola sprida sopac, ondi dizahu gori ruke oni, ki kolo peljahu, i pod njihove ruke prolazahu svi, ki bijahu u koli, a kad prolazahu svi, onda bijaše kolo sveršeno. I razpušćeni jedan od drugoga odstupljahu. Mladi pop zaverzivaše tanec pak odstupljaše i on i njegovi roditelji i ako je bil ki drugi pop u kolu i stariji od pirovljan; a mlaji ostajahu

Kolo

za tancat, i sopci sopihu do noće, pak uvečer sopuć dopeljivahu pivajućih tancari u kuću, kadi jih je čekala vičera.

Kolo nevestičino zove se ono, koje čine pirovljani, koji su na piru. Ovo je peljano od kumpara, ki vodi za ruku nevesticu, t. j. onu, ka se je tada oženila. Ona vodi muža, a muž svatvicu i tako do kraja. Svatvica se zove svast ili ka druga najbližnja.

Kada je pir veli nevestičin, onda svatvica nosi na ramenu jednu veliku krunu od fratarske sparogve učinjenu, ka njoj doseže od ramena do tloha. Gre u crikvu udilj za zaručnici, ki sprida gredu s kumparom. Ali prija nego se digne s kuće svoje nevestica, dojdu pirovljani s mladim, ki se ima oženit pri sopilah, u dvor mlade, koja je bila jur od davna isprošena i perstenovana se sopci i s bandirum. Na kom rukovanju njoj je običaj dati jednu opravu, t. j. stomanju, tesnek ali suknju, suknjicu od pana ali od škarlata, rub ali tumban, hovelje od stama i postoli bele napingane, jedne rućine od zlata i vericu li zlatnu.

Došavši mladi s pirovljani, najdu na dvoru jednoga strašca (smišnoga) obučena kako tako, ki deržeći u ruki pri ramenu kako pušku lopatu, ka služila je jur više puti za stavljat u peć kruh; a prepasan s jednim debelim ženskim rubom, i za pasom s jednom velom kuharskom žlicum, načinjenimi berki s černilom od peće.

Ovi stražac brani, da ne će pustit napervo pirovljane; i tako počnu se prigovarat, a na to dotrči jedan iz kuće (vridan za prigovarati) i pita tobože, kako da jih ne poznaje: »Što bite radi? Ki ste? Odkud ste« »Mi smo – odgovaraju oni – poznanici s gospodarom ove kuće, i ovdi je jedna peršona naša, po koju smo došli za s nama ju odpeljati!« A on: »Nije ovdi nijedne peršone tuje zvan sami domaći, i zato odlazite slobodno; vindar ako vam je triba kruha ali pit, dati vam oćemo, a drugo niš.« Ovi zvana vele: »Mi oćemo odpeljat našu peršonu, po koju smo prišli!« »Nu počkajte malo, da kažem gospodaru.« Onput ijde u kuću i izvede na dvor jednu divojku tuju, a ne od svoje obiteli i veli: »Ovo je jedna, ka je odmala k nam došla; je li morda ova ta vaša peršona?« »Nije, vindar ju poznajemo, dajte nam ju; ali mi oćemu onu našu, koju imamo zaverenu!« On izvodi drugu na isti način, pak tretu, četertu i sve divičice, ke su na pir zazvani u onu kuću, a oni zvana stvoje tverdo i pitaju onu verenicu peršonu. Nakon svega toga veli: »Ovamo imamo još jednu, ali ne ima postoli za putovat.« Onda stupi napervo stara svatvica do vrat od kuće, a i nevestica stupi na vrata pak se poljube, i stara svatvica njoj stavi postole nove na nogu, a nevestica njoj podaje poprenjak, to jest kolač mišan s medom i popren, a ozvana žafranan.

Tada stari svat izlazi iz kuće i daje svakomu muškomu po jedan poprenjak, a drugi dva ponude pit svim. Jedan nosi vina u žari s rubcem belim priko ramena pak naliva bukalete (verče fine), a drugi s belim rubcem na ramenu prijimlje bukaletu i natače žmulj i podaje svim, ki su u dvoru, pit.

Pak se dižu pri sopilah za banderum u crikvu dva po dva kako u procesiji.

U crikvi čeka plovan i čini izreći prid oltarom kuntrat od matermonija. I uzme šakrestan persten iz ruk kumparovih na jednu patinu srebernu, koga plovan blagoslovivši daje ga u ruku mladomu, a mladi ga stavi mladoj svojoj zaručnici i postavlja njoj ga na perst, ki je kraj maloga persta od live nje ruki. Pak iznova blagoslov daje plovan i govori mašu. Na »Otče naš« od maše okrenjen ka zaručnikom izreče blagoslov, pak doverši mašu.

Po maše se ide redom iz crikve i pri sopelah i za banderum se ide u kuću mladoga. Ondi čeka na vratih otac i mat mladoga i poljube svoju mladu nevestu i čine ju sest za stol na njoj pripravno mesto.

Sopci sopu, a pivalci poju mentinjadu, a kuhari šalju na stol jizbinu.

Pri obedu mladost piva; a po obedu sopci sopu mantinjadu, pak se ide s kolom pri sopilah i s bandirum na placu, kadi se tanca sve do noće. Ondi s drugim kolom dojdu i pirovljani iz kuće nevestičine i tancaju svi zajedno do večere, pak se dignu oba kola i idu pri sopelah svaki u svoju kuću, kadi jih čeka vičera.

Po vičeri dojde kolo iz kuće nevestičine u kuću mladoga pak pitaju i mole i prose (tobože), da njim se da nevestica za pojt spavat u svoju kuću; čine preteže svake versti i protesti, da ju čeka otec i mat i tobože ju ufate za ruke, da ju otmu, pak najposli sidu i piju vičući: Eviva, eviva.

Rekoh, da svaki pir ima kolo. Čine pir i ribari, kada sprave derva za svitit na ribe. Njim gospodari od trate dadu jednu poljubicu, to jest jeden obed, pak on dan i prije obeda i po obedu igraju na bale ili na gunjce pak od onoga, ča naigraju, čine vičeru i kolo i tanec i najzada kolo po svem gradu ali pri sopelah ali pri mišnicah.

Igra od gunjac, drugačije reče se gunjčanje. »Homo se gunjčati« skoro da se je pozabilo. A bila je igra hvaliteljna, jer se je za gunčat iziskivala hitrost u rukah i u oku.

Gunjce su komadiće od derva, najbolje jesenovi, dugački jeden mali pedenj, pristojno debeli, malo deblje palca, odsičeni, glatki, s kožum na sebi, na gunju jedan i drugi kraj; ma gunja ima bit jedna odzgora, a druga ozdola, a od jedne gunje do druge ima bit jedno malo protesan, zaradi da, kada pade na tla, bude jedna gunja uvik povaljana na tlohu, a druga dignjena od tloha, za da se more po njoj udrit s palicum; i kad se udri, da gunjec digne se u zrak dobro visoko, tako da onako letećega može on, ki gunjča, to jest on isti, ki ga je udril na tlohu po gunji i činil ga je u zrak skočit, more tolikajše ga udarit u zraku s palicum istum dobro i jako što već može, jer što dalje pade, to ima više konji ili punat; zač od onuda, kadi pade, broje se koraki do ciljana i svake dva koraka čine jeden punet iliti jednoga konja.

Kad se oće začet jedna partija, oni, ki ju ote igrat, se razdile na dva dela, a to razdiljenje čine dva, ki su najizverstniji igrači te igre. Drugi stoje na kupi svi, koji žele igrat. A mora se svakoga prijet u igru i ne more se nijednoga pustit vani od igre, zvan samo ako je broj nepar, onda jedan ki najzada pride, ostane zvan igri. Ako bi se dvim branilo stati u igri, oni bi mogli sist na ciljan i zapričit igru, a to kad ova igra se oće igrat na Škuljici, to jest na onoj placi, ka je pod Šparlov zid, ka se zove drugačije Vele Cilja. A mislim, da ta rič je pokvarena i da je to mesto zvalo se Skulica, jer bil je običaj i zakon da na 10 agusta u Kerku u vrime onoga samnja činjaše se očito iskušanje od strilanja, i on ki bijaše najvridniji, dobivaše za dar slobod od svakoga posla općinskoga. I zato Verbnik imijaše ovu placu odredjenu za skulu, to jest nauk od strilanja. Zato ondi ni se moglo nijednoga izvrić od te očite igre, znemši van onoga, ki ni imil para, ili oni, ki su dohadjali, poklam se je počinjalo odbirat.

Oni dva poglaviti igrači hitaju toka za znat, koga prija dopada izbrat jednoga od ostalih; a drugi odbere dva na trat, pak poslije svaki po jednoga. Zatim odredi se, do koliko konji oće bit partija.

Načini se ciljan, to jest jeden kamik, ki more stat ravno na zgoru, a sprida ima lice plosnato. Sprid ovoga ciljana se položi jedna palica malo dalja nego je širina od ciljana i va tu palicu valj da smiraju i ciljaju oni ki strigu, t. j. ki straže; jer poklam se razdile na dva dela igrači, onda od nova hitaju toka oni poglavice, za koju stran spada sprida počet gunjčat. I tad oni od strane,

ku ne dopade gunčat, sprida razrede se za strić, to jest stražit i lovit gunjac, kad leti po zraku. Jer jedan od onih, kojih dopada pervo gunjčati, odaleč deset koraki od ciljana počne gunjčat; a običaje se najprije stavit gunčat jednoga, ki je najslabiji igrač. Učini se ugovor prija: do koliko mahi more se od nova dignut on gunjec, koga je hotil gunjčat, to jest uzemši u desnu ruku palicu dugu za 3/4 od lahta, a u livu ruku gunjac, koga primirivši k verhu od one palice učini hitac, to jest baci u zrak visoko koliko mu je drago, pak mahne s onom palicom, da ga letećega udari, ter ako mahne i ne trefi udrit letećega gunjca, ono se zove maha, i ako se ne zgovori do dvi mahi, onput toga igrača ne spada više gunjčat za onu partiju izvan[99] da se ne bi partija sveršila, čim se svi obajdu igrači za gunjčati toliko od jedne koliko od druge strani. Ako je ugovoreno bilo do 2 ali do 3 ali 4 mahi, tako iznova on isti nasliduje bacat gunjce.

Gunjec leti po zraku, a ona suprotivna stran njega čeka i pazi za ufatiti ga ali u kapu ali u klobuk ali u suknjicu (jaketu); ter ako ga ki ulovi, tako ostaje odpravan on igrač i ne gunča se više, nego ide podjimat one gunjce, ke je bil pošteno izgunčal i bili su mu srićno poslani prez odpravit ga; jerbo ona stran suprotivna, kad ni bila ulovila gunjca na leteć, nego na tlohu, onput je povraćala on gunjec iz onoga mesta, kadi ga je na tlohu dobivala, ka ciljanu; i ako je povraćeni gunjec udiral u onu palicu, ka je stavala povaljena pred ciljanom, tako se je zval odpraven on, ki je gunjčal. Onda je hodil podjimat one perve gunce jednoga po jednoga udarajući po gunji i letećega u zraku s palicom udaraše i činjaše letit što najdelje mogaše od ciljana. I od onoga mesta, kadi padaše, su mu bili brojeni punti u partiju.

Na ta način svi od ove strani perve obehajahu se, i ako učinjavahu konji iliti punat, koliko je bilo odredjeno, onda je bila njihova partija, a ona druga stran nije smila refat. Ali to se je redko dogadjalo, jer se partije činjahu do dvi tri sto konji. Vindar ja pametim momak, ki su činili letit gunjac priko svih kuć na plokatu i tako njih je bilo teško predobit. A podjimljući gunjce, ako nije odletival od ciljana dalje nego je bila palica, on je odpravljal igrača, i to se je zvalo, da je odpraven po šili.

Kad je perva stran bila odpravna prez da bijaše sveršila partiju, onda su njoj se zabiliživali konje za drugi put, jerbo more bit da ni ni ona druga stran doveršila partiju, ter onda ona perva priuzimaše igru i brojaše punti od ovoga broja, do kojega bijaše dospila.

Ta igra je bila vele stara i igrana od velikih mladić, ki su bili za oženit; a imijaše tolike zakoni i ugovori, da se pozniva, da je bila od mudrih ljudi izmišljena.

Ova igra je zapačivala svu onu placu (Škuljicu), i zato ni bilo dopušćeno uhilit prez pravoga razloga nijednoga, budući da ako na vrime pristojno dohodjahu još dva, koji su iskali igrat, a nisu jih otili prijet u slog oni pervi, tako onda ovi novaki pritjahu: »Ali nas uzmite u slog, ali vam ćemo sist na ciljan.« A to, kako sem kazal, prije neg bijahu hitali toka za gunčat.

Kolo od Buzović. To kolo čine brati Buzovići gusto puti o mesopustu. A navlastito, kada primu u braščinu jednoga ali više novih brat. A u tu bratovščinu mora se prijet sveki mladić, ki želi šetat u noći po gradu prosto, prez da mu ki od braščini, u kojoj su skoro svi mladići, smi prepričivat. Velim skoro svi, jer ki ima dosta smijnosti ne mari za tu brambu ni za tu slobod.

Ovim dakle bratom (komugod od njih) kaže on, ki želi mej njih ulizti, da će platit njim dohodak, koji biva najmanje cvanciku, a ov opomene starijih brat i opomene se svih i odredi se, u ki večer i ku uru u ku kuću imaju

se spravit za prijet u brašćinu jednoga mladoga brata. Gljedaju i iskuse, ako je još ki, za učinit častnije to združenje, ter ako jih je više, tako uzmu i sopce za sost tanac i za činit kolo; a ako ni dosta stroška za platit sopce s velimi sopelami, tako čine kolo pri mišnjicah, jer u bratovšćini je već od jedan ki ima mišnjice i zna je sost.

Opomenuvši gospodara od kuće, a skerbi se, da je u kući kagod divojka od iste kuće, ka je za oženit, pak po vičeri ide sopec s mišnjicami sopuć po svih ulicah, i tako se skupe ti bratja. Onda starešina očituje po imenu mladoga brata, ki mora nasrid kuće stat na nogah i pak na oči svih izbrojit taksu na stol pred starešinu. A on veli bratjoj: »Nu iskusite ovoga mladoga našega brata, ako ča zna, za da ga naučimo ono, ča još ne zna.«

Tada jedan po jedan mu daje za stumačit koju zagenku, na priliku: Kakovih derv je najviše u dermunu? Kakova je u moru najviše kamenja? Kad zec sverši jedno leto, kamo ide? i prilične druge još smišnije uganke, na ke mladi brat odgovor dava, ako zna, a ako ne zna, reče: ja ne znam. I ostaje prost, a on ki ga je upital mora mu kazat, kako je imil odgovorit. I tako svaki brat mora mu učinit jedno pitanje. I valja da pazi sveki, da ne da jedno pitanje, ko je bilo pitano jur prija. I zato bratja side redom okolo kuće i redom mora svaki dat svoje pitanje, jer je pena grošić, ako bi pital ki prija nego je njegov red. I pena ista je onomu, ki ne bi znal ča upitat; i tu istu penu mora platit sveki on, ki bi dal jedno pitanje, koje sprida bil je dal jeden drugi.

Ove pene se broje udilje na stol pred starešinu i odredi se, kako se ote potrošit iste peni i taksa. Za tim uzme starešina u ruke jeden svitak (koji žene stavljaju na glavu pod kebel, kad ote nosit na glavi vodu) i pojde poljubit mladoga brata onamo, stojećega na nogah usrid kuće, ter ga poljubi skroz svitka i njemu mladomu bratu ostavi u rukah on svitak, kroz koga dojdu ga poljubit svi bratja jeden po jeden.

Metim toga potrate se one pinezi od takse i od pen za pitje vina i rakije, pak se tanca i najzada čini se kolo sopuć i pivajuć po svih kuntradah od grada.

Pastiri namesto kola čine tanac na razgon.

Razgon se derži u pervu nedilju po Petrovi, zač svi pastiri, premda su pogojeni sa bravari za past njihovi ovce za celo godišće počinjući od dana razgona, sa sim tim sverši njim se pogodba na Ivanju. Na Ivanje, veli se, da pastiri lobžu cidilo, to jest ono, nač se cidi mliko, kad se pomelze. On dan razdile se jance. A sprida Ivanje svaki pastir uzme one siri sve, ke učini on dan, kada mu je bila najzadnji put paša: to se zovu siri zadnje lučene. I od onoga dana bravari i gospodari od ovac skerbe za past ovce i uzimlju mliko i siri sveki dan do razgona. U ovo vrime, če je od Ivanje do razgona, svaki gospodar od stana najde svojih pastiri za drugo leto ili novih ili učini novu pogodbu sa starimi.

Biližim, da gospodar od stana i od živine se zove bravar; pak kadgod biva pastir i bravar, zač ima morebit svoga slugu, koga čini past ovce, a on mu daje mito, hranu svaki dan i dvoje obučilo novo to jest 2 stomanje, dvoje brageše i dvi suknjice, a to jedno od bedene za leto, a drugo debelo za zimu od sukna i dvoje hovelje, i dvoje postoli, i jeden klobuk, i jednu beritu i poplat za načinjat stare postoli, koliko mu je potriba.

Ov bravar kadgod se složi još s drugimi bravari i pastiri, ki nimaju ovac ili jih imaju malo, pak onput se slože za past, kako oni reku, po pašah, to jest po redu svaki svoj dan po letu, dok se ovce muzu, a u zimi po dva dana.

Na razgon se hita toka ili se ždriblje, koga dopada perva paša, koga druga, treta i tako dalje, i po istom redu već se nasliduje za celo leto, t. j. do Petrovi.

Pastiru gredu siri perve lučene, to jest, kad se počme lučit jančiće u noći, i sobotne, t. j. kad mu je paša (iliti straža od ovac) u sobotu, i zadnje lučene, kako sam ozgor kazal. Gre mu tretina od velni i četerti del od jančić. A bravarovi su $^2/_3$ velni i $^3/_4$ od janjac i gnoj ves, ki se učini va mošuni.

Na razgon dakle tancaju svi na placi, i staro i mlado, i bravari, i pastiri, i bravarice, i pastirice. Sam on ide k živini, koga je perva paša dopala.

Velna se striže na dvi dobi. Pervi put sprida Jurjevi, ali onda se ne striže nego samo repi i okolo repa: to se zove kosmat, i ta velna se zove kosmi. Drugi put se dela strig okolo Duhovi. I ov put se piruje; ubije se onih janjac, ke ostaju menje od četire ter se ne mogu razdilit na živi. Ta dan dojdu pastirice i bravarice s pogačami i s lezanjami, i dozove se jeden pop za blagoslovit stado. Ter poklam se ostrigu, ovce se pomelzu, pak se jedan del od mlika podsari za učinit sir, a drugi del se stavi u lezanje, ke su se kuhali na juhi od jančić. Razdili se velna, jedno runo se da popu, ki je blagoslovil, pak se na tloh prostru obrusi, stolnjaki, na koje se nosi jizbina. I ondi okolo svi sideći na tlohu po običaju starih patrijarhov se blaguje lazanje, pak meso kuhano, pak utrobice frigane (žigerice t. j. drobčići) pak tripe, pak pečenja i jide se i pije se i stoji se veselo; a za tim friški sir i skuta, koja se je učinila od surotve od pervoga dana.

A znajte, da je skuta mnogo bolja od one surotve, ka se vani učini na stanu, kako tolikajše je bolje i mliko, koje naši pastiri kuhaju u burači, to jest u kablu drivenomu. Oni za skuhat mliko nalože jedan oganj vani iz kuće od suhih darv, pak stave mej dreva nikoliko kamiki čistih, koje izberu po verhu od kegod gromače zaradi da su čisti, jer su prani bili od dažja više puti. Kad pogore derva, ostanu žareni kako i uglje; pastir ima kljišća od derva procipljena ter s onimi kljišći fata jedan po jedan on kamik i pomalo je ispušći u mliku, koje je ondi gotovo u kablu, i stavlja onoliko kamiki unutar, doklam posve zavre mliko. I kad počne kipit i da će bižat priko kabla, onda ga preprazni po lahku u drugi kabal, koga je pripravil čistoga; kad oprazni va ov kabal mliko, tako hiti van ono kamenje iz onoga pervoga kabla pak pretresa mliko više puti iz kabla u kabal sve dokla izgubi onu veliku vrućinu. I tako mliko ostane gušće nego kada se kuha nad ognjem i čistije, i nima onoga duha od dima, koga često ima ono, ko se drugačije kuha.

Na stanu bravar ima dosta burač, a pastir ima pomnjit, da su uvik čisti, jer bravar gustokrat obheja sve sudi, okruti i sve stvare, koje služe na stanu. Stan ima svoju kuću: u kući je ognjišće, postilja i armar, to jest mesto u zidu od kuće, kadi stoje zdele, žlice i vilice (piruni), verčić sa sarenim i solnica i još čagod. U kući je mesta za deržat verganj i ralo i jarem. Okolo ognjišća jesu seda za siditi; u kući je mesto za nesilo kokošam, koje leživaju va jari. Jara je mesto kako jedna kuća prez spridnjega zida. Ovdi se običajno derži ralo, verganj i jaram, jer po letu se ne derži u kući; ovdi u jari se darži seno i slama jedno malo za tratit najpervo, to jest prije nego se oće otvarat stog. A stogi jesu u stožišću, kadi po letu se sprave i snopi od drugih intrad, kako od šenice, od ozimca i reže, pak poslije od prosa, hajdi i sirka; zač Verbenčani ne priše vrić ni mlatit intradu, ako se more orat, t. j. ako je mokro za sijat proso, hajdu, fažol, bar; a metim toga slože kope od snopi u stožišću ili pak na istih mestih, kadi se je bilo poželo.

Intrada se ali mlati s mlatačami, ali se verše s volmi ali s konjmi. Mlatače su dva šćapa: jedan dug okolo za jedan sežanj, debel kako se more deržat u svakoj ruki i zato ima bit gladak, da ne čini žulji na rukah; a drugi je

tanji i dalji za 3 pednje od onoga debeloga. Debeli je zarizan na jednom kraji, kadi se stavi vez od poplata, to jest od kože ne vele zatisnjen, zač se mora okrićat okolo. Ovi vez mora se zašit sa gremikom zaradi da obstoji za više vrimena, jer dretva se berzo prekine. Sa drugim krajem istoga veza se zveže drugi cip tanki, koji mora imit na verhu dva mala rožića, zdola kih je vezan s onim vezom. Debeli cip se derži u obim rukami i diže se na njemu tanki cip i s njim se udara po snopih, koje su intradi bili pouredjeni na guvnu. Guvno je kako jedna maljahna placa. Svaki stan ima svoje guvno i svoje stožišće i svoju mošunu. Mošuna je obgrajena s gromačum visokum jedan sežanj, zač mošuna mora bit pokrivena najpervo s limezi pak potle se slamum i tako ako nije dosta visoka i široka, bi živine pojili slamu, jer mnoge živine konjske i ošlje i krave po letu se pasu po komunadi prez pastira. Limezi su derva hrastova cipane od dubca i povrede se jedan do drugoga naslanjajuć debelu stran na gromaču, a tanju i užu se naslanja na žerde, koje stoje tverdo uperti na razrogastih stebrih, koje su utverdjeni u zemlji okolo naokolo nuternje gromače od mošuni; i tako je mošuna pokrivena, da stoji slom nagnjen, za da oplazi voda tja od mošuni, jer su stebri visoki jeden seženj i pol.

Svaki stan ima tri mošuni: jednu za voli i za goveda, a drugu za jalove bravi, a tretu za ovce melzice; i ima četerti pretvor za zatvarati jančiće po noći, kad su odlučene od mater.

Ima takajše stan i jednu kolnicu, to je jedan strim od krova, ki je od zada nagnjen na jednu gromaču, a sprida stoji na sterbih upert.

Na kojemgod stanu je kuća zidana na pod. Ovdi ima bravar svoju postilju za sebe na podu, a za pastira i slugu na tlohu.

Kadigod imiše gospodar i bačvicu vina za da nima potribu nosit težakom celoga vina za južinu. Tako imijaše sudec Dumić Vitezić i Frankas na Papratah i sudec Mate Vitezić za Mažav i sudec Petar Milovčić u Svetoga Kuzmi. Ali njihovi potomci toga već ne derže.

Stani poglavite su sada Dubni, Putovošća, Razbojnice, Hrib, Tohoraj, Retec, Albeče, Vardice, Bintenice, Zavojek, Grabrovice, Saljevice, Uzrin, Stupice, Rankov, Hlam, Lešćatni, Susan, Golešini, Mislučajnice, Mažav, Krasini, Skalnice, Melinjak, Sunčin, Mestinjak, Okorelja, Ravni, Trudna, Kolmanjice, Panosića, Kuničini, Melini, Varšek, Vali, Smihovili, Kerčica, Lemešini, Papratnjak, Kermovo Selo[100] i mnoge druge, ke mi ne dohajaju na pamet.

Pastiri bijahu najbolji igrači na igri od bal i od gunjac i za hitat na dugo kamenje i ciljat, to jest za udarat s hićenim kamikom u odredjeni cilj ili mesto; i to z ruki i s praće. A praću vazda imihu pri sebi, jer s njom se i opašahu na mesto pasa navlastito u sagdanj.

Praća je učinjena od konopca od vune debelo spredene, ku pastir za se spredaše na kučicu pak zduplivaše i svertivaše koliko tribovaše za učinit praću. Ova je imila na sredi tri ali 4 ali 5 traki zajedno zavezane čversto na stranah, a na sredi su bili razšireni, kadi se je stavljal kamik za izbaciti ga na dalje, kad tribovaše hitat dalje nego se je rukom prostom moglo dohititi. Praća na jednom kraju je imala punču, u koju se je stavljal perst kazavac desne ruki, a na drugom kraju bijaše uzel s čufićem. S ovom desnicom se je imilo uhitit i ovi uzel, a s livum rukum se je stavljal kamik na one tračiće, ke bijahu nasrid praće, pak okrenuvši okolo glave dva tri puta ali više učinjival se je hitac ispustivši iz pesti uzel, a zdržeći praću za punču; ki tako dugo letiše, da je skoro bilo neverovateljno. A ne samo dugo, dapače bili su niki pastiri, koji za igru (per scomessa) udarahu u ono misto, ko je bilo odredjeno. Za pameti moje bili su jako vridni praćari Ivan Pavović, Ivan Belić, Ivan Bal-

digara i Pere Bozanić. Ta Pavović je uzimal dužnost za trefit kozjaka u jedan rog, koji se je otilo, to jest u desni ali u livi i priko sve terpeli (massa di animali). Ja sam poznival tih svih četirih. A kad se izbacaše kamik s praće, tako oni uzal, koji je bil na praći, učinjivaše jedan mali glas na spodobu korbaša kočijašova, ter kad ovce i koze čuju taj glas od praće, udilje dignu glave i paze, kamo leti kamik, i vraćaju se od onamo i gredu na drugu stran.

Ta Petar Bozanić bijaše najjači u Verbniku čovik; on je bil vridan na plećih nositi jedan kamenit stol, koj je bil u loži verbenskoj na placi, na kojem se je pisalo balotacioni. Ta kamen je bil prominjen 1835 pri moj(oj) sudiji, zač dva leta prije toga se je osvenul razbijen na pol (mislim, da su se s njim niki momci micali u noći), a tada isti Bozanić za oklad nosil ga je u cimitar Sv. Ivana i nadzad prez počinut, nego su mu ga drugi četiri momki uzdigli na plećah i izvadili za pleć, kad je nadzad došal u ložu. On je donesal (za oklad) na plećih dvi vriće čiste šenice iz guvna, ko je na Grohotu i ponesal je u svoju kuću, ka je na Poljani u gradu. Vezane su bili vriće s konopi jedna za drugu, i uzdignuli su mu je na pleća oni, ki su se s njim vadljali. On je za vadlju, t. j. za oklad vas dan letni, kad se nagriblje fermentum, kopal uspored s težaci prez dignuti se ni malo ni čudo; dodari ni onda se ni naravnal, kad je šal obedvat s drugimi težaki, koji su više puti se uzdizali skroz dana i počivali. Te dvi vriće šenice su morali vagat okolo 400 funti, zač svaka vrića zaderži 10 minic, a svaka minica važe po 20 funti. Ov je umerl jako mlad, morda su mu zeli zdravje te njegove viteštva.

Bil je tako silan i jak i čverst za nosit težke brimena još niki Ivan Brusić p-a Antona od sela Risike; i ta je nosil na plećih koliko su mogli četiri ljudi složno dignut i na pleća mu stavit. Al i ov je mlad sveršil svoje življenje.

Bili su mladići, ki su stali nogami na drugomu mladiću njihove dobi, i on, ki jih nosaše, šetaše simo tamo.

Bili su mladići i muži, ki su stali na glavi zgoru nogami ne samo na tlohu, nego i na trinketici od četvorice, kada su kola hodeli terčuć.

Bili su momci, ki su nerali pod more za više od 50 klaftari. I bili su, ki su uzimali na mišca od ruk jedan kamik pak su po dnu mora šetali.

Bil je čovik, Ive Valković, ki je stal na nogah po verh zvonika vele crikve i stojeć na verhu prije nego je nastavil križ i bandiru, koja je sada ondi. A šal je gori po jednom konopu prez nijedne armadure i prez skale i ondi je stojeć nalel žmulj vina iz butilje i popil ga, pak je prijel križ i nabol ga je u pripravno mesto, t. j. na verh bale i došal doli po konopu.

Verbenski dica i mladići činjahu i druge igre.

Kadgod »na, ćeš me«: Razdiljeni u dva dela uzimahu svaka stran pol place, ku razdiljivahu na pol s jednim birom učinjenim po tlohu; pak jedan od od jedne strani se ponudjaše jednomu od one druge govoreći: ćeš me? A on ne smijaše odmicati se, nego moraše ulovit se svojum rukum za njegovu; i onda ki bijaše jači, potegnjivaše priko bira onoga slabijega, ki se za to zvaše sužanj, a on ki ga je predobil naslidovaše ponudjati se drugome, i tako na dalje, dok njega ki ne dobivaše. A priko onoga bira, ki bijaše za mejaš, ne smidjaše nijedan s nogum postupiti. Dali kada se razdiljivaše četa od četi, onda dva, ki bijahu najjači tokahu toka za počet od onih izbirati; ter on, koga dopadaše pervoga, on odbiraše jednoga, a on drugi dvih, pak on pervi jednoga, i tako svaki po jednoga do sverhi. Pak se poredjivahu najjači na sredu, a manje jaki jedan z jedne strani njega, a drugi na drugu stran, i tako jedna četa i druga. Pak se začinjaše ta igra. A kad jedna stran izgubljaše polovicu, onda njoj bijaše dopušćeno braniti se po dva na jednoga; i tako na kraju po tri i po četiri od svake strani se potezahu.

Kadgod se igrahu na »kercati barile«: Dva legahu na tloh uperti na kolena i na ruki, jedan okrenjen s glavum na jedan kraj, a drugi na drugi, tako da se tikahu jedan drugoha; onda jedan od onih dvih, koji su ostali prosti (zač i u ovoj igri se hitaše toka, za koga dopadaše pervo leć), jedan od otih prostih sel je na jednoga od ležećih i povalil se je naznak, ter mu je glava prišla priko drugoga od povaljenih; i onput dojde on drugi prosti pak zajaše s nogom na jednu stran glavi njegova druga, a s drugum nogum na drugu stran glavi, pak on ki bijaše legal, uzdigne se s polovicum života dolnjum, to jest uzdigne nogi u zrak, a on, ki je na nogah tada se prigne napervo i ulovi toga svojega druga ležećega (s obim rukami) moćno za život o pasu ter ga digne gori, tako da mu noga svaka onoga, kojega tako derži, ijde na svoju stran od njegove glave; pak deržeći ga tako okrene se nadzad i sede na onoga jednoga klječećega u nic. A kad sede, odmah se povali naznak i derži svoga druga, ki ta put dopre priko obih ležećih i skoči na noge i noseći svoga druga okrene se i sede i povali se, kako bijaše učinil on pervi. I tako nasliduju dokle god mogu kombacati se i dok se umore ili pade jedan. A za tim ovi, ki su se kombacali, moraju leć, a oni ki su ležali, ijdu se kombacati. Najzada ona stran je dobila igru, koja se je više puti prekombecnula.

Kadgod se razdile momci na dvi četi, pak jedna polovica jih leže na ruki i na kolena v nic u poredicu tako dugo jedan od drugoga, da ima mesta po dva koraka meju njimi. Onda ona druga četa teče, t. j. jedan po jedan, i mora preskakati svih onih ležećih prez taknuti s nogum ni malo ni čudo ni jednoga ležećega; koji takne koga, oni ne smi teć napervo. To su igre za po dnevu.

U večer pak od blagdana, ali i od sagdanja po sobotah i po četrtkih biva skupišće mladić u kuću, kadi je divojak, pak ondi igraju druge igre.

Kadgod se »podavača« igra, podava se jedan orih. Podavač derži orih sakrit sa obimi rukami pak gre naokolo podajući orih onim, ki side svim s rukami onako skupljenimi, i pusti ga kadi mu je drago u krilo jednomu od sidećih, koji ga derži skritoga, da se nijedan ne ositi, kadi ga je podavač ostavil. Onda uganjač, koga je po toku dopalo, uganja kadi je orih. Ako trefi pogoditi, onda njega dopade podavati, a on, kod koga je bil, mora uganjati. Ako uganjač ne pogodi ugoniti, mora penu podnesti i zato mora penj dat u zalog. I tako se nasliduje: a na sverhi one penje uzme jedan i drži je sakrite, a drugi jedan od igre, prez gljedati je, ulovi s jednom rukom jedan penj pak pita (prez kazati ga kakov je): Ča je vridan ovi penj? A on, ki je poglavar od igre, odsudi ča vridi na priliku: Neka pita oprošćenje dvih ali trih; ali ima poljubiti najstarijega igrača; ali ima pojt van iz kuće i vikat: denes je sobota ali denes je nedilja, ali štogod drugo; ali: vridan je dva korbaša po ruki; ili ..... i tako u smihu prolazi večer.

Drugda se stave nasrid kuće dvi katride drivene, pak se stavi na nje jedno glatko dervo na priliku mlan od žernav ali on debeli cip od mlatač, na kom se obisi jedna vernjica, pak jedan, ki je lagak i harl, zajaše priko šćapa i stavi obe noge u on koš iliti vernju, koja nima tikati ni katride ni tloha, i onako jašući ima vedit konac u iglu. A to je vele teško, jer ne sidi na tverdu i ne stoji nogami na tverdu nego u šegajućem se košu stoji i jaše na gibljućem se se šćapu. Vindar se najde kojigod izmeju mnoge, koji je vridan.

Drugda se da u ruke igraču šćap jaki, pak mu odmire jedan pedenj na dolnjemu kraju; igrač ima držat se s rukami za ov šćap tako nisko, kako je on bilig od pednje, i mora s glavom pojt doli i projt sa svim životom pod svoje ruke, ke su tako nizko, skoro da na podu. Ah kako je to teško učinit! Ter koliki i koliki s guzicum pod poljube, ali se ne učine zla. Vindar jih je, ki ne samo po jednuč, nego i po dva, tri i četire puti prez počinut se okrenu.

Drugda se igra na meninel. Uzmu dva jaki momki jedan debeli šćap, koga uhite i derže tverdo sveki za svoj kraj s obimi rukami pri svojem pasu stanovito, da se ne giblje. Onda igrač stavi obe svoje ruke pod svoj pas, kim je prepasan, a to stavi ruke, dok mu izajdu van spod pasa šake, pak ulovi u šake oni šćap, u sridi mej ona dva momka, koji ga derže tverdo saki za svoj kraj. Kad se tako ulovi, učini jedan skok i zaverže noge napervo prot obrazu, a pleća ispusti nadzad, tako da mu pridu noge zgora glave i čini je pritegnuti vas život, tako da pridu na istu postavu; ali ne miruje, nego je odmah dviže gori priko glave, ili tako se okrene okolo naokolo po drugi put, i po treti, i po više puti, tako da se obraća okol onoga šćapa kako jedna bala ili jedno kolo, i za to se veli ta igra meninel. Ki više puti se okrene, on dobiva igru.

Drugda se igra slipoga miša. Toka se na tok, ki ima bit pervi put slipi miš. Ovomu se zakriju oči s vezom od rubca. Drugi se ufate za ruke u kolo i za igraju jedan dva puta okolo slipoga miša, a prija ga upita jedan od kola: Slipi mišu, kamo greš? On veli: Na babinu brajdu. Drugi upit: Što ćeš na babinoj brajdi? Odgovara: Makaruni oću jist. Treti upit: Imaš li pirun (to jest vilicu)? Odgovor: Nimam, ali ju grem iskati. A oni tad poigraju jedan put okolo njega pak umuknu. A miš ide pipajuć, dok najde kolo, pak pipa i šlata onoga, koga doseže i išće pipajući ga po obrazu i po haljah, ako bi ga poznal i veli: Ovo je ta i ta N. N. Ako ga trefi imenovati, onput mu odvežu oči i ostaje prost; ako li fali, tako išće napervo, doklam ga uprav spogodi. A on koga pogodi, on mora bit za tim slipi miš.

Druga je igra »ki te« i »na pazar g . . . a«. Ovdi se toka tok, kojega dopada stavit svoju g . . . . u na pazar. Koga dopade, pusti, da mu se zatvore oči s rubcem, pak prigne pol života doli i upre glavu u krilo poglavici od igre, a drugi njega ijdu tikati ili udarati ga jedan po jedan po g . . . . i s rukom pljeskomice. A on poglavar ga pita: Ki te? A on uganja, dok trefi ugoniti onoga, ki ga je taknul ili udaril. I kojega trefi ugoniti, on mora pojt na njegovo mesto.

Te igre se čine po zimi, kad su duge noće, i od onih, ki nimaju posla u kući, jer ona čeljad, ka je od posla, štogod dela: mužki tešu konablje, puta ili volovje vernjice, ženske česru, miču vunu i predu i verte i pletu.

Tancat se ne običaje ni va dne ni v noći u one vrimena, kad sveta crikva zabranjiva očita veselja. I onda se ne smi ni pivati pisme druge, ako ne one, ke sam rekel ovdi u spridnjem snopiću, to jest od pobožnosti; u malom i velom mesopustu se piva i sope i tanca i na placah i u kućah. Ja sam u jedan osobojni snopić sabral pisme starinske, koje sam čul pivat u moje mlade dnevi. One pisme i versi pivahu se po ulicah od grada u noći, po placah u dan svetačni, po mestih[101] od težaci i od težakinj, i to vazda dva po dva, jedan tanko i visoko, a drugi debelo. A bijahu i note od pivanja spodobne za nikoje pisme; to se je zvalo na velu notu, a druge na različite note, a trete na bugaršćicu.[102]

U Adventu (t. j. o Prišestju) običaj je, da se sprosi mladu, ki se oće oženit u mesopustu. I govore Verbenčani, da ki ne isprosi u Adventu, da se u mesopustu ne oženi. A Verbenčani imaju mali i veli mesopust. Mali se računa od Martinje (11. 11) do Adventa, a veli od Trih kralji (6. 1.) do perve sredi korizmene. Onda govore: Već ne bude tanca do mladoga jarca, to je do mlade intradi, koja se najperva čeka o žetvi jarca, t. j. ozimca ili jačmika. Na Ivanju navlastito, to jest na 24. 6. i na razgon biva veliki tanac, kako sam kazal.

Na Vazam u staro vrime, doklam su bili bratovšćini, koje su imili svaka svoje živini, se je dililo meso skopčje svakomu, ki je dohajal na vičernju va velu crikvu, t. j. plovansku: po pol librice mesa, a plovanu, sucu, i podknežinu i fratru košljunaru (zač je on nosival bandiru u procesiji on dan), svakomu po jedno stegno (s repom) od skopca.

U četertu nedilju po Vezmu jedna četa popi je hodela s procesijum Svetomu Marku. Ta četa je bila pol kore, to jest polovica redovnici od jedne kore. A druga četa je hojivala Svetomu Mavru na mesto, ča je pervo hodjivala Svetomu Mikuli va Ogrul pak Svetomu Jurju va Ert; a treta Svetoj Nedilji na mesto Svetoga Kuzmi. Svaka od ovih čet je imila svoga plovana, ki je bil on pop mej njimi najstariji. I svaka je imila četerti del žakan i četerti del kapari. Četerta je hodjivala k svetomu Petru staromu, a najposlije za moje pameti k Svetomu Petru novomu na Garicu.

Ove čete su pivali mašu u onoj crikvi pak su se povraćali u procesiji u grad va velu crikvu, kadi se je zaveršivala procesija. Metim ča su se u ovih crikvah doveršivale pobožnosti i molitve običajne, jedan redovnik, koji ono jutro ondi najpervi govoraše svetu misu, hodjaše s jednim žaknom blagoslivljajući svaku kuću posebi govoreći jedno Evanjelje i molitvu i blagoslov.

I po putu hodeći procešija u grad na svakom razkrižju od puta se ustavljaše hod i jedan pop pivaše ondi Ivanjelje, a plovan od čete izgovaraše molitvu i blagoslov. Tu najzadnju procešiju, kad se je vraćala iz Garice, bijaše po vičernji, nju dohajaše susretit ves kapitul s križem i s bandirum do pred vrata od grada i onda hojahu pivajući Tebe Boga hvalimo i ostalo do kraja do u crikvu, kadi davaše se zahvala Bogu, kako je prepisano za dare prijete.

Kad se povraćaše ona treta četa s procesijum u grad, budući na svakom razkrižju puta pivalo Evanjelje i govorila molitva blagoslova, ova, ka najzada doprivši blizu grada va Bočinu, ondi se sustavljaše procešija, i on pop, koji imijaše pivat sveto Evanjelje, odlazaše na stran iz puta, ki vodi u grad prik Japnenice (tako se zove ova ulica, zač se je ondi činjivala u staro vrime pučka japnenica, kad je bilo potribno japno za crikvu ili za druge načimbe pučke. Ta jama je obstojala do mojih dan, a za moje pameti je prodana Matu Volariću p. Petra s ono malo komunadi, ča bijaše okolo nje. Bilo je hasnovito ondi izbrano mesto za japnenicu, zač je bilo kamenje dobro ondi okolo, i bila je dobra kava za delati takajše i kljesati kamenje svakoverstno za potriboću od zgraje od kuć, t. j. pragi, stupi i ostalo. A bilo je takajše to mesto hasnovito za ta posel od japnenice, jer su bili blizu i derva, budući da Veli i Mali Japneniški bok bijahu pune hrastovih derv, tja i do moje pameti, i bilo je jošćer nikoliko dubac u Velom.)

On redovnik dakle odstupljaše iz procesije uzamši blagoslov od plovana čete kako je običaj i hojaše po onom putu, ki vodi na porat, i doprivši nad Kelk, to jest nad vodu živu verbensku, ondi pivaše Evanjelje; a metim on žakan, ki nosaše križ popovski i bandiru u procesiji, i on kapar, ki nosaše križ i bandiru kaparsku družeći istoga popa, pripravljahu se svaki se svojum bandirum jedan na livu, a drugi na desnu stran Kelka, t. j. one vrućice, jer imijahu običaj umočit njihove bandire u istu vodu na dospitku Evanjelja, to jest kad puk odgovaraše: Slava Tebi, Gospodine. I on, ki pervo umočivaše križ, on dobivaše kozlića, a ki poslije dobivaše janca.

Zatim povraćahu se zajedno s popom u procesiju sveki na svoje mesto i tako po putu priko Japnenice pod Retec, pak za Sveti Ivan, pak za Biljenicu, pak za Spidal pred Svetu Trojicu, pred Sveti Anton, pred Sveti Martin ulizahu u grad, pak priko place na Mel, na Poljanu i zgoru Malim Saližom u crikvu pivajući: Zdravstvuj morska zvezdo.

Jesu još druge igre, u kojimi se mala dica zabavljaju.

Igraju na orihi: učine jedan bir na tlohu, na kojega svaki, koji oće igrat, postavi po jedan orih u poredicu. Pak od ovoga bira se izmiri 12 nog u daljinu i ondi se zove kolun. Zatim stojeći s jednum nogum ob jednu stran one

poredice od orih, a s drugum na drugu stran hita svoj bat, t. j. on orih, kojega ima najdebljega mej svojimi orihi; i ov bat hita priko koluna dugo, koliko mu je drago komu, a najzad on, ki je hitil najdalje, njega dopada hitat se svojim batom najprija u celu poredicu od orih i koliko jih izvali iz bira (za tri persti dalje) sve pobira, i one su njegove. Za njim on, ki se nahaja da je najdalje od ostalih hital, kako i pervi (hita) u one orihe, ke ni dobil on pervi; i tako jedan po jedan, doklam je orih na biru, koje se već ne smiju ponačinjati, dok se svi ne obajdu hitat u nje. A poklam se svi obajdu, onput, ako je ostal ki orih ne dobiven, nastave iznova na bir svaki po svoj orih i hitaju svaki svoj bat za vidit, koga spada najprija smirati u celu poredicu. I čini se igra kako i prija.

Drugač se igra na pari: Postavlja svaki dva oriha na kup u munt, pak od onoga kupca se načinjaju pari, to jest po dva oriha napored, pak zdolu ravno put koluna; i bacaju se bati put koluna i koga je volja priko koluna, a koga ni volja priko, reče: ja sem na koluni, a drugi more reć: ja sem zad koluna, a treti može reć: ja sam poli njih. Pak se smiraju jedan po jedan u poredicu ovih, i koliko jih koji razvarže, toliko jih i odnese.

Treta igra dităčka na orihi zove se: v soldina hitat ili tikat.

Za ovu igrat, jedan položi na tloh soldin i odmiri od njega 20 nog pak ondi biliži kolun, od kud se ima smirati se orihom u soldin. On, koji ga takne dva puta, on ga dobude svega, a on, ki ga takne jedan put, on ga dobiva pol. Kada je soldin taknjen dva puta ili od jednoga ili od dvih, on, ki ga je postavil za tikati, pobere k sebi orihe, a soldin ostavlja onomu, ki ga je dobil. A ako su ga dva dobili, onput jedan od njih ga hita u zrak ravno koliko mu drago visoko pak veli: Ča je? a on drugi, metim ča leti soldin u zraku, uganja, koja je ona strana od soldina, ka oće bit okrenjena zgoru, kada pade na tloh; i ako pogodi, njegov je, a drugač ostaje onomu, ki ga je hital.

Ako se pak hita soldina, onput on, koji daje soldin, učini kozu, to jest jednu zbicu dugu koliko njegov dlan, pak ju na tanjem kraju razcipi v križ, tako da njoj načini četiri nogi. Zatim učini na tlohu jedan bilig, od koga naokolo učini jedno kolo dugo od one sredine po nogu i pol na svaki kraj, to jest da ima tri nogi prikomice; na sridu kola postavi kozu i na nju postavi soldin; odmiri dvajset nog dugo kolun, od koga imaju hitat orihi oni, ki žele dobit soldin. Od ovoga mesta ki trefi udarit kozu ali soldin tako dobro, da soldin izleti van iz kola, on ga dobude, a on ki ga je postavil, uzme orihi.

U ovim svim četirim igram se dica vižbaju za udarati u ono mesto, kadi je zabiliženo. I tako postaju vižbi u hitanju kamika, kako da je iz puške zerno, a tako ze ruki kako i z praće, kako sem rekal malo prija.

Evo sem spisal ove stvari, ke sem videl ali čul od vridnih mojih starac starijih. I vam kažem, da u tom nî laže navlastito od običajnostih, koje sem vidil živući pod vladum bnetačkun, pak pod cesarskum, pak pod fracezkum, pak po drugoč pod cesarskom, pak po drugoč pod francezkom, pak sada za treti put pod cesarom od Austrije.[103]

Godišća 1795. bilo je učinjeno popisanje za reklutu i dopiral je broj duš u svoj plovaniji okolo 1000. Ma u tom je bilo ženskih glav 700. Sada pak zahvaleći Bogu imamo duš već od 1400. Meju timi je redovnici popi 30 i dva fratra.[104]

Promislite, koliko se je otilo stroška izučit ovih redovnici!

Osip A. Petris hvalim kako zgora.

[DODACI]

[1] Pop Ivan Feretić pokojnoga Ivana, glasoviti pridikač, donesal je najpervi sime od kumpira u Verbnik; jer hodeći na više kraj po senjskoj biskupiji, budući često zvan za predikat u mnoge plovanije, izvidil je, kako se kumpir sadi i goji i koliko je koristan, ter donese ga svojoj kući i nauči otca i bratju težati za kumpir zemlju. I od njih naučili su se Verbenčani gojiti ga, ter ono ča od tada ne bijahu znali skoro niti jist, sada je najveći upor za hraniti se.

[2] Moj otac Ivan Petriš p-a Antona, ki je bil nodar od oblasti bnetačke, pak potverdjen od oblasti austrijanske, pak od vladanja franceskoga i pod vladanjem Kraljevstva talijanskoga i ilirskoga i najzada li od austrijanskoga, je najpervi počel sijat i gojit ripu glavaticu, a do tada ni se niti poznivala; pak je sada najveći upor za dobit pinezi u Verbniku, jer je toliko prirodi, da je se na stotine ladav i barak i bracer nakerca i odpelja u Riku, u Bakar, u Kraljevicu, u Sveti Jakov, Svetoj Jeleni, na Crikvenicu, na Selca, u Novi i Bribir. Bog ga pomiluj; umerl je od 93 godišć 1850.

[3] Plovani. Pred imenovani pop Frane Volarić bio je bogoslovac najpervi od biskupije u njegovu doba. Već imenovani pop Feretić bio je vele višt u likariji, ličio je s travami, od kojih mnogo široko poznavanje imao je. Ovi redovnik ličio je srićno i od ujida zmije tako da k njemu od mnogih stran dohadjahu ljudi ličiti se. On je i pisao hištoriju, t. j. povestnicu od Verbnika, u kojoj je tikao povistnicu i od drugih mesta i od svega Vejskoga školja; ali budući da je prije smerti bio se pomamio i mnoge svoje pisme razkidao i nesrićno umro u takovome stališu, za to se bojim, da je i Index alfabeticum herbarum stratio, kojega je on napravio u tri jezika: harvatski, talijanski i latinski, a mnogim travam je postavljao i gerški naslov. Bio je napravio i prigovaranje (disputa), koji je najveći svetac u raju; život, muku i smert svete Margarite u verse i mnoge druge bogoljubne pisme ispisao je. Ne znam, je li što ostalo, jer se do njegovih pisam ne može dokučiti nitko, jer brane njegovi potomci nje kazati.[105]

[4] Naša crikva plovanska je sadaj u gradu, a nigda je bila Sveti Mavar,[106] koji je sad izvan grada na jednom berdašcu ostao, ali se već i ne maši u njemu. Okol ove crikve bili su stanovnici udomovljeni u kućama, me je strah, da suhim kamenjem zidanimi, jer je malo ostanaka od zidov zidanih na japno.[107] Blizu ove crikve svetoga Mavra bili su nigda najdeni zakopani pinezi. Tako se kaže, da je je našla u jednoj gromači sakrite jedna divojka i da je je na više puta donesla u svoju kuću u grad, i povida se, da je od otih pinez sazidana bila jedna kapela i priložena k velikoj crikvi. Ovu je sazidal pop Martin Šaganić, kako kaže njegov testament 1553., i učinil oltar na čast Majke Božje od sniga, koji je dotal sa svojim imanjem u zemljah, oranicah, pašincih i gajih, i zvala se je Baćina kapela,[108] kako takajše i nje dota, t. j. kuća u Baćin-dvoru, Baćini dermuni, Baćini lazi, Baćin malin i druge. Budući se pak godišća 1825. prenačinjalo lice ove naše plovanske crikve, zato jer je ista kapela bila na istomu licu od zvana prilipjena, zato bila je bačena na tloh, a oltar je bil prenešen, kadi se i sad nahodi, na pervom mestu kad se dolazi u crikvu, a to na livu ruku kraj kerstilnice. Biti će 15 godišć, da je Anton Stašić p-a Ivana prikopajući jedan del svoga mesta blizu te stare crikve s. Mavra našao je jednu škrinju od pečene zemlje, koja je bila već od jednoga klaftra duga i s pokrovom li takove zemlje (ili bolje rečem kamena) pokrita, a u njoj ništa neg malo zemlje. Ovi čovik ju je raztukao i smervio

svu, i tako se ne zna od nje ništa dokučiti, šta bi hasnilo za povestnicu. Još su mnoga druga grobišća bila najdena i mertvačke kosti u njima va istoj ulici Svetoga Mavra. Takove stvari nahode se i u Valu oko obaljene crikve Gospoje od sniga, koja se u istoj ulici nahodi, a zove se Sveta Trojica, prez da znamo, kako njoj pristoji to ime.

Ondi takajše okolo nje vide se obaline od kuća još zgor zemlje sastajuće, a nahadjaju se i zidane pretinke po onima umejkima, koji umejki, pašnici i ostale zemlje jesu dota (parćija) iste Gospoje od sniga bili, a sad je uživa meštar od ditce u Verbniku na račun od njegove plaće letnje.

Nahode se obaline od kuć i u ostaloj ulici Vala na više mesta sve do crikvice (obustavljene) svete Mandaline na Rovoznici. Te obaline posvidokuju, što su stari ljudi ustmice kazivali, da se je jedan put nevestica jedna peljala od Gradca u Val po raknima, koja rakna pokrivala su vas put po kojemu su pri sopilah peljali tu nevesticu, a da je ta nevestica bila hći nikoga grofa iliti kneza od Gradca, koja je bila sa svojim rukama te rakna satkala.

Bilo je takovih rakan mnogo za moje pameti po verbenskih kućah, a najviše u plovanskoj crikvi. Ove bijahu tkane na postavi od debeloga konca od konoplje, a zatkane s vunom različite boje t. j. bilom, modrom, čerljenom i zelenom i černom; i sa istom vunom na način od damaska ili veluda učinjene slike prikazivajuće kola, koja igraju, muške i ženske glave, to jest tanac, a na drugih bijahu slikovani lovci sa strilami strilajući jelene i košute i ptice; nikoji lovci bijahu pišci, a niki konjnici. Nike rakna imijahu slike od gradov i od kuć, od driv i ostalo, ali s takom urehom, da jedne boje bijaše košulja, druge jačerma, treće gaće ili suknje, četerte hovelje, a pete postoli s takom uredbom, da se nije bolje moglo ni izmisliti. Od otih rakan bilo je do skoro, ali bezumni ljudi jih nisu u cini deržali, nego su je pod samare i pod sedla podstavljali. Ja ne znam, što su barem uradili od onih, koje su cerkvene bili.

Ova rakna rabili jesu za načimbu i urehu crikve, kad je bil koji veliki praznik (blagdan), jer su se s njima popovske i starešinske kore (klupe) pokrivali i stupaji.

[5] Desetina,[109] kako rekoh, davaše se od sve letine počamši od janjac. Svaki stan ovčji iliti tor, koji bijaše na našemu kunfinu, bi dužan davati pravu desetinu janjac, t. j. svakoga desetoga jančića, a na što priticaše 10, ono moralo je plaćat po 4 soldina od glave.

Desetine verbenske del je hodilo kapitulu verbenskomu, a 1/4 del biskupu, a drugi četerti del kanonikom od Krka. Počinjalo se je prijimati jance na dan Uznesenja Gospodinova, pak od sočiva, pak od šenice, ozimca, erži, pak od prosa, sirka, hajde i bara i fažola po vrimenu od pobiranja; na isti način od vina. Od ove svake verstne desetine šenice i ozimca hojaše desetinaru najprije jeden star od 4 kvarte i tako sekrestanom svetostajnikom; i svakomu od ovih jedan spud vina, t. j. baril i dva sića. Ostalo diljaše se na pol, t. j. pol redovnikom verbenskim, a pol biskupu i kanonikom, kako je rečeno malo prije. Desetinar je uzimal tolikajše po jednu mezanu vina za svaki dan, poklam pričinjahu ljudi nositi desetinu od istoga vina, ter do prvoga razdiljenja, koje se je moralo kadgod na više puta činiti, jer ne mogaše se u bačve uložiti sve zajedno. U desetinac, t. j. u onu kuću i konobu, koja se derži lože pod zvonikom na termuntanu, spravljaše se sva desetina.

Redovnici pak diljahu meju sobom njihovu polovicu po glavah jednako, samo plovanu su hodili dva dela i tako svetostajnikom, t. j. jedan del kako udu od kapitula, a drugi kako krušnjaku. Ja se spominjem, kad je bila diljena desetina redovniška na 28 deli.

Svetostajnik jedan i zadnjomašnik i plovan i desetinar imijahu dužnost svaki dan govoriti oficij na ure odredjene u koru; a u nedilju i druge blagdani i u svaku sobotu i na svaki post blagdana dužni bijahu dojt pivat oficij svi ujedno redovnici pod pedipsu 24 soldini. I to na velike prazniki se tako potanko overšivaše, da koj ne bijaše u koru na »Usta moja otverzeši« (Domine labia mea aperies), udilj mu bijaše pripisana pedipsa. Pak tako na ure i na vičernju.

Bijaše navada do 1810., da kapitul govoraše jednu mašu za puk ne samo u nedilju i na velike prazniki, nego takajše na male blagdane od pobožnosti, kako svaki dan od Majke Božje i od svakoga apustola i od svakoga naučitelja svete crikve i na mnoge druge. Pak je pokojni biskup Šintić na prošnje ovoga kapitula istumačil, da kapitul je dužan mašit za puk samo u oni dan, kada je puk dužan mašu poslušat.

BILJEŠKE UZ TEKST

[1] *Veja,* talij. Veglia, Krk.
[2] *Poljana,* ulica u Vrbniku.
[3] *Sališ,* ime ulice, koja vodi od župne crkve prema »Placi«.
[4] Taj je prag sada uzidan u pročelju župne crkve, pod lijevim prozorom. Glagoljski natpis na njemu, klesan ustavnim slovima, glasi:

V ime božie amen .č.f.o.d. (= 1585) *aprila dan .id.* (= 15) *ta dan bi* IHS *početa criki zidati na to vrime biše ...*

Ovo je čitanje rekonstruirano prema *I. Kukuljeviću* (Acta croatica, br. 297), budući da su gornji reci danas gotovo posve nečitljivi. Kukuljević dodaje, da taj natpis ima od M. Sabljara i Petra Volarića, vrbanskog župnika. Treba spomenuti, da Kukuljević u svojem rukopisu »Nadpisi istranski«, što se nalazi u Arhivu Jugoslavenske akademije u Zagrebu, ima na jednom listiću i ovaj natpis prepisan glagoljicom pa za nj veli, da se nalazi »kod župne crkve na jednoj ploči, što služi sada za stubu«; čitanje se ovdje razlikuje samo u riječi *crk'v* umjesto *criki.* Kukuljevićevi su dakle suradnici pročitali ovaj natpis prije nego je bio ugrađen u zid crkve, čak i prije nego je natpis bio u gornjem dijelu hodanjem ljudskih nogu tako istrugan i izlizan, kako je danas.

Na pragu sjevernog prozora sakristije župne crkve, koji je ovamo naknadno ugrađen, nalazi se također jedan glagoljski natpis. Glavni je dio natpisa uklesan u malko izdubenom krugu sa znakom križa u gornjem dijelu. Taj je krug bez sumnje negda bio pravilno centralno položen, a danas je bliži lijevom kraju praga, budući da je taj kraj bio u svoje vrijeme nešto okrnjen. S lijeve strane kruga vidljivo je šest slova, postavljenih u tri reda kao i ona slova u krugu, a od njih samo prvo slovo nije dobro čitljivo. Natpis se čita ovako:

(z)a sta + mari
du č.f.j.
šu z. i prčê

Tu je prvo slovo kao nejasno stavljeno u zagrade; slovo *i* na kraju prvog reda po strani kao da je ispalo, jer za nj u ograničenom prostoru kruga nije bilo dovoljno mjesta. S istoga razloga klesar je izostavio i konac riječi, naime slova »ja«, a mislimo, da je zbog toga prenio iz drugoga u treći redak i posljednju cifru datiranja, t. j. slovo »zelo«. Natpis bi se dakle imao ovako čitati:

Za dušu. Sveta Mari(ja) 1538. i pročaê.

Kukuljević u spomenutoj zbirci »Istranski nadpisi« ovaj natpis čita nesuvislo: *Sta Mar .... êt č.f.j. ni .. ō .. i prčê.*

Župna crkva je krajem XVI. st. proširena prema sjeveru s glavnim oltarom uznesenja Marijina. Stoga je na stupu, koji drži luk ulaza u svetište, urezan ovaj glagoljski natpis: *U ime Božie amen. Let od Hrstova rojstva č.f.p.b.* (= 1592) *jenvara dan 16 bi posvećena ta kapela.* Sam veliki oltar posvetio je biskup Ivan de Turre 2. srpnja 1595. Na dnu njegove velike slike nalazi se jedna sitnoslika na drvu, koja prikazuje Posljednju večeru s ovim glagoljskim natpisom:

Č.f.p.z. (= 1599) *miseca aprila danь .ï.a* (= 11) *bi postavlena ova načimba odь ankunij u vrime presvitloga i poštovanoga g(ospodi)na kneza Ivana odь Ture biskupa karčkoga, ka bi činena učiniti u Bnecih od menie (!) Marina Cvitovića Kotoranina po naredbi poštovanihь g(ospodi)na popa Barića Bozanića plovana, popa Barića Fugošića i ostalihь poštovanihь muži u ovo vrime prokuraturi ove crikve.*

Ovim se ponešto ispravlja *Kukuljevićevo* čitanje (isp. Acta croatica, br. 334). God. 1599. bio je doista plovan Bartul Bozanić.

[5] Upravo je na ulazu u zvonik uklesan ovaj glagoljski natpis:

Č.f.i.ž. (= 1527) *miseca maê to su meštri ki zidaše ta zvonik: meštar Blaž Nirat i meštar Tomaš z Bribira, a va to vrime biše kaštal Toma Vitezić.* – I ovdje je malko ispravljeno čitanje u *Kukuljevića* (br. 219), premda je već natpis teže čitljiv. – Osim toga sa zapadne je strane na kamenu donjega obruba zvonika uklesan također glagoljskim slovima broj *čh*, što znači 1600, a ne 1601.

[6] Ta kapela više ne postoji, ali o njenoj gradnji svjedoči glagoljski natpis, koji je danas uzidan s desne strane glavnog ulaza u župnu crkvu, a glasi:

U ime b(o)žie am(e)n
č.f.l.v. (= 1553) *ovu kap*
elu čini popь
Mart(i)nь Sagani
ćь a m(e)štri Ant(o)nь i M(a)tijь
zid(a)rići

[7] T. j. po pravu patronata (»jus patronatus«), koje obično prelazi u osnivačevoj obitelji od svećenika na svećenika.

[8] Oporuka se nalazi prepisana u mletačkom »Catasticu« (str. 298) u biskupskom arhivu u Krku.

[9] Bratovština je naime bila sastavljena od obitelji, koje imaju pravo na kapelu. Ta se kapela spominje god. 1643. u »Glagolskoj notarskoj knjizi Ivana Stašića«, izd. *R. Strohal* (Zagreb, 1911.), str. 98.

[10] Urban Panac pravio je darovnicu 25. IX. 1484., kojom svom sinu popu Ivanu daruje oltar sv. Ane u crkvi sv. Luke. Prijepis je darovnice u »Catasticu« (str. 349), gdje se ujedno kaže, da se obaveze toga oltara obavljaju na oltaru sv. Elizabete u župnoj crkvi. Ne znamo, odakle Petrisu tvrdnja, da je negda Sv. Luka bila župna crkva. Vidi i bilj. 90.

[11] Ova nam listina nije poznata.

[12] Vidi bilj. 90.

[12a] Ovaj se oltar nalazio isprva u kapeli Majke Božje od porođenja (Vida Šančića), gdje ga je Harbić sagradio i dotirao oporukom od 27. veljače 1583. Oporuka u izvornom glagoljskom prijepisu notara Matije Sparožića nalazi se u arhivu župnog ureda u Vrbniku, a prevedena je u »Catasticu«, str. 360.

[13] Pop M. Mihovilić dao je praviti oltar; i njegova je oporuka u »Catasticu« (str. 341). Oltar se nalazio u negdašnjoj kapeli svetoga Tijela kao i slijedeći »od Svićic«.

[14] Naziv kraja.

[15] Taj je oltar dao praviti pop Antun Palčić, koji je g. 1552. polazio u Mletke, da kupi sliku za svoj oltar pa je tada učinio oporuku, koja se nalazi u glagoljskom protokolu notara Frana Sparožića i u »Catasticu«.

[16] Oltar sv. Tome postojao je već g. 1603. pod juspatronatom obitelji Vitezić.

[17] Bio je plovan god. 1762.–1773.

[18] Taj je oltar podignut upravo god. 1642. Kukuljević u rukopisu »Istranski nadpisi« navodi s ovog oltara ovaj natpis: *Il R.do pre Fran.co Sparosich Bilaz ad honore de Dio et della B.ta Ver.ne del Car.ne MDCXXXXII.* Oltar je dotiran oporukom Jura Sparožića od 23. prosinca 1643., koja se nalazi u »Glagolskoj notarskoj knjizi Ivana Stašića« (Zagreb, 1911.) na str. 125 i u mletačkom »Catasticu«, str. 54.

[19] Ovdje Petris griješi: Oltar sv. Duha podigli su pop Frane Sparožić i brat mu Ivan te ga dotirali g. 1517.; kasnije ga je još sam pop Frane kao notar i župnik Vrbnika dotirao svojom oporukom od g. 1564., koja se nalazi prevedena u »Catasticu« (str. 472).

[20] U »Catasticu« (str. 363) nalazi se u prijepisu i ova oporuka.

[21] Natpis na ovoj kapeli glasi:

V ime Božie Am[en]
č.f.d. (= 1505) *tu crikvu*
učini domin Vid
na čast b(la)ž(en)e D'vi
Marie a meštri biše
Matij i Ivan Petr[iš].

[22] Ova je kapela postojala već g. 1484. (v. »Catastico«, str. 349).

[23] Ova je crkva svakako zabilježena na vizitaciji g. 1579.

[24] Ulica u Vrbniku.

[25] I ova je crkva spomenuta već na vizitaciji g. 1579.

[26] Ovdje je *Petrisova bilješka:* »Placa je na vratih od grada Verbnika. Na njoj je sada kuća za skule od muške dice napravljena zato 1841, kako se sad nahodi; i ne grubi placu, dali ju je i pervo narešivala ova ista zgraja, jer je to bila polača pučka još pod knezi Frankopani i imila je 4 prozora velika nad placu.«

[27] Vitezić je kapelu osnovao i dotirao 31. prosinca 1561. i ponovno u oporuci od 1591. (v. »Catastico«, str. 369).

[28] Na kapeli sv. Martina je stari glagoljski natpis:

Vsaki ki reče
oče naš i zdr
avu Mar
iju ima prošće
na del

Kapelu je g. 1891. obnovio dr. Dinko Vitezić, pa u njoj počivaju i njegovi smrtni ostaci. Nad ulaznim vratima uklesan je nov glagoljski natpis: *Ovu crikvicu sv. Martina na novo pregradi obskrbi i za svoj grob priredi dr. Dinko Vitezić državni nadodvjetnik i zastupnik hrvatskoga naroda na zajedničkom saboru u Beču god. č.c.v.* (= 1903) *p. u m.*

[29] Sagradila su je upravo četiri svećenika g. 1671., a 13. VI. 1693. oni određuju, da crkvica bude pod juspatronatom njihova roda do petoga koljena, a onda da prijeđe pod bratovštinu, koju tada osnovaše u crkvi (tako jedna knjiga listina iste crkve u župnom uredu). God. 1730. sklopila je bratovština sv. Antuna ugovor s krčkim slikarom Franom Juriceom (Jurić), da naslika na stropu crkve veliku sliku sv. Antuna. Te slike sada nema, ali je ona doista bila izrađena, jer je Juriceo bio g. 1731. i plaćen (ispor. knjigu bratovštine sv. Antuna u župnom arhivu).

[30] Za ovu se kapelu kaže već u zapisniku apostolske vizitacije od g. 1579., da je u slabijem stanju.

[31] Ime trga i danas.

[32] Zapisnik vizitacije od god. 1579. zna za jednu kapelu M. B. od snijega u gradu, nekako uz crkvicu M. B. od porođenja, koja se nalazi tik uz župnu crkvu. Isto tako taj zapisnik zna i za jednu kapelu sv. Magdalene izvan grada (v. bilj. 69).

[33] Kraj izvan Vrbnika.

[34] Vidi str. 37 i bilj. 91.

[35] Valjda one, koju je g. 1453. poklonio Ivan Frankopan krčkom biskupu (isp. *I. Črnčić,* Najstarija poviest, str. 166).

[36] Jedna morska uvala.

[37] Kraj uz obalu.

[38] Morski greben.

[39] O ostacima Veloga grada ne znaju ništa povijesni spomenici ni naša arheologija.

[40] Tradiciju o Sv. Nikoli u Ogrulu kao pavlinskom samostanu zabilježio je već *Ivan Feretić* (v. *I. Milčetić* u »Građi za povijest knjiž.«, VII, str. 346). Ta tradicija nije ničim potvrđena (v. *V. Štefanić,* Opatija sv. Lucije, »Croatia sacra«, 1936., str. 10); zna se, da je g. 1453. Ivan Frankopan poklonio kapelu sv. Nikole u Ogrulu krčkom biskupu

(v. *I. Črnčić,* Najstarija poviest, str. 166), a po jednoj vijesti iz g. 1508. išao je svake nedjelje po jedan svećenik iz Vrbnika prikazati ondje misu (zapis u jednoj kaptolskoj knjizi u župnom uredu u Vrbniku). Zapisnik apostolske vizitacije od g. 1603. veli, da se na glavnom oltaru župne crkve u Vrbniku vrše obaveze porušene crkve sv. Nikole u Ogrulu, i to na teret biskupa.

[41] *Petris* je ovdje *naknadno dodao:* »Na pristaništću, to jest na portu je crikva svetoga Mikuli i jedan poklonac na čast istoga sveca ondi zgora puta, po kom se gre od porta na Kelk na vodu.«

[42] Poznate su stoljetne svađe i parnice zbog međa između Vrbnika i Baške (točnije Drage Bašćanske). Izvore vidi u *D. Vitezića,* La questione sui confini fra le comuni censuarie di Verbenico e Bescavalle (Trieste, 1888.).

[43] To su sve nazivi zemljišnih čestica.

[44] Za crkvu sv. Mavra kaže se u zapisniku kanonske vizitacije od g. 1685., da ju je vrbanskom kleru darovao knez Ivan Frankopan (v. *V. Štefanić,* Opatija sv. Lucije, str. 13), a u katastiku crkve sv. Mavra u župnom uredu u Vrbniku nalazi se kopija isprave od 3. travnja 1483., kojom bratovština sv. Marije, župne crkve, u ime naroda daje crkvu sv. Mavra vrbanskom kleru pod misu zornicu. Da bi ova crkva bila nekad župna, o tom nemamo dokumenta, a ne znamo ni za neki zapis u starom glagoljskom misalu, koji bi to potvrđivao.

[45] U zidu na istočnoj strani crkve sv. Ivana na groblju nalazi se i danas glagoljski natpis:

1611. bi zidana
ta kapela po meštri Ba
rtoli Vlahovići.

Imamo i glagoljski ugovor između bratovštine sv. Ivana i »meštra Bartola Lahovića« od 28. maja 1609. »za učinit kapelu ... v cimitiri S. Ivana od kamika furmu kako i delanu kapelu pokoinoga popa Martina Saganića, i da imata bit 2 poneštri« i t. d. za 120 dukata. Kakva je bila ta Saganićeva kapela, vidi ovdje u *Petrisa* na str. 91. Taj se ugovor nalazi u autentičnom prijepisu samoga notara Gržana Valkovića u kopijalnoj knjizi *bratovštine sv. Ivana,* koja se nalazi u arhivu Jugoslav. akademije (sign. IIb 34). Ova kopijalna knjiga (ili katastik) jest knjiga od 46 pergamenih listova, ukoričena u drvene korice obložene smeđom kožom s utisnutim ornamentalnim šablonama, a dvije kopče su ispale. Na verso-strani prvoga lista nalazi se uljenim bojama slika sv. Ivana Krstitelja, pred kojim kleče četiri subrata u *bratovštinskim kapama,* a u dnu se čita: *D. Ioanes 1618 sumptibus suis fecit hoc opus.* Naslovna strana na drugom listu uokvirena je ornamentima s motivima lišća i cvijeća u crvenoj, žutoj i zelenoj boji, a tekst na njoj počinje: *Catastico delli beni della confraternità della chiesa di S. Zuane di Verbenico contenuti nelli suoi instrumenti autentici, parte in Schiavo et parte in Italiano carathere scritti per molti notari, tradotti, extratti et per me Pietro Schinella nob(ile) di Veglia et not(ari)o pu(bli)co nel p(rese)nte libro registrati ad in(stanz)a di misser Zuane Zubich tribuno di Veglia et procurator della pre(dit)ta confraternità, di Nic(ol)o Ostrogovich gastaldo della pre(dit)ta et giudice di Verbenico et di Mattio Fugossich simil(ite)r giudice di Verbenico et di Mattio Fugossich simil(ite)r giudice del ditto luoco nel' anno 1564* i t. d. Knjiga sadrži kopije instrumenata ove bratovštine (kupoprodajne ugovore, darovnice, zamjene i sl.) počevši od 5. aprila 1326. pa do 10. novembra 1561. pisane Schinellinom rukom, a poslije toga nekoliko mlađih iz XVII. stoljeća. Isprave su pisane latinski i talijanski, a među njima su prevedene s hrvatskoglagoljskoga tri isprave iz god. 1473. i po jedna iz god. 1475., 1502., 1526., 1532. i 1555. Glagoljicom je pisana jedna isprava iz god. 1602., dvije iz 1604. (sve tri sadrže sporazum između bratovština i fratara na Košljunu, po kojem bratovština gradi za fratre jednu kuću u Vrbniku) i jedna, i to spomenuti ugovor o gradnji crkve, iz god. 1609. – Knjiga je došla u Akademiju preko Ivana Kukuljevića, koji je na stražnjoj korici napisao: »Kupio za 5 fior. i 2 knjige Arkiva od župnika Volarića 1854.« – Što se tiče same crkve sv. Ivana, treba reći, da je stara crkva postojala odavna, možda baš od god. 1323., kad je bratovština osnovana. U zapisnicima vizitacija starijih od 1611. uvijek se za tu crkvu kaže da ima tri oltara i da je izdržava bratovština.

[46] Bivše imanje krčkog biskupa s dvorcem kraj Punta.

[47] Ovaj poklonac je god. 1928. porušen, a kamenje upotrebljavano za ogradu zemljišta obiteljske nadarbine Vitezić pod nazivom *Draga*; među tim kamenjem je i onaj s glagoljskim natpisom: *vsaki ki reče oče naš* (i t. d., isp. bilj. 28).

[48] *Hospitali*, »špitali« ili ubožnice postojale su u kaštelima na Krku od davnine, ma da u skromnom razmjeru. Osim u gradu Krku znamo za njih u Dobrinju i Vrbniku; bile su podvrgnute biskupovu nadzoru. U Vrbniku se spominje već god. 1487. (*Šurmin*, Acta croatica, str. 325) pa redovno poslije, osobito o vizitacijama. Služila je kao sklonište za nemoćne i siromašne starce i bila je vrlo čedna. God. 1603. kaže zapisnik vizitacije, da je hospital bratovštine sv. Ivana, koja da se brine za bolesnike.

[48a] Ova se kapela spominje u zapisniku biskupske vizitacije g. 1603.

[49] *Dati ručak braći i siromasima* – to je prastari običaj bratovština. Za bratovštinu sv. Ivana potvrđen je god. 1576. (*M. Polonijo* u »Bogoslovskoj smotri«, XXIII, str. 70). Vlasti su nastojale običaj ukinuti, ali uzalud; tako se dukalom od 11. VI. 1782. na molbu »gaštalda« ove bratovštine dopušta, da se na dan sv. Ivana dade braći i siromašima objed, kako je prastari običaj, koji se vrši od početka bratovštine, t. j. od g. 1323. (Dukal je prepisan u knjizi bratovštine sv. Ivana u župnom uredu u Vrbniku.)

[50] Ovdje je valjda ispalo: »koji ju je kupil«.

[51] T. j. Kristofora.

[52] Danas žive ostaci ove bratovštine pod imenom *kapari*, a glavna im je zadaća nošenje mrtvaca na ukop. Oni pjevaju za pokojnikom t. zv. *pojubicu*, t. j. pjesmu »O Gospoje sveta Marije«, a na Veliki petak pjevaju t. zv. »Božji plač«, t. j. pjesmu »O presveto božje telo«. O kaparskim običajima i pjesmama vidi članak *B. Sokola:* Pučko pjevanje na otoku Krku (Sveta Cecilija, XI, str. 78) i članak *J. Gršković*a: Božji plač (tjednik »Istra«, Zagreb 1934., uskrsni broj). Slične »kaparske« molitve iz Baške otisnute su u molitveniku »Bašćanin u svojoj župnoj crkvi«, Senj 1888., str. 86–92.

[53] T. j. hljebova ili komada.

[54] Rt sjeverozapadno od Vrbnika.

[55] Morska uvala.

[56] To je upravo dr. *Domenico Bacolo*, krčki kanonik, rođen g. 1771.

[57] Risika, Mavra te Gornje i Dolnje selo, sve su to imena sela vrbanske općine.

[58] Risičkoj staroj crkvi sv. Jeronima u Gornjem selu danas jedva ima traga. Ona se na pr. spominje u zapisniku vizitacije god. 1603. Nova je crkva sagrađena 1861., a najnovija 1940. (ispor. »Krčki kalendar« za 1941., str. 128).

[59] Ruševine gradine Gradac postoje i danas, ali o njoj spomenici šute; tek je živa narodna tradicija o njoj. U crkvi sv. Duha su svećenici iz Vrbnika još 1508. svake nedjelje služili misu; a kako je ta vijest zabilježena u jednoj kaptolskoj knjizi iz XVII. stoljeća kao obaveza kaptola, jamačno je to znak, da se ta obaveza vršila još u XVII. stoljeću.

[60] Naziv kraja.

[61] Kapela sv. Krševana bila je suspendirana za biskupa Divnića (1779–1788), kako to kaže zapisnik biskupske vizitacije god. 1790.

[62] Starija kapela sv. Petra u Kampeljima zamijenjena je dakle drugom u Garici g. 1793. G. 1871. sagrađena je ondje opet nova crkva sv. Petra (v. »Status personalis et localis dioecesis Veglensis pro anno 1895.«, str. 23).

[63] *na podne*, t. j. na jug.

[64] *tuja sela*, jer ne pripadaju pod vrbansku župu.

[65] Sve su to nazivi krajeva.

[66] Crkvica sv. Kuzme i Damijana spominje se od davnine kao vlasništvo opatije sv. Lucije u Baški (a nikakva sv. Kuzme u Krku); njena su dobra obrađivali vrbanski koloni (ispor. *V. Štefanić*, Opatija sv. Lucije, str. 82). God. 1790. veli zapisnik biskupske vizitacije, da je suspendirana, jer je na osami i u nedoličnom stanju.

[67] Ime seoca.

[68] Sve su to nazivi krajeva.

[69] O tom »vitezu« povijest ne zna ništa; a crkva sv. Magdalene odgovarat će istoimenoj kapeli, što se spominje još u zapisniku apostolske vizitacije od god. 1579., i to lokalizirana izvan grada.

[70] Ova će crkva odgovarati kapeli Gospe od snijega, koja je osnovana i dotirana oporukom Luke Mihovilića od 28. XI. 1521. Kako je već 1722. bila ruševna, restaurirao ju je tada pop Juraj Feretić. Mletački »Catastico« (str. 464) o njoj kaže: »Sita in Valle S. Maria fuori e sul confin di Verbenico sopra la parte erta de essa Valle a mano dritta.«

Jedna kapela sv. Trojice spominje se u zapisniku biskupske vizitacije god. 1603. (ispor. i bilješku 30).

[71] Bit će to ostaci one crkve sv. Nikole u Rogozniku kraj Vrbnika, što ju je knez Nikola Frankopan darovao benediktincima samostana sv. Ciprijana na Muranu (v. *T. Smičiklas,* Codex diplomaticus, IX, str. 77).

[72] Taj se problem vrbanskog polja rješavao više puta pa i god. 1940–41. prokapanjem odvodnog tunela u more.

[73] Na južnom pragu ovoga poklonca uklesana su glagoljska slova *č t,* dakle godina 1300.

[74] Taj je natpis Kukuljević (»Acta croatica«, br. 239) pročitao: *U ime božie i blažene divi Marie amen. Let gospodnih .č.f.k.b.* (= 1542) *miseca maja d(a)n .i.b.* (= 22) *ta kapela Martina Bozanića ž'kan Barića sin činih.* Natpis je poslije nekud nestao.

[75] Na natpisu se ne spominje Ivan Bozanić, o kom govori Petris. No u jednom popisu svećenstva iz g. 1578. spomenut je i Ivan Bozanić pok. Barića; a taj je god. 1542. mogao biti »žakan«. U takvu popisu iz g. 1549. spominje se pak Barić, sin pok. Martina Bozanića; a tada je postojao i drugi, stariji pop Barić Bozanić. (Ovi su podaci iz biskupskog arhiva).

[76] Kapela ima glagoljski natpis: *.Č.u.k.d* (= 1445) *M(i)h(o)v(i)l' meš(tar)* (*Kukuljević,* Acta croatica, br. 41). Spominje je i biskupska vizitacija god. 1576.

[77] Petris nije naveo i 29. crkvicu, t. j. Sviju svetih, koja se nalazi porušena na groblju sv. Ivana i služi kao kosturnica. Spominje je u svojoj oporuci Marko Hržac Krasonja 20. listopada 1590.

[78] O bratovštinama u Vrbniku v. *M. Polonijo,* O starim bratovštinama na otoku Krku (»Bogoslovska smotra«, XXIII [1935], str. 63–80). Neki su podaci u *R. Strohala,* Glagolska notarska knjiga ... Ivana Stašića (Zagreb, 1911), str. 192, i u *Hrvatskoj enciklopediji* s. v. Bratovština.

[79] Naziv trga.

[80] T. j. na otočić Sv. Marka na ulazu u kanal Maltempo između Krka i hrvatskog kopna.

[81] T. j. dr. Nikola Volarić, arhiđakon.

[82] Ovdje se naglo prekida prvi sveščić. Da se nešto teksta izgubilo, dokazuje ne samo nedovršen predmet, nego i kustoda »interesi«.

[83] Austrija je dobila otok Krk mirom u Campoformiju 17. X. 1797.

[84] Antun Vinciguerra preuzeo je upravu otoka u ime Mletaka već 19. travnja 1480., a god. 1489. on je objavio »ordines et reformationes«, koji su uneseni u krčki latinski statut, na koji ovdje cilja Petris.

[85] Statut, o kojem je ovdje riječ, poznati je glagoljski vrbanski (i krčki) statut. Vidi tekst i predgovor od *I. Črnčića* u »Monumenta historico-juridica«, IV. Naš je Petris dobro poznavao statut, jer se čuvao baš u njihovoj kući, i to najmanje već od god. 1712., a i sam je on pomagao pri čitanju statuta za njegovo prvo izdanje u »Arkivu za poviest jugosl.«, knj. II, (Zagreb, 1852).

[86] Nije li to dalmatinski namjesnik general Brady, koji je upravljao za prve austrijske uprave god. 1805–1806., a prije toga bio guverner Boke Kotorske?

[87] Vidi i str. 57.

[88] Vidi bilj. 4.

[89] Taj je natpis nestao god. 1927. prilikom bojadisanja oltara.

[90] Ni ovaj natpis danas ne postoji; isp. bilj. 5.

Teško se snaći u povijesti vrbanske župne crkve Majke Božje od uznesenja. Ona je doživjela mnogo pregradnja i dogradnja kao i premještanja, spajanja i ukidanja oltara i kapela. Što se tiče verzije o njenom najstarijem razdoblju, t. j. onom, o kojem eto tradicija kaže, da je vezano uz crkvu sv. Luke, može se reći, da je malo vjerojatna, jer i svi stariji spomenici uvijek zovu župnu crkvu Svetom Marijom. U vezi s Petrisovim navodima na str. 92., kod odlomka o oltaru sv. Elizabete i bilješke 10, konstatiramo: mletački katastik zove ovu svetu Anu u crkvi sv. Luke »S. Anna piccola«, ali zna i za drugu Svetu Anu, t. j. oltar u župnoj crkvi – juspatronat Fugošićevih (koji spominje zapisnik vizitacija god. 1579. i 1590.). Paralelno su dakle postojala dva oltara sv. Ane, pa je zbog toga poslije i mogla nastati pomutnja.

Što se pak tiče drugoga, frankopanskoga razdoblja, ovdje se veli, da su Frankopani namjesto sv. Luke učinili kapelu presvetog Ruzarija velikim oltarom. Tradicija poka-

zuje i danas na oltaru Gospe od Ruzarija likove obitelji posljednjega kneza krčkog Ivana Frankopana kao donatora. Ali ta tradicija nema nikakve podloge u izvorima, pa bi njenu tvrdnju trebalo istom dokazati. Protiv toga upozoravamo na neke činjenice, koje se protive stavljanju oltara Gospe od Ruzarija u doba prije početka XVII. stoljeća. Prije svega ne nalazimo u arhivskoj građi, kojom raspolažemo, nijedne vijesti o kakvom oltaru, posvećenom Gospi od Ruzarija u ovoj župnoj crkvi, a niti bratovštini istog imena, prije XVII. stoljeća. Oltar presvetog Ruzarija spominje se prvi put u popisu oltara na kanonskim vizitacijama istom god. 1617., gdje se o njemu kaže: *erecta fuit predicta capella et altare de elemosinis christifidelium dicti loci Verbenici et districtus.* Tu se hvali i ljepota pale: *Palla predicti Rosarii est nobilis, pulcherima ac devota* ... i veli se, da je oltar »jus« istoimene bratovštine. Ta je bratovština postojala prije nego sam oltar, jer se ona spominje na vizitaciji god. 1603. i 1609. U zapisniku posljednje vizitacije se veli i to, da je bratovštini Gospe od Ruzarija sjedište na oltaru Gospe od pohođenja (sv. Elizabete) i da *»adhuc nihil habet proventum«*, t. j. da nema još nikakvih prihoda – dakle je bila nova. Na potonjim se naime vizitacijama govori o ovom oltaru kao o bujnoj bratovštni cijeloga naroda (na pr. 1663.). Ove se činjenice uostalom poklapaju i s analognim slučajevima u drugim mjestima otoka Krka, gdje se čašćenje Majke Božje od Ruzarija vrlo raširilo baš tokom prvih decenija XVII. stoljeća.

[91] Ove pločice više nema. Natpis je objelodanio *Kukuljević* (»Acta croatica«, br. 7) po saopćenju župnika Petra Volarića, suvremenika našega Petrisa, i to ovako: *L(e)ta .č.t.k.ž.* (=1347) *čini ... su crěki pr(va)d' Mar(a)k' i s(a)tn(i)k' Dmin(a)k' na čast' sv(e)tuju ap(osto)lu P(e)tra i P(a)vla. A meštri su Prv(a)n' Tom(a)c Taldi. M(ě)s(e)ca ijuna .ž.i.* (=17) *d(a)n'.*

Natpis se eto ne poklapa s Petrisovim. I godina je u Petrisa ovdje 1327. Tu godinu ima i »Status personalis et localis« krčke biskupije (zapravo *I. Črnčić*). Međutim i sam Petris na str. 19. ima Kukuljevićevu godinu 1347., a tako i isti *Črnčić* u izdanju vrbanskog statuta (»Monumenta historico-juridica«, IV, str. LXIII). Kako je do toga došlo? Ova se crkva spominje i u vrbanskom statutu god. 1411. Na njenu je mjestu danas crkva Majke Božje, sagrađena god. 1859.

[92] T. j. Alojzija, prema mletačkom Alvise.

[93] Misli na *Antuna Kadčića*, Teologia moralis – Bogoslovje diloredno (Bologna, 1729).

[94] Jamačno tu tvrdnju treba shvatiti tako, da su neko vrijeme bili svi biskupijski ispitivači za ispovjednike iz Vrbnika.

[95] U originalu *lenomu.*

[96] I ovdje progovara Petrisov kampanilizam; znamo naime iz izvora, da ispitivač glagoljskih klerika nije bio uvijek iz Vrbnika.

[97] T. j. nije htio pokazati, da se tomu zlu nada.

[98] *Gorinji kraj* je otočanima kopno Hrvatskog primorja, a *gorinjci* su im stanovnici toga kraja.

[99] U originalu *izgan.*

[100] Sve su to imena krajeva.

[101] T. j. po vinogradima.

[102] Taj se snopić nalazi u Arhivu Jugoslavenske akademije u Zagrebu (sign. IIa 91).

[103] Ovdje izostavljamo statističke podatke o Vrbniku iz god. 1770., jer su već navedeni na str. 109.

[104] Ovdje se izostavlja popis svećenstva, jer se nalazi već na str. 108.

[105] O radovima popa *Ivana Feretića* (1794–1839) vidi *I. Milčetić*, Manji prilozi u »Građi za povijest književnosti«, VII, 329; *V. Spinčić*, Crtice iz hrvatske književne kulture Istre (Zagreb, 1926.), str. 33; *P. Skok*, Feretićev prijevod »Pjesme nad pjesmama«, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, VIII, str. 59; *I. Milčetić* u »Zborniku za narodni život i običaje« IX, str. 12; *I. Gršković* u »Krčkom kalendaru« za god. 1941., str. 68–70. Veći odlomci iz Feretićeve povijesti otoka Krka objelodanjeni su, nešto prestilizirani na popularan način, u listu »Pučki prijatelj«, Krk, 1901–1902. Danas se Feretićevi rukopisi nalaze u rukama obitelji.

[106] Vidi str. 96.

[107] Vidi na str. 112, 113.

[108] Vidi o njoj na str. 91.

[109] O desetini vidi i na str. 116.

Alduvat (misu), prikazati
almuštvo, milostinja
apustol, apostol, subđakonat, poslanica
armadura (tal.), skele
armar, ormar

bak, bik
bala (tal.), kugla
balotacion (tal.), glasovanje
balotati (tal. ballottare), glasovati
bandira (tal. bandiera), zastava
bar, biljka, slična prosu sa zrnjem sitnijim od prosa
baras, barsić, vinova loza uzgojena u obliku sjenice
baril, mjera za tekućinu; mletački je imao 64,30 lit.
bergamina, pergamena
bedena, vrsta tanje vunene tkanine
berita (tal. beretta), kapa
bir, crta, potez
božek, boški, posvećeni amuleti od kovine ili tkanine, osobito u obliku srca, što su ih obično djeca nosila oko vrata
bracera, osrednja teretna lađa na jedan jarbol
brageše (tal.), hlače
braščina, bratovština
bukaleta (tal.), široki zemljani vrč
bura, burna stran, sjeveroistočna strana
burača, oveći drveni kablić

cendalina (tal. zendale), svilena jednobojna vrpca, široka i do 7 cm
cimiter (tal.), groblje

česrat, čupaviti, čupati (vunu)
četrtinjak, posuda za mjeru, t. j. četvrtina minice
četvorica, sanduk ili koš na teretnim kolima, u koji se meće teret (potanji opis vidi u Zborniku za nar. život i običaje, VII, 334)
črez, kroz
čufić (tal. ciuffo), čuperak, resica

dacija (tal.), carina
demanij (franc. demaine, tal. demanio), državna dobra i njihova uprava
demanijan, podržavljen
deputat (tal.), zastupnik
dermun (grč. drymon), šuma, zašumljeni pašnjak
desetinac, kuća u kojoj se spremala desetina
dijačija, bratovština
divica, djevojka, služavka
dižmar (lat. decimarius), svećenik, koji upravlja desetinom
dodar, dodari, čak, štaviše
dota (tal. dote), miraz
dukal (tal.), duždeva odluka

ered (tal.), baštinik
erž, raž

fanat (tal. fante), općinski poslužitelj
fit (tal. affitto), zakup, najam
fitanca (tal. affitanza), zakup, najamnina
fitadur (tal. affittatore), zakupnik, najmoprimac
fitivati (tal. affittare), iznajmljivati
fundatur (tal. fondatore), utemeljitelj
frauvial, pivial, pluvijal, crkveni plašt

gajeta, mala teretna lađa
ganati se, razgovarati se
ganžar, handžar
gazeta, mletački mali mjedeni novac
gerbin (tal.), jugozapadnjak, jugozapad
gremik, ustrojena ovčja koža
grip, vrsta velike ribarske mreže
gromača, zid od suha kamena, hrpa kamenja
gunja, gunjac (valjda prema tal. cuneo), klin
gušterna, cisterna

hajda, heljda
harl, hrl, brz
harmica, daća, carina
hitati, bacati
hovele, čarape

intrada (tal. entrata), prihod, ljetina
iskus, ispit
iskusitelj, ispitivač

jagar (njem. Jäger), lovac
jambeko, duboko (inače obično »gelboko«)
jara, zatvoren primitivan trijem (koliba) građen od suhog kamena, sav pokrit slamom
jarbol (tal. albero), rodoslovno stablo
jednuč, jednom, jedamput
jezero, tisuća
jizbina, hrana, jelo
jizdni, jahaći
justicir (tal. giustiziere), procjenitelj
juš (lat. jus), pravo, patronatsko pravo

kal, manja lokva
kamara (tal.), soba
kamik, kamen
kandel, kandelir (tal.), svijećnjak
kanon, zakupnina, koja se daje najmodavcu u naravi

kapari, članovi bratovštine; kapari nose mrtvaca na ukop
kapitul, kaptol, na Krku je to bila zajednica svećenika jedne župe
karoca (tal.), kočija
kaštald, upravitelj
katrida (tal. cattedra), stolica
kava (tal.), rov, kamenolom
kebel, kabao
kolun, cilj u igri
koluna (tal. colonna), stup
kombacati se, prebacivati se preko glave
komunada (tal.), općinsko tlo, općinski ili opći pašnjak
konablja, drvena ogrlica, što se meće ovci oko vrata
kopa, kup snopova, složenih jedan na drugi
kora, kor, klupa u crkvi
kračun, zasun
kudlak, vukodlak
kumpar (tal. compare), kum
kunfin (tal. confine), međa, područje
kuntrat (tal. contratto), ugovor, pogodba
kuntrada (tal. contrada), predjel, kraj
kurdela (tal. cordella), vrpca
kus, komad
kuset (tal. coscetto), kuk, but
kvartarol (tal.), mjera za žito, drži 6 kg

ladva, starinska dugačka a uska lađica
laginja, polakšica, lakoća, komoditet
latun (tal. lattone), lim
lâz, livada, sjenokoša
lazanje, lezanje, rezanci
lazno, pogodno, od ruke
li, također
librica, mjera za težinu, 1/2 kg
limez, tram, gredica (obično hrastova cjepanica), kojom se pokriva »mošuna«
limozina (tal.-lat.), milostinja
lobizat i *lobzat,* cjelivati
Lovrečeva, blagdan sv. Lovre

malin, mlin
mankanca (tal.), pogreška, nedostatak
maša, misa
matermonij (lat. matrimonium), ženidba
mendulat (tal. mandorlato), mramor-bademovac
meninel (tal. mulinello), vrsta kolovrata
mentinjada (tal. mattinata), svirka »sopela« u počast
merija (franc. mairie), općina, kako su je organizirali Francuzi
meštar (tal. maestro), učitelj, zidarski majstor
metim toga, međutim
mezana (tal.), vrč od 1 1/2 lit.
mikat, češljati vunu, grebenati
mirine, ruševine, zidine
mišnjica, vrsta sviraljke (diple) s mješinom
mito, plaća, nagrada
mlan, štap, kojim se okreće kućni žrvanj
mošuna, staja, građena od suhoga zida, pokrita slamom
munida (tal. moneta), novac
munt (tal. monte), kup
mustranca (tal. mostranza), pokaznica
mušketan (prema tal. moschettare), strijeljan

nadvoltan, nadsvođen
nagribat, ogrtati, okapati
nakljeće, klečećke
namalan (prema njem. malen), naslikan
napingat (lat.-tal. pingere), naslikati, našarati
nerat, roniti
neriz, zapušteno, neobrađeno zemljište
nic, ničice, dolje
nodar (lat. notarius), notar
nota, napjev
nugel, ugao

obehajat se, obredati se, posjećivati se
obličit, opaziti
obučilo, odjeća
odlučit, rastaviti, odijeliti
odmala, nedavno
oficij (lat.-tal.), ured
oficijal (lat.-tal.), općinski podvornik
okrut, posuda
onput, onda
oplinut, poplaviti
oprava, oprema, odjeća
osel, magarac
ošlji, magareći
ozimec, ječam

pan (tal. panno), sukno, tkanina
paloš (madž.), mač
pašć (tal. pasto), zakuska, objed
pat (tal. patto), ugovor, pogodba
patermonij (lat. patrimonium), životnina, prćija što je dobije klerik od roditelja prije ređenja
patena i *patina* (lat.), plitica uz kalež
pečenja, pečenka
pedenj, pedalj
pelig, veći jedrenjak na dva jarbola
pena (lat.-tal.), kazna
penj (tal. pegno), zalog
pergul (tal. pergolo), propovjedaonica
peršona (lat.-tal.), osoba
peržun (tal. prigione), zatvor
pinez, novac
pingat (lat.-tal. pingere), slikati
piplić, pile
pirovljani, svatovi
pivial (lat. pluviale), crkveni plašt
plav, plavčica, manji brod, lađica

plovan, župnik
plovanija, župa
podjimat, podimati, uzeti, otimati
podne, jug
podsariti, usiriti mlijeko
podvornica, oranica, vrt blizu kuće
pohištvo, pokućstvo
poklonac, sitna kapelica, često i bez oltara
poli, kod
polić, mjera za žito, osmi dio minice
poljubica, poklon, jelo, što se daje kao nagrada kaparima za molitve za pokojnika
pomamiti se, šenuti pameću
pomlist, prez. *pomelzen*, pomusti
pomnjit, paziti
ponča i *punča*, petlja
ponestra (tal. finestra), prozor
poprenjak, paprenjak
porat (tal. porto), luka
poseg, posjed, posjedovanje
posobojni, posebni
pošta (tal.), mjesto, prikladno za polaganje ribarskih mreža
povredit, poređati, složiti u red
pravit, pripovijedati, kazati
praz, ovan
pregospodin, prastric svećenik
preteža (tal.), zahtjev
prez, bez
prikomice, poprijeko
prišit (prema *priša*, tal. pressa), žuriti
privilej, privilegij, povlastica
progon, put u brdskom terenu, obično ograđen »gromačom«
prokadur (tal. procuratore), opunomoćenik, zamjenik
proto (grč.-tal.), nadzidar
providur (tal. provveditore), upravitelj
provisione (tal.), opskrba
provaža, zahod, nužnik
punat i *punet* (tal. punto), točka, bod
punča v. *ponča*
punta (tal.), rt, vršak
puša, puška
puta, pl. t., spone, negve

rajnik, pokojnik
rajniš, forinta (rajnska)
rakno, sag
razgon, dan, kad se ovce razgone (prva nedjelja poslije Petrova)
redovnik, svećenik
refat (tal. rifare), popraviti, iznova učiniti
reklut (tal. recluta), regrut
rekluta (tal.), novačenje, regrutiranje
rež, raž
ricevitor od harmice (tal.), carinik, koji ubire daću
rihtik (njem. richtig), prav, točan; upravo
rub, velik ženski rubac za glavu, koji je mogao biti dug oko 2 m, a širok oko 50 cm; stolnjak
ručini (tal. orecchini), naušnice

sagdan i *sagdanj*, svaki dan, t. j. radni dan u sedmici
sališ (tal.-mlet. saliso), pločnik
samanj, sajam
saren, usiren
se, s(a); sve
sedo, sjedalo, sjedište
segden v. *sagdan*
segulić, mjedena posudica za vodu
seki, svaki
semenj, v. samanj
setemana (tal.), sedmica, tjedan
sežanj, razmak raširenih ruku (oko 160 cm)
sić (tal. secchio), vjedro, mjera za tekućinu, 11 lit.
skolj i *školj* (tal. scoglio), greben, otok
skopac, skopljeno janje
slom, slamni krov »mošune«
smirati, gađati, smjerati
smirom, stalno, neprestano
sopec, svirac
sopela, svirala
sost, svirati u sopelu
spad (tal.), mač
sparogva fratarska, biljka veprinac (Ruscus aculeatus)
sploh, sve odreda
spoler, puškar
spravit se, sastati se, sabrati se
stam, baršun
star, mjera za žito; mletački oko 80 lit.
stavat, stajati, obitavati
stabilo (tal.) *imanje*, nepokretna imovina
steber, stup hrastov
stelba, stepenice
stomanja, košulja
stožišće, mjesto, na kojem se pravi stog
strig, striženje, doba, kad se strigu ovce
strim, trijem, krov, koji otraga počiva na »gromači« (zidu), a sprijeda na »stebrima«
suknjica, kaputić
surotva, surutka
svetostajnik, svećenik, koji vrši službu sakristana
svitak, jastučić u obliku kotača, na glavi

šegati se, ljuljati se
šegav, lukav, dosjetljiv
šetemana v. *setemana*
šilec, šilac, krojač
škar, malena uvala, usjeklina na klisurastoj obali

škarlat, skrlet
školj v. *skolj*
škrila, kamena ploča
štit, čitati
špotati (njem. spotten), rugati se, grditi
šprih, odvojak, pramen munje, trijesak
štrihe pl., ruho đakona ili podđakona kod mise
štuk, tavanica, strop
šurlice, domaća tjestenina u obliku cijevi
šusta (tal.), elastično pero

termuntana (tal. tramontana), sjever, sjevernjak
terpela, stado ovaca
tesnek, svečana ženska haljina
tešljar (njem. Tischler), stolar
tok hitati, ždrebati na prste
tolikajše, također, isto tako
toš, uljara, tijesak za masline
tokat (tal. toccare), ždrebati
trabakul, jedrenjača na dva jarbola
trombun, trumbun (tal. trombone), puška sa širokom cijevi
trata (tal.), velika ribarska mreža
trefit (njem. treffen), pogoditi
trinketica (tal. trinchetto), priječnica, letva na »četvorici«
tumban v. *rub*

udilje, odmah
udirat, udarati
uganka, zagonetka, pitalica, dosjetka
uganjat, gonetati, pogađati
ugonit, pogoditi
uhilit, mimoići, izbjeći lukavošću
umejek, pasište na kraskom tlu, obrašteno travom i grmljem
urdin (tal. ordine), nalog, naredba
urničar, urar
urnik, ura
uzel, uzao

vadlja, oklada
vadljati se, okladiti se
vakance (tal.), školski praznici
val (tal. valle), dol, dolina
valje, odmah
vedit, udjenuti
verganj, vrsta oraće sprave, pola plug, pola ralo
verhadba, vršidba žita
vernjica, košarica
vindar, ipak
višća, vještica
volta (tal.), nadsvođeni prostor; terasa
vrić, vršiti žito
vrućica, vrelo, izvor

zagenka, zagonetka
zanatir, zanatlija
zapačivat, zapremati
zaternužit, ugasiti, dokinuti
zatoka, zatoki, vrata (obično na ogradama pašnjaka), načinjena od dvije tanke gredice i poprečnih prutova
zaverzivati, dovršivati
zbica, tanka grančica
zdolu, nizbrdo
ze, iz
zgoru bokom, uzbrdo

žafran, šafran
žakan, žaken, klerik
žerdo, hrastova greda (sljeme), na koju se polažu »limezi« kod pokrivanja »mošune«
život, tijelo
žmulj, čaša

Nikola Bonifačić Rožin

PUNTARSKA PREDAJA I PUNTARSKE GLAGOLJSKE MATICE

Jedna puntarska poslovica veli: *»Narod čudo zna; ča narod zapameti ali nadine, to se tako lahko ne poburavi, aš narod je već od jedan«.* U narodnoj predaji je elemenat priče istinu izmijenio, ali je zato češće jače sačuvao boju vremena i osobitost karakterâ.

Ovdje iznosim one predaje iz mjesta Punat na otoku Krku, kojih historičnost potvrđuju glagoljske matice iz toga mjesta. Nekiput se u maticama nalazi cijeli zapis, koji se poklapa s predajom, no bude i samo jedno ime, koje potvrđuje, da u predaji nije sve izmišljeno. Ima i takvih primjera, kojih motivi sile da naslućujemo zbiljske ljude i događaje, zapisane u maticama.

Puntarska je narav bistra i odlučna. Veliki individualizam ne razvija se na štetu društvenosti. Poslovična je poduzetnost Puntara, koji su se iz tjesnoće svoga doma (kao hobotnica tracima) raširili po cijelom otoku. Već ih istarska »Naša sloga«, naziva »zrcalo težaka«. Pod kakvim su uvjetima krčili zemlju na Prnibi, govori ironična primjedba nekog »šinjora« Krčanina na račun puntarskih kopača:

Kiselise na burise,
kruh od mekin,
pit spod dropin,
matika prez punte –
i neka se kopa!

Susjedi su Puntu dali ove karakteristike: *»Punat ima mori most, hvalu gromač, anjelov mač i šišajdu Merikah«,* što znači: Most, koji mu je dao ime, propao je u more, koje je Punat brodovima vezalo sa svijetom. Hvale ga gromače iskrčenog kamenja, na kojem uporno brani svoje pravo i slobodu, kao da je uzeo mač anđelu, koji se nalazi na grbu puntarske općine. Nesloga i tvrdokornost, koja zna Puntare doma

na nož zavaditi (dijele se u *Jegere* i *Susediće, škorup* i *murčinu),* u tuđini nestaje, i oni se brzo nađu u *šišajdi* (udrugi), kad se radi o pomoći zavičaju, koji je svim iseljenicima, kako kaže izreka, *»sve bliže ča su mu daje«.*

Puntarske matice (koje obrađujem), počinju god. 1594., a svršavaju 1832. Do 1793. pisane su glagoljicom, a poslije latinicom i hrvatski, osim nekoliko talijanskih vizitatorskih zapisa. Sada se čuvaju u Arhivu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, pod signaturom 252 a,b. Predaju sam skupio u Puntu od Puntara, kojima bilježim imena. Ona je samo jedan dio moje veće zbirke (Puntarske poslovice, fraze i »štorije«).

Početak Punta. – Stari judi reku, da je punat prija bil na brigu ozgor klanca od Mutruzana. Za sigurnost od mora jimel je dvi straže, jenu na Puntadebiji, a drugu na Buki. Kad bi se kadi pokazal ki tuji brod, straže su oganj palile za aviz narodu, da priko mosta biži na Prnibu i daje va Veju. Na dolinjen kraju, blizu mosta je bila crikva svetoga Vida, kadi se je na Vidovu delal samaj. Tamo se je na velo tancalo i po mostu ukalo. Judi su bili objidni, pa je na zgrešćeni Punat Bog pedepsu poslal. Udelal je strašan neverin. Počelo je grmit i lampat, kako da je smak svita. Zatin je udril daž, kako da će nebo na zemju past. Silna nalivica od vode z Riconpa počela je zemju kopat i kamenje z brigi vajat na selo. Niki pastir s Kras je kričal: »Judi bište, voda će vas zatrt«. Voda je vrti pokrila i počela kuće tres. Sve do žala je prinesla burice zi stana na komunadi. Od straha su se judi razbižali na sve strane. Čudo njih je šlo priko mosta va Veju, kadi su po službah ostali, kad su videli, da njin je stanje na Punti propalo.

Drugi su ostali na puntarskon i dvignuli nove kuće kadi su sada Jagorika, Galija i Kolušin, najstarije kuntrade današnjega Punta. Tamo su na brigu, pri kraju poja i daje od mora, bili sigurniji od kursari. Ma za sigurnos su i daje delali stražu na Buki. Drugu su jimeli podno Klepine, pod selon na mori. Svake noći i na nedije i blagdani, kad su judi bili crikvi, ronda je hodela po selu, da ga čuva od ognja i lupeži. Tako je niki čovik na Galiji šal, da će volon dat jis va mošuni. Obrnul se je na more i videl oganj na straži. Počel je zvat rondu, da selo aviza, a lupeži, ki su bili nigdi blizu hranjeni i čekali noć za krast, počeli su bižat, aš su misleli, da jih je avertil. On se je dal za njimi teć i oni, da lagje ujdu, dali su se na njega i na mesti ga ubili.

(Kazivao *Miko Mrakovčić Šimunić*)

U predaji je mutna uspomena na staro naselje uz most ili ono na Susu, gdje su nađeni rimski grobovi i gdje je možda u ranom srednjem vijeku stanovništvo popaljenoga grada Curicuma našlo zaklon, pa se poslije, kad su se za bizantinske vladavine prilike sredile, opet vratilo na staro ognjište, nazvavši obnovljeni grad Vecla.

Navrh klanca od Mutruzana ima više razvalina. Okolna mjesta još se danas zovu »Seli« i »kraj Punta«. Most (ponte), koji je dao 1481. naziv naselju »villa de Ponte«, propao je vrlo rano. Stupovi »babe«, na ušću puntarske drage, kaže predaja da su njegovi ostaci. Spominje se lokalitet po njima 1592.: »contrada Pernibo alla Ponta appresso quella di Postupe« (Fra Felice B a r t o l i, I. 270).

Uspomena na stražu na Buki ostala je u lokalitetu »Stražica« pred crkvom sv. Nikole, gdje je sada svjetionik. Možda je sjećanje na tu stražu dalo Puntarima ideju, da na svoj općinski grb stave »anjela stražanina«, koji se raskoračio nad ulazom u dragu, a ispod nogu prolazi mu brod. Sličan grb imala je jedna krčka plemićka obitelj.

Ubojstvo na Galiji posvjedočuje zapis u maticama: *»1761. na 9. jenara ubijen bist na varhu klanca na Galiji mošuni Franić Mrakočić pokojnoga Franića, ki je pokopan crikvi sv. Andrije.«* Iz obitelji Mrakovčić često su bili birani općinski prisežnici *kaporonde,* neke vrste mjesni kapetani.

U ovom se zapisu prvi put spominje Galija, najstariji dio Punta. Tu strmu ulicu na vrhu mjesta spominje i narodna pjesma:

Kolušin, Galija, cela batarija,
po dvorih njoj vonja dupla rumenija.
Kolušine mali, sva si mej stenami,
ti stara Galijo, sva va ćakolami.
Ki gazi na Krase, zapuhne od jada,
a kada gre zdolu po Galiji pada,
pa klene od muke i na noge skače,
judi mu se smiju, a on gorko plače.

Zlatna žica. – Niki Žica z Veje je kopajuć prišal na zlatnu žicu. Počel ju je potezat i potezat i dosti je toga potegnul, a njoj još nigdar kraja. Već se je strudel potežuć, pa kad je šal z ruku, da će pot otrt, je rekal: »Aj k ragu, koliko je toga«, i ta čas se je žica prekinula. Ali ono ča je potegnul, je bilo celo bogatstvo, ko ga je dviglo mej prvih va Veji. Po zlatnoj žici su ga nazvali Žica. Od njega potiču današnji Žici na Punti.

(Kazivala *Jakomina Maračić Jivićeva*)

U popisu krčkih plemića 1248. spominju se: A n d r e a s d e S y z o, M i l o g n a d e S y z o, obojica iz plemena Tugomirić (Smičiklas: Cod. dipl. IV, 357). Obitelj Žic je starinačka u Puntu. Prezime se spominje u glagoljskim maticama iz Punta već na početku: *»1594. na 3. decembra Franica hći Matija Kirkovića, poroena od nega ženi Katarine, bi kršćena po meni popi Petri Čeperići. Bi kum Zvan Žic, kuma Fane«.* Da su Žici bili brojni na Puntu, svjedoče i mnogi nadimci, koji su im dani, da se lakše razlikuju jedni od drugih. U maticama se spominju ovi nadimci, danas iščezli: Maradinić, Šepac, Barbac, Dianić, Dunatić, Lukarić, Ujac, Krančić, Lunatić, Toničić. Još žive: Mičeta, Tolan, Klačić, Pokojnić, Dunižarić, Frančić, Bravarov, Ivančić. Nadimak

Mandić je po ženama sačuvan u obitelji Bonifačić, Katušina u obitelji Maračić, a Jaković u obitelji Karabaić.

Iz obitelji Žic je poteklo najviše puntarskih sudaca pa nekoje grane još danas imaju nadimak: Suca Mika (Mikulin), suca Jiva (Klačić), suca Pera (Antičić).

»Tr roguja tr mrkuja.« – Ded od Bravarovih je hodeć kroz Malu Krasu videl kraj lokve jenu lipu divojku svu va beli, kako spi na sunci. Bilo mu ju je žal, da će ju sunce opalit, pa – da ju ne zbudi – osikal je jenu kitinu od jesena i nastavil ju kraj glave od speće, da njoj dela hlad. Onda je šal po malo na prstih daje i kad je prišal na laz od svoga drmuna, najedanput se sprid njega nastavi ona ista divojka i reče mu: »Ja san vila, ti si meni udelal velo dobro, ča si mi učinel hlad i zato ti se želin zrazit. Jišći ča god ćeš od mene i ja ću ti dat«. Čovik je počel mislit ča bi bilo najboje za pitat. Znal je, da ki jima ovac, da jima svu potribu kući od mesa, vune i sira, pa je zaželel ovce. A na to mu je vila rekla: »Ben, dobro, obrni se i hodi doma i celin puten govori: »Tr roguja, tr mrkuja«, ma se ne obrni nazad, sve dok ne prideš va svoj dvor«. I leh je to rekla je zginula. Pastir je malo stal, a onda se je obrnul doma i počel govorit, kako mu je rečeno: »Tr roguja, tr mrkuja«. I kako on govori, tako čuje zada sebe kako se razvaja kamik ali zašušne grm, kako da se je niš z njega stegnulo. Gre on daje, i srce mu bahće od veselja, aš sve jače čuje, kako za njin ovce stipju i tepeću. Počelo ga mučit, da vidi, koliko jih je, ma zna, da se ne smi obrnut, pa se z velu muku sili, da gleda naprida. Ma na jenon uvijaču ni već mogal srcu odolit, pa je samo z jenin okon pogledal nazad i videl čudo ovac, ke su na jedan mah nestale. Leh jena, ka je ta umetat hodela z gromače, se je na njegov pogled skamenila i tako još do danaska stoji.

(Kazivao *Pere Mrakovčić Pavlić*)

U Puntu više rodova tvrdi, da je njihov djed vidio vilu u Maloj Krasi. Osim Žic-Bravarovih to su Maračići i Karabaići, koji su prema predaji došljaci iz Bosne i Dalmacije. »Bravar« je pastir.

U maticama je zapisano: *»1611. kršćen sin Bravarinov«.* God. 1741. napisano je latinicom *»Bravarov«* uz glagoljski zapis krštenja *»Franiću Žicu i ženi Franceski sina Jivana«.* Sličan motiv o pastiru i vili nalazi se u pjesmi »Mali pastir«, u kojoj pastir rupcem načini hlad zmijama, koje su bile vile, pa ga one žele darivati:

»Ča biš, mali, ti za tvoje mito,
Ča si onem zmijam hlad napravil?«
— Niš ne pitam, nego malo ovac,
Govori mu divojčica mlada:
»Hodi tamo do te vele škulje,
i mi zovi ovčice iz škulje.
Nemoj mi se va školju ozirat,
spreda gledaj, nazad se ne ozri
kad se ozreš, ne te ovce vanka«.

U pjesmi je taj pastir Kraljević Marko. Stjepan Žiža ju je zabilježio od Mata Košare, koji ju je čuo od Ćića Maglice (Istarske narodne pjesme, Zagreb 1924, str. 36.). Motiv i pjevač Ćić daju naslutiti kraj, iz koga su neki doseljenici došli u Istru i na otok Krk.

Štimadur i proso. – Pravja se, da je Filip Brzac bil jako spametan i pošten čovik, pa su ga judi zibrali za štimadura. Ma njegovoj ženi Mari to ni bilo drago, aš se je bojala, da bi štimajuć mogal i nehoteć pogrišit i tako slabo udelat. Zato ga je počela odgovarat od štimadurije. Ma Filip ju ni habal, leh je daje delal svoj posal i govorel, da on dela po duši, pa se ne boji griha. Na to je žena fermala govorit i počela mislit, kako bi skušala njegovu štimu. I jene nedije poslala ga je samoga na misu va sveti Andrij, aš da jima još posla po kući. Kad poredi, da će prit tiskoma za njin. I on je šal po malo, korak po korak. A od njihove kuće do crikve moralo se je pasat priko celga poja, pa kad je žena videla, da njoj je već muž dobrano odmakal po putu, zela je va krilo zdelu prosa i šla za njin. Kuda je hodela, tuda je sipala proso, pagrišćicu po pagrišćicu. Blizu crikve strunila je zadnje zrna s krila i šla na misu.

Kad je misa finila, malo su se s prijateli poganali sprid crikve i onda šli napored doma. Gredu oni puten i Filip najedanput averti proso po tlohu. »Oho«, on će »lipo je nikomu proso sipalo«. Gredu daje i proso je vavek sprid njih. »Majko božja«, žena će, kako va skrbi, »ovo proso peja na našu stran. Da nas ni ki pokral, dok smo bili crikvi«. Brže su se maknuli, i kako je Filip videl proso sve do njihove kuće, je rekal na vrateh: »Lupeži su u nas bili«. »Koliko su zeli«? zaskuca žena. »A, čudo, kad njin se je toliko toga prosipalo«, odgovori muž.

»A ča mislite, koliko je toga po putu«, žena će šodo.

»A, koliko? Ja mislin, da je najmanje jena mina prosa prosipana«, odgovorel je Filip kako šegur.

»A, tako! Lipu štimu ste učinel, kad ste od jene zdele prosa udelal celu minu«, Mare će smijuć se i pljesne z rukami. Filip ju ni šubito razumel, ma kad mu je pravila, ča je udelala, da ga prokuša, videl je, da čovik more falit i nehoteć i pustil je štimaduriju, da ne bi kadi slabo udelal.

A bili su jako bogati i jimeli su junaka Makausa, ki je u njih delal za hranu. On se je pomamil na njihovo dobro i jene noći pripejal lupeži, ki su Filipa na postiji ubili, njegovoj ženi sikli prsti, da zemu prsteni i pokrali sve ča su mogli, pa filali in kaligo. Kuda su bižali, tuda su njin slebrne žlice padale, i po njimi su šli judi za njimi. Junaka Makausa su ćapali Vrbnici. Prepoznali su ga po gospodarevom kabanu, s kin je bil zagrnjen. Žena Filipova se je srićno spasila tako, ča je po kunkurati pala konobu, kad su ju lupeži potezali. Ušla je s kuće bosa va modrni i šla Poduniž pomoć jiskat. Kašnje je na Punti zagradila kuću zi cekini, ke je jimela zašijene va počvu od modrne. Va njoj je do smrti bila zatvorena, smućena od tuge i nesriće.

(Kazivao *Frane Bonifačić Barić*)

U puntarskim maticama spominje se već na početku 17. stoljeća obitelj Brzac. Filip je rođen: *»1647. krsti pop Blažić Ilić Antonu Brscu i ženi Mari sina Filipa Jakova. Kum Ivan Rebenigo i kuma Funka žena Ivana Rebeniga«.* Mati mu je bila rođena Ričić iz Baške. Oženio se: *»1669. sveti matrimonij Filip Brsca i Margarite hćeri Dumića Žica po meni popi Šimuni Matanići kuratu od Punta. Svedoci Gargur Žic i Mikula Blagdan i Žakan Ivan Čarvarić«.* Kao viđeni čovjek Filip Brzac se često spominje na piru i krstitkama. Tako je 1687. vjenčani kum Katarini, kćeri Matije Žica od Punta, kad se udala za Barića, sina Antona Bonafačića od Baške. Cijelu je nesreću u maticama ukratko zabilježio puntarski kurat: *»1713. na 10. maja ubiše i porobiše lupeži u kući Filipa Barsca bogata človika«.* Pokopan je u franjevačkom samostanu na Košljunu, gdje se 1719. dala pokopati i njegova žena Margarita. Matice je spominju i kao *Mare Filipanka.*

Kuću, koju je nakon nesreće sagradila Mare Filipova, postoji još danas na sjeverozapadnoj strani zvonika, a pripada obitelji Žic Dunčić. *Modrna* kažu da je bila suknja od modroga sukna. U Puntu se velikom i zločestom »strahoviton čoviku« kaže: *Makaus.* Vjerojatno po imenu Filipova sluge, koji je ostavio za sobom slabu uspomenu, a bio je možda sa otoka Raba, na kojemu se spominje prezime Makaus.

Budislavić. – Bilo je vrime, kad su se naši stari tukli z Vejani. Zi svih stran su navalili na grad, da je bilo mrtvih na kupi pod zidinami. Naši su jimeli jedan kalun kraj svetoga Bartula i š njin tukli vrata od Veje. A i Vejani su na njih pucali z jenoga kaluna, ma njin je municije nestalo, pa jih je strah ćapal, da se više ne te moć branit. Već njin je bilo do teška i misleli su, kako te se predat, kad se javi jedan mladić, da ko te mu pustit, da on zadnju balu pukne z vejskoga kaluna. I su mu dopustili. A on je bil dobroga oka i tako je fino naravnal kalun, da kad je puknul, pogodil je jušto va on kalun kraj svetoga Bartula, ki je šal na sto bokuni i prehitil čudo njih kolo sebe, da su se drugi živi od straha razbižali. Va gradu je nastalo silno veselje. Mladića su dvignuli na ramena i nosili ga po svoj Veji kričuć mu: »Budi slav, budi slav«. A dali su mu i velo jimanje za nagradu ča jih je spasil, s tin, da se oženi za jenu sirotu. On je to učinel i postal veli sudac vejski, od koga su potekli Budislavići, kih je danas na Muraji i po Dubašnici, a bilo jih je i na Punti, ma su zamrli.

(Kazivao *Josip Bonifačić Juratić*)

G. B. Giustiniano 1553. među krčkim plemićima spominje obitelj Budislavić (Ljubić: Commissiones et relationes Venetae. Zagrabiae, 1877., VIII, 262).

U matici je zapisano: *»1661. bi učinen matrimonij Juraj Harabaić i Lucija hći Gašpara Dragozetića od Kornić pred svedoci pop Ivan Bucul od Dubašnice i vlastelin od Ponikav Ivan Budislavić«. – »1737. na 15. juna bihu združeni u sveti matrimonij Franić Mrakočić sin Franićev i*

Margarita hći Jivana Budoslavića od Muraja. Na to svedoci Jivan Brusić pok. Jivana i Anton Budoslavić sin Jivanov. Kurato pop Juraj Žic«.

U Puntu, kad netko ne će da razumije, što mu govore, pa ide svoje glave, reku: *»Ki jedan Buzdoslavić!«* U ovoj predaji se pamti vrijeme, kad su se još razlikovali grad Krk i krčki otok.

Puntarska sloga. – Va no vrime poslal je kapo z Veje fanta na Punat, da javi novi urdin. Fanat je prišal na staru placu i spod pokrive, ka je nigda bila mejaš mej Punton i Vrbnikon, je zabubnjal, da se sprave judi. Kad jih se je dosti nateklo, počel je klamat. Ma ni do kraja ni prišal, kad su počeli mrmjat oni, ki su intendili talijanski. Ovi su narodu rekli, da njin Veja znova želi kožu derat, pa su svi skupa počeli kričat na fanta i klet Veju i onoga, ki ju je udelal. Fanat se je stisnul i jedva sproferil, da on ni kriv. To je urdin od šinjora kapa, a njin je na voju, te habat, al ne. Ali Puntaron je bilo dosti vejske vlasti, bili su žejni libertadi, pa su, jadni na svakoga ki je z Veju vonjal, udrili na fanta. On je počel bižat, a oni udri za njin s kamenjen. I su ga dobro žgalali, da je krvave glave i punih brageš prišal pred kapa va Veju.

Kad je ov čul za smutnju, prizval je Puntari sprid sebe i počel strogo pitat: »Ki je udril moga čovika?«

»Kamik« odgovori mu sprid Puntari sudac Jurica, kako prvi.

»A ki je hital kamici« stresal se je na njega kapo.

»Celi narod« odgovori mu sudac Jurica, prez straha. Za njin su svi njegovi istešo ponovili. Za korist se je kapo pinil, da će jih sve zaprit, ko ne reču, ki je kriv. Niš njin ni mogal i moral jih je svih doma pustit, aš su se držali kako za jenin konopon.

(Kazivao *Anton Žic Ivančić*)

U Puntu jedna grana roda Franolić ima nadimak *Jurica.* U maticama se više puta spominje sudac Juraj Franolić. God. 1701. oženio se Marom kćeri Ivana Mrakovčića. Talijanski je zapisano u maticama: *»1717, 2 aprile io D. Franco Bendatta sacerdotte della chiesa di S. Quirino di Veglia ho Battezato con licenza del curato di Ponte una fanciula filiola del Giudice Zorzi Franolich et di Margarita sua legitima consorte alla quale ho inposto nome Catta. Conpadri furono Zuanne Vasilich di Veglia et Elena sua legitima consorte«.*

Franolići u Puntu imaju ove nadimke: Barčin, Jurica, Katinica, Mikica, Popić, Martin, Juriša.

Sveti Andrij. – Vavik se pravja, da je va Poduniži niki veli guž, ki jima krunu na glavi. Ni ga dobro vidit, ma ki bi prišal do njegove krune, da bi silno bogastvo stekal. Videla ga je i nika Juranka. ka je stala Poduniži i bila z boje kuće. Ona je na konju hodela va sveti Andrij, kadi ni nigdar misa počela, dok ne bi ona prišla. Jene nedije tako ona jaše po klancu, da će na misu, a junak hodi za nju. Kad

najedanput skoči konj prestrašen i dvigne se na zadnje noge, da ju je skoro hitil zi sedla. Kad su pogledali, ča je tomu uzrok, vide, kako se priko klanca proteže jedan veli guž, debel kako ojić, s krunu na glavi. Junak je brzo zel jenu velu sten, da ju hiti na gada, ma ga je Juranka fermala i pustila, da se guž mirno stegne va gomilinu. Srce njoj ni dalo naprida, tornala se je s konjen doma, a junaka je samoga poslala Sveti Andrij. Kad je on tamo prišal i pravil, ča se je pripetilo, počel je prez gospe funcijon. I kad je podvizalo, puknula je na krovu jena gnjila gredina i na mesto Jurankino je čudo toga popadalo, ča bi ju bilo ubilo, da je ta put bila crikvi. Kad je gospa čula za nesriću, Bogu je zahvajivala, ča je videla onoga guža, ki ju je doma tornal, i čudo je beči nabrojila, da bi se crikva lipo načinela. (Kazivao *Mate Orlić Mocić*)

Puntarski Juranići su iz Baške, ugledna porodica, o kojoj kaže o. S. Ivančić u »Povjesnim crticama« da su »plemeniti Juranovići ili Juranići porijeklom iz Bosne, prebjegli u 16. stoljeću ispred Turaka u nekoč kneževinu Poljica, a tada nastanjeni na krčkom otoku«.

U puntarskim maticama spominje se 1635. *»Pavle Juranić rojen od Mikule i Kuline«*. Njegov sin Mikula ima 1686. po ocu nadimak *Pavlić*. U okolici Punta nalaze se *»drmuni«*, koje zovu *»Kotromanja«*. U njihovu nazivu predaja i domaći kroničar Ivan Žic Kancelarić vide trag uspomeni na bjegunce iz Bosne, koji su na Krk došli s knezom Radićem, bratom kralja Tomaša. Spominje ga Tomko Mrnavić u »Životu Magdaljene od knezova Zirov« (Rim, 1626.):

Radić Tomaš brat kralja nesrićnoga,
Bižeć rasap i rat plačna mista svoga,
U otok rabski se s obitelju shrani.
Toti s mnozimi se inimi nastani.

Radića kad Ivan Krčki knez prehirno
Izmami z Raba van i smaknu nevirno.

Isti slučaj priča Vinciguerra 1481. (Ljubić VI, 88–90). Crkva svetog Andrije spominje se u vizitaciji biskupa Bemba 1565. Na početku 18. stoljeća je u lošem stanju, jer se 1735. popravlja, o čemu je zapis u glagoljskim maticama iz Punta:» . . *bi učinena kapela svetoga Andrija, ku učini puk od Punta od limosine i bi blagoslovlena od vikara gospodina Jakova Boliš na 12 agušta«*. Kad je sagrađena 1777. nova župna crkva svete Trojice, posve se napušta sv. Andrija. Kada je netko siromašan, onda Puntari kažu, da mu je otac ostavio *»put za sveti Andrij«*, t. j. nevolju i smrt. Zatim kažu, da je *»sveti Andrij najžalosniji va tramuntanskom kraju«*, jer su se tamo zakapali samoubojice i nekršteni djeca.

Prema nekim zapisima u maticama može se nazreti, kakva je bila crkva sv. Andrije. Imala je glavni oltar i mali, jer 1705. ostavi *»Jivan Franolić kuratu libar 20 da sobotan na malon oltaru služi se misa do*

let dvajset«. U crkvi je bilo više grobnica, jer se u maticama izričito veli: *»1716. preminu Jelena, žena pok. Franića Hrabrića od Baške, juje telo postavjeno u raku sv. Andrija blizu one od anjeli«*. 1717. umre pop Franić Hrabrić i *»bi mu telo postavjeno u crikvi sv. Andrija u raki pred velikim oltarom«*. 1725. Gašpar Orlić, koji se utopio *»bi postavjen u raku kol vrat«*. U istu raku postavljena je i Jelena, žena Antona Bonifačića, koja je 1727. umrla od »acidenta«.

Vejski šinjori. – Jeno doba su na našen otoku Bneci zapovidale. Jimele su svu oblast, pa su providuri delali, ča jih je bilo voja. Nikih su udelali bogatih, a nikih su poslali petjat. Ki njin je znal ugajat, je dobro pasival. Tako se je jedanput pripetilo, da je providuru ušlo, kad se je dvizal na konja. A okolo čudo svita, ki su čuli, pa ga je od sramote črjenica spopala. Ma njegov sluga, ki je bil lisica, brzo se je snašal i da gospodara spasi od neprilike, počel se je savirat i za trbuh ćapivat i na sva glas providura molit, neka mu prosti, ča se je na glas okadil. Providur je brzo razumel, ča je na stvari, malo se je tobože na slugu orisval i poslal ga s place, ma mu ni zaboravil komediju. Dal mu je za nagradu boršu cekini i udelal je, da bude ravan z drugimi veljaki va Veji. Sluga je brzo dvigal nos, kako da je staroga kolena, ma narod, ki je znal s čin su mu uši narasle, ga je samo zval »konte od prca«.

A bili su se Bnečići sprijatelili i z nikimi Vejkinjami. Ča su š njimi imeli ni se moglo zatajit, aš su dica prišla na sredu! Lipo su gospe živele i dobro njin je bilo, sve dok njihovi mrkači nisu morali z Veje. Ma je prišal rebaltacijon i oni su morali odjadrit. Sada su se dobrotnice našle va skrbi. Počele su plakat, da ča će bit od njih i njihove dice, kad ostanu same. Otele su na brodi, da z Bnečići biže, ma jih oni nisu oteli. Da jih utiše, dali su vele kusi zemje svakomu ditetu i tako su postali vejski šinjori. Jedan od njih je dobil Valdižun i del od Kras, ki je po njemu nazvan Žanovac. On je dal delat velu gromaču, da ogradi drmun i sve, ča je njegovo. Pačil mu je dolac jenoga siromašine, pa ga je počel silit, da mu ga proda. Ma ov ni otel ni čut, da svoju starinu da z ruke.

(Kazivao *Andre Franolić Popić*)

1482. spominje se u gradu Krku kancelar Jakov Žan, koji piše javne isprave glagoljicom. (Strohal: Hrvatska glagoljska knjiga, Zagreb 1915). U puntarskim maticama prezime Žan spominje se u još dva oblika, kao: Žanić i Žanović. 1633. je kuma Poskva žena Ivana Žanovića, koja se 1642. spominje kao: *»Poskva Ivana Žana«*. 1638. je svjedok vjenčani Ivan Žan. 1683. ženi se Mikula Juranić za Katarinu Žanić, 1696. Ivan Bonifacijo sa Zvankom, kćerkom Jurja Žanića. 1699. je svjedok vjenčani Juraj Žanić. 1658. krsti se Lucija kći Jurja Žanovića, koja se poslije udala za Jerolima Črvarića. Da narod nije trpio Venecije, naročito je naglašeno u ovoj predaji. Kad se nije moglo drukčije, onda joj se ironijom »z rugu hitalo krunu z glave«.

Pokora pod smokvu. – Niki stari Žic je bil veli kamatnik i pokladur od čudo sirot, pa je njihovo užival, kako je za njega bilo boje. Pod staros ga je počela dušina peć, pa je na smrti pustil, da se za njega govore mise grgureske. Ma njegovi dica su blago brzo razdilili, a na mise poburavili. I jedan dan, kad je šal niki od njih na mesto, dok je kopal mu se učinilo, kako da niki va njega kamičići hita. Dvigal se je, da vidi, ko je ki blizu, ma ni nijenoga videl, pa je počel znova kopat. I kako je on z matiku udril va zemju, tako mu se je učinelo, da je niki zaskucal. Pogledal je opet okolo i tada je avertil oca pod smokvu, kadi dela pokoru. Prestrašil se je, ma ga je svejeno zapital: »Ča van je tribi?« Otac ga je samo plačuć pogledal. On je na to pustil torbicu i matiku na mekoti i pobigal doma. Sav zdrhnjen svojin je pravil, ča je videl. I oni su šli šubito plovanu, ki je pustil obed na stoli i šal mesto blagoslovit. Zatim su se počele mise govorit, i tako se je mrtvi umiril.

(Kazivao *Pere Žic Spodpokrive*)

U maticama ima nekoliko zapisa o legatima, koje daju Žici. Radi sadržaja spominjem: *»1714. na 12 aprila preminu Anton Žic rečeni Barbaca i imi svete sakramenti Crikveni po meni kuratu Juraniću. Ostavi nega malu kuću svetomu Andriju za vazda, a nega vart pod kućami, kadi je ulika do let 15, da nega redi čine mu ednu službu po užanci od mesta i ki ne bude ovrševal, da nima imit ni dela od rečena varta, a to pred svedoci Ivanom Harabaićem i kovačem od Varbnika Matiem Varbošićem i mene čini pisat«.* U maticama se spominje 1717. da je preminuo sudac Jivan Harabaić. Lokalitet »Pod kućami« postoji i danas.

Ponikvari. – Puntarski Mrakovčići su potekli s Kornića, a na Kornić su prišli z jezera Ponikve. Tamo su jimeli dobro stanje, aš su bili race nobelite. Kraj jezera su skopali dunboki zdenac, komu se je do dna hodelo priko sto skalin. Za jene vele suše, kad su sve lokve bile usahle i na jezeru voda, judi su grnuli na zdenac, da ne umru od žaje. Gospodari od zdenca, kad su videli, da mu se na dnu voda muti, počeli su juden branit pit, da za njih ostane. Za to su jih žajni kleli, da bi njin voda prisela. A bili su se oni svadili z vejskimi ćozoti, ki su njin za dešpet hitili va zdenac tikvu z glavujići od malarije. I kad je opet pričelo dažjit, jezero se je napunilo z vodu, da je se naokolo oplivalo, a z vode se je počel dizat niki slabi zrak, da su judi padali od nemoći. Da bi se spasili od malatije i Mrakovčići su napustili svoj kaštel i šli na Kornić stat.

Niki od njih su dvignuli dvor za Brgudon va Belih, aš su kako drmatori jimeli na više kraj svoje posesi. Va Belih su pasli čudo glav. Jimeli su i niku lipu i jaku kravu, ka se je stelila, ma telčić ni delal nikakovoga napritka, kako da mu krava ne da mlika. Pomisleli su, da morebit kigod potajno kravu mlze, pa su se dali stražit. I jedan dan čuju, kako krava ruče na paši. Potekli su va drmun i jimaju ča vidit: jedan veli guž

zaplel se je kravi kolo zadnje noge, dvigal se je do vimena i siše ju, a telčić na pojani jedva se drži na nogah. Sada su znali, zač je tako slab. Čekali su, da se guž kala i kad je sit počel plazit po travi, puknuli su va njega s pušku i ubili ga.

Va ton kraju je sila čudo gadi. Nikoga leta bili su Mrakovčići va puntarskoj dragi nalovili pun brod rib i dali zvat žene, da pridu s kablicami po ribe. Brod su jimeli svežen pod Črnin zdencon i od tuda su šle žene s punimi kablicami doma. Kad su prišle va klanac od Badal, vonj od rib zmamil je gadi i zviruje zi svih škuj na put spid njih. Od straha žene su počele gadon hitat ribe, da bi jih se oslobodile i prišle su va Bele s praznimi kablicami.

Ni njin se više dalo stat va drmunih, pa su nikoliki prišli živit na Punat. Zadnji je va Belih ostal niki Mate zi ženu. Jimeli su sina, ki je bil od sarže, pa je va jenom ratu zgorel va kofi na vrh jarbula. Tako su ostali sami. Jenoga blagdana su prišli na tanac na Punat. Večer su šli doma i jutrin dan su jih obih našli mrtvih na postiji. Na tištamentu su pustili puntarskomu plovanu za mise svoj veli dolac, ki se i sada zove Matejan.

Bilo je dosti Mrakovčići, ki su bili po službah od guverna. Boje stojeći, nisu morali kopat, pa je nika stara Kornićarka govorela: »Mrakočići, niki silni judi, niki silni judi, lahkodelci«.

(Kazivala učiteljica *Lucija Franolić* rođ. *Mrakovčić Pavlić*)

Godine 1540. spominje se u Krku sudac Franjo Marković, a 1553. G. B. Giustiniano spominje među krčkim plemićima obitelj Markovichia (Ljubić, o. c., VIII. 262). U »Catastico del Balbi« iz 1730. spominje se u kraju Ponikava *»contrada Marcovicchi«*. Mrakovčiće na Korniću zovu *Markovac,* u puntarskim maticama ih pišu *Markočić, Mrakočić, Mraković* i *Mrakovčić,* a u »Parnici« (v. niže) piše *»Don Zorzi Muracouich, curato«.*

P o n i k v e se u puntarskim maticama više puta spominju. *»1651. vlastelin od Ponikav Ivan Budislavić«,* 1659. krsti u Puntu *»pop Ivan Brusić kurat od Ponikav«.* Još godine 1751. matičar nazivlje Ponikve »paziz«: *»Našal se je va pazizu Ponikav martav Ivan Harabajić po-ga Mikule«.* B e l e sjeverno od sela Kornića još su bile naseljene, kad: *»1821. na 29. febrara preminu Give Ziz od Jivana na Belih u cratco vrime. Bi pocopan cimeteru s. Andria«.*

U maticama je na više mjesta naznačeno, da su M r a k o v č i ć i iz Kornića. *»1669. se ženi Mrakočić od Kornića«.* Zatim *»1761., 31. jenara bihu sadruženi u sveti matrimonij Šimun Mrakočić pok. Marka od Kornić i Marta, hći Jerolima Orlića od Punta. – 1766. na 27. novembra bihu zadruženi u sveti sakramenat od ženidbe Ivana Mrakočića pok. Šimuna od sela Kornića i Mare, hći Franića Žica«.* Mrakovčići u Puntu imaju nadimke: Andračić, Andre, Markov, Matovac, Beli, Pavlić, Papalo, Peruka, Šimunić, Fratrovičin.

Ženidbe između Punta i Kornića bile su česte. Ironično ih spominje i narodna pjesma:

Kad se je Kornićar s Puntarku ženio,
lipe njoj je dari z Brguda nosio:
Puntapet od ripe, kolajno od tripe.

Gradnja puntarske crkve. – Sveti Andrij ni dugo jimel plovana, leho je svake nedije z Veje, po štradunu, priko mosta, hodel na Pilu niki pop misu delat va sveti Andrij. Ta pop je bil sila hlapoz, pa je vavik više pital leh mu je hodelo. Zato se je svadil z nikin Žopulićen, ki je bil kameral od crikve. Pop je jiskal, da mu daju više sira od ovac ke pasu po crikvenon, a Žopulić mu je nagal zbrusil: »Ki je na stanu, njegov je sir«. Na to se je pop počel š njin karat i stiral ga je s crikve, aš je va njoj on pastir. A Žopulić ravno va kolo mej judi i počel je važgen govorit, da će dat polovicu svega ča mu urodi, ko te svoju crikvu udelat. I judi su se š njin složili. Jeni zato, ča su i oni bili jadni na vejskoga popa, a drugi, ča njin je bilo dugo zi sela hodit va Sv. Andrij. Osobito je bilo teško za starci i dicu va zimskih misecih, kad je bura refulala priko poja.

I udelali su braščinu, da novu crikvu sagrade bliže selu. Kad je pop čul, šal jih je biškupu Cukariću tužit, a ov je rekal: »Neka grade crikvu, ma ju ne ću blagoslovit, sve dok se ne spokore«. I Puntari su sve sile uprli, da učine ča su namisleli. Kad su se večer s kampanje tornjivali, nosili su kamenje na fabriku. Dodar mali dičica su se videli po klancih zi stenčicu na glavi. A bilo je čudo tribi, da se onakova crikva udela, a njih kolo 500 na broju, pa su davali žrnade i zlato, prodavali siri i pršuti, samo da crikvu kladu pod krov. I prišal je dan, kad su biškupa pozvali su da njin blagoslovi Svetu Trojicu. On je prišal i rekal: »Ja ću crikvu blagoslovit, ko sva zemja od Sv. Andrije ostane kalovnikon«. Na to Puntari i njihov sudac Maradin nisu oteli nikako pristat, aš su jimeli harte, na kih je pisalo, da su po smrti Filipa Brška njegov Negrit, Mica, Runtele i Božac pripale puntarskoj crikvi, a ne vejskin kalovnikon. Biškup da je na to zel pagrišć zemje i rekal: »Ovo je puntarsko i niš drugo«. I ni otel crikvu blagoslovit, leh je šal nazad va Veju.

I s tin je počela vela pravda mej Puntari i kalovnici. Sudac Jive Žic Maradin i pop Frane Žic spravili su harte, ke su jimeli, i poslali š njimi va Bneci na pravdu pokladura Frana Šepca i mornara zi Lošinja Jakova Ragužina, ki je znal dobro talijanski. Na sudu su se našli z jenin vejskin kalovnikon. Kad je Princip videl puntarske harte, je rekal Puntaron: »Pravica je vaša«. A kalovniku: »Biž ća, ko ti je glava draga«. Kalovnik je na to rekal: »Gren šubito, samo mi dajte, da vidin puntarske harte, da moren reć va Veji, š čin smo zgubili«. Frane Šepac je bil kuntra toga, da mu se harte daju v ruke, a Ragužin mu je rekal: »Neka gleda, ne će je pojist«. I dali su kalovniku harte, a on, dok su bili obrnjeni od njega, potegnul je nikolike boje va svoj žep.

Kad je niko vrime zatin prišal komišijon na Punat, da celu stvar razvidi na licu mesta, šal je sudac Maradin pokazat harte, ke su jimeli. Ma je ostal kako oparen, kad mu je nodar rekal, da to nisu sve harte, ke njin davaju pravo. Počeli su po selu jiskat, ko je još kadi ka, ma ukradene harte se više nisu našle, i tako su Puntari pravdu zgubili, a kalovnikom je pripalo sve, ča je bilo Sv. Andrija. Biškup je prišal blagoslovit Sv. Trojicu, obed je bil slab, i starci da su mu rekli: »Ne moremo više dat na pijat, aš Sveta Trojica je vela siromašica, kad su njoj kalovnici dotu pojili«.

(Kazivao *Janko Žic*)

Pravda med Puntari i kalovnici ni nigdar fermala. Vodil ju je i sudac Jure Bonafačić Bane radi Kanajta. Za njin sudac Pere Žic Antičić zi Mikon Žicon Mikulinin radi Runtel, a za vrime plovanije popa Osipa Mrakovčića Pavlića vodili su ju radi Krasine, ka je spadala pod biškupov Kanajt. Pop Osip je držal z narodon i napućeval pokladuri od Punta, ča te udelat. Onda su bili pokladuri Frane Mrakovčić Andračić i Jive Franolić Popić. I najzada je prišlo od suda, da Puntari jimaju dobit Krasinu. Još je samo bilo tribi, da kalovnici potpišu nike harte. I jenoga dneva poslal je Frane Mrakovčić sina Pera, mladića, po harte va Veju. Mladić je prišal jenon kalovniku i ov mu je lipo harte potpisal i dal, da neka gre po još jedan potpis u drugoga kalovnika. Mladić je šal i tamo, ma kad je ov drugi kalovnik videl, ča na harti piše, ne samo da se ni otel potpisat, leho ni otel više ni hartu nazad dat. Pere je počel svoje iskat i govorit, da on ne smi prez njih nazad. Ma kalovnik ni bacilal, ča on govori, leh je niš počel talijanski bruntulat i pozval je nikolikih popi i svi skupa su mladića zrivali van s kamare.

Sada je bil mladić va strahu, kako će ocu na oči, aš njegov otac je bil jako hudi čovik. Nigdar mu se ni moglo ugodit. Kad je sina zval, ov bi mu se javil: »O«, a otac je klel: »Vrag zel »o« i »a«. Onda bi mu mladić odgovorel: »Ča je?« A stari bi zarunjal: »Vrag zel Čada i Bakina«. Skrban ča će i kako će, mladić je šal popu Osipu, da on nikako stvar uredi. Kad je pop Osip od njega čul sve, ča se je va Veji dogodilo, ćapal se je za glavu i rekal: »Ava, sinko moj, ča si falil, da nisi šal šubito ća, kad si dobil hartu s prvim potpison. Šal si jiskat drugi i sve zgubil«. Glas o tome se je brzo razirel po sven selu. Nediju po misi čekali su judi sprid crikve, da čuju od pokladuri, ča je na stvari; prišal je mej njih Jive Franolić Popić, pa njin je rekal: »Judi, ne bojte se više pakla, pun je kalovnici!«

(Kazivala *Veronika Mrakovčić*)

Materijal o parnici između Puntara i krčkog kaptola radi posjeda crkve svetog Andrije štampan je u vrijeme, kad se vodila. Jedan štampani primjerak nalazi se u arhivu župne crkve u Puntu. Na koricama mu je netko olovkom napisao: Parnica župske crkve u Puntu contra stolnog kaptola u Krku. Godine 1766., za vrijeme krčkog providura G. D. Balbi, poslali su »procuratori Giacomo Ragusin qu. Zamaria, Francesco Maradincich, Pietro Vodopia e Francesco Ziz« molbu

duždu A. Mocenigo, da im dopusti gradnju nove crkve sv. Trojice. U molbi se nazivaju »povera gente«. Tražili su, da novoj crkvi pripadne posjed crkve sv. Andrije koja je ruševna, jer ju je kaptol zapuštao. U posjedu su bila mjesta: »Pod zardinoua selo, Pod criquu, Xada crique, col gusterene, Bosaz, Uhlich, Pod Candiu, Veli sgora Tarsouischi, Stanicichievo, dermon Mizza, dermon detto la meta del Negritto, dermon Runcelle, Dermon Francissor«.

Krčki kaptol se toj molbi »del villagio Illirico suburbano di Ponte« usprotivio i počela je parnica, u kojoj su se sa strane Punta naročito istaknuli: »Giudice Zuanne Siz q. Mattio detto Maradinich, Francesco Ziz q. Mattio detto Sepaz, giurato publico, paron Giacomo Ragosin, prè Francesco Ziz q. Zuanne, curato di Ponte, don Zorzi Muracouich, curato, don Bartolo Ziz, vice canceliere«. Dužd je 1773. za vrijeme providura P. A. Barbaro delegirao za suca u parnici Pier Antonia Malipiero, Mlečanina. 1773. proklamirano je rješenje da su »Catastico de Beni di ragione della chiesa, o sia cappella d s. Andrea di Ponte, adjudicati alla nuova chiesa santissima Trinita dela vila«. Na protest kanonika ovo rješenje je poslije poništeno i dobra su pripala krčkom kaptolu.

Sva lica iz predaje spomenuta su i u maticama. Kameral Ž o p u l i ć po rodu je Bonifačić. »Parnica« ga spominje, da na Bošcu obrađuje »arrativa di ragione della Scola di santa Maria di Veglia, tenuta da Zorzi Bonifaccio quondam Zuanne«. U maticama se 1759. i 1796. spominje »Jure Bonafačić Zopulić«.

Ivana Ž i c p. Mata Maradinića kao suca spominju matice 1772. Oženio se *»1759. na 5. febrara bihu sadruženi u sveti matrimonij po meni popu Ivanu Žicu kuratu, Ivan Žic sin Matiev i Margarita pokojnoga Ivana Žica, ki su despensani od presvitloga gospodina biskupa Petra Antona Cukari četrto i četrto koleno po karvi. Na to svedoci gospodin pop Franić Žic i žakan Mikula Žic sin Matiev«.* Iste godine oženio se i Frane Žic od Mata Šepac sa Franicom kćerkom Matije Žica. Iz zapisa se razabira, da su ondašnji prvaci Punta bili rođaci: plovana Frana *Žica* sestra Margita udala se za suca *Maradina,* a ovoga sestra Franica za prokuratora Frana *Šepca.* Jakov *Ragužin,* doseljenik iz Velikog Lošinja, oženio se 1762. Puntarkom Margaretom, kćerkom Frana Orlića,

U svojim »Bilješkama« Ivan Žic Kancelarić piše: »I nastade pravda, ali ju Puntari radi pomanjkanja pismenih dokaza izgubiše, a tim izgubi i puntarska crkva sav svoj posjed osim »Pod Žardinom«. Pop Petar Žic ostavio je u maticama zapis o posveti crkve: *»1777. na 21. jenara posveti crikvu prisvete Trojice na Punti presvitli gospodin biškup Petar Anton Cukari, po božjoj milosti i svetoga stola apustolskoga biškup Vejski i krizma pod manum popu Petru Žicu Kuratu«.* Tom prilikom je krizmano 25 djece, među njima i Bare, sin suca Maradina.

Vremenom je nestalo nadimka M a r a d i n i ć, koji se kao prezime spominje u maticama već 1594. Potomci suca Maradina nose danas nadimak Kinjastić, po Mikuli, praunuku Ivanovu, koji je u djetinj-

stvu ozlijedio ruku, pa mu je ostala »knjasta« i po tome dobio nadimak. Kad na nekom poslu treba izdržati, kažu Puntari jedan drugome: *»Sopi Maradina, neka toga bude«.* Stari sudac je sa svojom pravdom postao simbol puntarske borbenosti. Antagonizam između Punta i Kaptola ilustrira ova doskočica iz Punta: *»Na vrateh od raja visi pršut za popi, da odrižu bokunić kad pridu. Ma pršut još je cel, aš ni prišal ni jedan pop vridan, da ga kuša«.* Kažu, da je ovo često znala dobaciti kanoniku Antonu Orliću njegova nećakinja Antica, koja je kod njega služila. Nakon drugog rata kanonički posjedi pripali su zakupnicima ili su podržavljeni.

Blagdan sv. Trojice Puntari su svečano slavili, pa se pjeva:

Kada pride blagdan svete Trojice,
onda se narešu puntarske golice,
na uši kladaju od zlata rećine,
okol bila vrata koral peruzine.

Sveti Andrija, koga su zemlju živi kopali, a mrtvi u njoj počivali, postao je simbol leda i zime, koja ih je u parnici tukla, pa je nastala fraza: *Sveti Andrij pride s kabanicon.*

Petršolić. – Na »kraj Punta« blizu Kandije su zidine kućine Barići, va koj je stala nika lipa divojka Barićeva. Mat ju je čuvala, kako rožicu z vetrine. Ni njoj dala s kuće mej mlados, da ju ne bi ki taknul. A divojka se je želela zabavjat, pa je materi ušla na guvno, kadi se je tancalo. Va to vrime je na Punat prišal z brodon niki črni Petriš zi škoja. Kad je videl lipotu od divojke, dal se je kraj nje va kolo i pomalo na kule bele zmamil ju je sebi, da u njega služi. Malo po malo počeli su jubav vodit.

Jenoga dneva tornala se je divojka materi doma plačuć, aš je pod srcen ućutela živo. Mat je počela vlasi skus i kričat, da ča njoj je tu sramotu udelala. Divojka se je stiskala i plakala, da ona ni otela, on vrag da ju je očaral. Na to su ju doma stukli i konobu zatvorili, da ju svit ne vidi. Tamo je i rodila dite. Kad je mali narasal, udelali su mu brageše na jenu tiraku od starih dedovih brageš. Bile su mu vele, pa su mu vavik padale, kad se je jigral na dvoru. To je videla nika žena, pa mu se je narugala: »O, mali mulčiću, ki jedan Petršolić si va tih bragešah!« I to mu je za pridivak ostalo.

(Kazivao *Miko Brusić Jurić*)

Puntarski Andrijčići imaju nadimak B a r i ć i M u l č i ć alias P e t r š o l i ć. Potječu iz Baške. O tome je zapis u maticama: *»1738. na 14. aprila bihu združeni u sveti matrimonij Barić Andričić od Baške i Lucija, hći Matije Žica«.*

Da je neka Barićeva imala nezakonito dijete svjedoči zapis: *»1766. pop Ivan Žic kurato krsti Katti, ćeri Lucije, žene Barića Andričića, sina Ivana«.* Ispod godine zapisa napisano je latinicom »mulčić«. Predaja veli, da je djevojku prevario »črni Petriš zi škoja«. U Cresu živi ple-

menita obitelj Petris, kojoj pripada »škoj«, otok Plavnik. Ova je obitelj imala posjede i u puntarskom kraju, pa su neki njezini članovi živjeli u Puntu. U doba, kad je Kate Baričeva rodila sina, spominju matice u Puntu *»sinor Alviže Petriš od Cresa«*, i to: 1762. kao vjenčanog kuma Jakova Ragužina, 1764. kao svjedoka Dumeniga Brusića, 1769. kao svjedoka Matije Bonifačića i 1776. kao svjedoka Ivana Žica.

Iz obitelji Andrijčić potječe gorljivi Hrvat i glagoljaš pop Anton Barić, krčki narodni poslanik u istarskom saboru i kotarski poglavar na Krku iza propasti Austrije i talijanske okupacije.

Momulo. – Bil je na Punti neki stari Momulo, jako bogat, pa je vavik jimel pune ruke prsteni. Zato se još danas reče, kad jima niki prsteni na ruki: »Ča jimaš te momuli na ruki«. A bil je niki težak dužan šoldi nikomu popu Kaleriću. Kad su se trefili na puti, pop ga pita: »Ča je z onimi šoldi, kada ćeš tornat?« Težak se je počel skuževat s potribu i obećal mu je, da će dug tornat, ča bude prija mogal. Na to je pop otpuhnul: »A, siromah čovik, fetiva laž!«

S vrimenom su i Momulovi osiromašili. Stali su na Staroj placi va Konalini. Ante Kolegovica je živela od toga, ča je juden maje plela. Večer su ju mladići hodeli pod puneštru za komediju zvat: »Ante, greš mi jutro šenicu plet«. A ona je odgovarala: »Bin šla, ma ne moren poć, aš majicu pleten«.

(Kazivala *Jakomina Maračić Jivićeva*)

Izraz »Momulo« u vezi je s krčkom obitelji Calergi. 1791. Antonio Erolimo Kalleri ženi se u Puntu Katarinom kćerkom Dumića Brusića. Njega su zvali Momulo: *»1791. krsti pop Frane Žic sinor Momulu Caleri i Kati hćeri Dumića Brusića, sina Pavula Anzula«*. 1804. krizmana je *»Tonina Kalergi, otac pokojni Momulo, mat Kate, kuma sinora Betta Moreti od Vegie«*.

U puntarskim anagrafima iz 1842. spominje se: »Maria ved. q. Matio Ziz figlia q. Momulo Calergi«. U zagradi piše »Kolega«. Krštena je *»1799. Momulu Kaleri i nega ženi Kati, hćer Maria, kum Cellenzo Pizzaman«*. Godine *»1800. na 11. marza preminu sign. Gerolimo Caleri od Vegie«*.

Zavet i mirakul. – Ded Miko Martin je bil dobar mornar, ki je šenpre jadril z brodon va Bneci. A Bneci su dugo, jako dugo od našega otoka. Više dan mora brod jadrit, a kad je bonaca, voga ke voga i kajić de prova i nigdar na kraj. Jenoga leta je ded Miko nakrcal brod z drvi i su šli na vijaj. A va to vrime je tonbala gvera, ka je celi svit smutila. Babu Martu je ćapal strah. Svaki dan čeka brod i gleda, ko će se z jadri pokazat na Buki. Ma broda ni, a judi govore, da je mogal poć zgubjen zi svimi judi. I tada se je baba Marta, mučna od misli, utekla onoj usmiljenoj majki na Boku od Baške, da ju pomore. Zavećala se je, da će ju poć bosa pohodit, ko njoj muž pride živ i zdrav doma.

I kad je rat finil, a Bneci propale, prišal je ded Miko doma i prinesal je sobu jedan veli vrč, na komu je modri tić. Ali baba Marta ni nigdar mogla ukras malo vrimena, da zvrši zavet. I sinko moj, teško je obolela i legla postiju. Počela se je bojat, da bi mogla umrit, a zaveta ni zvršila, pa će za to trpit. I pozvala je svojih i rekla njin, da želi svakako poć do Majke božje. A kako će slaba i nemoćna! I prišli su na indeju, da ju oblku i bosu sedu na tovorića. Tako su i udelali i svi s kuće spravili su se na prošćenje va Bašku.

Kad su prišli do jenoga potoka, tovorić ni otel nikako pasat priko mosta. Potežu ga i tlku, a on, kako da se je skamenil, nikako da se makne. Baba je počela mlcat, da blago ne muče. Svi su trudni, pa je najboje da kraj vode počinu. I tako su učineli. Kad su malo odahnuli, odlučil je ded Miko, da babu na krkuč ponese na brig do crikve. Ma baba ni tako otela. »Ja san zavet udelala, da ću poć bosa, hodeć, i ja gren, kako se mora!« Na to ju je ded jel pod ruku i su pomalo sami šli a dica su ostali s tovorićen kraj potoka. Teško je bilo hodit zgoru po klancu punon trnja i kamenja, ma ča gredu oni na više, baba kako da je sve jača, ne trudi se i ne poteže se više za dedon. On bi počinul, ma ona sili naprida. Da ju sunce ne pali, klala je pero od smokve pod rub, koga je nosila na glavi.

Kad su prišli na brig pred crikvu Majke božje, našli su ju zatvorenu. Nigdir nijenoga blizu. Va noj samoći kleknuli su spid praga od crikve i počeli molit. Kad su zmolili ča su jimeli, baba je Bogu na zahvaljenje potegnula konop od zvona. Kad se je zvon javil, lastavice su sprhnule spod strihe i crikvena vrata su se otvorile. Jena lipa, mlada ženska jih je pustila pred veli oltar i njin je rekla: »Srića vaša, ča ste ovamo prišli. Spasili ste dušu i telo!« I tako je bilo, aš ded Miko, ki je kako mornar bil veli proklinjavac, fermal je beštimat, a baba Marta tornala se je doma, kako da ni nigdar bila slaba.

(Kazivala moja baka *Marija Mrakovčić Barovica*)

Ovo mi je više puta pričala baka Marija, koja je bila rođena Maračić, iz kuće Princip Jelenčić. Njezin otac Frane oženio se Marijom Franolić Barovicom, a ta je bila unuka Mika Martina Franolića. Od nje je naslijedila starinski venecijanski vrč i na samrti ga ostavila meni »za mrmoriju«. O ptici na vrču govorila mi je u djetinjstvu: »Kad budeš dobar, ćeš čut, kako tić sviče«.

Jedna grana Franolića nosi nadimak Martin, po babi Marti. Danas im je običnije ime »Maloga Antona«.

U maticama se više puta spominju Mikula Franolić i njegova žena Marta. *»1777. na 3. febrara bihu zadruženi u sveti matrimonij Mikula Franolić pok. Jivana i Marta hći Ivana Orlića. Na to svedoci Ivan Vragužin od Lošina i Jivan Galanić pok. Jivana. Ja pop Petar Žic kurato od Punta«.* Ovo je bilo prvo vjenčanje u novoj crkvi sv. Trojice. Mikulin otac Jivan je vjerojatno bio pomorac, jer umire izvan Punta. *»1775. na 12. septembra preminu Jivan Franolić sin Jurjev. Jimi svete*

sakramenti, bi pokopan u crikvi na Belon«. I oba vjenčana kuma su pomorci, s kojima je vjerojatno Mikula Martin brodario. Godine 1794. krštene su im dvije kćeri: Marta i Mare, a 1803. udaje se njihova kći Franica za Osipa Maričić pok. Ivana. I sama Marta se preudala: *»1805. na 5. agusta matrimonij Anton Orlich pocojnoga Matia zi Martu udovicu pocojnoga Mika Franolicha. Svedoci paron Giacov Ragusin i sudac Micula Orlich p. Franichia«.*

Svetište Majke božje na Gorici nalazi se u Baščanskom polju na strmom brijegu Treskavca. Vrlo je staro i štovano na otoku. U bratovštini, koja mu je pripadala, spominju se na početku 15. stoljeća i krčki knezovi Frankopani.

Pop Jarolim. – Navrh klančića je jena stara kuća, za ku se pravja da je bila od dvih popi Jarolimovih. Kad ju je sudac Frane Žic prenačinjeval pred jeno dvajsetak let, našli su va zidu zazidan ormar i va njemu dva libra, ke nisu znali čitat, pa su jih ponesli plovanu popu Jakovu Maračiću. Z njegovih ruk se ne zna, kamo su šle.

Pop Jerolim je bil eštroz čovik. Znal je više leh drugi. On je govorel, da teško onon vrimenu, kad pridu na svit suci golobrašci i popi trgovci i kad budu vozi hodele prez voli, a brodi prez jadar. Tada će prit na svit toliko zla, da ne bi želel da ga dočeka noga njegovoga roda na zemji. Govore, da je zadnja od njegovoga roda bila prva žena škrivana Frana Zeca, pa bi se onda nevoja jimala pred nami zbit. Pop Jarolim još je rekal, da će svit bit strašno smućen od ognja i rati, muških će nestat, pa te žene hodit po buških, da jih jišću. I činit će njin se, da su jih našle, pa te ruke širit, ma te zagrlit samo suho stablo od dupca.

Kad je pop Jarolim jedanput čul nikoga reć, da su Orlići z Dobrinja, on mu je rekal: »Ne z Dobrinja leh od Brinja«.

(Kazivao *Anton Žic Silvijin*)

Pop Jerolim Orlić spominje se u maticama kao kurat puntarski 1792. do 1796. On prestaje 1796. voditi matice glagoljicom i počinje hrvatski latinicom. Umro je u Puntu *»1798. na tri marsa preminu pop Erolim Orlich, pocopan u crikvi s. Troici«.* Godine 1803. u Puntu je vicekurat pop Mate Orlić, umro je 1803. *»na 25. apriglia od acidenta«.*

Proročansku poslovicu, sličnu onoj popa Jerolima, zabilježio je u Istri St. Ž i ž a u »Zborniku za narodni život i običaje«, knjiga 33. i P. L u k a n e c u Virju u istom »Zborniku«, knj. 31/2.

Zanimljiva je priča o uzidanim knjigama. Možda su Orlići, kao doseljenici iz Like (preko Senja? – jedna grana nosi 1738. nadimak Senkić) donesli kakve heretičke spise, koje su čuvali i poslije od straha pred biskupskim vizitacijama sakrili. Puntarski župnik pop Anton Toljanić pokazao mi je u župnoj knjižnici jednu Divkovićevu knjigu na bosančici, koje nema u popisu učinjenom tridesetih godina. Ne zna se, kako je došla u župni dvor. Možda je ona jedna od onih »zabranjenih i zazidanih«.

Mrtvaška misa. – Kad je niki pop tekal večer umirajućen, trefil se je na jenoga vola, ki je stal priko puta, pa ni mogal pasat. Kad ga je tofnul zi štolu, vol se je malo drical i on je pasal naprida. Ma kad je prišal do umirajućega, već mu je smrt bila za uzglavjen. Da ne zeme nepripravnu dušu, hitil je štolu priko postije i rekal: »Čovik se muči rodit, čovik se muči umrit, niš je na ton svitu, ma štola je najjača na zemji, ki se nje drži, nima straha živit ni umrit«.

Kada mrtvi nakon smrti pride strašit, aš je za života delal slabo, onda ga pop zi štolu pošaje na sufit od crikve. Tamo da jih je čudo, pa na špekule jigraju.

Jedanput da je pop otel prodikat o Duhu svetomu i dal je mežnjaru narejenje, da na sufitu čeka z jenin golubon, pa kad on reče: »Duše sveti pokaži se«, neka hiti goluba crikvu po škuji od sufita. I pop je šal prodikat. Prodiče on i najedanput zavapi kuntra nebu: »Duše sveti ki si na nebesi, pokaži se grišnikon na zemji«. A mežnjar mu je po škuji od sufita zakriknul: »Ni ga nigdir, miši su ga pojile«.

Mrtvi su vavek kolo nas, ma jih ne vidimo. Bi nas strah ćapal, kad bi nan se onoliki pokazali. Ma niki mladići su jih videli na Dušni dan. Kako ča živi gredu na Sesvete grobje pohodit, tako i mrtvi gredu na Dušni dan z grobja va selo. Zato se tu večer nakon Zdravemarije ne smi s kuće van. A niki mladići su šli s krsnikon Maton Juratićen. Kad su prišli va ulike, zada zvonika, on njin je rekal, ko se ne straše, neka mu stanu na nogu. I oni su stali. Najedanput vide, kako gre prošišijon kolo crikve. Najprvo mali pa stariji. Z lica jih je bilo za prepoznat, a od zada su zgledali, kako da jimaju kabanice.

I stara Dunižarka je videla čudo toga. Ona je bila jako pobožna, pa je svako jutro hodela na ranu misu. Na Dušni dan v noći se je niko doba zbudila i učinelo njoj se, da zvoni. Haba boje i lipo njoj se čini, da čuje zvon, kad bura utihne. Se je stala, zela faleceton i šla po škuron Koluš.nu brzo crikvu, da ne zakasni na misu. Kad je prišla na vrata, vidi punu crikvu judi. Ne kantaju na glas, leh niš mrmju. Šla je pomalo va jenu koru. Kako ni jimela sviće, dal joj je jedan kraj nje bokunić, da i ona gori. Kad je misa finila, šla je s crikve z onu svićicu. Kako je još bilo škuro, ona je šla znova leć, da ne drhće stanjena prija zore. I zaspala je. Kad se je zbudila, već je svitelo i ona averti na škrinji jenu košćicu, kadi je prija spanja bila položila svićicu. Strah njoj je kosti stresal. Šla je popu i sve mu pravila. On njoj je rekal, da je to bila na mrtvaškoj misi i da je ona košćica od mrtvoga. Bi ju morala poć tornat, aš ko ne, on čija je, ne će jimit mira.

Nju je bilo strah poć, ma da njoj mrtvi ne bude na duši, stala se je drugo jutro va istešu dobu i šla je crikvu. Našla ju je punu, sve kako i pasanu noć. Šla je va koru i onomu kraj sebe tornala svićicu. On ju je zel i mahnul njoj z glavu, kako da zahvaljuje. Ona je šla na to brzo, brzo van s crikve, a da ni pogledala ni livo ni desno.

(Kazivala *Marija Žic Barovica*)

U staro vrijeme nisu Puntari tražili liječnika, a popa bi dozvali na času smrti. Bilo je naglih smrti, kad više ni on nije našao tople ruke. Jednom je u maticama zapisano: *»1832. na 22. junija preminu Kate xena Frana Ziza od let 76, koju zatekoh malo duhatu i prez besede«.*

Možda je vjerovanju, da mrtvi iz groblja dolaze u selo, dao hrane prijenos kostiju iz crkve sv. Andrije u crkvu sv. Trojice. Taj čin je sigurno uzbudio Puntare, koji naročito drže kult mrtvih. U maticama je zapis: *»1794. na 1. marcia pervi petak marceni kako prihodi ovoga godischia zi licencziju od pravde ku je dvigal paron Jakov Raguzin, sudac ovoga godischia uzdignu se puk i redovnici zi persisionom na nacin kako se dignu martvi i mi po istesi nacin uzdihnuhamo kosti od mertvih ke nikoliko godisch dvaiset bihu zapuschene u svetom Andriji kadi dvaiset godisch ni se govorila masa ni luzariji. Onda se stavismo u gednu giamu po dno crikve u kantunu od giuga u svetu Troizu. Gospodin pop Gierolim Orlich, curato od Punta«.*

Pavlići. – Pop Osip Mrakovčić Pavlić je govorel, da je njegov rod od knezi a prinesla njin je pridivak jena baba Pavla, ka je bila od plemenitih Juranići s Poduniža. Kako starica je stala na vrh Kolušina. Kad su njoj vnuci hodeli na posal, vavek njin je davala smokav i mendul. Kašnje je va toj kući stal Mate Slipi, ki je slip do smrti mlel juden šenicu i framentun.

Svi su Pavlići puškaduri. Se pravja, da su nigda na nediju po misi spravjali narod, da njin goni lisice. Judi su hodeli priko gromač i drmuni i na velo kričali, da se je na dlgo čulo, pa se još sada reče: »Ne kriči na mene, kako na lisicu!« onomu, ki na čovika jadan kriči. Tako se je po njimi južni del Punta nazval »Jegeri« (lovci). Trmuntanski se zove »Susedići«, aš svi stoje blizu, jedan drugomu vrat na vrata, pa znaju sve posli jedan drugoga. Kad se svade, udelaju zidić mej vrati, da se ne vide. Ma priko njega dile, ben, špoti jedan drugomu. Tako je nika Cota, kad se je svadila zi susedon, ki je bil istešo cotav, za zidićen kantala: »Coto ja, coto ti, niš san ja, niš si ti!« Jegeri i Susedići su se znali mej sobu svadit i potlić. Osobito mladići, ko je bila po sredi kakova lipa divojka, ka je pijažala jenih i drugih. Tako da su za niku lipu Lucu Pavliku hodeli dva, pa su se na mesopus potukli radi nje na placi. A ona je rekla: »Jegeri i Susedići, jeni i drugi manenići«. Puntaron je bila slaba navada, da na mesopus kladu na sred stare račun. Ova Luce Pavlika je bila od »Škorupa«, pa se ni otela pejat z divojkami, ke su bile od »Murčine«. Kad su njoj rekli: »Luce, ne budi tako ohola«, ona je odgovorela: »Oholiju ni tribi kupit«. I tako je ustala reč: Ča je po naravi, to se ne pusti, ni ne nabavi.

Pop Osip, kad je bil plovan na Punti, je dal bratji da drže crikvenu zemju: Matejan, Bankaldovicu, Na Kinpi, Runtele i Malu Krasu, priko 70 min simena. To jih je pomoglo, pa su zagradili veli dvor na Pekrižji, komu je još sada na dnu skal starinski grb. Da pomore bratju, pop Osip njin je dal sva lenjam za kuću. A kad je njegov brat Miko

tesal miležim na kući, mu je stari Kancelarić rekal: »Lahko veli dvor gradit zi šugi od crikve«. To su mu bili sila zamirili, aš Pavli su čavli, ča zakuju, to ne puste tako lahko.

Za poć va Merike Frane Ladić je bil posudil od popa Osipa crikvene šoldi, pa je kašnje, kako bogatač, jako crikvu pomagal. Pop Osip je sila vodil računa o Puntu. Kad su nakon prvoga rata nikoliki Puntari prominili jime selu va Alesandrovo, to je popu bilo mrsko čut. Videl je, da se Punat zgrešćuje. Mladih ni voja kopat, biže zi sela i prodavaju starinu. Da bi Puntare klal na pravi put, jedanput je va prodiki rekal: »Judi, judi, slabo nan se pripravja, aš ča su težaci Puntare pripravili, to te gospoda Aleksandrovčani pojis«. Kad je prišal va šekrstiju, mu je mežnjar Jivić rekal: »Pope Osipe, danas ste dobro kantal«. A on mu je odgovorel: »San se švugal za vavek«.

(Kazivala moja majka *Roža Bonifačić*, rođ. *Mrakovčić Pavlić*)

Ivan Mrakovčić, sin Šimuna iz Kornića, preselio se valjda na Punat oko 1766., kad se oženio Puntarkom Marom, kćerkom Franića Žica Maradinića. Njegov sin Ivan oženio se jednom Juranićkom, koja je njihovom potomstvu ostavila nadimak Juranića. Zapis njihove ženidbe: *»1796. na 19. giunia bihu zadruxeni u sveti matrimonij Givan Mrakoucich sin Givanov zi Luciu schieru Dumichia Juranichia. Bihu svidoci sinor Piero Rusinenti, sinor Micoletto Zubranich od Veje, u crikvi svete Troice. Ja gospodin pop Gierolim Orlich, curato«.*

U mojem posjedu je knjižica, kojoj na koricama crnilom stoji »Chiesa«. Unutra na prvoj stranici piše: »Francesko Orlić fù Giovanni pagò l'interese dovuta a questa chiesa parrochiale per l'epoca dal 16. 8. 1876. a tutto il 5. 2. 1877. e ciò con Fj. 3.33. Ponte li 6. Gennajo 1877. Mrakovčić amntore par.«. Župnik Frane Žic Antičić sa pečatom župnog ureda Punat potvrdio je 22. II. 1901. da je »vraćena potpuno glavnica i u redu isplaćeni kamati«. Ovaj dokument sadrži interesantne podatke za kolanje kapitala na Krku krajem 19. stoljeća, jer je Puntar Frane Orlić Ladić s crkvenim novcem počeo svoj put, na kojem se od običnog mornara digao do veleposjednika, tvorničara i konsula Costarice. Pop Josip Mrakovčić Pavlić, sin Mika i Marije Maračić Katušić, bio je unuk Lucije Juranić. Rodio se 26. XII. 1852. U Puntu je župnik do 1886. Na račun zanosnih i borbenih Puntara duhovito je rečeno, da im je u karakteru »Punat« (most), koji spaja tvrdoću stvarnosti sa nebulozom iluzija. Strast im je »toro« (tučnjava). Kao da su stalno u misli, kako da se istaknu. Muči ih anonimnost. Poznata je ambicija Puntara, da njihovo mjesto bude prvo na otoku.

Dobričina. – Pravja se, da su Bonifačići dobili jime po jenon svojen, ki je bil veli dobričina. Pomagal je, komu je bilo tribi i komu ni, pa su mu petjari šenpre bili na vrateh. To je njegovoj materi pačelo, aš ni bila baš odarna, pa mu je jedanput rekla: »Sinko moj, kadgod je dobro reć ne, ma mi se pari, da biš ti i kaškan otrov tornal, koga njin je zel naš sveti biškup na Osoru«.

Po jenomu dedu Jivu su Bonifačići dobili pridivak Jivac. To su bili jaki judi, duplih kosti. Kad su va Žardini kopali, ni njin bilo ravnih. Tri brati od njih su jedanput va kampanji vajali sten, ku ni voli ne bi bili kapaci maknut. To je videl niki čovik, pa kad je prišal va selo, je z velin mirakulon pravjal, ča je videl. I onda su jih nazvali Jakice.

Jivcen reču »Jivci narugjivci«, aš se vole narugat. Kad je Jivu Jivcu pala mat z barature, on je bil nigdi va seli. Puten ga je trefila jena ženska, pa mu je rekla: »Teci doma, mat ti se ubila«.

— Ne floćajte, on će njoj.

— A boje, da bin, ma ne, aš je vero, brižna, pala z barature! – ženska će mu na to.

— Oštija, ča ni mogla poć zdolu skalami? – tresne Jivac i zateče se doma.

I kolo dvora Frana Jivca Barića judi su se bojali pasat. Va njegovoj bačvariji se je dosti toga nadilo. Njegov sin Miko je bil skantal i narugjivu pismu o jenoj divojki. Radi toga je bil dobil skoro po glavi zi sikiru. Stari Frane je crikvi jimel mesto va veloj kori kraj popi va kapeli. A va kapelu su hodeli i dica, pa kad nisu bili na mir, njin je govorel: »Mirujte, aš ko ne, će vas ona ruka s pulpita udrit s križen po glavi«. On je govorel, da ona ruka je od jenoga duhovine, ki je hranjen na prodikalnici. On vavek kroz jenu škujicu gleda po crikvi, ki je kadi, kako moli i kada pride crikvu. Ča vidi to pravi popu, kad pride prodikat, da more na judi kričat. Zato ga pop vavek pozdravi, kad pride i jide s prodikalnice.

A pop Miko Dunižarić je dicin govorel, kad su se va kapeli rivali: »Dica, mirujte, ko morete«.

(Kazivao *Jive Petranić*)

U ovom primjeru je očito, koliko pučka etimologija može djelovati na predaju, jer Bonifacije ne znači: dobro činiti, nego »bonum fatum« – dobra kob. Na Kvarneru je živa predaja, da je osorski biskup sveti Gaudencije prokleo zmije, pa nisu otrovne na Cresu, i da je iz roda Bonifacio.

U anagrafu se kao *Jivac* prvi spominje: Bonifačić Jure pok. Iva, rođen 1733. Smrt njegovog oca bilježe matice: *»1750. na 22. aprila preminu Jivan Nažopulić pokojnoga Jura i bi kunpanjan so simi svetimi sakramenti«.* Iznad »Nažopulić« je glagoljicom napisala ista ruka: *Bonafačić.* Ovaj se nadimak u skraćenom obliku *Zopolić* više puta spominje u maticama.

»Jakica« nije izvedeno od »jak« nego od Jakov, koje ime dolazi u obitelji Bonifačić, jer su u njoj bile udate dvije kćeri Jakova Vidovića. *»1828. Zadruzeni Give Bonafacich od Givana i Mare chi Giacova Vidovicha«.* Ivanov brat Miko oženio se Antom Vidović.

Smrt zbog pada s barature se spominje: *»1813. na 29. agusta preminu Mare xena Giura Bonafacich od padnutgia pod baraturu. Bi pocopana crikvi svete Trojice po meni popu Peru Zicu parrochu«.*

Dok se nije proširila crkva sv. Trojice, svaka obitelj je u crkvi imala svoje mjesto *»svoju škril«*. Djeca su išla pred glavni oltar u kapelu, u kojoj su sa strane bile klupe za svećenike, kamerale i viđenije pojedince. Zatim su do sredine crkve bili muškarci, a iza njih žene. Po sredini crkve, između klupa, bilo je mjesto za mladiće i mlade muževe. Kako su ovi bili življi i obično su stajali, to je sredina izgledala kao »krušija«, izvor vode, pa se kaže »Žalosna mat, ka ne vidi svoje glave va krušiji«. Udovice su se zadržavale pri dnu crkve, u mračnom dijelu ispod orgulja.

Prve nedjelje nakon vjenčanja vodila se nevjestica *»na škril«*, da zna, gdje joj je unaprijed mjesto po mužu. Nekoje starice su uporno čuvale svoje mjesto, jer su bile na obiteljskim grobovima, kojih je bilo u sv. Trojici. Obično su u crkvu zakašnjavale žene, koje su imale brojnu obitelj, pa bi se reklo: *»Ko će tendit crikvu, oganj njoj se zatrnjuži, ko će tendit oganj, crikvi njoj se mrzla škril tuži«.*

Krsnik i oholi anjeli. – Pop Miko Klačić je stal va Jagoriki. Govore, da je bil veli krsnik. Kad se je spravjal neverin, on je bil vavik nigdi na otvorenon, pa je molil i križal držeć ključ va libriću. Pravjal je, da je jedanput videl va oblaku klupko štrig, ke su se kosmale od jada, aš jih je fermal, da krupu udelaju. Kad je delal misu i obraćal se narodu, da reče: »Gospodin s vami«, zatvaral je oči, da ne vidi, kako mu štrige i štriguni, ki su crikvi, rozi pokažuju. Vavek su mu pačili.

Kad je hodel po raskrižju, da je vijeval oholih anjeli, ki samo gledaju, da mu glavu zemu. Sused mu je bil Jure Andrijčić Barić, bačvar, ki ga je uževal britvat i ostrić. Jedanput, kad ga je tako strigal, da se je pop Miko ćapal z ruku za vlasi zada uha i rekal: »Ko ja umren naglo i znenadno, ostat će ovoliko nerečenih mis«.

On je bil va dimjak hranil netjaka, kad su ga Francuzi jiskali za saldata. Z dimjaka je ov ušal na Krase, i tamo se je duže vrimena hranjal va margaru mej ovcami. Jedanput kad su mu va torbici prinesli jizbinu, prinesli su mu i glas, da mu se je rodil sin. To ga je sila razveselelo. Otel je sina vidit, ma se je bojal špije, da ga more ki vidit, kad pride va dvor, i kvarelat. Kad je zaškurelo, pustil se je va selo, hlideć se za gromaču. Va sebi je govorel, da će se napit s prvin koga trefi, ko srićno pasa. I prišal je doma bled i smućen, aš da je mrtvoga videl za gromaču. Ni se dal ni blizu zikve, da ne bi kakovo zlo prinesal ditetu. Njegovi ga nisu razumeli. Zeli su za šeguro, da ga je niki urekal i šli su brzo popu Miku, da ga gre blagoslovit. Va preši, pop je šal na vrata prez kolarina, i tutu ga je presikal jedan štrigun. Popu se je zamaglelo i padajuć na svoj hlad je rekal: »Ča ovdi si me!?«

(Kazivao *Frane Bonifačić Barić*)

U doba francuske okupacije živu na Puntu tri popa Mika Žica. *»1817 na 16 augusta preminu pop Mico Zic stariji od godisch 90, na numeru n° 113«.* On je bio brat suca Ivana Maradina. U maticama se spominje stan Jura Andrijčića, bačvara i susjeda popa Mika Klačića: *»1828 na 17 oktobra preminu Franica chi Giura Andrigcicha od let 16 na numeru od chuche 40, od tropice«.* Već za austrijske vlasti ima ovaj zapis: *»1822 na 11 febrara bihu zadruženi u sveti matrimonij Mikula Žic od Jivana i Mare hći pok. Bara Bonifacića. Na to svedoci pop Miko Žic mlaji i Jive Žic od Jiva. Pop Miko Žic stariji, vice kurato«.* Ovaj Miko Žic stariji je od Mika Žica Klačića, a mlađi bio je sin Ivana Žica.

U predaji su očito dva događaja, koji su se u različno doba mogli dogoditi istom licu. Za Francuzâ nećak popa Klačića se skrivao, a poslije je mogao naići na mrtvaca, što ga je praznovjernog uplašilo. U to doba je nađen u puntarskom kraju mrtvac na putu: *»1823 na 4 jenara bi najdeno telo mrtvo jenoga furesta na Kraseh col Calabrigna i bi vizitano od komesarijata i likara Morca Franca od Vegie. Ovi covik bi jimenon Izidoro Pratti od Boemie relogista. Taco ucini costitut gnega xena ka bi za babu publicu u Vegi. I ovi bi pocopan u cimiteru sv. Andrije na Punti. Pop Pere Zic, curato«.*

U Puntu je posred Galije malo raskršće, koje zovu *Klačić* po tome, što je na uglu kuće Žic Klačić bio veliki »klak«, koji je čuvao zid od kola. Po njemu je došao i nadimak jednoj grani Žica. Spominju ga matice: *»1686 kuma Kate Klačićka, žena Mikule Žic pok. Matija«.* Kažu, da su se na tom »Klačiću« sastajali krsnici, kad su noću »štelali« novajliju u svojoj družbi. Po vjerovanju, krsnik je onaj, koji se rodi s »košuljicom«. Njemu je dano da razgoni oblake i čuva putnike, pa se može pretvoriti u psa, koji čovjeka na putu prati, dok je u opasnosti. Štrige mu gledaju naškoditi, gdjegod mogu, pa se kaže: *»Krsnik je veli mučenik, aš drugomu će pomoć, a sebi ne more.* U anagrafima se jedan Žic spominje sa nadimkom »Krsnik«.

Pod kolenon vežen. – Od nikoga Principa Jelenčića bila je ostala mlada udovica. Dobro stojeća, našla je junaka Lucetića, da njoj tendi kanpanju. Ma kako su bili mladi i teple krvi, počel je junak pomalo i paronu tendit. Kako je bil mršav, ona mu je šenpre davala bokun slanine i govorela: »Na, pojij, pa mi se zdebeli«.

Z vrimenon se je mladić štufal nje meciciji, pa je počel mislit, da ju pusti. Jimel je na oku jenu divojku, od ke su mu se kamižoti pijažale. Kad je udovica to doznala, od žalosti je legla va postiju. Ni otela s kuće, a kad je morala na dvor, prevrnjevala je tavercu priko trbuha i govorela, da ona ne zna, ča je ovako naduta. Ma nje od roda su pogodili, zač se ona hranja. Bila je va drugon stanju. Da ne bude sramote, prisileli su junaka, da se oženi za udovicu. »Kad si znal š nju leć, hodi š nju i pred luntar«. I su udelali lipi pir. Udovica se je nastavila kako jelva. Večer su njin po užanci prišli mladići barbat na dvor. Nevestica je dala mladomu bukaletu i poslala ga je, da gre dat mladićen pit.

Jena pirovjanka, ka je bila kraj nje, na to njoj je zbadnula: »Ne pušćuj ga van, bi ga mogla noć zet«. Principika ju je razumela, nasmela se i z visoka njoj rekla: »Niman straha, ne, aš moj junačić je sada pod kolenon vežen«.

(Kazivao *Pere Mrakovčić Pavlić*)

U maticama je zapisano: *»1819 bi postavjen u sveti matrimonij Pere Lucetić od Verbnika i Kate udova pok. Frana Maričića«.* Jedno dijete, koje im umire 1820., bilo je pokopano u Vrbniku. Nisu dugo živjeli zajedno jer *»1825 na 29 augusta preminu Catte xena Pera Luceticha zarogena Maricih od godisch 41«.*

Nekad je u Puntu bila svadba puna ceremonija. Mladencima je bio propisan svaki korak. Nakon vjenčanja vezali bi mladoženji pod koljeno *»kurdelicu«*, s kojom je ona došla u crkvu, jednako vezana pod koljenom. Za oženjena čovjeka još se danas kaže, da je *»vežen pod kolenon«.*

Težaška torbica. – Za Harabajići se pravja, da su potekli od dvih brati, ki su bili begi turski. Va ratu pod Bečom su jih zarobili i oni su se pokrstili i prišli na more. Jedan je šal na Cres, a drugi na naš otok i tako su od njih postali dva roda. Od njih je bil i pop Anton Luskić, ki je delal novine va Trsti. Njegova mat je bila ženska, ka je sila želela svoju kuću naprida rinut. Ona je delala kolači i va Veji jih prodavala. Jenoga jutra je prišla ranije pred grad i našla je vrata zatvorena. Morala je čekat kraj Paštarićevih stani. Ona je zaspala na vozu, a mali, ki bil š nju, čuval je voli. Kad su se vrata otvorile, mali se je dvigal na četvoricu i počel curat preko voli. To je videl jedan šinjor z Veje, pa ga je pital, da ča to dela. Mali mu je pravil, da mu je mat rekla, neka se pocura priko voli i udela križ zi šibu ozgor njih, kad se vrata od grada otvore, da ne bi ki voli urekal. Šinjoru se je mali pijažal i on je šal materi reć, da bi dite mogla dat na nauk. A Luskićeva mu je mudro odgovorela: »E, šinjor mijo, lagje je van to reć, leh meni udelat, aš težaška torbica je više prazna leh puna«. On jih je na to zel do biškupije i udelal je, da maloga zemu za popa.

Ta pop Anton je kašnje školal dicu svoga brata Pera, ki se je bil na Korniću oženil za Brajutovicu. Jedan netjak mu se udelal veli gospodin. Stal je va Zadri i oženil se za niku kontesu Burelu, ka je na dan prominjevala po deset veštaj. Živeli su na velo i na starijih poburavili, a mat je sila želila vidit mladu. I jenoga dneva se je Kornićarka spravila z brodon va Dalmaciju. Da ne gre kakova takova, je od susede posudila kamižot od crne svile i prišla je va Zadar s torbicu. Ma sina je bilo sram, da ju popeja ženi va palac, pa ju je pustil na kvartiru va jenoj oštariji. Škurin je prišal do nje, da se ganaju. Bilo ga je sram poć š nju po gradu, da ne bi ki videl, da jima mater porednu težakinju. Sirota mat ga je samo molila neka njoj pokaže njegovu ženu. I on, da njoj ugodi, njoj je rekal: »Kad budete jutro partila z brodon, gledajte na kraj, ja ću prit na rivu. Ona ženska ka bude s manu alabraca, će bit moja žena«.

Na te njegove mrske besede se je materi stisnulo srce i ga je zaklela, da ne jimel sriće ni blagoslova božjega, kad je takov.

Jutrin dan je šla na vapor. I kad je već bila skaleta dvignjena, prišal je sin zi ženu na rivu. Starica je počela na glas plakat i z ruku mahat. Žena je muža zapitala, da ča mu ona starica maše. On njoj je onda priznal, da to mu je mat, ku ni znal kako pred nju pripejat. Žena se je počela jadit na njega, da ni jimel tako udelat i dala se starici mahat zi rupčićem. Ma već je bilo kasno, aš vapor je na svu makinu partil od Zadra. Ni dugo terminalo, starica je na ižuli umrla, ma ni sin gospodin ni sriće užil, koliko god je časti jimel. Počel se je fiševat i najzada je žalosno finil va kažamati.

Čudo težaška mat prova dok dite zgoji i da mu nauk. I udovica Pavlika je s tvrdimi zažujki školala sina. On je to razumel, pa je svagdi mater hvalil i spominjal. Jenoga leta, kad je bil na vakanci, tornjevali su se on i mat skupa s kanpanje. Mat je nosila na glavi kuneštru grozja i smokav, a sin je zel za rame nje torbicu. U to jih je trefila jenoga popa mat, pa će posmihljivo: »Gospodine, ča vas ni sram torbicu nosit?« A on njoj je drito v nos odgovorel: »Ne, aš mene je torbica učinela gospodina!«

(Kazivala *Marija Žic Barovica*)

Matice donekle ispravljaju predaju o podrijetlu Karabaića, jer ih spominju već u prvoj polovici 17. stoljeća, dakle prije bitke pod Bečom 1683. Ali u korijenu njihova prezimena je turska riječ (*kara* = crn), što nas ipak navodi na to, da ih držimo doseljenicima iz krajeva zauzetih od Turaka. Karabaiće sa otoka Cresa spominju matice: *»1793 na 10 otobra bihu zadruxeni u sveti matrimonig Giure Xorich sin Givanov i Mare udoviza p. Givana Harabaglie od sela svetoga Martina biscupigie osorske po meni popu Gierolimu Orlichiu curatu zi oblastiu arcixacna H. Pastorichia od Vege. Na to bihu svidoci paron Zuane Galanich i Anton Harabaich«.*

U anagrafu piše: Karabaić Ivan pok. Ivana Luskić, 13. 8. 1791., Mare Toić (žena), Ivan, 17. 2. 1822., Petar, 6. 1. 1829., Anton, 29. 2. 1832. (djeca). Za Ivana je naznačeno u popisu krizmanih 1827., da mu je kum *»sinor Antonio Petris«*. Ivan i Anton bili su svećenici. Anton je bio suradnik biskupa Dobrile i dugogodišnji urednik »Naše Sloge«. On je školovao djecu svoga brata Petra, koji se oženio u Korniću jednom Mrakovčić (po predaji je to bila »Brajutovica«, iz tamošnjeg roda Braut). Njihov je sin Ivan onaj, za kojega predaja kaže, da se majke zastidio. Rođen je u Puntu 1854. Povodom njegove smrti 1891. izašao je nekrolog u »Našoj Slogi«, u kojem se kaže, da je preko osam godina bio tajnik austrijskog poslanstva na Cetinju, zatim kotarski poglavar u Kninu, gdje je pomogao osnovati muzej i mnogo se brinuo za regulaciju rijeke Krke. Bio je vitez reda Franje Josipa I. Oženio se kćerkom dalmatinskog rodoljuba dr. Frana Danilo. Umro je duševno poremećen u lječilištu Perginu, Južni Tirol.

U ovom primjeru predaje narod je progovorio o teškoj istini, da su se mnogi seljački školani sinovi izgubili za svoj rod, jer se nisu znali snaći u društvu, klasno diferenciranom. Prestali su biti jedno, a nisu postali drugo. Karabaić iz predaje predstavlja njihovu tragiku. Raskidan na jednoj strani stidi se majke seljakinje, a na drugoj spasava siromašna sela od poplave. Kaže i poslovica: »Komu je srce razdvojeno, njemu je življenje smućeno«.

Republika šupljika. – Va staro vrime Punat je bil na više stran. Kuće su bile rashitane po poju, od Kandije do Mrižića kuće i Kanajte. Kako su judi stali nasamo, to su se jako veseleli jedan drugomu, kad bi se našli va klancu po kanpanji. Nisu se mogli dosta naganat. Va Slavnih kućah da je stala nika sudinja, sila dobra i pametna, pa su njoj se judi voleli potužit. Kadi su ju videli, tutu su je fermivali, da njoj reču, ča njin je na srcu. A ona bi njin rekla: »Ču reć mužu, pridite nediju k nan, pa ćemo vidit ča se more. Dok je čovik živ, ufanje ni zgubit«. Čudo njih njoj se je tužilo na nikoga lupežinu, da ovce krade. Ona ga je jedanput fermala na putu i rekla mu: »Ča to čujen, da na tuje ruke protežeš?« A on je na nju zarunjal: »Ki je to kapac reć? Neka me najprija ćapaju, a onda tuže«. Na to mu je ona rekla: »Delaj ča ćeš, ma ne ćeš dokle ćeš!« I su ga ćapali, kad je na tujen va vriću gulil glavice od framentuna. Najprije je na raskrižju v noći strašil, a onda je kral. Pripejali su ga kraj Slavnih kuć. Ma suca ni bilo doma, pa je sudinja rekla: »Pejajte ga okolo z vriću na rameni, neka zna, da je prišal juden v ruke«. I rinuli su lupeža naprida. On se ni dal, aš da to ni osudil sudac, leh sudinja. Ona je na to rekla: »Dragi moj, sudac al sudinja, sve jeno, kad su glavice va vrići«.

Suca Pigurine žena je bila na božju. Kad su njin judi bili kući, ona se je vavek kladala de mezo z bedastoćami. Zato su judi vavek z dvora gledali, kadi je, da na samo govore zi sucen. Nika žena je falila, pa je prišla na vrata, kad je bila doma samo sudinja. Ni mogla od manje, pravila je njoj zač je prišla. Jimela je sina saldata već čudo let va Bnecih, pa je prišla molit, ko bi ga sudac mogal kako zbavit.

– A, će prit, će, sudinja će njoj, da ju utiši.

– Će, će, ma ja neman kada, volela bin ja, da i moj sin tanca kako i vaši, odgovorela njoj je ženska, pomalo jadna, aš sučevi su se znali otkupit od šrvicija. Na to njoj je sudinja rekla: »Ču van niš reć, ma ne pojte nijenomu pravit. Moj muž sudac je rekal, da je republika šupljika. Ne će čudo durat i dica te prit doma«. Ženska je šla s tin s kuće po selu. Rekla je jenoj, pa drugoj, da je republika šupljika i najzada su prišli z Veje po suca, aš da je proti guverna.

Kad su malo zatin, vero, Bneci propale, pustili su suca s pržuna i još su ga više dvignuli. Na to je njegova žena rekla ženan: »Sada ćemo mi sami ladat«. Ma kad su prišli Francuzi, narod se je počel smućevat. Višala su bile po putih, a veli glad, pa je sudac Pigurina rekal: »Još ćemo svi klas zubi na ostrvicu«. Kako ni otel dat, da narod zimju va

rat, prišli su po njega Francuzi, da ga zatvore. Pejaju ga veženoga, a žena se plače z vrat: »Mužu moj, ča je to prišlo na va svit, delate dobro, a najde vas zlo«. A on ni volel suze, pa njoj je rekal: »Mušte, pijeguro, ko jenoga zemu, još nisu svih. Narod je već od jedan, njemu se ne more konop kolo vrata hitit«.

(Kazivao sudac *Anton Žic Slanina*)

Ruševine *»slavnih kuć«* još se sada vide u puntarskom polju. Kažu, da su nekad bile slamom pokrivene, pa su ih zapravo zvali »slamne kuće«. Matice spominju suca Frana Žica Pigurinića: *»1793 preminu dite malo comu bi gime Catarina chi suza Frana Ziza Pigurinichia i gnega xene Cate«.* U doba pada Venecije u njihovoj kući je pir. Franova kćerka se udaje za Bara, sina suca Ivana Maradina: *»1796 na 30 luja bihu zadruxeni u sveti matrimonij Bare Zic od Givana zi Maru schieru suca Frana Ziza ki su despensani od presvitloga gospodina A. Sintichia u treto kolino po karvi. Na to svedoci Give Zorich od Givana i pop Frane Zic«.* 1791. spominje se kuma Kate Pigurinka. Sudac Frane je umro: *»1814 na 23 febrara preminu sudac Frane Zic pokojnoga Franicha od godisch 75. Pocopan crikvi svete Troice«.*

Još danas se kaže *»Republika šupljika«,* kad neka vlast ne odgovara i želi se promjena. Prema Veneciji bilo je u narodu uvijek kritike. Ostalo je sjećanje na dane, kad se na Krku vladalo po domaćim statutima. Za Frankopana je Krk bio mala državica. Zadnji je knez Ivan od protivnika nazvan »tiran«, ali narod je novoga gospodara još teže osjetio, pa je govorio, da je Ivan oprostio težacima sve što su dužni. Buntovnike na Krku, koji su sanjali o staroj pravici, Venecija je nazivala »Frangepaneschi«. Francuzima se u početku narod veselio, jer su ukinuli »sve privileji«, kako sa žaljenjem spominje pop Ivan Feretić, domaći historičar, za kojega kaže predaja, da se sam objesio na smokvi.

Ostrvica je oguljena grana, obično smreke. Stave je uz ogradu *barature,* na nju se vješaju stvari, krpe i soljeno meso, da se suši. Kad je u kući bijeda kaže se *»Ćemo klas zubi na ostrvicu«.*

Stara placa. – Od starine je Stara placa bila mesto, kadi su se judi spravjali. Na sredini je bilo stablo, pod kin se je klamalo, sudilo i tencalo. Tamo su judi vavek sideli va hladu, a večer su mladići komedijali i kantali, pa je niki stari Mičeta, ki je stal na Staroj placi, klel: »Kuda šajete padaju, da ne pade jena va Staru placu«. Govoreli su, da je jenu večer priko Stare place mrak preletel na konju od jenoga krova na drugi. A jenu noć su videli punu placu ovac i mej njimi pastirića s kabanićen, kako teše šibicu.

Na Staroj placi je i najstarija kuća na Punti, ona va koj su stali Kancelarići. Bila se je nakrivela. Kad se je zvonik gradil, je stari Kancelarić dal gredu za zvoni i onda mu je općina dala, da posegne na put i kuću podzida. Niki od njih je va Veji nosil okolo harte od kancelarije, pa su ga nazvali Kancelarić. I Osip je delal za fanta i pisal teštamenti. Jimel je brata Jiva i Mata, ki je bil bedast. Jedanput, kad

su bili mali, su ostali lačni. Matere ni bilo doma, a va brunci je kuhalo. Oteli su jis, ma su se bojali, da će jih Mate pravit. Da ga se liberaju, napoštu su šli se hranjat po kući. Mata su hranili pod maštel i dok je on tamo čekal, da ga najdu, oni su kalali brunac i pojili ča su mogli. Jene nedije, kad je Osip na placi po misi klamal, prišal je Mate na puneštru i počel ga zvat na sva glas: »Osipe, hodi doma, jimamo za obed kiselice i glavu od Jakova«. Mat je bila kupila glavu od ovce, ku je bil ubil Jakov Ragužin.

Z Veje su oglasi hodeli na talijanskon, pa bi Osip Kancelarić počel klamat: »Avizo di Veja«. Jene nedije su počeli judi na njega kričat, da ne te po talijansku, neka hrvaski. I od te nedije su se počeli spravjat va Pavlićevon dvoru, kolo popa Osipa, da se odile od Veje. On je hodel z judi na sedute va Veju i jako kuntreštal, pa su ga Vejani jedanput napali kričeć: »Fora kvešto kvatro oći«, aš je nosil očale. A kako je na Punti bilo šarenjaci, ki su držali s Talijani, niki je jenu noć udril Osipa Kancelarića zi sikiru. Sumnja je pala na Mika Pavlića, popovoga brata, aš on je bil z Osipon intakan. I zeli su ga va pržun, kadi je bil pravedan šes miseci inkvižito. Marija Marovica, Mikova žena, bila je ponosita ženska, ka ni svakomu dala znat svoj punijon. Jedanput, kad je priko Stare place hodela svomu ocu Franu Principiću Jelenčiću, videla je na puneštri, ženu od udrenoga Kancelarića. Marija je još više dvignula glavu. A Kancelarićka, ka ni jimela dlake na zajiku, je jadna rekla ženan, ke su bile na placi: »Žene, lejte, lejte, Princip gre s Pilatovoga dvora«. Žene su se zatrubile va Mariju, a ona se je sprid njih nastavila, raširela ruke i rekla: »Ča me još niste videle?« Na to će njoj Kancelarićeva: »Hrani se va kantun, muž ti je va pržuni«. Marija Barovica ni ostala dužna, leh njoj je odgovorela: »Neka je, pržun ni za koze, leh za judi!« I šla je z dvignjenu glavu svojin puten. Na to je do nje prišla stara Penšijonatova, ka je znala sve posli od sela, pa njoj je rekla: »Šaldo Marija, manka de prova. Boje da još vaš malo trpi, leh da najdu onoga, ki je udril, pa da ga za vavek zatvore«.

(Kazivala moja mati *Roža Bonifačić*)

»Stara placa« sa svojim stablom spominje se u »Parnici« 1773.: »Fatto in Ponte nella Piazza vicino all'Albero, Luoco solito ... ove trovai radunato il Popolo del Commune«. Mičeta se kao nadimak spominje: *»1689 kum Mikula Žic Mičeta«*. U popisu krizmanih iz 1704. spominje se: *»Jivan Mrakočić, otac Jivan, mat Mare, kum sinor Filip Dekancelarić«*. Inače je vidljivo, da su Dianići identični s Kancelarićima Žicima. U anagrafima: Mato Ziz q Matio, vedovo, u zagradi: Dijanić, ispod toga: Frane (njegov sin) 25. 4. 1815., ali u zagradi piše: Kancelarić. O svojem rodu piše Ivan Žic Kancelarić u »Bilješkama«: »Moj pokojni otac, Frane Žic, pokle su mu rano umrli siromašni roditelji (otac mu se zvao Mate Kancelarić), sklonio se još kao dječak sestri Mariji, udatoj za suca Pera Žica, upravitelja Šintićevog velikog imanja, te je kod njih živio i služio, dok nije pozvan u vojničku službu. Kod ratne

mornarice je proveo 17 i pol godina i velikom štednjom zaslužio prilično svotu, koju je skoro svu potrošio, kad je na povratku kupio od Šintića Makavatu i Dolinje Bragešarovo. Moja majka Marija bila je slabašna i kasno se udala, jer je do 32 godine čekala pod prstenom vjerenika. Razne nezgode ogorčile su im život, pa je otac umro 1875., a mati 1890. I moja braća Mate i Josip već su mrtvi. Prvi neženja, a drugi je imao četiri kćere, a nijednog sina, a ja dvije kćeri, a nijednog sina, te je i naš rod – Kancelarić – sa mnom izumro«. Mrakovčićima Pavlićima kažu: *»Pavlići jimaju Pilatov dvor i Hrvasku ozgor«* zato, jer je iza staroga dvora u vrtu sagradio svoju kuću jedan mlađi Pavlić, kojega zovu »Hrvatska«. Nadimak taj dobio je zato, što je kao dijete, prilikom nekog zbora vikao: »Živila Hrvatska«.

O borbi Hrvata s talijanašima (šarenjacima) na Krku često piše »Naša Sloga«. Godine 1883. ima dopis iz Vrbnika sa stihovima:

Živila Hrvatska i njezina prava
čuvala se izroda, šarenjačkih glava.
Vrbančani na noge, da se veselimo,
Šarenjake pod noge, da se oslobodimo.

U Puntu se pjevalo:

Oj Hrvati na noge, da se veselimo,
šarenjaci pod noge, da ih pogazimo.

Iste godine ima »Naša Sloga« dopis iz Punta, u kojem se naročito spominje borbenost Puntara i njihova predvodnika popa Josipa Mrakovčića za vrijeme izbora. Nahuckana je talijanaška svjetina vikala: »Dolje s popovi, ne ćemo ih u dvorani«. Punat, stalno u trvenju s Krkom, stvorio je više priča o tome. Puntari, da bi naglasili, kako im Krčani žele slabo, rekli su: »Kad bi mogli, Vejani bi Puntaron zeli i Mostir z Drage«, jer Košljun je ukras Puntu.

Manda. – Su bile dvi sestre: Manda i Mare. Manda je bila lipa i puna griha, a Mare mrska i kako prez krvi. Bile su siromahe, pa su hodele na žrnadu, da bi preživele. Kad su na Lizeri trgale, paron je Mandu zval pod smokvu, da njoj se jigra s kosami, a Mare se je krivela kolo trsi, da su njoj križa pucale. Dogodila se je nesrića i Manda je ostala va drugon stanju. Kad su šenicu plele po Kanpejah, Manda se je hitala z velih gromač, da bi se liberala onoga pod srcen, a Mare njoj je kričala: »Da biš se ubila«. Kad je Manda rodila, sestra Mare je prišla kraj nje i rekla njoj jadna: »Boje bi bilo da si kamik rodila, leh toga črvića, aš kamik biš mogla hitit more, a dite ne moreš«. Kad je Manda umrla, videla je Mare svoga anjela stražanina, kako gre priko praga kuću. »Kadi si bil?« ga je zapitala. On njoj je odgovorel: »Na sprovodu tvoje sestre Mande«. Pita ga Mare: »Koliko vas je bilo?« A on njoj je odgovorel: »Ja i nje anjel«. Na to će mu Mare, ka ni grišila i vavek je crikvu tekla: »A koliko će vas bit na mojen sprovodu, kad ja umren?« Anjel njoj je odgovorel: »Samo ja!« Na to je Mare na njega zaklela: »Ne bilo ni tebe«. I on ju je pustil.

Po onoj Mandi svakoj raspuščenoj ženskoj reču: »Ka jena Manda«. A kad se siromaha ženi, reku za nju: »Ova brižna, jima za dotu samo Mandu«.

(Kazivala *Ante Mrakovčić Jurova*)

U maticama se spominje: *»1660 pop Franić Žic krsti Šušiću sinu Dminka od Lizera i nega priatelici Mandi sina Ivana.«*. Kampelje, selo u nutrinji otoka, spominju matice: *»1795 na 30 octobra preminu Vice schi Pera Roxichia od Campegl«*. Ime »Manda«, koje se daje raspuštenoj ženi, vjerojatno je u vezi i sa sv. Mandaljenom iz kršćanske legende.

Stari Žužanić. – Kad se niki hvali, da brzo hodi, mu se reče: »Stari Žužanić, va 16 koraci na Kalabrinj«, aš je bil niki stari Žužanić, jako veli i dugih nog, ki je govorel, da on s Punta, po Prgonu do Kalabrinja, lahko pride u 16 koraci, a hodit je preko pol ure. Kad je nikomu Žužaniću žena rodila, on je ostal doma, da njoj kuha panadu. I prišla njin je Krajkinja na vrata petjat. Žužanić ju je stiral z vrat z besedami: »Hote ća, hote ća, rodili smo!«

Zi starin Mikon Žužanićen su se judi pod staros rugali. On je bil va mladosti jako bistre glave. Judi su mu hodeli na svet. Bil je udelal molbu na cara, da mu da pomoć. I prišlo mu je niš malo. On je onda svako malo novu molbu slal, pa je pošti prišal urdin, da molbe zadrži i da mu ih ne tornjuje. Čeka on novu pomoć, svako malo gre na poštu, pita, ko je ča prišlo za njega i nakon nikoliko let tužil je poštara na sud, da ga je pokral za nekoliko hiljad fiorini, ke mu je car slal, a on mu je ni splaćeval. Njegova žena je bila jako vridna. Ona je pisala biškupu Štrosmajeru i on njoj je poslal pomoć, pa je školala dvih sini. Jedan je bil meštar va Baški, a drugi, pop Anton, je bil najprija fratar, a onda je sukal habit i postal pop, da bi mogal svojih pomagat. On je delal dicin školu na Galiji. Najprija su mu jutrin misu otpivali. Onda bi jenoga poslal školu otvorit, a drugoga po kafe. Niki mali mu je bil po putu pol kafe popil. Da mu tako ne prinese, pocural se je va lončić do vrha. Kad je bil pop Anton dobre voje, onda je dicu učil bugarit i tancat. A kad je bil slabe, onda su šibe rabile. Jedanput su mu dica bili sve šibe poprebili, pa njin je rekal, da ki mu jutro najlipju prinese, da ga ne će nigdar udrit.

Njegova sestra je bila oženjena za jenoga Bonifačić Jakicu. Sila je želela, da njoj sin bude pop. Ali mladić, namesto va Goriciju, je šal va Zagreb i tamo se zapisal na pravo. Mat ga je klela: »Da bi ga Zagreb zagrebel, kad mi je tu sramotu udelal«. Sin njoj se mučil va Zagrebu na svaki fin, da bi se školal. Delal je na statistiki i stal va jenoj tesnoj kamarici, za ku je govorel: »Ja, kad se stanen, ko ću kapot oblić, moran vrata od kamare otvorit, da ruke raširin«. Jimel je talanta za sve. Pisal je pisme i komedije. A bil je veli poštenjak. Ženil se je za Idu Kovačevu. Nje otac mu je niki put dal pomoć, pa mu je Žilina rekal: »Vi slabo ulažete vaš novac«, aš je bil na plućih bolan. Stari

Kovač je na to hćer od njega deštakal. Ma ona je mladića svejeno volela i kad je umrl, dugo je za njin žalovala. Od mižerije i tuge su šle brzo za njin i njegova mat i sestra pod zemju.

(Kazivao dr. *Anton Mrakovčić Pavlić*)

Žužanić je nadimak Maračića. Spominju ga matice: *»1795 na 24 marcia preminu Ante xena Mattia Marecichia pocojnoga Mattia Xuxanichia.«*. U maticama je zapis: *»1813 na 3 marcia charstih gia pop Mico Zic vice paroch Mattiju Maricichu po. Mattija i gnega xeni Franici sina Miculu cumi give Mracoucich pocojnoga Micule i cuma signora Mittis«*. Ivan Žic Kancelarić u »Bilješkama« piše, da je pop Anton Maračić bio učitelj u Puntu godine 1878. do 1881. Njegov nećak Nikola Bonifačić Jakica studirao je pravo i umro od tuberkuloze 1908.

Stanovnici sa kopna rugaju se Krčanima, da muž legne u krevet, kad žena rodi. Raspitivao sam se o tome kod staraca u Puntu. Nitko ne zna ništa o tome. Ali kažu, da je prve dane iza poroda muž obično kod kuće da pomaže ženi. Izraz »rodili smo« zacijelo je formula, kojom se zle sile žele zavarati. Ostatak je vjerovanja, da rodilju i novorođenče traže »štrige«, da im naškode.

Ćoki i Gorinjci. – Naš otok je bil nigda jeno, a gorinji kraj drugo. Nismo se lipo gledali. S cesarova kraja je hodela na nas bura i svako zlo. Najprvo Uskoki zi Senja, krali su i nosili ča god bi našli na ižuli. Jedanput su v noći prišli z brodon već blizu kraja. Mislili su, da ni nigdir nikogar. I kad su prišli na kraj, udrili su naši judi va njih s kamici, da su se jedva spasili na brod. Naši su vavek stražili kako ćuki, pa su jih Uskoki za to i nazvali »ćuki«. Ma su se i naši znali narugat onin z gornjega kraja. Su jih zvali Gorinjci i Vlahi, s kimi nisu voleli jimit posla. Zi te strane je najviše junaci hodelo na otok. A jimeli su duge prsti, pa su dvizali, ča god su videli, da nijedan ne čuva. Niki šinjor Velkašina je svako malo beči na drugo mesto kladal, da ga ne bi sluge pokrali. Kako je bil već star, jedanput je poburavil, kamo je beči klal. Smućen je hodel po kući i govorel: »Ča Vlah ukrade, to vrag popade, a ča kuća ukrade, to kuća torna«. Kad je umrl, našli su beči va slamnjači.

Spod Belevića se je teško živelo, pa je čudo petjari hodelo petjat na našu stran. Jedan je prišal jušto, kad su judi trgali. Hodel je z kuneštricu i govorel: »Judi napunite mi kuneštricu z grozjem, pa ću van jenu pametnu reć«. Oni su mu dali grozja i onda je rekal: »Ne poburavite nigdar dihat, pak ćete vavek živit«. Niki drugi je prišal kuću v leti, kad je gospodarica ležala. Kad ju je videl da spi, potegnul se je na prstih van i kad je prišal juden va hlad, je rekal: »Gospa spi z dicu«. A judi su se na to nasmeli i rekli: »Blažen, ki ju gladi«. – Osip Breda, postolar zi Baške, ki je dugo živel na Punti, kad je bil jadan, je govorel: »Ne pači mi, aš ću te poslat hodeć va Senj«. On je govorel, da je celi Punat obul, samo da još ni dvi sirote. »Ki su to?«, pitali su ga

judi. On je odgovorel: »Jedan je ditić va jaslicah Mostiri, a drugi je sveti Paval pustinjak, ki je bos zi Senja prišal na luntar«. Se pravja, da je niki petjar s talaferme prišal mostir fratron. Oni su ga zeli za junaka, a jimeli su mostiri kip od svetoga Kirina. Ta se je Gorinjcu pijažal i on je svetoga ukral i ušal s njin na gorinji kraj. I zato su se naši rugali Gorinjcen da su Kirci.

(Kazivao *Anton Franolić Popić*)

Hrvatsko Primorje kao cesarov kraj spominje se u maticama i to baš u vezi sa jednim prosjakom: *»1768 na 30 marča preminu Osip ubogi od cesarova«*. Otočani na Krku kad žele reći za nekoga, da je zaostao, kažu: »On je muntanjaro s talaferme«, ili »Vlah smrdljivi«, ili »On je z onu stranu Zadra«.

Velkašina može biti u vezi sa Vukasovićem, koji se spominje u maticama: *»1738 na devetog augusta karstih ja pop Juraj Žic kurato Mikuli Žicu pokojnoga Gržana i njega ženi Mari hćer Katarinu. Bihu kumi Petar Gašparić junak šinjor Pera Bukasovića i kuma Franica žena Franića Žica rečenoga Tolana«*. 1743 je kum na krizmi *»Jivanu Rebenigu šinjor Bukasović«*. Osip Breda je stanovao »va žardinu« u kući, koja je nosila broj 1, jer se spominje: *»1824 preminu Jakomina Breda od miseca jedanaest na No. 1«* i *»1821 kuma Matija žena Osipa Brede od Baške postolara«*.

U »Ljetopisu Jugoslavenske Akademije« sv. 46. (1934) piše dr. *A. Schneider* u izvještaju, da je u Aleksandrovu (Puntu) u župnoj crkvi sv. Trojstva veliki barokni oltar s likovima sv. Antona pustinjaka, sv. Grgura, *sv. Pavla,* sv. Augustina i sa slikom sv. Ivana u pustinji, djelo učenika Piazzettinog Domenica Fedeli, zvana Maggiotto (1713–1724). Taj je oltar 1787. prenesen u Punat iz senjske crkve sv. Nikole. Na Košljunu su fragmentarni likovi sa »Jaslica« (iz stare crkvice Navještenja), majstorsko djelo plastike pod kraj 16. stoljeća, to važnije, jer su tako stari primjerci t. zv. grupe »Presepe« veoma rijetki.

Tumačenje da »Ćuk« kao porugljivi naziv Krčanima dolazi po ćucima, kojih ima mnogo na Krku, spominje i dopis iz 1807. g. u »Kraljskom Dalmatinu«. On može biti u vezi i s grbom grada Krka, na kojem je ćuk i natpis: »Vigilis Vegliae comunitas«. Geografske i političke prilike (dugogodišnja mletačka vlast) uvjetovale su, da se na Krku razvio svijet sa karakteristikama »posobojan« od ostalog Primorja. To je dalo maha mnogim šalama i pričama, koje su stanovnici s jedne i druge strane Maltempa jedni o drugima izmišljali.

Pavula od Poduniža. – Sada je Poduniži zapušćena kućina, puna beštrana, mej zidinami njoj rastu ulike i smokve, ma nigda su tamo stali plemeniti Juranići i Žici Dunižarići. Jedanput su oni videli zeca, kako je ušal va jene grote. Šli su za njin i našli su se va škuji, ka je od Poduniža hodela sve do Krpanove drage. Kad su kursari robili po onom kraju, judi su s Poduniža bižali va tu škuju, da bi se spasili. Ali kad su jin se nikolike ovce utopile va lokvi, ka je bila va toj škuji,

zatrpali su njoj jene vrata i tako se danas ne zna, kadi je počela. Kraj njoj je Vela škuja va Veloj dragi, ka je istešo nutri zatvorena. S Poduniža je bila nika Pavula, ka je bila sila ohola. Kad se je na suncu češala, gledala je svoje kose i sama sebi govorela: »Ma san ja lipa divojka«. Kako je bila delikata, ni otela jis ni zeca ni srdele. I mladići je sve redon odbijala. Prišal ju je prosit i niki paron Vijanela, ma je i njegov prsten odbila, aš je potajno bila namurana va nikoga Kunda gospodina, ki njoj je va klobuku prinesal grozja svetoga Jivana. Ma nje stariji nisu bili kuntenti, da gre za furešta, pa su njoj branili da se š njin vidi. Kad je on hodel lov lovit na Punat, je va rog sopal, da njoj da znat, da je blizu. Ona je na to kladala rub na puneštru, da bi znal, da ona na njega misli. Kad su stariji videli, da je ona stalna, pustili su njoj, da se oženi za Kunda. Kad je šla ća s Poduniža, vijali su Pavulin rub kako banderu.

Za nju je ustala pisma:

Pavula od Poduniža,
Ne će zeca ni srdelu,
Ni parona Vijanelu,
leho Kunda gospodina,
ki njoj nosi va klobuku,
grozja svetoga Jivana.

S Poduniža je bil i pop Paval, ki je bil sila jak i travajoz. On je okolo ulike sadil, pa se celi on kraj zove po njemu »Pavula«. Bratju je vavek svitoval i karal se, kad ne bi udelali po njegovu. On se je otel ženit, ma mu nisu dali, pa je hodel jenoj udovici i govorel, da pop smi poć za kamižoton jedanput na misec. Kad bi prišal udovici, ona je dicin govorela: »Dajte sutlu katridu i hote pužići pobirat«.

Dumenigo Juranić ni otel poć mladu jiskat nadugo. Našal ju je u suseda Poduniži. A kako su bili va rodu, otac mu je govorel: »Sinko moj, pusti zormanu na miru, hod malo do raskrižja, je još cvitja na svitu«. A sin mu je odgovorel: »Ki susedu jubi, života ne trudi, postole ne dere i ča je boje požere«. I oženil se je, kako je sam zibral. Ma žena mu je bila skucavica. Nigdar njoj niš ni bilo po voji. Vavek se je jadila, da njoj gre sunce kuću, pa ne more od tepline stat. I on je zasadil na dvoru pokrivu. Kad je pokriva narasla, žena mu je govorela: »Udelal si mi hlad, a zel si mi vištu«. Ni više s kuće videla lipi del mora ni poja. A Juranić njoj je rekal: »Ženo, ženo, ki će tebi objidnoj ugodit, mora o polnevu zvezde brojit«.

(Kazivao *Jure Mrakovčić Pavlić*)

Poduniž se, još kao živo naselje, spominje: *»1794 na 19 maja preminu Matii Zic pocojnoga Matija od Podunixa, ki bi kumpagnan ss. sacramenti po meni gospodinu popu Gierolimu Orlichu od Punta curatu i pocopan u svetu Troizu«.* Jedna grana Žica nosi nadimak Dunižarić, jer su bili iz Poduniža. Nadimak se spominje, kad se rodila *»1765 Mare Dunizaricheva«.* U pjesmi o Pavuli, koja je bila Juranićka, pjeva se

»ne će zeca ni srdelu«, jer da je bila izbirljiva. Ali tu se možda mislilo nekoga Žica i Srdelu, jer matice spominju *»1715 kum Ivan Srdelić«*. U »Parnici« 1773. spominje se kao zakupnik pašnjaka Mice: »Zorzi Sardella q Zuanne«. Po puntarskom kraju kreću se i Vijanele. Matice spominju: *»1812 na 19 lugia carstih sante Viatu i gnega xeni Anni sina Givana Ugelma. Bihu cumi mestar Giacomo Viganelo od Pagga, cuma Mattija xena Giva Franolicha«*. U maticama je zapis: *»1746 na 25 oktobra bihu zadruženi u sv. matramonij Ivan Katunar sin Jurjev od Kaštela Varbnika i Katarina hći pok. Mikule Juranića. Bihu svedoci žakan Mikula Žic sin Matija pokojnoga Petri i Karlo Žuvić vlastelin od Karlobaga po meni popu Ivanu Žicu kuratu«*. Katarina umire *»1797 na 13. magia preminu Cate xena p. Givana Katunara«*. Ova bi mogla biti *Pavula* od Poduniža, jer se u pjesmi o njoj spominje, da joj je Kunde (nadimak u Vrbniku Kondić), donosio u klobuku »grozje sv. Jivana«. Dok su Puntari i većina otočana u starini nosili na glavi *»kalcete«*, Vrbničani su nosili velike klobuke, pa im se još danas kaže *»klobučarine«*. Zaštitnik Vrbnika je sv. Ivan, pa bi grožđe sv. Ivana, a to je ogrozd, moglo simbolizirati darove iz Vrbnika.

Pop Paval se zapravo zvao Šimun. Rođen je 1711., na krizmi 1714. mu je kum sudac Juraj Franolić. Godine 1738. spominje se *»pop Šimun Juranić* (kao vjenčani) *kum Matije Mrakočića«*. Sjećanje, da su se nekada popovi glagoljaši ženili, ostalo je u raznim izjavama, da su i oni kao drugi ljudi. U maticama se, 1699. spominje *»kuma Margarita žena Mikule Žica Žakna«*. Žakan je svećenički pripravnik. Možda je ovaj Mikula ostavio red i oženio se, ali su ga ljudi i dalje zvali »Žakan«.

Dumenigo Jranić: *»1774 na 26 novembra zadružih u sv. matrimonij ja pop Bare Žic Dumića Juranića pokojnoga Mikule i Margaritu hćer pokojnoga Matija Žica ki su bili despensani od gospodina biškupa Petra Antona Cukari u treto i četrto kolino po kervi. Svedoci Mikula Žic pokojnoga Mikule i Anton Červarić sin Franićev«*.

Maslinik *Pavula*, koji se nalazi blizu Poduniža, ne nosi ime po popu Pavlu, nego po nadimku njegove obitelji, jer se Juranići u 17. stoljeću spominju s nadimkom *Pavlić*. Lokalitet se spominje u spisima Fra Felice Bartolija iz Krka: 1744. »Paula, terr. arat.«, 1733. »luoco braidato Paula«. Priča o spilji, u koju su bježali ljudi iz Poduniža za vrijeme opasnosti od gusara, mogla bi u sebi čuvati uspomenu na neku spilju. U puntarskom kraškom kraju ima ih dosta. Nekad su kao zastavu pred mladencima nosili svilene rupce. Njima se i »maj« kitio nasred »place«.

Pandola. – Nikoga su zvali Pandola, aš je bil malo tuknjen, pa je vavek delal, kako se nima. Kako je bil siromašniji, judi su ga zvali na žornadu. Večer bi se nikolikin obećal, a jutrin bi šal samo jenomu delat, oni drugi neka čekaju. Kad bi ga oni štrapacali ča ih je prevaril, je užal reć: »Ne moren poć na deset kraj najedanput«. Ali zi ženu se ni slagal, pa su se razdilili. Brižna žena je otela da se pomire, pa mu je

slala judi, da ga obrnu. Ma on ni čut. A kad ga je pop fermal i rekal mu, da neka se reda drži i ženi torna, on mu je zabruntulal: »Hote s vragu vi i ona, jedva sam se kaštige liberal«.

Jadan sam na se i svih kolo sebe, najvolel je poć jutrin rano va kampanju i kasno po zdravimariji tornat se doma. Kad su drugi na nediju hodeli crikvu, on je zi svoju kozu hodel na pašu, a kad je prišla korizma, svi su se judi za Vazam na Punti spovidali i pričestili, samo Pandola i jedan furešt filancer nisu se. Kako je bil homut, judi ga nisu bacilali. Znali su kakov je, pa su kolo njega pasivali, kako da ga ni. Ma jedan dan čuju, kako kriči z konobe. Pritekli su nikoliki i jimaju ča vidit: Našli su ga kako visi na konopu, koga je sebi vezal kolo pasa. Pitaju ga, ča je to mislel udelat. A on je odgovorel: »Obisit sam se otel«. »A zač nisi onda konop klal kolo vrata?«, su mu oni rekli. On je malo mučal, va tla gledal i onda zamrmjal: »Nisan otel, aš bi me žulelo«.

(Kazivao *Miro Maračić Katušić*)

Pandola bio je nadimak Antona Žic pok. Frana. Oženio se: *»1820 na 4 octobra bihu zadruzeni Anton Ziz pocojnoga Frana i Ante chi Giva Rebenigo«*. U anagrafima: Antonio Ziz q. Franco. U zagradi »Pandolo«. 13. giuna 1793. Antonia, moglie, figlia di Giovani Rebenigo. 17. octobra 1798.

Sudac Jure Bane. – Va svoje vrime bil je prvi mej Puntari sudac Jure Bonifačić rečeni Bane. On je kako jurat bil svagdi naprida. Za dobro svoga komuna hodel je Bneci i va Pariž. Pravdal se je z biškupon, kad je narodu zel mekote pod Kanajton. Radi svoga sela gložil se je i z Vrbančani, ki su istešo pritendili, da moru Puntaron zapovidat. Jedan put su Vejani oteli suca Jura podmitit, samo da bi potpisal nike harte, s kimi bi oni dobili veću vlast nad Punton. Ali Bane je gledal na svoju čast i poštenje, pa je šoldi odbil i rekal: »Ja zi svojin životon garantiran za pravicu«. I ušal je z Veje po nikon klancu. Vejani su šli za njin i pod »Murvicami« su ga ćapali. Ma Bane je bil jaki čovik, pa je nikolikih poprehital i onda šal daje, a Vejani su onda udrili s kamenjen za njin.

Sudac Jure je jimel velo jimanje na Susi. Od vrh Gomrlina, pa celi Taral i sve drmuni do mora va Plaju su bile njegove. Nasred poja je jimel kuću i guvno, kadi se je po više dni vrhlo. Mej junaci je jimel jenoga z rabskoga, ki mu je bil neveran. Za vrime smutnje od Francuzi pripejal je na Banovo jimanje tatari z Lopara. Znali su ukras po stotinu ovac. Ma su jedan put prišli pod labor. Sudac Jure zi svojimi judi ćapal jih je va Dokulovu. Počeli su se tlić i kad su lupeži videli, da su slabiji, pustili su ovce i počeli bižat zdolu Magrižen va Konobe, kadi su jimeli hranjen brod. Sudac Jure je za njimi pucal i ranil nikoga, aš kad se je brod deštakal od kraja, da ujde s punim jadron, čuli su kako na brodu niki skuca: »Ajme meni moja muda!«

Zi sucen Juron su judi živeli, aš njin je daval zaslužit bokun kruha. Njegovoj ženi Franici je vavik prela nika Mare Mikinova. Bilo jih je, ki su Boga molili za njih. Ma kako je sudac Jure bil odlučan i svoj čovik, ni se znal z drugimi pogajat. Delal je po svojoj kušijenci, bilo to komu pravo, al ne. I radi toga su se niki želi na njega. Da mu se osvete, su našli sol, ka je onda bila veli kuntrabant. Jenu večer Jure je pozval sebi judi na šedutu. To je bila juden prilika, da mu va širokih bragešah prinesu sol kuću. Dok su jeni kolo suca za stolon ćakolali i šušurali, dotle su drugi pomalo spražnjivali sol z brageš va škrinju. Tu istu noć su i z broda nikoga Vicencića ponesli nikolike vriće soli pod Banovu ložu sprid kuće i onda su ga šli kvarelat. Jutrin dan šla je sudinja Franica va škrinju, da će po stvari. Snebila se je od čuda, kad ju je našla punu soli. »Ju mani, ju mani, ča je ova sol va škrinji?« rekla je mužu. Sudac je šubito videl, da bi to mogla bit nika trapula, pa je brzo počel sol zimat, ma prija leh je kuću očistil, prišli su filanci i teško ga oglobili radi kuntrabanta. Da plati globu, moral je prodat skoro celi Taral. Od žalosti je njegova žena na glas klela neprijateli na sv. Križu.

Još je suca Jura ostrojilo i to, ča je kako garant moral plaćat dugi od udovice Markovice, ka je s trgovinu propala i poludela. Oni, ki su ga nigda bili potribni, sada su uživali, ča je prišal na tanko, pa su mu zbadali: »Bane, beči slane«. A sudac Jure, da mu više nijedan ne pride na vrata pačit, kako veli, dal je udelat ležeznu zatoku na dno svojih skol i sideć spod svoje lože na baraturi, je znal kako starac reć: »Puntari su me ošćetili, ma ja san svejedno ostal Bane!«

(Kazivao *Anton Franolić Ričić*)

Jure Bonafačić *Bane,* sin Matijev, rodio se 1751. Njegov djed Barić, sin Antona Bonafačića iz Baške, oženio se 1687. u Puntu Katarinom, kćerkom Matije Žica iz Punta. Otac mu je mlad umro, pa se njegova mati Matija preudala za Matiju, sina parona Kraljića iz Muraja. U maticama je zapisan dan njegove ženidbe: *»1774. na 30. oktobra bihu zadruženi u sv. matrimonij Jure Bonafačić pok. Matija i Franica, hći pok. Jura Franolića. Po meni kuratu Petru Žicu, ki bihu dišpenžani od prisvitloga gospodina biškupa Petra Antona Cukari na drugo i treto koleno po karvi. Na to svedoci Matij Harabajić pok. Matija, Toma Kvašić pok. Mikule«.* Imao je sinove Matiju i Jura, i tri kćeri Katu, Maru i Matiju. Kao sudac spominje se u maticama 1801., kad se *»Jive Ziz od Jivana xeni zi Maru, hcheru suca Giura Bonafacichia«.* 1811., kad je krizman *»Marko Ziz, otac Mikov, mat Ante, kum sudac Giure Bonafacich«.* Umro je 1829. i pokopan u »cimiteru sv. Andrija«, a njegova žena Franica dvije godine poslije njega. Potomci mu nose nadimak *Juratić,* po djedovoj juratskoj službi. Markovica je bila Dume, žena parona Marka Žica, rođena Ragužin.

Nikina se kao nadimak spominje: *»1822. krstih Micu Zicu od Micule Nichini i gnega xeni Mari sina Miculu«.* U predaji se kaže, da je sol

pod Banovu ložu donesena sa broda nekog Vicencića (Orlića). Međutim se u doba suca Jura spominje: *»1823 kuma Marica Vicencich od Segna«.* Lako je moguće, da je na nekom senjskom brodu bio mornar Orlić-Vicencić, koji je znao kamo ide sol i tako postao sukrivac.

Ako je vjerovati predaji, sudac Jure je s nekom deputacijom išao u Pariz. Bio je dakle kao napredan čovjek pristalica Francuza. To bi mogla potvrditi i njegova borba s biskupom Šintićem, koji je u Puntu imao kuću i bio pristalica Austrije, radi čega je od Baščana napadnut. U priči o soli vjerovatno je iskićeno zapamćena neka podvala, nakon koje je austrijska vlast kaznila pravdaša i slobodarca suca Jura Bana.

Bonifačići u Puntu imaju ove nadimke: Bane, Barahunić, Barić, Barov, Jakica, Juratić, Jivac, Marijičin, Žopulić i Žilina.

Tri brodi na Buki. – Nika Markovica bila je sila ohola ženska. A nje muž Marko dobar i ljubezniv čovik, ki je za sulac znal reć: »Dajte meni kokošicu, dok san zdrav, aš kad buden bolan i onako ne ću niš jist«. Bil je bogat, prvi veći trgovac mej Puntari. Njegovi brodi su jadrile do Bneci. I jedan put su mu prišle tri brodi na Buku. On se našal va skrbi i govori: »Kamo ću zi svoju pameću, tri brodi na Buki, ki će tolikin juden ugodit?« I pozval jih je sprid sebe i rekal njin: »Judi moji, hote sada Šotovento brodi z drvi nakrcat i ko budete gledali moju korist, dat ću svoju hćer onomu, koga ona zbere«.

Judi su šli veselo za poslon. Nakrcali su brodi, udelali posal i najzada prišli pred parona, da mu pokažu račun. Njemu je malo bilo potribi, da vidi, kako je. Bil je š njimi kuntenat i rekal je: »Večeras pridite se u nas pokazat«. I kad je zaškurelo, prišal je prvi kapitan od jenoga broda, z lipo navijenin brkon, ko će njega divojka zet. Ma mlada je od njega glavu obrnula. Onda je prišal drugi z drugoga broda, lipo obučen i z palicu, kako šinjor, ma ni njega ni divojka otela. A šal je s tretoga broda i jedan mornar kušat sriću. Ma kad je čul, kako su oni dva prvi slabo pasali, je zgubil kuraj, pa se ni presvukal, leh je onako, va šporkon, z rukami va žepi, prišal kuću. Ponudili su ga da sede. I on zneme ruke zi žepa, da će prijet katridu, a kako je jimel ruke od blaka s kim je brod blakal, ćapal mu se je dlana jedan cekin, koga je jimel va žepi. Kad je to divojka videla, se je stala i rekla: »Ov će bit moj, komu se cekin zažujka drži«. Mat je zamrmjala, ni njoj bilo drago, da oni, veli, prime va rod jenoga običnoga mornarića, ma otac se ni suprotivil. Ča je rekal, to je otel zvršit. I počeli su spravjat pir. Ali Marka je smrt prija pira zela pod zemju. Markovica je daje trgovala, ma va nih teških vrimenih, kad je rat bil svuda važgen, mesto dobitka delal se je dug. Najzad su brodi propale, a Markovica poludela. Dugi je moral otplaćivat garant sudac Jure. Za divojku se je jedva spravila dota, da se more oženit za svoga mornara, ki se ni bojal delat.

(Kazivala *Romana Žic Brusić Dalmatinkina*)

U maticama puntarskim spominje se *»paron Marko Žic, sin Mikule«* na više mjesta. Njegova ženidba je zapisana: *»1791. na 6. marta bihu zadruženi u sv. matrimonij Marko Žic pok. Mikule i Dume kći Jakova Ragužina. Svidoci Kasemiro Feliciani i pop Mate Franolić, kurato pop Bare Žic«.* Umro je godine *»1815. na 14. octobra preminu Marco Ziz pocojnoga Micule na No 58 od godisch 49«.* Njegova kćerka Franica udaje se 1824.: *»Bihu zadruženi u sv. matrimonij Mate Žic od Iva i Franica, kći pok. Marka Žica. Na to svidoci Jive Orlić od Franića i Anton Kinkela od Rukavca plovanije kastavske«.*

U Puntu »Kinkela« kažu nakrivljenom čovjeku. »Šotovento« je zapadni dio otoka Krka. Obiluje šumama. Poslovica kaže: *Šotoventin spod dupca misli na maliciju.* Kad se netko previše hvali, onda mu kažu: *»Tri brodi na Buki«.* Pomorci kao »judi od svita«, puni akcije i riječi, izgledali su povučenom seljaku »flоćoni«, kojima nije svaku vjerovati. Veći kapital se od zemlje nije mogao dobiti. Imućniji su postali oni, koji su se s brodom odvažili na more i trgovinu. Poznavajući jedan drugome *»čriva«,* seljaci nisu voljeli trgovca. *»Tuja škoda, njegova korist«.* Seljak, iako *»šporak od črjenice«,* uvijek je držao svoj posao časnijim.

Francuzi na Punti. – Za Francuzi se čudo govori. Jeni jih hvale, a drugi ne. Narod je bil najviše proti njih, aš su zimali judi za soldati. Prišli bi kuću, zeli čovika i više ga ni bilo. Jenoga leta, za njihove vlasti, su Puntari udelali mesopust na placi, i niki Mocić je mesopusta napovidal, pa je rekel: »Frane mesopust se čudi, aš vidi malo mladići i mladih muži«. A z naroda mu je kriknula nika žena: »Zeli su jih Francuzi«. Na to su i druge žene počele kričat, a niki Susić, ki je držal s Francuzi, je rekal: »Ča bite želele, da vas muški vavek drhole. Ko van je ča tribi, zemite mesopustovu glavičinu za s . . . . . u«. Na to je prišlo do tora, su se svi dali na njega, a on je po Sulici ušal nikoj Putici.

Ma su Francuzi znali i red udelat. Po otoku su delali česte. Bili su počeli gradit čestu od sv. Dunata za Punat. Sve kolo mora. Puntari su se na to dvignuli i prišli na njih s kamenjen i z rankuni. Nisu oteli, da se česta gradi, aš da njin zimje mekotan ariju od mora. Na to je meštar Miler, ki je čestu gradil, prekinul delo i Puntaron rekal: »Još će van bit žal, ča van nisan čestu do sela pripejal«.

I česte ni još dugo bilo kolo mora. Kad su z Veje na Punat hodeli orat, da su po stazi morali ralo na ramenu nosit, ko te naprida. Kašnje se je udelal lipi put, sve pod ulikami. On del česte kraj Dunata, kadi su Francuzi prekinuli, još je sada višji od mekot.

(Kazivala *Marija Bonifačić* rođ. *Manzoni*)

Puntarske matice zabilježile su i Milera: *»1824. na 22. febrara bihu zadruzeni u sti mattarmonig xenidbe po meni popu Micu Zicu vice parrocu Mico Orlich od Micule i Mare chi Mica Ragusina chi bihu despensani od gospodina biskupa J. A. Sinticha od 3ga i 3ga colina po carvi alli afinitadi. Natto svidoci gospodin Francesco Miler i gia pop Pere Zic Paroch«.*

U narodu postoji i poslovica: *Buna-parta sven svitu je rekal, da mu je fin stekal.* Ali je na Krku bilo i pristalica Francuza, što svjedoči pjesma, koja je u »Kraljskom Dalmatinu« štampana 1807.:

»Pisma na čast i pohvalu cesara Franceskoga i kralja našega imenom Napoleona I.« ispjevana u desetercu, a ima 26 strofa po četiri stiha. Donosim odlomak:

Ne išći već moja zemjo lipa
mudrijega na ovom svitu kipa:
jer su u njem sve one kriposti,
ke se išću jednom kralju dosti.

Častite ga mudri Talianci,
Hvalite ga hrabreni Arvati,
Zašto vam je poštenje i dika
imit njega za zapovidnika.

Autor je pjesme s otoka Krka, jer »starac Milovan« u šali kaže: »Bre b o d u l s k e pjesme! igrati ću crljenu ječermu, da je složena od jednoga ć u k a s k o j i m o b i l u j e V e j s k i o t o k«. (Dr. Petar Karlić: Kraljski Dalmatin, Zadar 1912).

U Puntu je stari običaj, da na zadnji dan mesopusta načine slamnu lutku, koju zovu *Frane mesopus.* Svačime ga nagrde i stave mu među noge *glavičinu,* klip kukuruza, pa ga nose po selu u povorci maškara uz trubljenje rogova i pratnju sopila. Najzad ga *na placi napovidaju. Napovidi* su često vrlo duhovite, u stihovima, s aluzijama na mjesne i opće prilike. Radi njih je znalo doći do uvreda i tučnjava na *placi,* pa je poslovica: *Mesopus ni pravi, ko ne udela toro.* Dan poslije, na čistu srijedu, mladići, maskirani kao žene, idu uvečer selom s bakljama i traže mesopusta plačući: *Frane, brate, kadi si?!* Do god. 1849. u gradu Krku držale su se na tusti četvrtak igre s bikom – *toro* (ostatak otočke podložnosti gradu Krku). Bilo je godina, kad je u pijanim karnevalskim danima došlo do tučnjave i krvi radi kože i mesa ubijenog vola. To je ostalo narodu u sjećanju, pa do danas svaki metež i tučnjavu zove *»toro«.*

Kolura na Punti. – Jena od najtežih kletav na Punti je: »Kolura te pojila«, aš je va judi ostal strah od kolure, ka je čudo njih pomorila. Padali su kako snopi. Sada su bili zdravi i do dvi ure već jih ni bilo. Tako je nika žena noseća šla na Prnibu, i na Klančiću je trefila niku drugu, ka njoj je rekla, da ni dobro, da gre tako teška va kanpanju. Ma ova je svejeno šla za poslon i kad se je s Prnibe tornala, već je ona druga bila mrtva na škrinji. Istešo tako je niki Harabaić sidel Kolušini na baraturi i govorel susedon, da će basija ruka sva poć. On je bil dobar kmet, pa je mislel, da njega smrt ne će. Malo zatin moral je poć na stran i više ni brageše s pason opasal.

Va istešon Kolušinu je nikomu Brusiću žena bila već zamrla. Picigamorto, ki je onuda pasival z judi, ki su mrtvih pobirali, ga je zapital:

»Kako ti je ženi?« »A, onamo je već mrtva«, odgovorel je čovik z vrat. Još njin je rekal, da bi ju dal s kuće, samo mu je teško, aš nima za nju drugih kalcet, leho jene črne, popletene z belu vunu na peti, a to mu se ne čini lipo, da njoj klade na noge. Judi su mu rekli, neka ju uredi kako more,pak da te i nju zet, kad se budu z nosili tornali. Sve ča je muž na vrateh govorel, čula je žena na postiji, aš je još bila živa, samo prez force, pa mu ni mogla dat nikakov znak od sebe. I kako da njoj je muža sveti duh nadahnul, zel je on zdelicu zi mlikon i šal do žene, pa njoj počel usta mazat zi peron od peteha. Na to je ona počela kako vrana usta otvarat, i tako dala mužu znat, da je još va njoj život. I se je spasila, da ju ne zemu.

Ma se je dogodilo, da su nikoga od Žici Antičići bili napol mrtvoga već zeli i nosili va škrinji na grobje. Puten, on je prišal sebi i počel va škrinji batit, pa su se prestrašili oni, ki su ga nosili. Hitili su škrinju i on se je z nje dvigal bled kako smrt. Kad su judi videli, da to ni mrtvaško telo, leh živo, zeli su ga nazad va selo i on je lipo ozdravel i još dugo živel, a judi su ga nazvali Pokojnić. Kolura je počela na Punti na Karmenicu, a finila na Rokovu, kad su se judi zavećali svetomu Roku, da te mu crikvu zagradit i kad su počeli va raku mrtvih na križ hitat.

(Kazivala *Kate Bonifačić* rođ. *Brusić)*

U ovom primjeru predaje očito su povezana dva različita događaja. U maticama se spominje već 1797. kao kum: *»Simun Ziz sin od Petra Pocoinichia«*, a *»1831. na 4. agusta preminu Maria Francesca, chi Petra Siza od Pocoinichia«*. Kolera pak, o kojoj se priča, bila je 1854. Možda je i prije, u 18. stoljeću, bila neka zaraza u Puntu, od koje je obolio Petar Žic, rečeni Pokojnić, i spasao se, ali o njoj ništa nema. O njegovoj ženidbi je u matici zapis: *»1764 bihu združeni u sveti matrimonij Petar Žic sin Ivanov i Franica, hći Šimuna Mrakočića, ki su dispenzani u treto i četrto koleno po kervi. Svedok Franić Maričić od Jurja i gospodin pop Miko Žic«*.

Nekoliko godina poslije kolere 1854. g. sagrađena je na novoj *placi* zavjetna crkva svetoga Roka. Na Rokovo (14. VIII.) je običaj, da se služi svečana misa u sv. Roku, a poslije podne je u njoj *luzar*. Tada se trg napuni ljudima i svi zajedno pjevaju:

Sveti Roko odvetniče,
i u kugi pomoćniče
Ti znaš dobro, sveti Roko,
koliko je zlo žestoko.
Kugu, rata od nas tiraj
i nju nami trpit ne daj i t. d.

Naglu čovjeku, s kojim nema raspravljanja, reče se *»oganj svetoga Antona«* (kuga). Na glavnom puntarskom oltaru je i kip svetoga Antuna pustinjaka, koji na knjizi drži oganj, kao zaštitnika protiv kuge.

Od prof. Nikole Žica Antičića, koji je potomak spomenutoga Petra Pokojnića, čuo sam, da se za vrijeme prvoga svjetskog rata bio pronio glas, da je u Puli umro njegov rođak. Već mu je u Puntu zvonilo, kad se utvrdilo, da je čovjek još živ i zdrav. Tako im se u obitelji ponavljaju događaji, koji hrane pučku fantaziju, pa se kaže: Antičići se ne daju pod zemju.

Kande i zlato. – Va Kandiji su stali Kande i Mande. Bili su nesmerno bogati, pa nisu ni znali, koliko jimaju. Kande je od zlata udelal kup, za kin se je mogal hranit, pa je rekal: »Kad je toliko toga, ni mi tribi skrbit, ni trudit. Dok je zlata, bit će i življenja«. I dal se je godit. Brzo se je kolo njega našla kunpanija, ka mu je alegrijo pomogla rasipat, ča je jimel. Sve je to gledala njegova žena Mande, žalosna, ča propada njihovo lipo jimanje, pa je mužu rekla: »Kande, Kande, zbrojil si talari, ma nisi danki. Gjedaj ča jimaš, aš još moreš bit potriban korice kruha«. Ma Kande ju ni abadal. Mahnul je na nju z ruku, kako da je bedasta i nastavil raspihižno živit.

U njega je bil junak Cola, ki je bil ćorav na jeno oko, ma jako šegav. Kad je videl, da se u gospodara niš ne gleda, počel je spravjat, ča se je hitalo i z vrimenon je toliko toga naspravil, da se je udelal dobar kmet. A Kande ni znal, ča će od objidi. Za se pokazat veli, jedanput je fratron va mostir poslal kolač od voska za sviće, pun cekini. Ma svakoj stvari pride smer, pa je i njegovo bogatstvo zmankalo. Od kupa zlata ostale su dvi mrvice. Š njimi je kupil svićice, važgal jih i legal va mrtvačku škrinju, da umre, kad više ni zlata. Leži on va škrinji i gleda, kako svićice gore, a smrti ni, pa je rekal: »Svićica zgara, ma duša ne shaja«. I bilo mu se je stat i poć petjat, da se ne prehiti od mižerije. Kako je bil nemoćan, molil je pomoć z dvora, podno skal i judi su s kuće pitali: »Ki to je?« A on je odgovaral: »Ja san, ja Nožodin, ki san zbrojil talari, ma nisan dni«.

Vrime je pasalo i Kandiju razvajalo. Težaci su okolo kopali svoje ulike i trsi i na Kanda poburavili. Ma jedan dan je prišel niki veli brod pod Punat i dva čovika su prišli na kraj. Počeli su dicu spićevat za više stvari, ma kako se nisu pravo intendili, popejali su jih sucu Jivu Žicu Klačiću. Kad je on furešton rekal, da zna, kadi je Kandija, počeli su ga oni molit i prosit, neka jih tamo popeja. A sudac Jive jušto je vino pretakal, mu je bilo krno poć š njimi, pa je sinu Antonu urdinal, neka njin Kandiju zasput pokaže, kad jide po voli. I mladić jih je popejal. Kad su oni prišli pred kućinu od Kandije, zneli su nike harte, počeli gledat i mirit i najzada rekli Antonu Klačiću, neka hita jedan zid. On se je dal za poslon i nakon malo vrimena pokazal se je va zidu jedan ormar z dvimi žarami, ke su bile pune zlata. Jenu su zeli oni i šli na brod, pa dvignuli jadra i partili va neznane kraji, a drugu žaru su dali Antonu Klačiću. I to je bil početak njegovoga bogatstva, s kin je kupil Lizer od propalih vejskih šinjori.

(Kazivala *Glorija Desizo*)

Na južnom kraju puntarskoga polja, blizu mjesta, gdje je nekad bio stari Punat, stoje razvaline, koje narod zove *Kandija.* Po ostacima se vidi, da je to bila veća zgrada, utvrđena, jer se na jednom zidu nalaze puškarnice. U »Parnici« se lokalitet spominje 1773.: »catastica Francesco Brusich qu. Stefano »Pod Candiu« confina da Bora Braide delli Reverendi Padri di Cassion«.

Čuo sam, da su u Kandiji stanovali Žici Dunčići, koji i sada tamo imaju svoju zemlju, a da je tamo Venecija naselila vojnike, koji su se istaknuli u kandijskom ratu, pa su lokalitet nazvali »Kandija«.

Ime C o l a iz predaje spominje se jedamput u maticama: 1831. je Mariji Andrijčić kuma pri krizmi *»Domenica Czola da Poglizza«.* U Puntu jedna grana obitelji Franolić ima nadimak C o l a. Glagoljske matice iz Dobrinja spominju C o l i ć kao nadimak Gržetića. Matice spominju samo krčkog biskupa Baltazara Nozadini, koji je 1706. sagradio Kanajt. Bio je Mlečanin.

Blizu Kandije nalaze se uz more pašnjaci Nerizice, za koje predaja kaže, da su ih bili Grci nasadili lozom i maslinom. O zakopanom blagu ima u Puntu mnogo priča. Kažu, da su ga zakopali Grci, kad su s otoka bježali radi suše. Točno su u karte zapisali mjesto, gdje je skrovište, da mogu kasnije doći po blago. Takve karte, pričaju Puntari, pokazao je u Patrasu puntarskim mornarima neki Grk, gostioničar, kojega su pređi bili iseljenici iz Punta – Burine, kod Sv. Donata. U Puntu se čuva kamenica s nejasnim natpisom (čita se: Savva), koja je nađena blizu »Pile« na žalu »pod Batovom«, gdje su bile razvaline nekog »mostira«, a danas je kupalište. I za tu kamenicu kažu, da su je po kartama našli Grci. Općenito je vjerovanje, da je zakopano blago prokleto, a čuva ga vrag, pretvoren u zmiju. Postoje različne formule, kako će se doći do blaga. Kažu, da je na Susu zakopano blago pod nekim dupcem, s kojega se pod otočićem Košljunom vidi more u obliku jedra. Tamo su u blizini razvaline neke crkvice. Za drugo blago je nalog, da se smije kopati samo onda, kad zvoni zvono sv. Andrije.. Pošto je crkva sv. Andrije porušena i zvono nestalo, ironično kažu Puntari željnima zlata, da će prije naći blago, nego čuti zvono sv. Andrije. Za treće blago, kod neke lokve, kažu, da ga mogu osloboditi zakletve nevini mladić i djevojka, ako prve nedjelje u korizmi cijelu noć nagi u zagrljaju izdrže bez grijeha. Inače težaci kažu: *Zlato je svagdi va zemji, samo se tribi kalat i dvignut ga. Blago je pod nohti.*

Kuće. – Već je altroke sto let, da je va kućah lumer 1 stal niki dobar kmet, komu se žena hvalila: »Dobrom kmetu Bog nazdravja k letu«. Ma ona ni bila dobra. Svako jutro, kad su težaci hodeli va kanpanju, videli su ju, kako gleda s puneštre na njih. To njin ni bilo drago, pa njoj je jedan pokazal rozi. Kako je rozi pokazal, tako ga je va ruki zavrtalo i počelo ga sve jače bolit, da na mekoti ni više mogal matiku zet v ruke. Šli su š njin bahorcu, da ga križa, ma uroci nisu šle ća, i ruka mu je usahla.

Ta isteša kmetica ni otela dat ni vode z gušterne. Bila je nika žena z diteton na misi sv. Andriji. I dite je počelo pitat pit. Šla je š njin s crikve van, da ga teškog srca popeja do kuć na vodu. A kako se je ditetu i curalo, zela ga je pod jenu smokvu. Dite je počelo curat i dvignulo vodu zi zemje. Udelala se je lokvica, ka više ni usahnula. Kako da se je čudo dogodilo, šubito su šli judi tamo kopat i kad su našli dobru vodu, su udelali zdenac, kraj koga je niki stari Juranić posadil topol. Po ton topolu i zdenac su nazvali »Potopol«.

Jeno vrime je va kućah stala nika kneginja Draganić, od ke je palac i celo nje imanje kupil biškup Šintić za svojih nećaci Tona, Nana i Benedeta. Z jimanjen je upravljal sudac Pere Žic Antičić, aš Šintići nisu bili judi od dela. Živeli su kako vela gospoda i po smrti biskupovoj počeli jimanje prodavat Puntaron. Nane Šintić je stal va veloj kući suca Antona Klačića va Galovu, i delal va Veji za škrivana, a žena mu je jimela butigu s palton va mostiri od Katušići. Nane je bil jako strašjiv. Jenu večer su mladići dekordali, da ga posve prestraše. Oblkli su se va kabani, udelali nikakov križ i kako mrtvi mrmjuć počeli jedan za drugin hodit va palt po tabak. Šintić je od straha ušal van i kašnje istešin mladićen pravjal, da je videl više mrtvih ki pipe fumaju, leh ča je živih va selu.

(Kazivao *Miko Mrakovčić Andre*)

O ovim »Kućama« piše *I. Žic Kancelarić:* »Stari vlastelinski dvorac na južnoj strani Punta obavit je nekom mutnom predajom. Početkom prošlog (XIX.) vijeka pripadao je s velikim imanjem nekom dalmatinskom biskupu I. A. Šintiću. Negdje oko 1828. g.«

Kmet u Puntu znači bolji gazda i zakupnik. Taj smisao ima riječ i u maticama: *»1746. krsti pop Ivan Žic sa oblašću kurata Juru Juraniću sinu Antonovu od Baške, ki je kmet od sinor Justa od Cresa i nega ženi Žuvi, hćer Franicu«.* Sinor Jušto od Cresa je vjerojatno jedan od P e t r i s a, jer se i kasnije to ime Justo javlja u njihovoj obitelji. A creski Petrisi su imali imanje na Puntu i davali ga u zakup ili sami tamo stanovali kao *šinjor Alviže Petris.* Njihov je bio dvorac »Kuće« (koji je imao i svoj »žardin«), na kojem je iznad vrata, što vode na terasu i »na grklju od gušterne«, uklesana godina 1751. Uz Božac, dakle na današnjem mjestu, spominje se 1773. u »Parnici«: »Braide tenute dal Nobil sign. Aluise Petris da Cherso e la casa di detto Nobil sign. Petris«. Ivan Antun Š i n t i ć je krčki biskup od 1792.–1839. Biskupovi nećaci su rasprodali taj dvorac i imanje Petrisa, i to po pričanju učitelja A. Mrakovčića Pavlića: prvi je kat kupio Anton Žic Klačić, koji je zatim sjeverni dio prodao Antonu Orlić Mocić, a južni Orliću Jurovom, kojega su potomci po »kućama« dobili nadimak Kućarići; drugi je kat kupio Jive Mrakovčić Pavlić i ostavio ga u nasljedstvo sinovima Miku, Jivu i Baru. Od imanja kupila je »Vršak« vela Marija Žic Peričić rođ. Maračić, a pašnjak »Makavatu« sudac Pere Žic Antičić sa svojim svakom Franom Žic Kancelarić. Ovaj je kupio i »Dolinje Bragešarovo«.

Za način gradnje zanimljivi su podaci, koje sam dobio od učitelja Antona Mrakovčića Pavlića, vlasnika jednog dijela dvorca. U djetinjstvu, kad se krov »kućama« popravljao, on je vidio grede od ariša, tvrde kao kost, jedva je mogao čavao u njih zabiti. Zidovi su bili obloženi kožicama *maškajića*, koje je on svojim rukama gulio. *Tini* (pregradne stijene) su bili od pletera, žbukana s obiju strana.

»Kućama« daju danas broj 1. Međutim od istog sam učitelja čuo, kako je njegova mati pričala, da su »Kuće« dobile broj 1, 2 i 3 tek kad su ih Šintići rasprodali (u polovici 19. stoljeća), a prije toga je broj 1 nosila »Kuća va žardini« iznad groblja, koja je pripadala obitelji Bonifačić. U potvrdu tome je i zapis u maticama, koji 1820. spominje, da je Bare Bonafačić od Franjića umr'o na »numeru 1«. I danas tu kuću posjeduju nasljednici Bonifačića. Kućni brojevi počinju se u maticama pisati 1815., kad je došla nova austrijska vlast. Pišu se do 1830. U tom razdoblju spomenut je najveći broj 169. Vjerojatno tada Punat i nije imao više kuća. Zdenac *Potopol* spominje »Parnica« 1773: »Andrea Siz qu. Mattio cattastica – col Gusterne detto Bossak«. »Potopol« spominje i uzrečica: *Već vaja Puntaron voda s Potopola, leho Kornićaren blitva i loboda.*

Kad netko ima uroke ili je *naprašit*, onda ga vode *bahorcu*, da ga *križa*. I kod prijeloma kosti *križaju ki ruke načinjaju*. U Puntu je kao takav bio poznat stari poštenjak Mate Orlić Mocić, imućan seljak bez djece, *gaštald* i općinski odbornik, koji mi je rekao, da je bio *pokladur* od preko 30 sirota i da nije nikada ni od jednoga tražio ni *trohe* zato, što je za njih skrbio. I meni je u djetinjstvu načinjao nogu. Bili smo susjedi. Njegova nećakinja Mare, kojoj je ostavio imanje, udala se za moga rođaka Frana Bonifačića, pa smo imali često prilike da razgovaramo. Želio sam doznati riječi, koje govori kod križanja. Jednom prilikom, kad sam mu pregledao kućne papire, obećao mi je reći molitvicu, *ko na tretu nediju od miseca priden jutrin k njemu na tašće.* I rekao mi je, kad uljem križa ozlijeđeno mjesto, onda u sebi potiho govori: *»Va jime oca i sina i duha svetoga. Ova bol i rana, od koga je prišla, neka gre nazad na njega. Gospodine, smiluj se, Lazare, stani se, da Boga hvalimo na duše spasenje i* (ovdje se kaže bolesnikovo ime) *ozdravljenje«.* Iza toga je molio Očenaš i Vjerovanje.

U Staroj Baški je neki Bikarić bolesnikovo ruho blagoslivljao »z vodu Jordana«. Onaj, tko je nosio ruho u torbi, na povratku kući nije smio stati, ni ogledati se, ni premještati torbicu na ramenu. Inače bi se blagoslov izgubio. Na Krku je najpoznatiji bahorac Jure Brusić iz sela Brusić. Kažu, da dobro poznaje anatomiju tijela. Mnogo se služi sugestijom.

I ovo je moje. – Kad je nikoj ženi umrl muž, ostalo njoj je više dice, pa se ona plakala: »A brižna ja neboga, kamo ću sada. Ki će mi tendit kanpanju, ki će mi lipu besedu reć«. Sused udovac, ki je bil kraj nje, da ju utiši njoj govori: »Mušte, suseda, mušte. I ja san ostal sam, pa

bimo se još mogli skupa spravit. Ne bi nan niš falilo«. A udovica mu je na to brzo rekla: »Ava, susedu moj dragi i dobri, i ja san jušto sada na to mislela«. I su se brzo za tin pozakonili.

Još dok je jenoj ženi muž ležal na postiji, njoj je drugi rekal, da ko će njoj moć prit, kad ostane sama. I kad je muž umrl, dok su ga nosili zdolu skalami, ona se je na baraturi plakala: »Mužu moj, ki te nosi, ta me prosi, ča govoriš, ću ga zet?« A on ki ga je nosil odgovorel njoj je mesto mrtvoga: »Zemi ga, zemi, ne trmi«.

Jure Andričić, bačvar, kad mu je umrla žena Luce Črvarka, sila je tugoval za nju, aš je bila i mlada i dobra. Prišal mu je brat Anton, ki je bil vavek na šolenciju zemen, pa mu govori: »Biš se mogal nasmet, a ne plakat, aš jena je šla, da more druga prit«.

I Anton je ustal udovac, kad je već bil stariji. Ni mu se dalo bit samomu, pa je šal nikolikin na vrata, ko bi šle za njega. Ni našal nijene, aš je bil siromašina. »Će se već nać na ižuli«, je rekal. I šal je netjaku Franu Jivcu Bonifačiću, da mu posudi vištid, va kon bi šal po otoku ženu jiskat. Frane mu je dal sve, haju i brageše, samo ni berite, aš nju ni časno dat z glave. I Anton Barić je šal za poslon i na Vrhu je našal jenu stariju divojku, ka je privolela, da se sprave.

Dok ju je prosil, njoj je naflocal, da je jako bogat, da će u njega svega jimit, do tičjega mlika. Kad ju je nakon pira vodil doma, kraj svake lipje puntarske mekote je znimal beritu, mahal š nju i govorel: »Ovo je moje i ovo je moje«. Vrškinji je srce raslo od kuntenstva, ča je šla za tako jimućnin kmeton.

Ma kad su doma pojili ča su jimali od pira, počela se je žena po kući obzirat, kadi je velo dobro nje muža. »Je ga, je, ma po vani«, odgovorel njoj je muž. »Bi se onda moralo onu šenicu na Dunati požet«, govori ona i misli na jenu lipu mekot zi šenicu, ku njoj je bil pokazal. »Ki je posijal, će ben i požet«, šuknul je Barić smijuć se podmučeć. Najzada je žena razumela, da od svega hvastanja ni niš njihovo, pa se je počela plakat, da ju je šćeto na oči prevaril. A Barić se je na to kako uvridil, pa će njoj priko ramena: »Škužajte, ženo moja, ma ja san jistinu govorel, aš berita s ku san mahal po zraku je bila baš moja. Prnakobaco, ja nisan kriv, da ste me slabo razumela«.

(Kazivala *Josipa Žic*, rođ. *Franolić*)

B a r i ć je nadimak Andrijčića. Dobili su ga po djedu Bariću, koji se na Punat doselio iz Baške. U maticama se spominje: *»1831 preminu Luce zena Giura Andrigcicha od let 40«*. U anagrafima piše: Andrijčić Jure od Mika, 1781., Crvarić Luce, prva žena. Po njoj je imao kćer Mariju. Druga žena: Maračić Mare, rođ. 1786. Postoji zapis i o njegovom bratu Antunu: Anton Andrijčić pok. Mika Barić, rođ. 16. II. 1797. Oženio se dva puta: prva je žena Brusić Mare iz Poljica; druga žena Bajčić Kate. Bila je i ona iz Poljica, a ne iz Vrha, kako kaže predaja. Frane Bonifačić Jivac bio je oženjen Marijom, jedinicom Jurovom.

Žene dovedene u Punat ne snađu se lako u novoj sredini, jer Puntari ne cijene osobito »fureškinje ni ižulanke«. Za njih ne vrijedi puno ni onaj »rašalutina«, koji se ženi vani. U tom smislu se pjeva:

Kad bi Marko dobar bil,
doma bi se oženil,
nebi pejal smrada,
s drugoga grada.

Franina Fafalo. – Nika stara s Kolušina jimela je više sini i svih je lipo oženila, osim najmlajega Franinu. On je bižan ostal š nju, kako stari mladić. Judi su se š njin kojunevali, da ča misli, a on njin je odgovaral: »Boje reć bižan ja, leh bižni mi«. Ma ga je svejeno mučilo, ča mu judi ne daju mira, pa se je materi tužil: »Da jiman, ča niman, pa da udelan, ča ne moren, ma bin ja bil, ča nisan«. A mat mu je rekla: »Sinko, Frane, najdi žensku, pa se oženi, i ćeš bit, kako i drugi, čovik na mesti«. On je o tomu čudo razmišjal i pasuć ovce i meljuć za žrni. Kad je mlel i držal mlan z desnu ruku, mu se je činelo da žrna govore: »Oženi se, oženi se«. A kad je žrna obraćal z desnu, onda mu se činelo, da govore: »Delaj ča ćeš, delaj ča ćeš«. I on je šal materi i rekal njoj je: »Ja bin se oženil, ma se bojin vraga. Kako ću znat, ka ženska je vridna i prava?« I mat ga je lipo naputila: »Frane moj, habaj lipo mene, zemi konja i hodi mladu jiskat po ižuli. Kadi prideš va dvor, pitaj smete za konja. Reci, da on niš drugo ne ji. I kadi budeš videl, da je šporkica, biž ća, aš divojka ka ni vridna kuću pomest, ta će bit slaba i žena i gospodarica«.

Fafalo je mater habal, zel je konja i šal po otoku ženu jiskat. Kad je prišal va jeno selo, gleda okolo i vidi jenu velu kuću. Učinela mu se lipa. Misli, tamo su boji kmeti, bi dobro bilo, da u njih zabati. I prišal je na dvor. Oni su ga lipo prijeli i pozvali ga kuću. Ma on se ni dal, aš da jima konju dat jist. »Lahko za to, je u nas svega, za mu dat«, pohvali se gospodar. »Ma moj konj ji samo smete od kuće«, odgovori mu Franina i gleda spod oka na divojku, ka je stala blizu oca. Bila je fanjska, napiskanica, sva nadrndelana. Kad je ona čula, ča je Franina rekal, veselo se je javila: »E, je toga, je u nas, na kopanjići!« I zela je metlu, da gre kuću pomest. Kad je to Fafalo videl, skočil je na konja i ušal daje.

Jaše on i jaše. Počela je padat noć. Ne zna, kamo će.Gleda naokolo, priko gromač i grmi i averti jenu malo podložitu kuću. Više mošunu, leh kuću. Šal je s konjen tamo i kad je prišal blizu, da se ne kaluje s konja, zel je z gromače jedan kamik i hitil ga je va vrata, da vidi, je ki nutri kući. Van je prišla jena starica. Pita ju, ko bi mogal u nje prenoćat. »A, hote naprida. U nas je tesno, ma ćemo van voja kadi mesta udelat.« Franina je zjahal i gleda, kamo će z konjen, pa zafajfe, da bi mu moral dat jist i to smete od kuće, aš da njegov konj niš drugo ne ji. »Onda će ostat lačan, aš u nas ni smet«, javi se zada starice jena divojka. To je Franini bilo drago čut. Vezal je konja za murvu sprid kuće, neka rožje žuli i šal je za ženskimi priko praga. Divojka mu se

učinela lipahna. Dok je prela, sve više mu je hodela voja, da ju zaprosi. I rekal je starici, zač je prišal. »A, mladiću moj, ča zbereš to ćeš jimit!« odgovorela mu je ona i dala njin svoj blagoslov. Franina je mladu dvigal na konja i popejal ju doma, da ugodi juden i sebi. Judi nisu mogli verovat, da je mladu pripejal. Već su ga bili zeli v urtu, da je ništ. Ma kad je on na mesopus napovidal mesopusta, ga je udril po glavi i mu je rekal: »Frane brate, hitil san se na te«. A judi su odgovoreli: »Ala, ala, neka si, da biš poživel, kako si nas razveselel«.

Nikola Antona Fafala Fafića, ki je bil od Žici Mikinovih, judi su držali malo ozada, pa su ga pitali: »Antone, ku banderu hvališ?« A on je odgovorel: »Onu, ka me hrani!« I njin je besedu zel.

(Kazivala *Marica Bonifačić*, rođ. *Franolić*)

U maticama se spominje: *»1680 Fafić rečeni Maričić.« – »1689 krstih Franjiću Fafiću rečenomu Maričiću i ženi Ursi«.* On se oženio: *»1680 matrimonij Franjić Maričić i Ursa Galaca. Svedok Ivan Harabaić* i *pop Paval Mlafat od Dobrin«.* Njegova mati zvala se Polonija, bila je iz Baške, spominju se zajedno: *»1651 kum Franić Maričić pok. Franjića i nega mat Poluša«.* Možda je ovaj dao povoda za priču o Franini Fafalu. I on se ženi izvan Punta i javlja sa majkom. Predaja kaže, da je neki Anton Fafić bio od Žici Mikinovih. Vjerojatno se neka Maričić Fafić udala u taj rod. Ljudi kažu, da je *»fafalo« »fafić«* onaj, koji *fafje*, govori »fa, fa«: pričalo, bedak.

Mučan će i sada reći: »Da jimam, ča nimam!« Na Kršu je čest taj uzvik. Želi se živjeti, a prilike ne daju. U tjesnoći doma rastu sanje. Od njih zanijet, mnogi je, kao Fafalo, izgledao bedast, a odgovorio pametno.

Ribari. – Niki stari Gržančić govore da je prišal zi Kastva na Punat. Jimel je nike vele bele voli z velimi rogi, i š njimi je hodel juden orat, da bi se prehranil. Jena od njegovih hćer ni jimela sreće, da se mlada oženi. Već je mislela, da će ostat z ocen, kad su njoj prišli, ko će se oženit za jenoga ribara. Ona je rekla: »Boje ostat za vavek divojka, leh se spravit zi slabijin od sebe. Bište ća vi i ribar, on jima na bragešah črne krpe z belimi konci. Ribarija petljarija!«

Nigda su Šimunići bili veli paroni. Jimeli su brod, s kin su jadrili do Bneci, pak su doma svega nosili. Kuća njin je bila prva va selu. Nakupovali su čudo grunta i bili judi, da se pita. Jedan je crkvi kupil velo raspelo, pa su ga vavek na veli petak večer po selu va prošišionu nosili on i njegovi. Ma se je i njin življenje prekinulo, da nisu ni sami znali kako. Obično je, ča stariji sprave, da mlaji rasprave. Jedan paron Šimunić, kad bi prišal z broda doma, da bi široko sel na šediju i rekal: »Ala, homo jist!« A njegovi su ga pitali: »Ćete frite, al fritoni?« On je odgovaral: »Fritoni, neka plavaju na uju«. I tako se je s fritami pojilo sve dobro. Prodal se je brod i mesta i jedan Šimunić je moral poć z Murajčićen na ribe, ko će ča jist. Ni se jimel vač ni preblić, pa je na nediju doma ostajal. Niki mu je rekal: »Ni sramota, ma je teškoća«.

I ostal je na svojen pragu stišnjen. Ma na veli petak je bil prvi va šekrstiji, da nosi raspelo. Jenoga leta je zakasnel i kako je jimel poć prošišijon s crikve, dali su križ nikomu od braščine, da ga nosi. Ov ga je već jimel v rukah, kad se Šimunić javi na vrateh od šekrstije. Počel je jiskat, da mu daju raspelo, a on od braščine će mu jadno: »Dricaj se, vražji sinu, ovdi ti ni mesta«. Ma Šimunić se ni dal odrinut, leh je rekal: »Ti se rugaj s kin ćeš, s manu se ne ćeš, aš ja san još vavek Šimunić i svoje pravo ne dan nikomure v ruke«. I judi su mu dali pravo. Dobil je raspelo, s kin je šal po putu svojih dedi.

Kad su jedanput tako hodeli v noći po selu i kantali: »Puče moj«, jedan mali je plakal na puneštri i zval mater, ka ga je bila kući zatvorila samoga. On, ki je križ nosil, kad je prišal bliže puneštre, na kojoj se mali dritel, dvigal je križ do njega i kriknul mu: »Mali, ćeš mučat, gvarda babau!« (Kazivao *Ivan Franolić Katiničin*)

U maticama se spominje prvi put Gržančić: *»1830 na 14 aprila preminu Anton Garzancich od Micule«*

Šimunić je nadimak jedne grane Mrakovčića. Predak, po kom se zovu, oženio se: *»1780 na 2. febrara zadružih ja pop Bare Žic Šimuna Mrakovčić sina od Jivana i Dumu hćer Matija Žica, ki bihu despensani od gospodina biškupa Danodboga Matija Difnića u treto i četrto koleno po karvi. Svedoci Matij Kocijan i Pere Žic«.*

Ovoga Šimuna matice spominju kao parona. Znak, da je bio brodovlasnik. Njegova je obitelj u prijateljstvu s različnim pomorcima. Jedni su drugima kumovi. Da je obitelj Mrakovčić-Šimunić bila bliza crkvi i mogla kupiti raspelo, neki je dokaz i to, što je »neput biškupov« krsni kum jednom Šimuniću: *»1831 Mikula Mrakočić, otac Šimun mat Kate, kum Baccolo, neput biškupov«.*

Jedna grupa Galjanića ima nadimak Murajčić po babi iz Muraja: *»1817 na 5. otobra združen Jive Galianić od Matija od Punta i Kate hći pokojnoga Mikule Kvasića od Muraja crikvi sv. Jakova na Kornići. Svedok Anton Kremenić od Mata. Anton Braut od Frana. Pop Bartul Mrakovčić Paroh«.* Ribar je u očima domaćeg svijeta sirotinja. Obično se najsiromašniji bave ribolovom. Kažu seljaci: *»Koga je voja kopat, jima kadi. Ne mora noge močit«.* Za lijenčinu, koji gubi vrijeme, skićući se po obali, kažu: *»Bankine broji kolo mora i hladići lovi«.*

Krajan. – Kad se je nika Puntarka ženila za Krajana, mat joj je govorela: »Hćerko moja, ne hodi va nu pustinju. Ča će ti nune, ki jima samo pahaj vune. Šenci i čeperi će te pojis, bit ćeš kako ovca, vavek zamargarena. Ostani s materu, ovdi ti je lipo i dobro«. A hći njoj je odgovorela: »Lahko van, mamo, govorit, aš vi jimate našega oca, a ja niman nikoga«. I šla je za svojin deštinon.

Puntari i Krajani su se znali više puti potlić radi ovac na komunadi. Kad je tako bil niki Krajan ubijen, plakala se je mat nad njin: »A nune, nuniću moj, sve dobro moje, ki će mi kusetić prinest, kad te je na smrt naravnal on prokleti Dijanić, sime mu se zatrlo«.

Krajani su zapušćeni, ma bistre glave. Znaju po vražju obrnut na svoju. Tako se za nikoga pravja, da je bil krajski kapovila. Od svih njih, jedini on je znal čitat i pisat. I prišla mu je nika ženska, da njoj pregleda harte. On jih je zel v ruke i šubito je videl, da bi mogal dobar posal udelat. Sve harte, ke su bile vridnije, je hital pod stol i govorel: »Ovo su stare recegudine prez vridnosti«. A manje vridne je slagal na stol i govorel: »Ove su od valora«. I š njimi je ženu otpravil s kuće, a za sebe je pobral one recegudine pod stolon i one su ga zamogle.

A niki Sindičić je bil kapovila va Staroj Baški i fanat na Punti. Jenoga dneva, hodeć na Punat, videl je penicu pod Negriton. I počel je brod zvat na kraj. A kako ga oni nisu badali, dal se je z jene grote kričat: »Koša non šavete, ke šon ijo kapovila di Beška veća, e fante di Ponte?« Na to je penica koštala, ćapali su Sindičića, i dali mu od zada dvajset šćapi, kako kapovili, a dvajset kako fantu. Bilo mu poć kričat.

(Kazivao *Anton Mrakovčić Pavlić*)

Krajan je naziv za stanovnika Stare Baške, sela na pustoj jugozapadnoj strani otoka Krka. Prije se zvalo *Kraj*. Spominje se »1407., vinea posita est in contrata Craij, apud vineam olim domini comitis Stephani«. 1502. spominje se u Kraju crkvica sv. Jerolima (Starine XX, 19).

U puntarskim maticama ima više zapisa o vezama Punta i Kraja. Već prvi zapis ženidbe spominje: *»1633. maja 8. učinih matrimonij Ivanu ... hćeri Ivana Maričića od Kraj«.* 1654. ženi se Ivan Maričić od Kraja Justom, kćerkom Mikule Žica iz Punta. U puntarskom kraju jedna draga zove se »Krpanova«, a krajski Maričići imaju nadimak »Krpan«.

D i j a n i ć je nadimak jedne grane Žica. Spominje se: *»1769. kum Matij Žic pok. Matija, rečeni Dijanić«.*

U maticama ima S i n d i č i ć: *»1685., kada biše na vižiti na dan od maja presvitli gn. biškup Stipan .... pod kuratiju popa Pavla Sindičića z Baške«. Kapovila Sindičić* spominje se u anagrafu iz 1842. g.: *»Mattio Sindicich fante sanitario«.* Stanovao je u Puntu u kući br. 60.

Po tumačenju A. Mrakovčića Pavlića *penica* je dugi *»brod na vesla, na kon su hodeli financi od kuntrabanda«.*

Stara Baška je u zabitnom kraju, daleko od putova, pa se kaže: *»Maj piju va staru Bašku po kraju«.* Tako se kaže i za svaki put, koji je neugodan. Kad Puntar želi naglasiti, da je kulturan i pametan, onda kaže:*»Nemiga, da me je Krajkinja rodila«. Nune* je naziv, koji od milja daje Krajkinja svojem djetetu.

Sore. – Niki Sore je bil dobar težak, ni mogal prez dela, pa se reče: »Stari Sore, cel dan ore, večer doma hodit ne more«. Jimel je čudo hćer, pa se je pojidal, kako će jih oženit. Kad je bil pal va kotac, pritekle su mu hćere na pomoć, pa njin je govorel, dok su ga z blata potezale: »Tira oca van zi koca. Ti Mare daj jače, a ti Dume pomanje«.

Kako starca, pejale su ga hćere za ruku zgoru po Prgonu, aš ni otel bit doma. Kampanja, to je bilo njegovo veselje!

Koliko je bil on vridan, toliko je bila njegova žena slaba. Za malenkos se je zi susedami karala. Bojale su ju se kako ognja gorućega. Govori se, da je nje jena hći želela doznat, ki će njoj bit mladi, pa je šla na post Jivanje v noći pred zrncalo. I pokazal njoj se je vrag. Od straha se je bila smutila. Kad je prišla koledva, zabatili su mladići i na njihove vrata. Ma jih je stara mučna radi hćere stirala, pa su onda kantali po selu:

Sore jima matičinu,
Sorovica zajičinu.

(Kazivao *Miko Mrakovčić Šimunić*)

U maticama se spominje: *»1709 kuma Lucija žena Mikule Žica sina Mikule Sora«*. U anagrafu je zapisano: »Ivan Žic p. Nikole. 21. apr. 1786«. U zagradi: »Sore«. Žena mu je bila Mare, kći p. Marka Žic. Imali su sedam kćeri i jednog sina, koji je rano umro. Ostrogovići u Vrbniku također nose nadimak Soro. Živjeli su i u Puntu: *»1776. kršćena hći Petra Ostergovića od Verbnika i ženi Mari«; »1796 svedok sinor capo Strogovich«*.

Karanje je slaba navada puntarskih i otočkih žena. Kad su zavađene, onda se javno na putu vrijeđaju. To mnoge zabavlja, jer čuju »špoti i diference«. Drugi odlaze, ne će da slušaju, da ih ne bi zvalo »za provu«, jer mnogo karanje radi uvreda dođe do suda. Protivnici muče jedan drugoga na različne načine. Kad su u svađi sve rekli, onda pred kućom izvjese kakvu stvar ili rog stave na ostrvicu, *»da srce napuhnjuje onomu, ki slabo želi«*. Sjećam se iz djetinjstva: kad se moj djed Mikula zavadio s bratom Jurom, da mu se naruga, što je njegova kći, mala djevojčica, imala na piru veliko »kolajno«, objesio je na vrh stepenica, oko stupa na baraturi »rijavu kadenu«. A stric Jure, da mu ne ostane dužan, istesao je neku granu, kao dva roga, i sa svoje strane stepenica namjestio ih je prema onom stupu sa lancem. To je bilo dosta, da jedni i drugi trpe, kad idu po stepenicama.

U Puntu se koledovalo na Stjepanje. Mladići su išli od kuće do kuće i pjevali »Pismu od sv. Stipana« ili »Pismu od svete Katarine«. Darove, što su dobili, spremali su za gozbu.

Na post Jivanje t. j. noć pred Ivanje, gatale su djevojke, tko će im biti *mladi*. Najprije su cijeli dan postile, zatim su o ponoći pošle bose u košulji mesti kuću. S metlom u ruci moraju se vrtjeti, dok bez odaha ne izmole očenaš, a onda brzo pogledaju u ogledalo. Vjeruje se, da se mjesto »mladoga« može vidjeti vrag. I onom, koji se rado ogledava u zrcalo, reku: »Ne gledaj se toliko, aš ćeš vraga vidit«. Djevojke i olovo tale, da prema oblicima, koje dobije rastaljeno olovo lijevano u čašu vode, gonetaju, tko će im biti muž. Ako vide brod, bit će mornar, ako motiku, bit će težak. Neka je djevojka vidjela križ, pa su joj rekli, da će smrt doći po nju.

Princip. – Niki Jelenčić je bil sila hrabar mladić. Počel je rano hodit po noći, a za kapricij ni otel platit libru. Zato su ga mladići više puti čekali, da ga natlču. Ma on ni jimal straha, aš je vavik spod kabanića nosil sikiru. I štriguni su mu delali o glavi. Jedan put, kad je v noći čuval šenicu na guvnu, legal se je na slamu i niko doba noći vidi, kako se je priko guvna do njega protegnula jena črna ruka. Srića i bog, da je jimel nož na prseh. Brzo ga je zel, š njin udelal križ va zraku i slabo je nestalo.

On se je i va nikon ratu pokazal sila kapac. Bil je prvi za se tlić, pa ga je jeneral pred svimi pohvalil i dal mu na dar prsten od principa, ki će mu sve vrata otvarat. Kad je prišal doma, vavik je ta prsten nosil na ruki, pa su ga judi, kim to ni bilo lipo, počeli zvat »Princip«, a njegovih Principići.

Kad je bilo za niku potribu, poslali su judi Principa proveditoru, da ko bi ča s prstenon sposloval. Šinjor ga je počel spićevat, kako je kolo domi, a Princip Jelenčić mu je rekal: »Čudo gruha, malo kruha«. Šinjor to ni razumel, pa mu je čovik pokazal zažujki na ruki. Šinjor jih je poprpal i rekal: »A, bravo, bravo« i naredil je, da se Principu Jelenčiću udela po voji. Kad je prišal doma je rekal: »Dal je, aš se je prestrašil moje peste«.

Niki Bnečić, kad je z broda avertil otok Krk, rekal je vesel: »Gvarda, ižula de oro«. Kad je prišal na kraj, moral je poć brzo na stran. Osnažil se je za nikin grmon i otrl z užgavicu, ka ga je zapekla, pa je počel beštimat: »Maledeta ižula e l erba ke vive kvi«.

(Kazivao *Ivan Žic Kancelarić*)

P r i n c i p - J e l e n č i ć je nadimak grane Maračića. Kako je bilo prezime *Principu* iz predaje? U anagrafu se »Principić« prvi naziva Petar Maračić od Petra, r. 8. IV. 1859., ali se i djeca njegova strica Frana pok. Frana zovu Principić. Prema tome bi njihov djed Frane imao biti Princip iz predaje. Anagraf ga spominje: Frane Maračić pok. .... U rubrici »Napomena« stoji: jedinac. Žena mu je Maračić Kate, kći Petra i Kate Kučik. Prema glagoljaškim maticama Frane Maričić, ož. Katarinom Maričić, jedinac je Matije Maričića i Luce Mata Žica, a rodio se 1771. Dakle kao mladić i zreo čovjek živi u doba pada Venecije i napoleonskih ratova, u kojima se negdje mogao istaknuti i dobiti neko odlikovanje, radi kojeg su mu u selu nadjenuli nadimak »Princip«.

Libra je običaj, kojim se mladići oslobađaju od nadzora. Tko plati *libru,* postaje noćar, može slobodno ići noću po selu i djevojci *batit.* Za njega vrijedi zakon noći, da mladuje bez zamjere. Tko ne plati, ne smije po mraku iz kuće, jer ga za uglom čekaju mladići s kamenjem. Običaju je dano ime po novcu *libri* koju su *fraškoni* plaćali *falašon.* U naše doba »libra« se plaćala na *Belu nediju,* kad se u jesen kuša mlado vino. Nije se davao novac, nego su novaci častili vinom i večerom *saldate,* t. j. one mladiće, koji se spremaju u vojsku. Na prvu

majsku nedjelju oni mladići, koji su dizali *maj,* isto su tako dobivali neke privilegije, jer se kaže: *»On ki udela maj, more divojki alaj«* znači, da je već zreo za ženidbu. *Maj* je trešnja okićena svilenim rupcima, koje daju djevojke. Na vrh se stavi hrvatska zastava i kolačić *medenjak* s narančom. Djevojka, koja pleše prvi *tanac* pod »majem« dobije kolačić, a nakon veselja baci se naranča po *placi,* da je djeca uhvate. *Gruh* je sitno kamenje, koje ostane u polju nakon krčenja.

Mala Krasa. – Čoviku, s kin se ne more na račun, ki je malo munjen, reče se »Lukarić«, aš je bil niki stari Lukarić, ki je vavik živel kako na homut. Jedanput je hodel zgoru po Prgonu i potezal kozu za sobu, a kozlić je za njimi skakal po putu i dvizal se po kamicih. Staromu je malo pred tin bil sin umrl, koga je jako žaloval, pa se je počel na kozlića jadit: »O, vražje blago munjeno, ti tancaš, a ja moga sina Frana žalujem, a ne ćeš, ne!« I tornal se je doma, zaklal kozlića, pofrigal žigaricu, pojil i onda se je samo s kozu tornal va kampanju.

Jeno vrime je kako pustinjak živel va komardi kraj crikvine va Maloj Krasi i ovce pasal. Tamo su hodeli mriže potezat vejski ribari, aš da to je kraj od Balba, ma on jih je tiral s kamenjen, ko mu nisu dali del od rib. I drugi Puntari su Vejanon branili da love ribe pod Plajen i Malu Krasu. Bili su se i potukli, pa je bil Vejanon niki Puntar jadro zapalil zi šmriku s ku su svi tleli.

Kroz Malu Krasu boje se judi pasat, aš tamo kraj lokve su se videle vile, i druge stvari. Tako je nika žena onuda po stazi zgubila konop, tornala se je nazad, da ga najde, i kad je prišla blizu lokve, vidi, da gre k njoj niki pop z liricen v rukah. Lipo ga je zapitala, ko je morebit našal kakov konop. On je niš samo zamrmjal i šal daje. Leh je žena pogledala za njin, već ga ni bilo. Po tomu je šla, da je to bil mrtvi i puna straha ušla je z buška prez konopa. Drugi put je nika malica hodela z brincen za svojimi sestrami. Kako njoj je bilo teško, složila se je na gromaču. Kad je odahnula otela je brince dvignut na glavu, ma ni mogla. Dok se je sirotica prtila, čuje da niki gre, pa je zamolela neka njoj pomore. Prišla je nika ženska i dvignula njoj brince pa šla daje. Mala je spod brinca pogledala za nju i protrnula od straha, aš žensku ni poznala, a jimela je rub na glavi kako mrtva.

Jeno vrime je Mala Krasa pripadala dvin sestran. Jena je ostala divojka i pustila svoj del puntarskoj plovaniji s tin, da na lokvu va Maloj Krasi moru hodit napajat živo i oni, ki budu držali Medane, del od nje sestre.

Iz »Parnice« je vidljivo, čije su 1773. Medane bile vlasništvo: »dermon Medane di Mattio Siz detto Viaz«. »Viaz« je upravo »Ujac«, koji se i u maticama spominje.

(Kazivala *Jakomina Maračić Jivićeva*)

L u k a r i ć je nadimak jedne izumrle grane roda Žic. U maticama spominje: *»1793 matrimonij Frane Žic p. Franića Lukarić i Maria p. Jivana Orlića«; »1797. kršćena je Franu Žicu Lukariću i ženi Marii hći*

Kate«. Sin, za kojim je jako tugovao rodio se *»1800 na 13 octobra Franichu Zicu pokojnoga Franicha i gnega xeni Marii sina Franicha«*. Ispod godine piše: Frane Lukarich. – Balbima iz Krka je neko vrijeme pripadala Mala Krasa. U »Parnici« se spominje: »Dermon Malla Krassa del Signor conte Balbi«. Spominju ih matice: *»1795. kum Conte Andreja Balbi. 1831. kum Beneto Pozzo Balbi«*. U vrijeme, dok nije bilo svjetiljaka za ribarenje, upotrebljavali su ribari za noćni lov smreku, koju bi zapalili i držali na željeznoj rešetki. Ribari iz Krka i Punte imali su svoje »pošte«, gdje su samo oni smjeli ribariti.

Biškupija. – Biškup Šintić je volel stat na Punti, aš se ni z Vejani slagal. I njegovi su se bili lipo sprijateljili s Puntari pa su na Punti bili kako doma. Prija leh je biškup kupil velo imanje od Draganići, dal je za sebe na Punti zagradit kuću, ku danas zovu »Biškupija«. Za nju se je vozilo kamenje od zapušćene crikve sv. Dunata. A kad se je gušterna delala, onda su po selu spravjali jaja, da jih zametu va meltu. Nika stara Lalina ni jimela kokoš, pa ni dala jaja. I to su njoj zamerili. Kad je nakon duže vrimena šla s kablon po vodu na gušternu, fermal ju je jedan pop, aš da ki ni dal dela, nima pravo ni na vodu. Stara je svakakovoga špota rekla kuntra njega i biškupa i onda šla prez vode nazad. Pop ju za to ni otel spovidat ni pričestit, pa je šla sva smućena mostir, a fratri su njoj rekli, da more odrišenje dobit samo od biškupa, kuntra koga je ćakolala. I ona je šla biškupu Šintiću. On ju je odrišil, a malo zatin ona mu je zapisala mekot pod Kanajtom. To je udelalo velo toro va nje kući. Dica su šli kako munjeni jiskat, da se tištamenat razbije, ma je biškup rekal, da su pod Kanajton sve mekote već od prija biškupove. Sada se je smutil i celi Punat i dvigla se je pravda, ku je dugo let vodil sudac Jure Bane, ma prez koristi. Mekote su ostale Kanajtu. Judi su morali davat del od svega, ča njin je urodilo. Jena sirota je bila prinesla va krilu ulike va Kanajt, a niki pop ju je fermal i rekal njoj: »Kadi je puna torbica?« i sirota je morala poć nazada, aš je bila punu torbicu hranila va jenu škuju od gromače.

Kolo Kanajta su se judi bojali hodit, aš je onuda strašil neki biškup. Videl ga je i jedan mladić, kad je večer hodel s Kanajta divojki na Punat. Da boje vidi po klancu, nosil je sprid sebe zapaljeno drvo i videl je na gromači biškupa va paramentu z mitru na glavi. Od straha je jedva prišal mladoj na Punat.

(Kazivala *Franica Žic Zoprna*)

U maticama se spominje više Šintićevih krizma.

Puntari su se bili sprijateljili i s poslugom biskupovom. 1801. je na krstu Antone Zorić *»Micho Zanoli sluga gospodina biskupa. Kuma Cate Chi Frana Guidine od Vege«*. 1805. je Osipu Žic, sinu Matijevu, pri vjenčanju svjedok: *»Luigi Frana, sluga gdina Biskupa i Andre Giacov Ragusin«*. Pred župnim dvorom u Puntu, koji je nekada bio vila biskupa Šintića, nalazi se bunar na kojem je uklesano: 1823. *Kanajt* je

starije naselje, spominje se u jednoj darovnici iz 1419. (Črnčić: Najstarija povijest krčke biskupije. Rim, 1867.). Još se vide razvaline crkvice Sv. Petra u Kanajtu. Dvorac je sagradio biskup Nosadini 1706. Tamo je i ploča s njegovim grbom, pa ljudi misle, da je to njegov grob. U vezi s njom mogla je nastati priča o biskupu, koji plaši po gromačama. U maticama je zabilježeno više stanovnika, koji stanuju u Kanajtu. *»1719. preminu Franica, žena Antona Lala u Kanajt.«* U Puntu se priglupim osobama, koje na sav glas razgovaraju po putu, kaže *lalo i lalina.* Obitelj Karabajić ima nadimak Kanajtar, jer su stanovali u Kanajtu.

Guvno Sv. Antona. Pravja se, da je puntarska draga nigda bila plodno poje, ko je bilo trih brati. Najmlaji od njih je bil slip, pa su ga brati varali na svaki fin. Kad su dilili jimanje, sebi su zeli sve boje mekote, a slipomu su pustili brig nasred poja, na vrhu koga su jimeli guvno. I kad su na tom guvnu vrhli, su slipoga varali. Sebi su zimali na del pune mine, a slipomu bi minu obrnuli i posipali njoj dno. On je jimel običaj, da samo z ruku pasa po vrhu, da vidi, ko je mina puna. Tu njihovu slabu navadu je videla njihova mat, pa njoj je bilo sila teško, da nesrićnoga tako varaju i mu je rekla, neka drugi put jide z ruku va minu. I on je tako udelal i prišal na to, da ga brati varaju. Teško mu je bilo i zaklel je: »Neka njin Bog da onako, kako pravo delaju.« I na to se je zemja strahovito stresla, poje se je kalalo i more je va dragu urtalo i potopilo brati zi svin njihovin blagon. Samo sred mora je ostal brig zi guvnon, ki je pripadal slipomu. Na njen je on sve do svoje smrti molel za duše svojih brati. Ma se oni nisu umirili. Kako kavrani još sada lete ozgor mostira. Kad je vele bonaca, vide se na dnu mora gromače, s kimi je bilo poje pregrajeno.

Na južnon kraju se je Mostir držal Prnibe z jenu dugu gomilinu. Tuda je Mostir hodela nika kneginja Franćipanka, ka je Mostiri crikvu zagradila i čudo dobra narodu udelala. Ona je žene napućevala, kako te dicu gojit, a kad je umrla, sirotan je pustila sve svoje rubi i kamižoti.

Prniba je sada raskopana, ma va staro vrime je sva bila va jenon bušku od bori, pa je biškup od Veje do Mostira hodel sve po samon hladu. Na pol puta su ga bili napali niki judi. A š njin je bil i jedan kapelan rodoma s Punta, pa jih je prepoznal i rekal njin: »Da niste mi bratja, bin mislel da ste brbanti.« Oni su se na to posramili i šli za biskupon Mostir. On njihov pop jih je popejal do sv. Jerusolima i rekal njin je: »Lejte, ove rane još su vavik bolne radi vas.« To je judi taknulo i na Punti su stabelili braščinu za pokoru.

Kad je vela suša, sv. Jerusolima dvignu za daž, pa ga va prošišijonu nose na Punat. A jeno leto su ga bili ponesli va Veju, pa kad su z brodon prišli pod kraj, su Vejani molili: »Sveti Jerusolime, ko se ne ćeš smilovat na nas starijih, smiluj se na naših dičicu.« I kad su počeli dvizat križ z broda, popi su molili vele letenije svih svetih, a narod je odgo-

varal: »Molite za nas!« Va to je pal neki mornar more, ki je pomagal fratru dvignut križ, i svi su mesto: »Molite za nas« počeli kričat: »Pal je more, dršte ga«. Ali Veja je bila jako puna šunperbije i opačine, pa sv. Jerusolim ni otel ostat va njoj, leho je v noći priko Prnibe ušal nazad Mostir. Kuda je hodel, tuda je po stenah krv kapala, ku su fratri bosi, z bunbakon hodeli spravjat i sada ju još čuvaju va bočicah.

Na Antonju je velo prošćenje Mostiri. Zi svih stran otoka se tamo judi nateču. Dobrinjci pridu s črišnjami, a Baščanke s kogumicami, da moru kuhat kafu po bušku. Navlastito vole za Antonju prit mostir divojke, pa se mole sv. Antonu, da njin najde mladoga. Nika se je molila: »Sveti Antone, ki jimaš devet gracij, daj meni jenu, ali Nana al Stipana!«. I našla je mladoga, s kim se je tako bila stepila, da je prija vrimena dobila uteklića. Kako na Antonju judi daju čudo limozine, fratri se pomoru, pa se reče: »Mostir je guvno Sv. Antona«. Mostiri je čovik kako z jenu nogu va raji. Zato su se tamo bogatiji zakopivali, a niki siromah da je rekel: »Meni će bit svejeno, kadi ležin, kad više ne buden mogal čut on lipi zvon z Mostira.«

(Kazivao *Petar Orlić Jurišić*)

Samostan na Košljunu spominje se prvi put 1186., ali je već naseljen u XI. stoljeću. Najprije su na njemu bili benediktinci, a 1447. naselište na njemu Frankopani franjevce, koji su tamo do danas. (O Košljunu je iscrpno pisao o. Vl. Brusić u više članaka štampanih u »Bogoslovskoj smotri«, XXII, 1934.) Da se dovrši popravak crkve, ostavila je Košljunu 1000 dukata Katarina, kćerka zadnjeg krčkog kneza Ivana Frankopana, koji je nesrećom izgubio otok. Bila je udata za mlečanina Dandola, kasnije se preudala za plemića Foscola. Ostavila je oporučno, da se zakopa na Košljunu uz oca. To je učinjeno (Vjekoslav Klaić: Krčki knezovi Frankopani. Zagreb, 1901.).

U »Parnici« se spominje, da su na Puntu »tre laiche scuole del Santissimo Rosario, e Sant' Antonio di Padova, e Sant Andrea«. Kao gaštald, vjerojatno bratovštine sv. Antona, spominje se u maticama: »Rekoh (misu) na s. Antoni, ma jima mi dat gaštalad Bonifacio lir 1.« Štovanje sv. Antona na Košljunu naročito je rašireno. (o. Vl. Brusić: Zvonik i ponutrica crkve sv. Marije na Košljunu. – Bogoslovska smotra, XXII, 1934.) U puntarskim maticama ima nekoliko zapisa ukopa na Košljunu: 1719. ukopana je tamo *Margarita, udova Filipa Bršca;* 1796. *Julijana, hći Andreja Adamića* od Rike; 1805. *signor Giorgio Moschin Veneciano di proffesione mercadende.* Inače se na Košljunu zakapaju stanovnici Kornića sve do početka XIX. stoljeća.

Stari toš. Katušići su nigda bili dobro stojeći. Njihova stara kuća na Guvnići, kadi je toš, tako je vela, da ju zovu judi »Mostirina«. Danas je već na pol razvajena, pa njoj reču i »hotel propuh«.

Tamo se je rodil pop Jure, ki je bil biškup va Pulu. Kad ga je mat nosila, ćutela se je sila slabo, pa se je zavićala svetoj Ani i Majki božjoj samotretoj, da će, ko srićno rodi sina, dat ga za popa. I rodila je sina i dala Majki božjoj svoj najveći prsten. Ma dite njoj je bilo jako živo. To njoj je bilo teško, da ona, ka druge žene zna svitovat, ne more svomu ditetu dat reda, pa ga je više puti zi šibu tofnula, da se umiri. Kad je narasal, dala ga je za popa, kako se zavećala. Tri dni se je pirovalo na mladoj misi. Ki su bili na piru, nosili su crikvu janci na kolcu i pune kuneštre kolači, da jih blagoslovi mladi pop. To je bilo silno veselje va Katušićevon dvoru. Popu Juru ni bilo premca za tancat i kantat. Tri dni je jimel pravo, da se sfuga, a za tin, dušu va se i mir.

Svi su se kolo njega veselili, samo mat Kate ga je tužno gledala. Videla ga je lipoga i zdravoga, pa njoj je bilo teško, da će takova mlados bit cel život pritišnjena. Mučna je sinu rekla: »Pope moj, morebit san falila, ča san jih dala za popa. Će njin bit teško celi život samomu!« A pop Jure njoj je na to odgovorel: »Mušte, mušte, mamo, i pop na luntaru fali, pa gre naprida. Tako ćemo i mi. Sada je finjeno!«

I on je postal dobar redovnik i biškup, s kin su se njegovi dičili. Kad su mu hodeli va Pul, pokažival je ozgor postije jenu šibu, ku je dal pozlatit i govorel je: »Ono je moje matere škola. Da ni bilo nje reda, ne bi bilo ni ovoga redovnika.«

On je mislel na svojih, pa njih je na Guvnići toš zagradil, a bratu Matu je kupil vele drmuni va Plaju. Se pravja, da je niki siromah mlel ulike va staron tošu Katušićevon. Kad su smleli, tošar mu je rekal: »Sveti v ormaru čekaju«. A težak je odgovorel: »Neka čekaju, oni su manje od mene potribni.« I šal je z ujen s toša. Bila je škura noć, pa je puten spid njega hodela žena z lanternicu i sve mu govorela: »Lejte, kuda reste, da ne padete.« I siromahu su se od straha noge indurile, zapačil mu je niki kamik i on se našal z noson va tlohu. Kad je videl mučan, da mu se je sve uje prolelo, počel je kako munjen beštimat: »Prokleti sveti, pojeli su moje i njihovo.« Kad je pop Osip Pavlić čul za škodu, kako dilnik od toša, dal je brižnomu pomoć od šoldi, ke je bil pustil pop Jure za potribnih i porednih na selu. To se je juden lipo učinelo, pa su rekli: »Stari toš od sto deli, srićan ki mu je va deli.«

(Kazivala moja majka *Roža Bonifačić*, rođ. *Mrakovčić Pavlić*)

K a t u š i ć je sada nadimak jedne grane Maračića, ali je prije pripadao jednoj grani Žica. Spominje se u maticama: *»1726. preminu Margarita, udova pokojnoga Matija Žica, rečenoga Katušina«.*

Iz te obitelji bila je Kate, mati popa Jura, koja je Maračićima donesla nadimak *Katušić*. Pop Jure se rodio: *»1782. na 14. aprila kerstih ja pop Bare Žic kurato, Jivanu Maričiću, sinu Jurjevu, i ženi Kati sina Jurja. Kumi Franić Orlić pok. Matija i nega žena Kate«.* Godine 1804.–1806. vrši pop Jure u Puntu dužnost vice-kurata. Poslije postaje vikar puljske biskupije. 1852. štampao je na hrvatskom i talijanskom jeziku molitvenik za »prikrepljenje umirajućih«.

»Stipendiju« za pomaganje đaka i siromašnih seljaka nije ostavio pop Jure puljski, nego njegov nećak pop Jure, župnik u Novalji, koji je 1893. umro u Zadru.

Jakost i punoća Katušića prešla je u poslovicu, pa se gojaznom čovjeku kaže: »Jima tulo, kako Katulo«. Kako im je Mate često ime u porodici, kažu im, da su »Matulinska raca.«

Puntarske matice spominju Maričiće već 1595. Sve do 18. st. pišu ih Maričić, neko vrijeme Marečić, a sada je uobičajeno Maračić. U Puntu imaju Maričići nadimke: Princip-Jelenčić, Katušić, Antončić, Žužanić, Jurman. Predaja kaže, da su Uskoci, koji su pobjegli iz Dalmacije. Narodna pjesma iz Novalje na otoku Pagu, gdje je tradicija, da su Maričići iz Hercegovine, pjeva:

Mili taste, Vide Maričiću,
Moji svati iz Hercegovine,
Potegli smo na Boga i sriću,
Baš po tvoju kćercu Liposavu.

(Dr. Božidar Širola: Novalja na Pagu. – Zbornik za narodni život i običaje, knj. 31/II, s. 102.) *Toš* je mlin za masline. Najstariji je u Puntu *»stari toš od Katušići«*. Kažu, da je od *»sto deli«*, jer u njemu imaju dio svi, koji su ženidbama došli u srodstvo s Maračićima-Katušićima. To su obitelji: Mrakovčić-Pavlić, Orlić-Gudencijov, Bonifačić, Orlić-Kovačić, Žic-Frančić, Brusić-Jurić, Galjanić-Susić i Matacota, koji dobivaju 16. dio od ulja u *tošu*.

Punat ima na otoku najviše maslina. Kad se masline melju, onda je u kući pravo veslje. Taj dan se peku »frite« i meljači se počaste gozbom, na kojoj je obligatan bakalar s mladim uljem. U samom tošu je uvijek veselo. Tamo djeca u peći peku krumpire. Mladići uvečer dolaze, da se ugriju. Naročito je zabavno držanje skupina, koje melju jedna za drugom. Dok jedni melju masline, drugi ih tiješte pod prešom. Kod stiskanja preše pomažu se među sobom. Da lakše prođe vrijeme, osobito duga noć, u tošu se šali i pjeva. U Katušićevom tošu su svi meljači, okrećući kameno mlinsko kolo, znali u ritmu koračnice pjevati »Pismu od Oštromana«, vrlo omiljelu na cijelom otoku. Šalama i doskočicama između grupa nikad nema kraja. Kad tko ulazi u toš, mora pozdraviti: *»Srićno!«* Odgovore mu: *»Bože daj!«* Od onih, koji stoje, dobaci netko meljačima: *»Tošara van!«* Tada meljači počnu trčeći okretati mlinsko kolo, da bi *tošara* izbacili iz kruga. Spretan *tošar* (poslovođa) pokaže se u tome, da uprkos brzini uvijek na istom mjestu lopatom zamiješa *paštu* masline u velikom kamenom tanjuru pod mlinskim kamenom. Ulje je najveće blago Puntarima, pa se kaže: *»Ki jima uja, jima suho zlato kući«*. Siromašniji u selu, osobito djeca, *puletkaju* masline po maslinicima poslije berbe, da bi nabrali koju *pagršć*, pa se reče: *»Po puletkih ni mejade«*. Srednji težak nakupi po jednu »mejadu«, koja ga opskrbi uljem za jednu godinu.

Običaj je, da se u tošu, u jednom zidnom ormaru, drže lonci za »svetih«, t. j. za crkve sv. Trojice, sv. Roka i sv. Nikole. Ljudi nakon meljave daruju svaki lonac s nešto ulja.

Purgovica. Ženskoj, ka od oholije ne zna ča će, pa dela z glavu nervoze moti, reče se: »Ka jena Purgovica«, aš je bila neka Purgovica z Veje, oženjena za Puntara, sila ohola. Muž njoj je bil kapitan. I dok je on navigal, gospa se je doma pasla. Najveći del dneva njoj je pasal pred zrncalon. Vavik se je načinjala, da bi bila šesna. Kad njoj je niki puntarski težak prišal kuću, njoj je rekal: »O, šinjora, ma ste lipa i bela«. A ona mu je odgovorela: »A moran bit, kad san šenpre va hladu«. Na to, da se je on ćapal doli i rekal: »Oštija, i moje su vavik va hladu, pa su črne kako vrag«.

(Kazivao *Andre Franolić Popić*)

Krčki Purge spominju se u maticama više puta, kao kumovi svojim znancima na Puntu. Sinu Jakova Ragužina je *»1767 krsni kum Francesko Porga od Veje«; »1803 kuma žena Andreje Purge od Veje«.*

Konjići. Brodi su nikoga pomogle, a nikoga hitile varemengo. Jakov Ragužin je prišal z Lošinja kako mornar na Punat. Ovdi se je oženil i kako je bil inžinjoz, ćapival se je svakoga posla, samo da žive. Bil je od drva udelal nikakove jigrarije, konjići i brodići. Kad je to videl niki njegov kum, ki je bil Bnečić, rekel mu je, da bi se to moglo lipo prodat va Bnecih. Na to je sve te stvari Jakov pobral va vriću i s prvin brodon šal je priko mora. Nikako je udelal, da je prišal do samoga principa. Znel je konjići od drva z vriće i položil na pod, neka dica principovi vide. Dica su se počeli jigrat i s konjići skakat po kamari, pa je princip prišal Ragužinu i rekal mu: »Sve konjići ću zet, ča sam van dužan za njih?« A Ragužin je bil šegav čovik, pa mu je rekal, da ne jišće niš, da sve dicin puščuje za regal. Principa je to još više udobrovoljilo, pa je svakako želel Ragužina nadarit. Onda mu je Ragužin rekal: »Kad su tako milostivi, onda ću njin reć, da tamo na ižuli vejskoj jiman jenoga konja, a niman ga kadi popejat na pašu. A je blizu moga sela jedan drmun, ki se zove Val, sve golo kamenje, kadi nijedan ne pase. Ko je moguće, bi mi drago bilo, da se na mene zapiše.« I princip je naredil, da se udela Ragužinu po želji.

Tako je dobil s konjići vele drmuni va Valu ozgor Kanajte. Počel je drva sić i va Bneci z brodon faši vozit. Malo pomalo se je zamogal i kad su šli Puntari crikvu gradit, su njemu dali harte, da za njih dela. Nike harte su se bile zgubile i Puntari su Ragužina kriveli, da je on kriv, ča su zgubili mesta svetoga Andrija. Po smrti Ragužinovoj su te harte njegovi dica našli na dnu škrinje, kamo su jih bili zameli. Šli su s hartami kalovnikon i oni su harte zeli za se, aš da to su zapravo njihove. Ča je bilo, ča ni, teško je reć.

(Kazivao *Frane Ragužin*)

Jakov Ragužin pokojnoga Zamarije iz Velikog Lošinja spominje se više puta u maticama kao paron, kapetan i sudac. Oženio se 1762 *»združen paron Jakomo Ragužin sin pokojnoga Zamarije od Velikoga Lošina z Margaritu hćeru Franića Orlića od moje parokije po meni popi Ivanu Žicu kuratu. Na to svedoci pop Frane Žic i sinor Alvize Petriš od Cresa«.* Imao je nadimak *»Mustača«.* Kao kumovi na krstu, krizmi i ženidbi njegovoj djeci spominju se često krčki *paroni,* s kojima je kao pomorac bio u poslovnoj vezi. Jednom njegovom sinu je kum Michel Zanoli, koji se 1800. izričito spominje kao *Bnečanin.* Umro je 29. X. 1820.

Stjepan Banović

DVA PRILOGA POZNAVANJU HISTORIJSKIH LICA NAŠE NARODNE EPIKE

MALJKOVIĆ STIPAN HRVATSKO-MUSLIMANSKIH NARODNIH PJESAMA HISTORIJSKO JE LICE DRUGE POLOVINE XVII. VIJEKA

1.

Najstarije svjedočanstvo, koje nam izričito spominje neke naše junake, o kojima su se kod nas pjevale narodne pjesme, jest ono Slovenca Benedikta *Kuripečića (Curipeschitz).* On se god. 1530. u Ljubljani pridružio bečkome poslanstvu, koje je bilo poslano u Carigrad, a iduće godine 1531. izdao je opis onoga svoga putovanja u knjižici *»Itinerarium Wegrayss kün. May. potschafft gen Constantinopel zu dem Türkischen keiser Soleyman anno MDXXX«.*

Pred poslanstvo je, piše Kuripečić, izišao ususret iz Kamengrada *Malkočić (Malkoschitz),* koji ondje bijaše subaša nad neko 200 konjanika, pa napominje, da se o junačkim djelima njegovim mnogo pjeva po Hrvatskoj i Bosni, a isto tako i o junaštvima vjernoga sluge Radoslava Pavlovića i Kobilovića (Miloša Kobilića ili Obilića).

Osvrćući se *V. Jagić* u svojoj raspravi »Građa za slovinsku narodnu poeziju«[1] na spomenuta svjedočanstva Kuripečićeva veli, da o Malkočiću ne zna upravo ništa i da o njemu »nema danas narodnih pjesama«.

Ja sam u XXV. i XXVI. knjizi »Zbornika za narodni život i običaje južnih Slavena« iznio obilje dokaza, da opjevani Malkočić nije nitko drugi nego ljuta turska nakomica i porobljivač hrvatskih krajeva zloglasni Malkoč-beg, koji je Kuripečića i njegove drugove vrlo lijepo pričekao u Kamengradu, jer su Malkoč-beg i Malkočić jedno isto lice.

Nije istina, da se o njemu nije sačuvalo narodnih pjesama, jer se u dubrovačkome zborniku *Matijaševič-Betondićevu* nalazi i jedna narodna pjesma s natpisom *»Kako Nikola ban Zrinski silni vitez osveti Radivoja slugu svoga pogubljena od Malkoč bega i kako Malkoč na zapovijed carevu poginu«.*

Ova zanimljiva narodna pjesma s obilježjima ikavskog govora vrlo dobro je karakterizirala Malkočevo krvološtvo, a počinje ovako:

Kad Malkoč-beg Slovinju robio,
Svu Slovinju ognjem opalio,
I mlogo je zarobio roblje,
Njeki momka a njeki divojku,
A gospodin beže Malkoč-beže
Radivoja, slugu Zrinjenskoga.

Ovu je pjesmu iznio *B. Bogišić* u knjizi »Narodne pjesme iz starijih najviše primorskih zapisa« (Beograd, 1878.) pod br. 112., pa Jagić nije mogao za nju znati, jer je njegova spomenuta rasprava tiskana g. 1876.

Tomo *Maretić* govoreći o putopisu Kuripečićevu i Malkočiću u svojoj knjizi »Naša narodna epika« (št. 1909.) piše na str. 8. ovako: »a *Malkošiću* bi mogla biti uspomena sačuvata u *Stjepanu Malkoviću*, koga spominju muhamedovske pjesme u zborniku Mat. hrv. III. br. 7., 9., 10., 24.«.

Ja sam u svojim dokazima o Malkočiću (»Zbornik za nar. život«, XXV., str. 97.) napomenuo, da ono mišljenje Maretićevo ne zaslužuje vjerovanja. Maljković Stipan je zaista jedan od glavnijih junaka u III. Matičinoj knjizi, kako Maretić navodi, ali mi ga jednako nalazimo i u IV. knjizi Matičinih muslimanskih (junačkih) pjesama (pjesme pod br. 27., 31., 33., 34. i 38.), čega Maretić nije spomenuo, mada su one tiskane 10 godina prije njegove »Narodne epike«. Maljković je Stipan pače najglavniji kršćanski junak, koji se bori s Turcima protiv kršćana. Da Maljković ne može biti Malkočić nije samo razlog u tome, što je prvi kršćanin u turskoj službi, a drugi musliman, nego u tome, što Malkočić življaše u prvoj polovini XVI. vijeka, a Maljkovića Stipana nalazimo među junacima druge polovine XVII. v. A tko je pomno proučavao junačke pjesme naših muslimana, znat će, da one u istinskom vremenu življenja poglavitih junaka XVII. vijeka čine manje pogrešaka nego kršćanske pjesme, već se vjernije drže historijskog vremena.

Iz toga slijedi: da Maljković Stipan nije nikako istovetan s Kuripečićevim Malkočićem, već da je on neko drugo historijsko lice i to zaista realno, a ne izmišljeno, kad on u muslimanskim narodnim pjesmama o događajima XVII. vijeka ide među poglavite junake na tursko-hrvatskoj granici, tako da mu se živa uspomena sačuvala sve do naših dana.

U »Nastavnom vjesniku« XIX (1910) objelodanio je Stjepan *Ivšić* svoj prikaz Maretićeve »Narodne epike«, u kome se na str. 39. osvrnuo i na Maretićevo pisanje o identičnosti Malkočića i Maljković-Stipana. Prof. Ivšić o tome piše ovako:

»Na str. 8. u bilj. misli pisac (Maretić), da bi Kuripešićev (Kuripečićev) Malkošić mogao biti Stjepan Maljković u III. knj. M. H. Ja mislim, da će taj Stjepan Maljković biti prije istovetan s nekijem drugijem junakom, što ga spominje mletački historik Girolamo Brusoni g. 1657. pri obrani neke kule blizu Spljeta (torre del vescovo) zovući ga Stefano Malcovich Morlacco (»principale in quei confini«). Istovetnost bi te dvojice bila sigurna, jer se Maljković meće u isto vrijeme (t. j. u drugu polovinu 17. v.), *da nije »Stefano Malcovich« na kršćanskoj a »Maljković Stipan« na turskoj strani«*. Unatoč ovom posljednjem obziru, radi

kojega se Ivšić nije usudio izreći apodiktički sud, on se istini primakao mnogo više od Maretića, kako ćemo dalje vidjeti.

Ja sam pišući o Malkočiću u spomenutoj knjizi »Zbornika za narodni život« (str. 101.) kazao ovako: »Bojazan S. Ivšića na str. 39. »Nastavnog vjesnika« mogla bi se i odbaciti, jer iako je g. 1657. Stipan Maljković bio uz kršćane, mogao je on kasnije prijeći i k muslimanima, što se u ono doba češće događalo«. To je dakako bila samo pretpostavka, koju ću sada privesti kraju kao potpuno dokazanu, ali osvijetljenu drugim historijskim dokazima, koji će nam potvrditi i razjasniti Ivšićevo domišljanje.

U XVII. vijeku u neprestanim borbama između Turaka i kršćana na hrvatskoj granici međa se često mijenjala, tako da su različna pogranična mjesta i tvrdi gradovi češće prelazili iz ruke u ruku. Vlast turska je bila usredotočena u utvrđenim gradovima, iz kojih su vladali nad rajom, jer je Turaka po selima bilo premalo; oni su i među kršćanskom rajom imali svoje područnike, koji su izvršivali njihove naredbe i radili za njih. Čim su Turci osvojili koje hrvatsko mjesto, hrvatsko stanovništvo je kao Turcima nepouzdano moralo bježati dalje, a na njihova kućišta su oni naseljivali t. zv. »Vlahe« dovučene sa različnih strana Balkana. Dok su Turci ratovali s katolicima, razumljivo je, da u njih nisu mogli imati pouzdanja, koliko u nekatolike, koji su u svoje ruke dobivali i jedan dio lokalne vlasti, kao turski područnici. Kada je na pr. vladika Raislav htio g. 1596. prijeći ispod Turaka na hrvatsku stranu, stoji uz njega Miloš vojvoda, Bogdan-*aga pa juzbaša, odabaša, vešlibaša, harambaša* i drugi knezovi.[2]

Ovi Turcima pouzdani područnici imali su na granici i posebne povlastice. Oni na pr. u Slavonskoj Krajini nisu plaćali ni desetine ni rabote, već samo carski harač, a odslužiti su imali na rijeci Ilovi proti Hrvatskoj. *»Neque decimas aut labores gratuitos dabant, stabant qua confiniarii habendo vigilias ad fluviolum Ilova«*, ili *»contra christianos pugnabant«*, ili *»servitia militaria praestabant«*.[3]

To su i muslimanske narodne pjesme vrlo dobro upamtile, kad pjevaju:

»Za njim' drma trista konjanika:
Pola Vlaha, a pola Turaka,
Vlah i Turčin naporedo skaču«.[4]

Prilike su slične i u Hrvatskoj Krajini kao i na granicama mletačke Dalmacije i turske Bosne, gdje su kršćani također prisiljeni surađivati na turskoj strani protiv svoje kršćanske braće. Za potvrdu toga iznijet ću nekoliko dokaza iz Dalmacije za vrijeme Kandijskoga rata (1645–1669), u koje doba susrećemo i *Stipana Maljkovića* (1657.) u borbama između Turaka i kršćana u selu Bosiljini nedaleko Trogira. Primjere ću izvaditi iz »Kronike« o. Pavla *Šilobadovića* o četovanju u Primorju (1662–1686), koju je on pisao u Makarskoj, dakle kotaru, što graniči s kotarom splitskim, kojem Bosiljina pripada.[5]

Šilobadović počinje kroniku 22. januara 1662., kada je čuveni junak Asan Babić navalio iz Gabele s velikom četom na Lavčanj (Gradac), gdje je poginuo u borbi s Grgurom Miošićem. Iza toga je Šilobadović zapisao ovo: »Na 1662. januara 28. Dođoše Gabeljani i Ljubušani, da porobe selo Lavčanj, za osvetiti prvu sramotu. Dočeka ji knez Jurić svojom družinom, pobiše se viteški: sedamnajest živi ufatiše, a posikoše ji dvanajest. U tom boju bi ufaćen arambaša Mujo Vazlinović iz Ljubuškoga i arambaša Marko Vejić, koje darovaše đeneralu, neka se nauče voziti i letanije govoriti«. Eto nam dakle *harambaše kršćanina u turskoj službi.* Dalje: »Na 1668. maja na 10. arambaša Matij Baričić otiđe samo dvanajest junaka na rok Mustap-agi Islamoviću na sinjski most, ma se siroma privari, jer ga na roku dočeka Stojan Kukavica samo četrdeset junaka: Matija ufati živa i tri druga njegova, Božu Budrakovića raniše, ma uteče s ostalim. Ucini se arambaša Baričić sedam stotina groša, a Filip Borojević i dva druga njegova ucini se svaki po trista groša. To ti rok turski!« I ovaj primjer pokazuje, da je onaj *Stojan bio u turskoj službi* i za svoje gospodare Turke odirao kršćane.

Evo još jednoga primjera *kršćanske suradnje s Turcima:*

»Na 1686. jula na 7. Dođe na Lavčanj u gornje Primorje iljadu Turaka, popališe kuće, posikoše i odvedoše čeljadi trideset i osmero, odarnaše (sic!) male životinje veće od iljade, a nji samo pet pogibe i jedan rišćanin, Stojan Zrinić imenom, silni junak, i posiče ga arambaša Ivan Kačić Miošić iz Brista kod Milaševe gomile za Lavčanjski stina.«

Fra Andrija Kačić Miošić u 118. pjesmi »Razgovora ugodnoga« prikazuje, kako su Turci 15. travnja 1687. osvojili tvrdi kaštel Drvenik u Primorju makarskome, koji su branili žene, djeca i starci, jer za boj sposobni Primorci svi otidoše Sinju u pomoć. Kačić pjeva:

Prvi biše *Sentić Matijašu,*
Koji razbi od kaštela vrata
I ulize u kašteo tvrdi,
A za njime sva vojska pašina.

Što bi staro, ono isikoše,
Što bi mlado, ono povedoše:
Osamdeset mladi divojaka,
Udovica, žena mužatica,

Ove je primjere trebalo iznijeti, da se utvrdi, kako su se u drugoj polovini XVII. vijeka na hrvatskim granicama protiv Hrvata borili i neki domaći i susjedni kršćani kao turski područnici i pomoćnici, što se zbivalo i drugdje na Balkanu mnogo prije. Tako je na pr. 1396. u bici kod Nikopolja, koja sa neko 60.000 mrtvih ide među najkrvavije u historiji, Stefan Lazarević, sin srpskoga kneza Lazara, osigurao Turcima pobjedu kao njihov vazal, a dvije godine prije toga (1394.) je u bici kod Rovina poginuo i proslavljeni Kraljević Marko boreći se za Turke kao njihov područnik.

2.

Kad je *T. Maretić* g. 1909. objelodanio svoje mišljenje u »Našoj narodnoj epici« o Maljkoviću Stjepanu, čini se, da on nije ni znao, da se na istoga toga junaka opširnije osvrnuo naš povjesnik Tadija *Smičiklas* 18 godina prije u svojoj knjizi »Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije« (I. dio, g. 1891.). Kad je Smičiklas pisao svoje spomenuto djelo, još ne bijahu objelodanjene Matičine muslimanske narodne pjesme (knj. III. štampana je g. 1898., a IV. 1899.), ali marljivi je Smičiklas sve one pjesme proučio u rukopisu, u želji da kroz njih što bolje pronikne u narodni život i borbe s Turcima na granicama Hrvatske u drugoj polovini XVII. vijeka.

Proučavajući one muslimanske pjesme Smičiklasu je zapelo oko upravo za *Maljkovića Stipana* kao najizrazitiji tip kršćanina, pridvorice u turskoj službi. Maljković je ne samo dobar i neustrašiv junak, koji se vjerno bori za Turke, svoje gospodare, nego i pobratim mnogih najviđenijih turskih junaka. Turci ga neobično vole i cijene njegova junaštva. Imaju u nj potpuno povjerenje. U vijećanjima, govorima i diobi plijena prijedloge Maljkovićeve vazda odobravaju. Ikavske pjesme bosanskih muslimana zovu ga vazda samo *»Stipan«*, a nikada Stjepan. On ima i sedam sinova posobaca,[6] a najmlađemu je ime Jovo, za kojim čeznu kršćanske djevojke. I sinovi su mu junaci i revno se bore na turskoj strani protiv svoje kršćanske braće. Kad Stipan Maljković treba da otvori usta radi govorenja, pjesme malo kad kažu, da on zbori, govori ili besjedi, već najčešće: »Stade vika Maljković-Stipana«, tako da nam pada na um Homerov »Menelaje, grlati bojnik«.

Maljković je glavni vođa i poglavica čitave kršćanske raje u Lici, koja se pod njegovim zapovjedništvom bori za Turke kao njihovo desno krilo. Kao dobar poznavač kršćanskoga života i običaja on često slazi u dalmatinske Kotare kao uhoda ili daje glavne direktive o napadima i bojevima na kotarskome zemljištu, a put ih redovno vodi kroz velebitski klanac preko Vučjaka, na kojem je poginuo čuveni kršćanski junak Janković Stojan po izdaji svoga štićenika Markića Radojice, »Radojice, turske pridvorice«.

Sve je to Smičiklas vrlo dobro uočio, pa na str. 37.–38. spomenute knjige piše ovako:

»Imali su (Vlasi) i svoga glavnoga vojvodu, kako nam svjedoči narodna pjesma. Maljković Stjepana, ljutoga poturicu, odlikova Mustajbeg lički najprije da mu bude barjaktar, a kada se osobito odlikovao u jednom pohodu na kršćane, onda veli pjesma:

Mustaj-beg ga dobro darovao,
Pripe njemu od zlata čelenku:
»Kad je tako, Maljković Stipane,
Više ne ćeš nositi barjaka.
Eto t' čitluk na Vučiću mome,
Eto tebi deset kuća kmeta.
Ja ću tebi kulu načiniti.
Dosti s' bio agin barjaktaru,
Sad ćeš biti *krilo od sve Like*,

Eto t' *vladost na svoj ličkoj raji,*
Svom ćeš ličkom upravljati rajom,
A često ćeš begom vojevati.
Što ti rečeš Mustaj-begu svome,
To će tebe beže poslušati.
Kog posičeš, za toga ne pitam.
Nek svi čuju po Lici Ličani.«

Ovdje treba istaknuti, da Smičiklasov naziv »ljuta poturica« za Maljkovića Stipana ne smijemo shvatiti doslovno, jer one znače što i *pridvorica* ili *privrženik.* Kad bi se Maljković bio poturčio, onda bi po zakonu turskome morao imati i tursko ime, a takova imena nema ni on ni njegovi sinovi. Smičiklas spominje Maljkovića Stipana još na jednom mjestu navedene knjige citiranjem stihova iz druge narodne pjesme, također muslimanske, koja je poslije g. 1898. tiskana pod br. 9 u III. knjizi Matičina zbornika pod natpisom *»Maljković Stipan izbavlja Merdanagića Muju«,* u kojoj brinjski kapetan između ostaloga traži za otkup od zarobljenika Merdanagića Muje i:

»Ledenjake Maljković Stipana,
Kakvih pušak na svoj Lici nejma«.

Sužanj prenevoljni međutim misli, da će lakše pribaviti sav onaj golemi otkup nego Maljkovićeve »ledenjake«, jer:

»Vjeru j' dao Maljković Stipane,
Da on ne da svojih ledenjaka
Ni za kakva na odžaku sina,
Ja brez rane, ja brez mrtve glave«.

Osim svega navedenoga Brusonijevu pisanju, da je *Stefano Malcovich* bio morlački poglavica na onijem dalmatinskim granicama (»principale in quei confini«) nalazim jasnu potvrdu i u muslimanskoj narodnoj pjesmi »Lički Mustaj-beg brani Udbinu«, koja je priopćena u IV. knjizi Matičina zbornika pod br. 34.

Ta pjesma prikazuje, kako je lički Mustaj-beg uz pomoć Turaka iz Livna, Krupe, Bihaća i Knina suzbio navalu karlovačkog bana i slavodobitno ga potisnuo natrag od Udbine i Like. U toj borbi se neobično istaknuo Maljković Stipan sa dvanaest tisuća raje. I on je sâm dopao grdnih rana, a i tri su mu sina u borbi poginula kao i sedam hiljada raje. Radi svega toga dvojica paša javiše caru u Stambol o Maljkovićevim zaslugama moleći cara, da ličkoj raji oprosti harač. Iza toga:

»Stiže ferman od Stambola bila,
Car je ličku raju pomilovo
I begova Maljković Stipana:
Ličkoj raji harač poklonio,
Da ona caru ne daje harača,
Već da Liku čuva na granici.
Na Stipana ferman opravio,
Da je prvak na širokoj Lici,
Kud god hoće Maljković Stipane,
Da on more Liku okrenuti;
Car mu daje na svaku godinu
Po gotovih trista madžarija«.

3.

Pošto smo raščistili prilike onoga vremena i prikazali Stipana Maljkovića u turskoj službi kao zapovjednika kršćanske raje prema muslimanskim narodnim junačkim pjesmama, treba da se vratimo na onaj historijski događaj, u kojemu prema pisanju Brusonijevu nalazimo lice pod imenom *»Stefano Malcovich Morlacco principale su quei Confini«*.

Za konačno rješenje ovog pitanja bitne je važnosti utvrditi: da li je Stjepan Maljković u boju kod Bosiljine g. 1657. bio na turskoj ili kršćanskoj strani, a da to utvrdimo, treba nam se pomnije osvrnuti na onu krvavu borbu, koja ide među najjunačnije u čitavoj hrvatskoj povijesti.

Onoj junačkoj obrani Bosiljine od goleme turske sile divila se u ono doba čitava prosvijetljena Evropa. Mletački historik Brusoni opisu obrane Bosiljine u svom spomenutom djelu daje preko četiri strane, a nažalost kod nas jedva jedan čovjek od tisuće zna, da je i bila. Ako se o njoj piše, spomenu je samo u nekoliko redaka. I sam *Vj. Klaić* u djelu »Opis zemalja, u kojih obitavaju Hrvati«, u kojemu uz svako mjesto kaže i najbitnije o njegovoj povijesti, spominjući Bosiljinu ne napisa nijednoga slova o onoj krvavoj i junačkoj obrani, koja je trajala puna četiri dana.[7]

Brusonijevo spominjanje Stjepana Maljkovića u onoj borbi takve je naravi, da je potrebno osvrnuti se na borbu potanje, želimo li utvrditi, da li se on onda borio na turskoj ili kršćanskoj strani.

Dne 5. lipnja 1657. navališe Turci pod vodstvom bosanskoga paše Cedin-Ahmeta na Split. Već u prvom naletu osvojiše utvrdu Šučidar, a onda se baciše na glavnu splitsku utvrdu Gripe, ali bijahu odbijeni, pa zauzeše Marjan. Zatim opet nasrnuše na Gripe s najvećom žestinom: 18. lipnja Splićani ih odbiše, ali sutradan Turci ih ipak osvojiše. Malo iza toga doletješe Trogirani i Hvarani sa sto lađa i 600 ljudi, te Turke istjeraše iz Gripa i Splita.[8]

Bijesni zbog svoga neuspjeha u Splitu, navališe Turci malo poslije na selo Bosiljinu, koja se danas zove *Marina*. Bijes Turaka bijaše pojačan i radi toga, što su iste one godine već jednom pretrpjeli neuspjeh kod Bosiljine, pa sada oboriše na ono selo, koje je imalo nešto više od tisuću stanovnika, strahovitu topničku vatru. Mletački general Bernardo doleti iz Zadra sa dvije galije pod Bosiljinu, spasi iz opsade trogirskoga biskupa i nešto svijeta, a Turci nastaviše navalama protiv pučanstva, koje se junački branilo zaklonjeno iza nešto slaboga zida. Uz mnoge Turke tu poginu i sam sandžak Vindimlić. Kad napokon Turci provališe u selo, bijesni stadoše klati redom koga god stigoše. Po kućama su čeljad sjekli na komade, a zarobljivali vrlo rijetke. U bratimskoj kući bilo se zatvorilo više žena i djece. Unutra su bile i tri bačvice praha. Kad Turci hrupiše unutra kroz razbijena vrata, tada Jela Marun potpali prah te kuća sa svom onom čeljadi uz strahoviti prasak odleti u zrak. Na taj prasak i oganj strčaše se Turci, pa videći, da od bratimske kuće jedna vrata vode u citadelu, navališe onamo sijekući na komade

koga nađoše, ali se Bosiljani i ondje branjahu očajno. Tu se osobito u borbi isticao seoski glavar Jakov Jerković sa svoja dva sina. Opkoljeni sa svih strana jačom turskom silom poginu hrabri Jerković i jedan njegov sin, a drugoga zarobiše. Samoga glavara Jerkovića mrtva Turci odvukoše na trg, izvadiše mu srce, pa ga natakoše na koplje, koje ustakoše na trgu – kršćanima na strah i trepet, svojima na junačku diku!

Treba istaknuti, da se među junačkim braniteljima Bosiljine nalazilo i trideset žena, koje su se s oružjem borile preobučene u muškaračke haljine, a između njih se naročito istakoše dvije udovice: Kata Despotova i Matuša Striljin. Prva je smaknula šest Turaka, a druga četiri. Njih Turci ne htjedoše pogubiti, već ih odvedoše paši, a ovaj zadivljen tolikim junaštvom oprosti im život i kao neko čudo odvede sobom u Bosnu[9] s tisuću i dvjesta natovarenih konja plijena, što ga iza svršene borbe napljačkaše po Bosiljini. Prije odlaska Turci svima poginulim kršćanima i svojima poodsijecaše glave, pa ih baciše u bosiljinske kuće, koje zatim zapališe.

Tako završi borba za selo Bosiljinu, koje izgubi trista mrtvih i isto toliko zarobljenih, a ostatak pobježe na brodovima. Turci izgubiše više od 600 mrtvih i 400 ranjenih. Da se tom žalosnom pobjedom utješi, bosanski paša razglasi, da je zauzeo jedan grad. I doista – piše Brusoni – mnogi gradovi u naše doba nisu ni malobrojnijem neprijatelju pružili tako žestok otpor, kakav je carskoj vojsci dalo jedno otvoreno i neutvrđeno selo zahvaljujući velikoj hrabrosti svoga stanovništva.

U skraćenom prikazu čitave one borbe u Bosiljini, koji sam ovdje iznio po pisanju Brusonijevu, sve do onoga časa, kad su one dvije zarobljene udovice predane paši, nigdje se nijednom riječju ne spominje *»Stefano Malcovich«*, iako je selo već bilo svladano, osim jednoga jedinoga mjesta. Kad je Brusoni naveo, kako je paša primio udovice, oprostio im život i naredio, da se odvedu u ropstvo, nastavlja ovako:

»Bijaše još treće mjesto za uzmak: Biskupova kula.[10] U njoj su bile pedeset i tri osobe, ali samo jedanaest njih vještih oružju. Oni su odozgo bacali kamenje i ranjavali Turke. Turci razjareni vikahu, da im otvore vrata. Ali kad nisu pomogle prijetnje, *stupi naprijed Stipan Maljković Morlako, poglavica na ovim granicama. On stade nagovarati one unutra u ime paše, da se predadu, obećavajući im slobodu i život.* Videći, da je nemoguće dalje opiranje, pristanu na te uvjete. *Maljković o tom obavijesti pašu.* Paša pošalje Turčina Milanovića, poglavicu Livna, da pozove Nikolu Đakujevića, neka sâm dođe lično pregovarati s njim. Tada Đakujević siđe s pomoću jednog vesla s kule i s onim Turčinom pođe k paši, koji ga je čekao u društvu Čengića[11] (?) sandžaka, Ahmeta Spahije, Muhamet-age i ostalih zapovjednika. Jedan od ovih s uobičajenom ohološću nevjernika reče mu: »Životinjo, što hoćeš?« Odgovori, da je došao zaključiti ugovor sklopljen između njega i Turčina Milanovića radi predaje na pašinu vjeru. Kad je paša to čuo pristane, da idu slobodno, dok izlaze na njegovu vjeru.[12] Pošto se to utvrdilo, Ni-

kola se s nekoliko uglednijih Turaka vrati do kule. Obavijesti Iliju Nekuševića, koji se nalazio u kuli, da spusti most i otvori vrata, kroz koja izađu svi opsjednuti, pa ih Turci puste na slobodu, pošto su im oduzeli oružje.«

Dalje Brusoni piše, kako su svi pušteni zaista slobodno otišli osim dvije djevojke, koje su Turci krišom izmakli i ostavili u ropstvu.

Mi dakle ovdje jasno vidimo, da se Stipan Maljković nigdje ni riječju ne spominje među svim onim istaknutim braniteljima Bosiljine, jer on među njima nije ni bio.

Jasno se vidi, da je Stipan Maljković u onoj borbi bio na strani turskoj, a ne kršćanskoj, a osim toga iz svega njegova postupka vidi se i velika njegova moć kod Turaka posve u skladu s onim, što o njemu pjevaju muslimanske narodne pjesme. Kad bi o rasulu Bosiljine postojala ili bila sačuvana koja muslimanska narodna pjesma, ona bi dosljedna u prikazivanju sličnih događaja i za galamu oko one kule prije njezine predaje kazala zacijelo kao obično:

»Stade vika Maljković-Stipana.«

Što u borbi za Bosiljinu nalazimo pograničnog poglavicu Maljkovića to je posve naravno, jer je lički sandžakat, kome on pripadaše u ono doba, obuhvaćao Knin–Skradin–Vranu–Obrovac–Gračac–Udbinu i Perušić, a u času same borbe Knin bijaše u turskoj vlasti kao i Skradin, Drniš, Benkovac, Obrovac, Ostrovica i Plavno, koja im mjesta kršćani preoteše tek g. 1683.[13]

Ako muslimanske narodne pjesme slave veća Maljkovićeva junaštva iz druge polovine XVII. vijeka, učinjena većinom u borbi protiv Hrvata sa sjeverne strana Velebita, i to je osnovano na historiji, jer je bosanski paša Čengić iza g. 1661. glavne svoje navale uperio protiv Hrvatske. Kroz to je vrijeme uglavnom Dalmaciju pustio na miru, jer je bio podmićen od Mlečana,[14] pa je tako i Maljković Stipan imao više krvavoga posla iza sjeverne nego ispod južne strane Velebita.

BILJEŠKE

[1] *Rad* Jugoslavenske akademije, knj. XXXVII., str. 114. *Jagić* tu pogrešno uzima, da je Kuripečićevo putovanje bilo g. 1531. To je godina štampanja Kuripečićeve knjige, a samo je putovanje bilo g. 1530. Do te pogrešne zamjene Jagićeve došlo je radi toga, što on nije u rukama imao rijetke one Kuripečićeve knjige, već mu je potrebne podatke iz nje poslao *Fr. Miklošič*, kako to kaže i sam Jagić u bilješci na str. 14.

Da je pravilno samo *Kuripečić* i *Malkočić*, a nepravilno *Kuripešić* i *Malkošić*, na to je upozorio *Matija Murko* nekoliko puta. Prvi put u bilješci br. 175. knjige »Geschichte der älteren südslavischen Literaturen« (str. 219) za Kuripečića, a na str. 449. svoje knjige »Tragom srpsko-hrvatske narodne epike« piše pače i ovako: »Loš je znak za jugoslavensku nauku, da je moju bilješku primijetio samo K. Jireček (Geschichte der Serben II, 120) i da se Kuripešić pojavljuje u ovom liku još uvijek kod Kostića i u posljednjim godištima časopisa Prilozi proučavanju narodne poezije.«

U istoj ovoj bilješci malo prije je istaknuo, da je pravilan samo oblik *Malkočić*, a ne Malkošić slažući se u tom s Muhamedom Hadžijahićem, koji je o tom pisao u Novom Beharu g. 1935. (IX, str. 92–95).

[2] *R. Lopašić:* Acta confinaria I., str. 266.

[3] *T. Smičiklas:* Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije I., str. 38.

[4] *Kosta Hörmann:* Narodne pjesme Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini II., str. 397–398.

[5] *Šilobadovićevu* Kroniku izdao je *S. Zlatović* u 21. knj. »Starina« Jug. akad., ali ju je i fra *A. Kačić Miošić* priopćio u prvome izdanju svoga »Razgovora ugodnoga« (g. 1756.) pridomećući: »Ali od mene biće štogod, premda malo, nadometnuto, što se može očito znati i koliko sam mogao u pismi naći i od staraca čuti«. Ja sam u ovoj radnji priopćio izvatke iz izdanja Kačićeva.

[6] *Posopci* su sinovi redom rođeni bez sestara među njima.

[7] Fra *Andriji Kačiću Miošiću* i u ovome pripada prednost, da je on jedini između svih hrvatskih književnika do danas opjevao junaštvo Bosiljana u 78. pjesmi »Razgovora ugodnoga«. Starac Milovan je iza pjesme dodao ovo: »Bi izvađena iz historija Jerolima Bružona, na listu 28. dila drugoga, gdi počimlje talijanski ovako: »In tutte invasioni ec.« – Zovu se Marinjani drugačije Bosiljani. Ko ne viruje, neka štije, vidiće stvari puno lipših i čudnovatijih.«

[8] *S. Ljubić:* Ogledalo II., str. 215. – *G. Novak:* Prošlost Dalmacije II., str. 224.

[9] Da se vidi, kako se *Kačić* vjerno držao *Brusonija* prema svome načelu: da u pjesmama želi dati »jednu zgradu svrhu tvrdoga temelja od istine ziđanu«, iznosimo ovdje njegove stihove o junaštvu bosiljinskih žena:

»Još ti, pobre, jedno čudo kažem,
Koje se je tada dogodilo:
Tu se nađe trijest divojaka,
Udovica i mladi nevista.

Obukoše gaće na vojnišku,
Pripasaše sablje na ajdušku,
Ter se brane kano muške glave
Po kaštelu od sela Marine.

Prid njimam je mlada udovica,
Po imenu Kate Despotova,
Šest Turaka pogubila biše,
A četiri Striljina ljubovca.

Kada ji je paša ufatio,
Ter poznade, da su ženske glave,
I sam se je paša začudio
Gledajući dijevojke mlade,

Kako pašu sablje na ajdušku,
Nose gaće i odoru mušku.
Odvede ji u Bosnu ponosnu
I pod puškam i pod sabljam britkim,

Neka vide kadune Bosanke,
Kako nose mlade Dalmatinke.«

[10] »Torre del Vescovo«, t. j. Biskupova kula, za koju *Brusoni* na str. 28–29. II. dijela spomenute knjige kaže, da se nalazila na obali mora, a da ju je god. 1495. sagradio trogirski biskup Franjo Marcello. Ta je kula jednim dijelom bila na obali, a drugim u moru i imala je četrnaest sežanja u kvadratu. Čim je osvojiše Turci, Mlečani je topovskim hicima sa galija srušiše do polovine.

[11] U originalu: »Czinglizch«, u našem izgovoru: Činglić, a inače *Brusoni Ali-pašu Ćengića* piše: »Alij Cinghijch Bassà di Ercegouina«. Međutim Brusoni je u pisanju hrvatskih prezimena dosta nedosljedan, pa na pr. Smiljanića negdje piše: Smiglianich, a negdje Smiglianouich.

[12] Ovaj isječak kao najodlučniji za rješenje ovog pitanja prenosim ovdje u talijanskome originalu:

»Restaua la terza ritirata della Torre del Vescouo, nella quale trouandosi cinquantatre persone, vndici solo erano atti all' arme. E questi con le pietre gittate da alto offendeuano i Turchi, che perciò arrabbiati gridauano, che fosse loro aperta la porta. Ma non giouando punto le minaccie si trasse auanti Stefano Malcouich principale su quei Confini; il quale si diede a persuadere quei di dentro a nome del Bassà di rendersi con promessa della libertà e della vita. Veduta impossibile la resistenza acconsentirono gli assediati queste condizioni. Il che riportato dal Malcouich al Bassa, egli mandò Milanouich Turcho principale di Hliuno a inuitare Nicolo Giacuieuich, che passasse a

trattar con esso personalmente. Onde egli calatosi dalla Torre per vn Remo, andò con questo Turco a trouare il Bassà, che l'attendeua accompagnato da Cinglizch Sangiacco, Achmet Spahia, Mahumet Agà, e altri Comandanti. Vno de'qali col solito orgoglio degli Infedeli gli disse: Animale che cosa vuoi? Risponse: che era andato a conchiudere il Trattato fatto seco dal Turco Milanouich di rendersi alla fede del Bassà. Il quale ciò inteso, disse che si contentaua, mentre vscissero fouri su la sua fede, di lasciarli andar liberi.« (*G. Brusoni,* Historia dell'ultima guerra tra Veneziani e Turchi, Venezia, 1673., dio II., str. 32.)

[13] U posljednje vrijeme, prije nego Mlečani Turcima oteše Knin (1688), u njemu su neko doba prebivali sandžaci lički, pa kako rijeka Krka teče tik ispod Knina, sandžakat se nazivao i *ličko-krčki.* Kad je mletački generalni providur Dalmacije i Albanije *G. Corner* 11. rujna 1688. Turcima preoteo Knin, javio je u mletačkome senatu, da je među ostalim zarobio pri predaji tvrđe i Muhamed-bega Crničića, sandžaka Krke i Like. (Taj je izvještaj Cornerov priopćio Boško Desnica na str. 242–246. II. sv. »Istorije kotarskih uskoka«, Beograd 1951., izdanje Srpske akademije nauka.)

[14] *S. Ljubić,* Ogledalo književne povijesti jugoslavenske, knj. II. str. 216. – *Grga Novak,* Prošlost Dalmacije II., str. 225.

O SMRTI ILIJE SMILJANIĆA ČUVENOGA KOTARSKOG JUNAKA ZA VRIJEME KANDIJSKOGA RATA

U drugoj polovini XVII. v. u borbi protiv Turaka na mletačkoj strani Dalmacije najviše se ističu dva junaka iz »Ravnih Kotara«,[1] a to su *Jankovič Stojan* i *Smiljanić Ilija.* Oni su i u narodnim pjesmama, koje pjevaju o junaštvima »kotarskih serdara«, najčešći i najslavniji. Sakupljači i proučavatelji naše narodne epike podijelili su je svu u devet do dvanaest »kola« ili »ciklusa«, ali je pravo čudo, da nijedan od njih nije do danas opazio: da postoji veoma velik ciklus narodnih pjesama, koje pjevaju o junačkim djelima »kotarskih serdara«, a te upravo pjesme po svojoj ljepoti i bujnosti prikazivanja mejdana i bojeva pripadaju među najbolja djela naše narodne poezije. I dobar dio ponajljepših pjesama III. Vukove knjige pripada upravo kolu »kotarskih serdara«. I junačke narodne pjesme naših muslimana iz t. zv. »Turske Hrvatske« i zapadne Bosne, što ih je izdala Matica hrvatska, također većinom pjevaju o borbama muslimanskih junaka s junacima kotarskim, a istaknuti je, da ove muslimanske pjesme od sviju kršćanskih junaka kotarskog ciklusa najviše cijene baš Jankovića Stojana; uza nj spominju osim Smiljanića i druge kotarske historijske junake kao na pr. *Brehulju Šimuna, Miljkovića, Mandušića, Sorića, Sinobada, Šarića, Mesića, Moružinovića* i mnoge druge.

Za *Janković Stojana* znamo pouzdano, da je poginuo na Duvanjskom polju god. 1687., gdje ga je iz puške ubio Nadžaković Mujo iz Prusca, a o njegovu premcu u slavi i junaštvu, opjevanom *Smiljanić Iliji,* imali smo dosad u našoj nauci vrlo malo i to dobrim dijelom netočnih podataka. Tako na pr. Tomo *Maretić* u svojoj cijenjenoj knjizi »Naša narodna epika« sve je znanje o tom junaku iznio u 22 retka, što

je sve izvadio iz članka *B. Petranovića* »Jugoslavenski vitezovi«, koji je g. 1861. izašao u knjizi »Vijenac uzdarja narodnoga o. Andriji Kačić-Miošiću na stoljetni dan preminuća«. Povodeći se za Petranovićem Maretić piše: *»Kad je* (Ilija Smiljanić) *umro, ne zna se, ali jamačno nije dočekao svršetka XVII. vijeka.«* (Naša narodna epika, str. 169).

Podacima izvađenim iz Petranovićeva članka Maretić je još samo dodao Vukovu bilješku pjesmi 23. u III. knjizi, koja veli: »O smrti njegovoj (I. Smiljanića) pripovijeda se u Hrvatskoj i Dalmaciji, da je vodeći iz Udbine nekakvu robinju stao u planini Vučjaku, već gotovo na međi dalmatinskoj, da se odmori, pa ga ondje stigne turska potjera i ubije.«

U smrt Ilijinu zbog neke robinje ne vjeruje ni Maretić unatoč tome, što je prihvatio tvrdnju Petranovićevu, *da Smiljanić Ilija nije bio oženjen.* A ja ću iznijeti dokaze o ženidbi Ilijinoj u posebnom prilogu, jer je ona bila neobična i to posve u duhu naše narodne epike, pa zaslužuje posebnu pažnju.

Inače je B. *Petranović* kod nas prvi, koji nam je pružio naučna istraživanja najprije o porodici Ilije Smiljanića u »Srbsko-dalmatinskom magazinu« za god. 1841., a onda ih uz dodatak »Mitrovići iliti Jankovići« ponovo objelodanio u spomenutom »Vijencu uzdarja ...«[2]

Pošto je Petranović u »Vijencu« iznio, kako je *Petar Smiljanić,* otac Ilijin, doselio g. 1647. u mletačku Dalmaciju negdje iz Like sa svoja četiri sina: Matom, Filipom, Jovanom i Ilijom, te prikazao golema junaštva i smrt Petrovu pod gradom Udbinom, gdje ga je pogubio Ograšević Mujo, prelazi na Iliju:

»Od spomenuta četiri sina njegova proslavio se najviše Ilija Smiljanić:

Ljuta zmija, na glasu delija,
Koji Turke pod mač okrećaše
Žestokoga rata od Kandije,

najprije u jurišanju na Zemunik, pa kod Nadina, Vrane, i drugih mjesta u Dalmaciji, koja pomože osvojiti od Turaka, mnoge od ovih posjekavši svojom vlastitom rukom. Pod Gračacem u Lici za pokazano junaštvo, postade arambaša; godine 1652. dobije 600 dukata plaće na godinu, kao nagradu za tolike državi učinjene usluge, *avendo,* kao što veli dukal od 19. veljače 1652., *per pubbliche glorie sacrificati due fratelli, riportato molte ferite nelle conquiste di piazze, tagliata la testa d'Ocledi pascià a Plavno, rotto il Zancovich con la morte di Selimaga sotto Sebenico,* a malo mjeseci zatim pod 6. travnja 1653. dobije na dar od senata jednu kuću u Zadru za prebivanje.[3] *Ne zna se upravo godina kad je preminuo«* (str. 211.).

Iz prednjeg pisanja Petranovićeva vidimo, da je on imao u rukama mletačke službene isprave tako zv. »dukale«, koji su bili dani Iliji Smiljaniću, ali o smrti Ilijinoj ne zna ništa kazati, već za njezinu potvrdu

samo navodi iz Razgovora ugodnoga *Kačićeve* stihove iz 129. *»pisme od vitezova dalmatinski, koji, posli nego mnoge turske glave odsikoše, od Turaka pogiboše rata od Kandije«:*

Pogibe nam na glasu delija,
Po imenu Smiljanić Ilija,
Na Vučjaku ispod Velebita:
Pogubi ga Markić Radojica,

Koga trikrat vadi sa galije,
A četvrto s tanenih višala.
Radojica raja ne vidija,
Jer pogubi svoga poočima!

Osim netočna Petranovićeva tvrđenja, da se Smiljanić Ilija nije nikada ženio, treba još ispraviti njegovo pisanje, da je brat Ilijin Pilip bio stariji od Ilije, a pogotovu i ono, što on piše na str. 208. »Vijenca«: »Kao zapovjednik nad cijelim Kotarom imao je Stojan (Janković) pod sobom (kao što narodne pjesme vele) više serdara, od kojih najodličniji bijahu Šarić Cvijan, Vid Žeravica, *Smiljanić Ilija,* Mandušić Vuk, sva četiri u ono vrijeme glasovita junaka.«

To se da razbistriti pomnijim istraživanjem dokumenata onog vremena, što ih je izdavao mletački providur za Dalmaciju i Albaniju, koji je onda stanovao u Zadru, a koji je na temelju »dukala uzvišenog senata« od zgode do zgode »Morlacima« zaslužnim u ratu pridjeljivao različite plate i nagrade u novcu, dvopeku ili tkaninama, čemu je i u narodnim pjesmama ostala uspomena »I baškotu, kruhu latinskomu« i »čoji venedičkoj«. Generalni proveditor, ili kako su ga Dalmatinci zvali »providur«, imao je vlast davati nagrade ne samo zaslužnim junacima nego i njihovoj nejakoj djeci, da što bolje priveže za »prevedru« mletačku vladu i oce i njihovu djecu ne samo u sadašnjosti nego i u budućnosti.

Zahvaljujući tome, što onda nije bilo legitimacije s fotografijom kao danas, odluke o doznaci nagrada sadržavaju i točan lični opis nagrađenih lica, a navode se i godine njihova života, jer u ondašnjem ratnom metežu i bježanjima ne bijaše lako doći do krštenica zbog propalih matičnih knjiga. Baš te činjenice, nikle iz nesređenih prilika, nama sada daju građu za sređenje nekih istraživanja. Godine života su u onim odlukama označene onako »od oka«, pa je navedeno, da netko ima na pr. 40, 50, 35, 36 godina (»in circa«), a katkada se kaže naprosto »mlad«, pa sam sklon vjerovati, da ovaki bijahu ispod 30 godina života.

Odlukom providura Leonarda Foscola od 14. srpnja 1648. dodijeljena je nagrada od četiri dukata mjesečno *»Iliji Smiljaniću, niska stasa, crnomanjastu, ospičavu, šarovitih očiju, mladu, kestenjastih brkova, koji su nam u mnogim slučajevima ulili pouzdanje u njegovu osobu.«*[4]

Isti L. Foscolo odlukom od 1. ožujka 1650. određuje mjesečnu plaću od četiri dukata harambaši *Filipu Smiljaniću* (bratu Ilijinu), »niska stasa, šarovitih očiju (occhi uarii), kestenjaste kose, sa prvim dlačicama na nausnici, od dvadeset godina otprilike.«[5]

Po svemu ovome da se ustvrditi: ako se Smiljanić Ilija god. 1648. dičio junačkim brčinama, dok su njegovu bratu Filipu počeli tek probijati dvije godine poslije (1650), onda je sigurno, da je Ilija bio nekoliko godina stariji od svoga brata Filipa, a ne mlađi, kako piše Petranović.

Generalni providur L. Foscolo odlukom od 1. veljače god. 1650. određuje također mjesečnu platu od četiri dukata »sinu harambaše Janka Mitrovića, zvanu *Stojan, nejaku djetetu«*.[6]

Novi dalmatinski providur Lorenzo Dolfin odlukom od 1. kolovoza 1653., dakle tri godine poslije, povisuje Stojanu, *»nejakome sinu«* Janka Mitrovića, mjesečnu plaću od četiri na šest dukata.[7]

Ako je Stojan Janković god. 1653. bio *»nejako dijete«*, a Ilija Smiljanić kao brkati poglavica »Morlaka« poginuo g. 1654., samo godinu dana iza Stojanove povišice *dječje plaće*, onda je i odveć očito: *da Smiljanić Ilija nije nikako mogao vojevati pod zapovjedništvom Jankovića Stojana!*

Proučavanjem ostalih dokumenata naći ćemo, da je Smiljanić Ilija mjeseca srpnja 1648. postao poglavica bukovačkih »Morlaka«, a Janković je Stojan čast poglavice dobio tek u lipnju g. 1681. – *dakle 27 godina poslije Smiljanićeve smrti!* (»Istorija kotarskih uskoka« B. Desnice I, akti br. 41 i 275).

Netočno pisanje *Petranovićevo* zavelo je i Vuka S. *Karadžića*, da u bilješci uz 23. pjesmu III. knjige »Srpskih narodnih pjesama« napiše: »Kao što G. Teodor Petranović dokazuje, i Smiljanić je Ilija življeo u drugoj polovini XVII. vijeka, nego može biti, da je malo mlađi bio od Stojana Jankovića.«

Uzmemo li dalje na um, da je godine 1648. Ilija Smiljanić bio »mlad«, možda od nekih tridesetak godina, onda mu je moglo biti oko 35 godina, kad je poginuo g. 1654. Da je svakako bio mlađi od četrdeset godina mogli bismo odrediti i po tome, što mu je otac Petar u žestokoj borbi pod Ribnikom u Lici poginuo u prvoj polovini mj. srpnja 1648., jer držim, da ljudi stariji od šezdeset godina ne idu u daleke bojeve. U nesretnoj borbi pod Ribnikom, gdje je uz Petra Smiljanića i mnoge druge poginuo i jedan od glavnih kršćanskih junaka pop Stipan Sorić, borio se uz svoga oca i Ilija Smiljanić kao zapovjednik nad sto momaka. I Grabovac i Kačić zablježili su, da je Petra Smiljanića pogubio Ograšević Mujo, a Sorića don Stipana Ibrahim-beg Zenac.

Petranović je u »Srpsko-dalmatinskom magazinu« za god. 1841. spleo čitavu zbrku netočnosti o porodici Smiljanića. Osim ovoga, što smo iznijeli, ne odgovara istini ni njegovo pisanje, da je Petar Smiljanić poginuo pod Udbinom, jer je on izgubio glavu u sukobu s Turcima pod Ribnikom, koji je od Udbine daleko tridesetak kilometara u zračnoj liniji. Jednako junaštva kod Plavna i Zadvarja, što ih Petranović pripisuje Petru Smiljaniću ne pripadaju njemu nego njegovu sinu Iliji, jer su se borba kod Plavna i osvojenje Zadvarja dogodili g. 1652., a Petar je Smiljanić pod Ribnikom poginuo četiri godine prije tih doga-

đaja (1648). Mletačke službene akte, koji govore o kršćanskom porazu pod Ribnikom, iznio je B. *Desnica* pod br. 37., 38., 39. i 40. I. sv. »Istorije kotarskih uskoka«.

Posve je neistinito i Petranovićevo pisanje, da su Smiljanići sve do Smoljana Smiljanića, unuka Petrova, bili pravoslavci, jer su i Petar i svi njegovi sinovi kao katolici došli iz Krbave, pa kad je Filip Smiljanić, sin Petrov, u svađi poginuo u Šibeniku g. 1656., bio je prenesen u Zadar i sjajnim sprovodom pokopan u katoličkoj katedrali sv. Stošije 29. siječnja. Zabilježbu o njegovu pokopu izvadio je marljivi *Desnica* iz katedralne knjige »Liber obitium« i štampao je na str. 87, I. sv. »Istorije kotarskih uskoka«.

Petranovićevi netočni podaci o Petru i Iliji Smiljaniću kao i čitavoj njihovoj svojti kod obrađivača i izdavača naše narodne epike dominirali su potpuno kod nas Hrvata čitavih 110 godina samo s toga, što ih je utvrdio veliki autoritet Vuka Karadžića, koji je poprimio i u nauku uveo tvrdnje Petranovićeve.

Koliko nauci obožavanje naučnog autoriteta može katkada štetiti, imamo upravo ovdje značajan primjer.

God. 1847., dakle samo šest godina iza *Petranovićeva* pisanja u »Srpsko-dalmatinskom magazinu« o porodici Smiljanića, napisao je Ante *Kuzmanić*, urednik »Zore Dalmatinske« u Zadru, nekoliko članaka o Smiljanićima pobijajući Petranovićeve navode, i to s oznakom naučnih vrela, kojima se služio, kao što su »Framenti istorici della guerra in Dalmazia« od *Sertonaka Antikana*, štampani u Veneciji g. 1649., a i rukopisnom knjigom »Servizio della famiglia Smiglianich« (Služba porodice Smiljanića). Tako je na pr. Kuzmanić u br. 25., str. 149.–150. »Zore Dalmatinske« od g. 1847. dokazao, da Petranović krivo piše o pobjedama Petra Smiljanića kod Plavna i Zadvarja, jer one pobjede pripadaju njegovu sinu Iliji. U br. 36. »Zore Dalmatinske« 1647. kritički prikazuje pobjede Ilije Smiljanića, a u br. 43., na str. 222. spominjujući sprovod Filipa Smiljanića u Zadru pobija spomenuto Petranovićevo pisanje o pravoslavlju Smiljanića.

Protiv pisanja Petranovićeva »Ne zna se upravo godina, kad je preminuo (Ilija Smiljanić)«, *Kuzmanić* na str. 194–195. »Zore Dalmatinske« od g. 1847. iznosi za Ilijinu smrt dokaz iz povelje L. Dolfina od 1. prosinca 1654., a i tvrdnju Petranovićevu, da se Ilija Smiljanić »nije ženio« obara dokazom, da je on zaista bio oženjen.

U 36. br. »Zore Dalmatinske« 1847., dakle 103 godine prije objelodanjenja službenih mletačkih dokumenata u Desničinoj zbirci »Istorija kotarskih uskoka« (1950), Kuzmanić donosi dokaz za Iliju Smiljanića: *»Bio je čovik nizak, ospičav, crnomanjast, šarenih očiju, brkova smeđih.«*

Petranović je pomno pregledao obiteljske isprave Jankovićâ i Smiljanićâ i dalje se u svojim istraživanjima nije trudio, a da je imao bar nešto naučnoga zanosa, mogao je u bogatoj biblioteci Paravia u Zadru potražiti samo djelo, na koje se fra Andrija *Kačić* često poziva, a to je »Historia dell'ultima guerra tra' Veneziani e Turchi ... dall'

anno 1644. fino al 1671.« mletačkoga povjesnika Girolama *Brusonija,* koji na str. 184. (mletačkoga izdanja od g. 1673.) navodi, kako je Petar Smiljanić, otac Ilijin, poginuo god. 1648., a sin njegov Ilija g. 1654. (str. 265. I. dijela).

Brusoni se na smrt Ilijinu osvrnuo nešto opširnije nego na neke druge junake, pa veli, da je kršćansko veselje radi pobjedâ bilo pokvareno gubitkom čuvenoga morlačkog kapetana Smiljanovića (Brusoni Iliju kao i njegova oca naziva *Smiljanić* i *Smiljanović).* Brusoni piše, da je on dva dana svojom poznatom smjelošću s malom četom provaljivao na neprijateljsko (tursko) zemljište i da je ugrabio veliki plijen, ali da je radi umornosti svojih pratilaca ostao straga iza plijena, pa da ga je otkrila turska četa od dvjesta konjanika i napala ga. Nakon vrlo hrabre obrane on je poginuo sa mnogim svojim drugovima.

Iza njega – završava Brusoni – u narodu njegovu ostadoše vrlo jaki osjećaji ponosa, a veliko veselje zbog njegove smrti kod Turaka, koje je toliko puta potukao. »Umr'o je kao jedan od najhrabrijih vojnih zapovjednika, koji su u toku mnogih godina ratovali u Dalmaciji.«[8]

Brusoni ne spominje mjesta, na kome je Ilija Smiljanić poginuo, ni tko ga je pogubio, jer to za njega ne imađaše važnosti, ali Šime *Ljubić,* koji je od svih naših ljudi najbolje poznavao historijske dokumente mletačko-dalmatinske, na str. 201. II. knjige »Ogledala književne povijesti jugoslavenske« piše ovako: »Međutim Smiljanić s Mitrovićem, sveudilj taruć po Turskoj, teške su dušmaninu rane zadavali; *ali rujna (1654.) dok je Smiljanić kod Vučjaka opočivao, Turci ga nenadano napadoše i nemilo smaknuše.«*

Ovo svjedočanstvo potvrđuje opet narodnu predaju kao i Brusonijevo pisanje o odmoru trudnoga Smiljanića na Vučjaku, a ako su ga Turci »otkrili«, to znači, da je bio sakriven radi odmora, pa pronađen pomoću nekoga izdajice, koji je dobro poznavao šumske prodoli Vučjaka.

Kačićevu svjedočanstvu, da je I. Smiljanić poginuo upravo na Vučjaku ispod Velebita od izdajnika Markića Radojice, možemo pouzdano vjerovati, kao što mu vjeruje i Petranović, jer je »starac Milovan« hoteći zidati »jednu zgradu svrhu tvrdoga temelja od istine« – kako u predgovoru »Razgovora ugodnoga« piše – tražio i pregledao različne dokumente, da utvrdi istinu.

Nema sumnje, da je i Kačić znao za isprave mletačke o odlikovanjima Ilije Smiljanića, kao i to, da je stanovao u svojoj kući u Zadru, jer ga on spominje i u pjesmi 87. »Razgovora«, gdje kaže:

Piva starac Smiljanić Iliju,
Zadranina, na glasu deliju,
Da je junak od mejdana bio,
Krajišnike Turke pridobio.

Biše dika Zadra bijeloga,
Krunu brani dužda mletačkoga,
Veće od sto posiče Turaka:
To svidoči dužde od Mletaka.

Koliko *Kačić* nije pobirao građu za svoje pjesme iz historije i različnih dokumenata, ispitivao je i starce, kako sâm ističe iza pjesme 108. o vitezovima poljičkim, gdje piše:

»Sve gori rečene stvari svidoče njiova pisma, atestati đenerala, perle, medalje, kolajne, krila, *starci* i mnogi redovnici.

Svidoci jesu ovi: Vojvoda Mate Šimunić od godišta osamdeset i devet; knez Jakov Martić, od godišta osamdeset i dva; knez vojvoda Tadija Čotić, od godišta osamdeset; Toma Macanović, od godišta devedeset«[9] i t. d.

Kačić ispravno kaže, da je Janković Stojan poginuo za tako zvanoga »bečkoga rata« (1683.–1699.), jer pouzdano znademo, da je, kako već rekosmo – poginuo g. 1687.,[10] ali Kačić Smiljanića Iliju meće među junake, koji poginuše za vrijeme *»kandijskoga rata«*, t. j. u razdoblje između god. 1645.–1669. Posve u skladu s tim Iliju Smiljanića susrećemo na vrhuncu njegove slave upravo u vremenu toga rata, t. j. god. 1653., kadno je dobio na dar onu kuću u Zadru. Uzmemo li sada na um, da je umr'o iduće 1654., onda Kačić točno kaže, da je on poginuo za vrijeme kandijskog rata, koji je trajao od god. 1645.–1669. Koje je godine on poginuo, to Kačić ne kaže, kao ni za druge junake, jer je držao, da je to »za siromahe težake i čobane« suvišno, ali kaže mjesto pogibije, kao što čine i narodne pjesme i usmeno pripovijedanje. Uzmemo li na um, da se Kačić rodio 1704., samo 50 godina iz smrti Ilije Smiljanića, on je zaista mogao lako doznati, gdje je Ilija Smiljanić poginuo i tko ga je pogubio, jer je građu za svoje pjesme sabirao znatno prije štampanja »Razgovora ugodnoga«, a mogao je još u životu zateći i starce, koji su se rodili za vrijeme života Smiljanića Ilije, ili koji su na nj imali još živu uspomenu, što su je čuli od svojih otaca. Osim svega toga, za vrijeme Kačićeva pjevanja bijaše kotarski serdar Petar Smiljanić Lazarov, od koga je Kačić mogao doznati potankosti smrti Ilijine. Vjerodostojnost ovoga, što tvrdimo, pojačava nam jedno svjedočanstvo štampano devet godina prije prvoga izdanja Kačićeva »Razgovora«, a to je ono, što ga je na str. 344. *»Cvita razgovora naroda i jezika iliričkoga, aliti rvackoga«* god. 1747. iznio Kačićev učitelj fra Filip *Grabovac*, koji od riječi do riječi kaže ovako:

»Serdar Ilija Smiljanić, koji pogibe na Vučjaku ispod Velebita od Markića Radojice nevirnoga pobratima svoga, koga trikrat vadi iz galije, a jednom od konopca oslobodi, ma se nije tome ni čuditi, jer je bio prepredenjak«.[11]

Kako vidimo, zapis Grabovčev i pjevanje Kačićevo se potpuno slažu, pače i u nekim pojedinim riječima, kao *»koga trikrat vadi iz galije«*, tako da nam se čini, da je Kačić u svoju pjesmu pretočio prozu Grabovčevu.

Grabovac, koji je u svome »Cvitu« zabilježio i smrt mnogih drugih junaka, mogao je dobro znati za način smrti Smiljanićeve, jer se dogodila tek trideset i tri godine prije Grabovčeva rođenja (god. 1697.).

Kako vidimo, i Grabovac i Kačić složno kažu, da je Smiljanić Ilija poginuo »na Vučjaku ispod Velebita« od ubojničke ruke Markić Radojice, svoga pobratima, a ni jedan nema ni riječi o tome, da je od Turaka poginuo radi neke robinje. To ide među potonja romantična pučka pripovijedanja, ali ipak imaju za to jedan razlog, koji ću napomenuti poslije.

Kako je nepoznavanje točnoga vremena smrti Smiljanićeve od *Petranovića* prešlo na *Maretića*, od ovoga je ono ušlo i u djela naših obrađivača narodne poezije u potonje doba. Tako za godinu smrti Smiljanićeve ne zna ni Branko *Vodnik* u svome prikazu *»O narodnim pjesmama«*, što je god. 1912. štampan u sedmome izdanju »Narodne pjesmarice Matice Dalmatinske«, kao ni u prikazu uz knjigu »Narodne pjesme«, izdanu god. 1928. (sedmo izdanje), a isto tako je i s knjigom »Junačke narodne pjesme hrvatske i srpske« Milana *Strašeka* (izdalo 1929. »Društvo hrvatskih srednjoškolskih profesora« u Zagrebu). K. *Šegvić*, koji je »popratio« Hartmanovo izdanje Jukić-Martićevih »Narodnih pjesama bosanskih i hercegovačkih«, pod izmišljenim natpisom »Bosanska pjesmarica« (bez oznake godine), na str. 62 spominje, očito po Kačiću, da je Smiljanića Iliju pogubio na Vučjaku ispod Velebita »neki Radojica Markić ... Smiljanićev posinak, kojeg je Ilija tri puta oslobodio galije, a četvrti put vješala«, ali kad je to bilo, ne spominje, jer očito nije znao.

Kad uzmemo na um, ne samo da je Šime *Ljubić* još god. 1869. u II. knjizi »Ogledala književne povijesti jugoslavenske« (str. 201.) iznio točnu godinu smrti Smiljanićeve, nego i Stjepan *Ivšić* (po Brusoniju) u XIX. knjizi »Nastavnog vjesnika« (god. 1911.) u ocjeni Maretićeve »Naše narodne epike«, – onda vidimo, kako su se nažalost površno proučavale i izdavale naše narodne pjesme, jer su knjige Vodnika i Strašeka štampane iza god. 1911.

Da *Ljubićevo »Ogledalo«*, štampano na Rijeci, nisu kod nas proučavali i cijenili, koliko ono zaslužuje, vidi se i po tome, što na pr. V. *Jagić* iznoseći u *»Građi za slovinsku narodnu poeziju«* (Rad 37.) sva njemu poznata stara svjedočanstva o pjevanju naših narodnih pjesama, ne zna ništa o izvješću grada Splita mletačkom senatu god. 1574., kako je pri dijeljenju darova siromasima neki slijepi vojnik pjevao pjesmu o Kraljeviću Marku, a sav ga je narod pratio, jer su je svi znali. Međutim i to je svjedočanstvo iznio *Ljubić* na 341. str. II. knjige »Ogledala«, i to sedam godina prije izlaska spomenute Jagićeve rasprave.

Sve sam to morao napomenuti, da se vidi, kako je nepoznavanje godine smrti Ilije Smiljanića kod nas trajalo preko 100 godina i kako su se u našoj nauci o njemu uvriježile neke neistine, i to sve zbog naučnog autoriteta B. Petranovića. I dr. Branko Vodnik-Drechsler držeći se od riječi do riječi Petranovića u svemu, još pritvrđuje za I. Smiljanića: »On bijaše serdar pod zapovijedu Stojana Jankovića« (»Narodna pjesmarica Matice dalmatinske«, str. XX.).

Sva golema komešanja i krupniji vojni događaji, koji su se u sjevernoj Dalmaciji zbivali za vrijeme kandijskoga rata i iza njega, prikazani su u brojnim aktima i izvještajima (depešama) mletačkih providura za Dalmaciju i Albaniju, koji su onda stanovali u Zadru, a ponešto se nalazi zabilježeno i po arhivima domaćih samostana, crkava ili plemićkih porodica. Kad svi ti dokumenti izađu na svjetlost, tek onda ćemo imati bistar pogled na mnoge događaje i ličnosti onog vremena.

Velika je zasluga sad već pokojnoga Boška *Desnice*, rodom iz sjeverne Dalmacije (Obrovca na Zrmanji), što je sâm po arhivima sjeverne Dalmacije sakupio velik broj akata onoga vremena, a preko drugoga pribavio mnoge iz Venecije. Sabrane Desničine dokumente, golem broj od 791 akta, izdala je Srpska akademija nauka (god. 1950. i 1951.) u dvije sveske pod napisom *»Istorija kotarskih uskoka«* (a meni se čini, da bi napis *»Građa za istoriju kotarskih uskoka«* bio zgodniji, jer dokumenti sami još nisu sređena historija. Gotova je historija tek onda, kada se iz sređenih i povezanih dokumenata razotkriju uzroci i razlozi često puta i tajnih ili prikrivenih ciljeva pokretača historijskih zbivanja).

Većina dokumenata Desničine zbirke govori o zajedničkim borbama Hrvata i Srba protiv »Turaka« u sjevernom dijelu Dalmacije. Mletačke vlasti su u ono doba sve zagorske stanovnike izvan gradova Dalmacije nazivale »Morlacima« (Morlacchi) držeći ih radi njihove posebne nošnje i načina života nekakvim posebnim narodom,[12] a oni su se sami između sebe nazivali »kršćanima« (katolici) i »rišćanima« (današnji »pravoslavci«), jer je onda vjerski osjećaj bio jači od narodnoga.

Da su inače Mlečani vrlo dobro znali za hrvatski narod u Dalmaciji, vidi se i iz toga, što su kroz više vjekova držali posebne odrede sjeverodalmatinskih konjanika, koje su službeno nazivali *»Croatti a cavallo«*, a služili su i izvan granica Dalmacije.[13] I Mato Smiljanić, brat Ilijin, bijaše kapetan satnije »Croatti a cavallo«.

Kad je 11. rujna 1688. zaslugom franjevca Andrije Resice bio Knin junački otet Turcima, bijahu već svi tvrdi gradovi dalmatinski u kršćanskim rukama (Sinj je bio osvojen 30. rujna 1686.). Osvojenjem Knina bijaše osvećen nemili poraz kršćana pod tom tvrđavom god. 1654., gdje ih pogibe preko 3000, a da nije Ilija Smiljanić na rječici Butišnici zaštitio šator Dolfinov, ne bi ni taj providur bio iznio žive glave iz potpunog poraza i rasula kršćanske vojske.[14]

Svi mletački vojni uspjesi u Dalmaciji kroz vrijeme kandijskog i morejskog rata plod su neobičnog junaštva zajedničke borbe »kršćana« i »rišćana«, Hrvata i Srba, među kojima je vladala sloga i bratstvo, tako da je serdar Božo Miljković, katolik, bio pobratim serdaru Janku Mitroviću, ocu Jankovića Stojana. Samo na kratko vrijeme bila je ta sloga pomućena god. 1693. napadajima nemirnoga Ilije Mitrovića brata Jankova, kojega su Mlećani zbog toga brzo obuzdali i umirili.[15]

S razloga, što je smrt Smiljanića Ilije, glavnoga i najpopularnijeg junaka svoga vremena u Kotarima, poglavice »Morlaka«, krupan događaj, razumljivo je, da smrt njegova nije mogla ostati neopisana, već da ju je mletački providur L. Dolfin morao javiti mletačkome senatu, pa su nam zaista i sačuvana dva akta, koja govore o smrti Ilijinoj, i to napisana odmah iza njegove pogibije po kazivanju očevidaca njegove smrti. Ti su akti: zapisničko preslušanje kapetana Filipa Smiljanića, rođenoga brata Ilijina, koji je u onom četovanju bio zajedno s bratom Ilijom i desio se tik njega, kad je on poginuo. Zapis je Filipova prikaza napisan 8. rujna 1654., dakle treći dan iza smrti Ilijine. – Drugi je akt: izvještaj providura L. Dolfina mletačkom senatu, u kojemu je i on prikazao način smrti Ilijine, a uz svoj izvještaj je kao prilog poslao i zapisničku izjavu kapetana Filipa Smiljanića, brata Ilijina. »Prošlih dana – reče u zapis Filip Smiljanć – ode moj pokojni brat Ilija zajedno sa harambašom Jankom Mitrovićem, s kojim bijaše uglavio zajednički napad da uhvate roblja i da nanesu također još koju štetu neprijatelju ne samo u stoci, nego da im popale i sijeno, ako bi mu se pružila zgoda, te im tako onemogući opskrbu krmom. Na putu se držao prolaza kroz Velebit, vrlo visoku planinu radi toga, da prođe neopažen i siguran od neprijateljskih zasjeda, u čem je doista i uspio. Prošle sedmice od subote na nedjelju stigosmo pod Udbinu. Kad je bilo šest sati u noći, udarismo na mjesto zvano Ondić, gdje nam je poslužila sreća da ubijemo trideset stanovnika, koji nam bijahu pružili otpor, a petnaestoricu zarobismo i zaplijenismo velik broj stoke. Iza toga odlučismo se na povratak u ove strane i u cik zore, kad pjevaju pijevci, krenusmo držeći se puta po ravnici Čajnići (Zainichi), a u dvanaest sati stigosmo na *Učjak*, gdje smo se osjećali sigurni. Iz razloga, što je put bio ne samo tijesan, nego i strmenit, sidosmo s konja, pa je svaki vodio svoga za uzde. Moj je pokojni brat išao zadnji sa mnom i nekim drugima. Tad iznenada na nas zadnje navali četa Turaka, koji su tu bili sakriveni, te moga brata raniše prvoga, *a kako nije imao vremena skočiti na konja,* on je sa svom snagom povukao sa sedla Turčina, koji ga je ranio i s njim se neko vrijeme borio, a onda u nj opalio iz pištolje, što ju je imao uza se, ali ne znam, je li ga ubio. Drugi Turčin, koji je priskočio, ispalio mu je u leđa arkebuđatu,[16] a treći ga je udario partezanom,[17] tako da je moj nesretni brat pao mrtav sa drugom dvojicom.

Mi ostali od družine, a bilo nas je sedamdeset, uzjahavši na konje udarismo na neprijatelja i goneći ga natjerasmo ga da se povuče više od pola milje. Kad smo se vratili natrag našli smo mog brata i onu dvojicu mrtve. Imali smo nakanu da ponesemo njegovo mrtvo tijelo, ali se Turci dadoše za nama iznova u potjeru, pa smo ga radi toga morali ostaviti. Iskoristivši metež, plijen se razbježao, a *ostala je samo jedna robinja* i pedesetak goveda. Na strani neprijatelja vidjelo se više od deset do dvanaest mrtvih i tri konja, a uvjeren sam, da je moralo biti još više ranjenih, jer je borba trajala više od jednoga sata«.[18]

Svoj izvještaj mletačkome senatu providur L. Dolfin napisao je već sjutradan iza Filipova preslušanja (9. rujna 1654.), pa ga uputio skupa sa Filipovom izjavom u Veneciju. Iz razloga, što se u prikazu vremena napada Turaka ne slaže sa Filipovom izjavom, prenosim i njegovo izvješće:

»Prošle sedmice harambaša Janko, koji stanuje u Posedarju, sastavio je sa Smiljanićem jednu četu i s njime krenuo da ugrabi obilna plijena, kojemu je bio u tragu po dojavama pouzdanih i povjerljivih uhoda. Krenuše sa sedamdeset izabranih konjika i stigoše sve do vrata Udbine u krbavskoj oblasti. Pošto su prošli Liku, navale po noći na neko selo, ubiju tridesetoricu, koji im pružiše otpor, a petnaestoro čeljadi zarobe i zaplijene veliki broj stoke te se pobjedonosno upute natrag. Stigoše na Vučjak,[10] koji su držali posve sigurnim od zasjeda, pa upravo tu naiđoše na zasjedu. Zaštitnica sastavljena od osam ili deset najboljih ostala je straga, da može suzbiti navalu, koja bi se mogla desiti iza leđa. *Kad je zaštitnica sjahala, da im se odmore konji, u svanuće zore nenadano je napade neprijateljska četa,* koja je nedaleko bila sakrivena u šumi, te prvi, kojega raniše, bijaše jadni Smiljanić, *koji nije imao vremena da se popne na konja,* već svijestan svoga poznatog junaštva navali pješice. I dok se borio s onim, koji ga je ranio i kojega je on jakom snagom potegao sa sedla, zaskoči ga nenadano sa strane drugi te u nj ispali pištolju, i tako bijedno poginu. Ostali, koji su međutim već bili odmakli, kad čuše viku, dojuriše natrag, baciše se na neprijatelja i goneći ga pola milje boreći se više od jednoga sata ubiše deset do dvanaest neprijatelja. Ostali, koji se bijahu dali u bijeg, srede se na putu s plijenom od pedeset goveda i s jednim zarobljenikom. Plijen se smanjio, jer je imao zgode da se za vrijeme borbe razbjegne, a roblje da se sakrije i spasi. Onaj oružani napad u onakovim prilikama bio bi od velikog zamašaja, ali sreća, koja u sličnim zgodama najviše odlučuje, iznevjerila nam se gubitkom vrlo junačkog i vjernog podanika«. (Ostalo o obzirima na imenovanje Ilijina nasljednika izostavljeno).[20]

Zapisnička izjava Filipa Smiljanića priložena je ovom izvještaju providura Dolfina, a štampana je u *Desničinoj* zbirci »Istorija kotarskih uskoka« sv. I., str. 75.–76. (u jeziku talijanskog originala).

Selo *Ondić,* koje je Smiljanić porobio, postoji i danas, a leži neko šest kilometara niže Udbine prema velebitskoj strani. Dakle je zaista točno, što izvještaji vele, da su naši napadači došli do vrata same Udbine, u kojoj onda bijaše glavna uprava i vojna snaga opjevanog Ličkog sandžakata. Ako je Smiljanić sa svojom četom otišao natrag iz Ondića »u prve pijevce«, onda je zaista tek oko podne mogao stići na Vučjak, jer 5. rujna sunce izlazi u pet sati i 20 minuta, a zalazi u 18 sati i 29 minuta, pa su po tome oni ostavili Ondić oko tri sata poslije ponoći, te im je zaista goneći – kako Homer kaže – goveda »sporohoda« trebalo devet sati vremena, dok stignu na Vučjak udaljen od Ondića oko 40 km. Prema prikazu Filipa Smiljanića njih su ondje Turci napali

odmah oko podneva, a providur Dolfin izvješćuje senat, da su bili napadnuti »u svanuće zore«, iz čega bi se dalo zaključiti, da su se oni zaista od dvodnevnog umora do zore odmarali na Vučjaku, a to znači: ili je Filip Smiljanić htio prikriti neopreznost straže, ili je Dolfin ono silaženje s konja radi njihova odmora krivo shvatio kao neko podulje odmaranje, kako to nalazimo i kod Ljubića.

Nema sumnje, da su jadni Ondićani nakon svoga poroba odmah odletjeli prijaviti ga u nedaleku Udbinu, odakle su po svoj prilici brzo poslali četu konjika pod vodstvom nekoga dobra poznavača velebitskih klanaca i mjesta zgodnih za zasjedu, da Kotarce preteku i razbiju ih, što su lako mogli postići radi sporijeg odmicanja onih, koji su tjerali goveda i zarobljenike.

Na ovo nas vjerovanje upućuju i događaji: što su zasjednici pustili mirno proći i zarobljenike i veliki broj zaplijenjene stoke, pa se naglo najvećom žestinom baciše upravo na samoga Iliju Smiljanića. Kako u onom napadu osim Ilije poginuše još samo dvojica Kotarana, dok su se na sama Iliju oborila trojica Turaka svim vrstama ručnog oružja, očito je, da je onom navalom upravljao netko, koji je Iliju lično dobro poznavao i svakako se htio dočepati njegove glave, koju je lako bilo prepoznati po njegovim slavnim brcima.[21] To potvrđuje i ponovljeni napad Turaka, što su bili odbačeni natrag preko pola milje. Očito su oni znali, da je Ilija poginuo, a kako ni po ponovljenom napadu nisu marili ni za zarobljenike ni za plijen, vidi se, da ih je samo želja za glavom Ilijinom dovukla natrag na mjesto razboja, radi čega Kotarci moradoše ostaviti tijelo Ilijino, iako su živo željeli, da ga bar mrtva odnesu u ravne Kotare.

Ne može biti nikakve sumnje, da su Turci odsječenu glavu Ilijinu kao i one drugih poginulih kršćana donijeli u najvećem triumfu na Udbinu i da je nakon toga među Turcima nastalo najveće veselje, kao što to ističe i mletački povjesnik Brusoni, jer su se oslobodili svoga najsmjelijeg i najkrvavijeg napadača u ono doba.[22]

U sažetim prikazima poginuća Smiljanićeva kao ni kod Brusonija se nigdje ne spominje ime junaka, koji ga je pogubio, ali to se možda u omaglici onog udarnog meteža nije odmah ni moglo znati kad vidimo, da ni Smiljanićev brat Filip nije znao, da li je Ilija iz pištolje ubio protivnika, u koga ju je ispalio. Ime se Ilijina pogubitelja ili glavnog rukovodioca turskog napada moglo doznati tek poslije, kad su o tome Turci razglasili ime svoga junaka, a taj je bez sumnje dobro poznavao podvelebitske klance kao i sama Smiljanića.

Pošto je iza smrti Ilijine dovedena u Kotare samo jedna jedina robinja, to je dalo građu potonjem narodnom pripovijedanju, da je on na Vučjaku poginuo *»vodeći iz Udbine nekakvu robinju«.*

Lako nam je razumjeti, što providuru Dolfinu nije nimalo stalo do imena onoga, koji je Smiljanića pogubio, jer on je tuđinac. Mletački službeni izvještaji također ne kažu ništa ni o onim turskim junacima, koji su pogubili Petra, oca Ilijina, Surića don Stipana, Vučka Močivunu,

Vuka Mandušića, Jankovića Stojana i ostale kršćanske junake. »Za mrtvoga neka pita majka«, veli zgodno narodna pjesma, a Mlečani narodu našem ne bijahu ni otac ni majka. Za poginulim junakom njegovi su drugovi žalili, narod ga je slavio u svojim pjesmama, pa se i tražilo i dobro pamtilo ime neprijateljskog junaka, koji ga je pogubio, radi osvete. Radi veselja, slave i hvale na strani neprijateljskoj nije narodu bilo nimalo teško doznati imena onih, koji su se proslavili na strani protivničkoj natičući na kolac glave pogubljenih protivnika.

Obrana života i imovine, vjerski fanatizam, hotimično podjarivan radi osvajačkih interesa, korist »ćara i šićara«, o kojemu se onda živjelo i bančilo, sve to raspirivano mletačkim plaćama i nagradama u novcu, »beškotu, kruhu latinskome«, »čoji venedičkoj«, dolamama, tokama i »krilim pozlaćenim« i ostalim – urodiše fanatičnim natjecanjem u junačkim djelima, te se u žeđi osvete pretvoriše na obje strane u neku vrstu lova na ljudske glave, kojima su se na kocima kitile kule i avlije. I u žalosno ono doba, kad su se braća istoga jezika klala do istrage radi tuđih interesa, došlo se tako daleko, da je u narodnom ukusu o ljepoti kulâ i dvorovâ odlučivala količina odsječenih glava, kojima je neka kula bila nakićena, pa jedna pjesma veli:

»Najljepša je kula Smiljanića,
Jer je turskim glavam okićena ...«[23]

Mejdani, junaštva i odsijecanje glava uđoše i u narodne pjesme, koje su se pjevale od »čobana od ovaca« pa sve do guslarâ, koji su »rad komada kruha bijeloga – I rad čaše vina rumenoga« po »pjanim mehanama« raspirivali plamen junačke vatre, pa mnogi slušač postade »željan gusal' i pjevanja« kao i Mažuranićev Smail-aga Čengić.

Stoga su se u općem natjecanju brojile i pamtile odsječene glave kao i imena junaka, sa kojih su one bile odsječene. *Kačić* kao glavni i najomiljeliji epigon narodne epike u njezinu duhu također broji pogubljene junake i odsječene glave, koje su mjerilo junaštva. Tako na pr. za Smiljanića Iliju veli: »Veće od sto posiče Turaka«. Za Sorića don Stipana kaže: »Devedeset posiče Turaka«, za Močivunu Vuka da je »Devedeset glav odsikao«, a Vuk Mandušić je »I stotinu glava odsikao«, pa i Rade Miletić »Sto je rusih glava odsikao« i t. d. Točni, recimo, *glavomjer* onoga vremena treba da je točan i Turcima, pa Kačić piše, da je kapetan Novoga Osman odsjekao 20 glava kršćanskih, a Firdusović-beg i Jusup buljumbaša svaki po stotinu ...

I tako su eto naši pređi u slavu *»cara čestitoga«* i *»privedroga dužda mletačkoga«* jedni drugima sjekli glave.

Ali osim brojenja odsječenih glava Kačić je u skladu s duhom onoga herojskog doba u pet posebnih pjesama »Razgovora ugodnog« (br. 129, 130, 131, 132 i 133) opjevao smrt poglavitih junaka navodeći i imena onih, koji su ih pogubili kao i mjesto, gdje ih je smrt junačka snašla. Kršćanske junake, koji poginuše za kandijskoga i morejskoga rata Kačić je nabrojio u pjesmi 128. i 129., a pogibiji poglavitih turskih

dao je tri pjesme, za svaki rat po jednu (kandijski, morejski i »mali«). I za kršćanske i turske junake uz poginuloga *svagdje se kaže i ime junaka, koji ga je pogubio.* Glavno je ime junaka i mjesta, gdje su poginuli, a godine ne znače po narodnom shvaćanju ništa za junaštvo, stoga se one nigdje ne spominju. U ovakvu su shvaćanju Kačić i narod potpuno složni.

Kačićev prethodnik Filip *Grabovac*, koji je i sâm pjevao pjesme na narodni način, jednako u skladu s duhom vremena, u svome je »Cvitu razgovora naroda i jezika iliričkoga aliti rvackoga« prozom zapisao smrt svih onih kršćanskih junaka, što ih je Kačić opjevao, a turske je posve izostavio.

Ali Grabovac posve jednako kao i Kačić navodeći smrt pojedinih junaka vazda kaže i protivnika, koji ga je pogubio kao i mjesto, gdje se pogibija dogodila. Godine se i kod njega ne tiču junaštva, ali u brojenju odsječenih glava hoće da bude točniji od Kačića. Kačić radi deseterca zaobljeno kaže, za Radu Miletića »Sto je rusih glava odsikao«. Uistinu na grobnoj ploči Rade Miletića u vrgorskoj crkvi piše, što sam i sam vidio, da je on za života svoga odsjekao 99 turskih glava. Grabovac hoće da bude još točniji brojač glavosjeka, pa u svojoj običnoj mješavini proze i stihova piše: »Serdar Rado (Miletić) umri doma. *S ovog svita on s' omače, do sto glava ne domače«* (str. 205. izdanja Jugosl. akademije).

Ovaku slogu između Kačića, Grabovca i narodnih pjesama, utvrđenu duhom i pravilima onog junačkog vremena, treba svakako uvažiti. Pišući o historičkim licima naših narodnih pjesama istaknuo sam, kako kršćanske i muslimanske narodne pjesme složno kažu, da je Jankovića Stojana, kad je sašao »Duvnu na ravnine«, ubio iz puške Nadžaković Mujo,[24] jer se to potpuno slaže s pisanjem Kačićevim. Tu sam slogu uzeo za gotov dokaz, iako onda još nisam znao, da i Grabovac piše kao i Kačić, da je Mujo Nadžaković ubio Jankovića Stojana na Duvnu. Nedavno otkriće depeše Antonija Zena, providura konjice, objelodanjene u Desničinoj zbirci (Istorija kotarskih uskoka II, br. 174), potpuno je potvrdilo moje dokaze i utvrdilo, da je Janković Stojan zaista poginuo na Duvnu od turske puške i udarca sabljom, ali se po mletačkom običaju ni u onoj depeši ne navodi ime ubojice ostavljajući ga za pamćenje narodnoj pjesmi i tradiciji, koje su nam ga sačuvale do danas.

Po istoj metodi utvrđivanja historičke ličnosti treba narodnoj pjesmi vjerovati, kad pjeva o junacima iz druge polovine sedamnaestog vijeka, ako se imenovanje junaka potpuno slaže s navodima Kačića i Grabovca kao dvojice svjedoka, koji su pisali u skladu s pravilima naroda i njegove epike.

Kad Markić Radojica i ne bi bio onaj, koji je Smiljanića pogubio, njemu je svejedno mogla pripasti slava pogubitelja kao organizatoru zasjede i vođi zasjednika kao i pravo da mrtvome Smiljaniću odsiječe glavu i donese je na Udbinu te dobije darove za svoje junaštvo.

Narodna pjesma o smrti Ilije Smiljanića, na koju se dosad nije nitko s naučne strane osvrtao, jest ova:

SMRT SMILJANIĆA ILIJE

(Pjeva se u kolu u Novom)

Cvilio je siv sokole
Na jarbolu od galije,
Od galije, loše kuće.
Nije soko, što se zove,
Već *Vlašiću Radojica;*
Kumi, brati Smiljanića:
»Kume, brate, Smiljaniću,
Oprosti me od galije,
Od galije, loše kuće:
Uvik ću te ja dvoriti
I tebi ću viran biti,
Dokle bude glava moja
I desnica ruka moja
Na ramenu junačkome!«
Kad to čuje Smiljaniću,
On odšeta generalu:
»Gospodine generale,
Oprosti mi Radojicu
Od galije, loše kuće:
Uvik će me on dvoriti
I meni će viran biti,
Dokle bude glava njega
Na ramenu junačkome.«
Kad to čuje generale,
On oprosti Radojicu
Od galije, loše kuće.
Služio je Radojica
U Ilije Smiljanića
Tri godine bilih dana.
Kad četvrta nastanula,
Odbiže se Radojica
Među Turke Udbinjane.
Malo je toga postajalo,
Više vila sa Vučjaka
I dozivlje Smiljanića:
»Na noge se, Smiljaniću,
Eto Turak Udbinjana
I prid njima Radojica!«
Al govori Smiljaniću:
»Ne budali, bila vilo!
Gdi je Vučjak, gdi Udbina,
Gdi li Turci Udbinjani,
Gdi Vlašiću Radojica?«
Još Ilija u riječi,
Al udriše Udbinjani
I prid njima Radojica.
Kako j' koga konj nanio,
Onako je udario.
Radojicu j' konj nanio
Na Iliju Smiljanića;
Al Ilija Smiljaniću
Dobre sreće ne bijaše.
Ne hti mu se konj primiti,
Nit mu pobre svoga dati.
Udari ga Radojica,
Glavu mu je odsikao,
Ter je meće u jankesu,
U jankesu med balote.
Malo j' toga postajalo,
Al odoše Udbinjani
Ka Udbini ka bijeloj,
Ter stadoše pribrajati
Mrtve glave od junaka
Trijest glava nabrojiše,
Al govori Radojica:
»Još je u mene jedna glava
Mlad Ilije Smiljanića.«
Govore mu Udbinjani:
»Muč, ne luduj, Radojica!
Mi vidismo Smiljanića,
Tvoga Bogom pobratima,
Gdi ga j' dobar konj odnio,
Kano da bi bila vila.«
Al kad vidi Radojica,
Da mu Turci ne viruju,
On se maša u jankesu,
U jankesu med balote,
Ter izvadi mrtvu glavu
Mlad Ilije Smiljanića.
Svi ga redom darivaše:
Niki puškom, niki sabljom,
Niki divan-kabanicom.
I care ga j' darovao,
Glavu mu je odsikao,
Jer pogubi gospodara,
Svoga Bogom pobratima
Mlad Iliju Smiljanića.

Ova je pjesma tiskana još god. 1907. u III. izdanju knjige *»Hrvatske narodne pjesme (čakavske)«* Stjepana *Mažuranića* (str. 181–184), a zapisao ju je u Novom Vinodolskom, mjestu, koje nam je sačuvalo razmjerno najveći broj starih poskočnica, koje su se pjevale u kolu. I sam Ivan Mažuranić je ritam početka »Smrti Smail-age Čengijića« uzeo iz jedne novljanske poskočnice.[25]

Ako su pjesme o smrti Ilije Smiljanića doprle sve do Novoga Vinodolskog i sve do naših dana, nema sumnje, da su one u starije doba bile brojnije i raširenije.

Vinodolska poskočnica nam pače kaže, kako je Ilija Smiljanić nevjernoga Radojicu izbavio sa galije, »loše kuće«, i primio ga k sebi pošto ga je kumio i bratimio. Neke potankosti ove pjesme, koje posve odgovaraju istini, uvjeravaju nas, da je pjesma nastala odmah iza smrti Smiljanićeve, jer i ona kaže, da je napad Turaka Udbinjana na Smiljanića bio nenadan, neočekivan i vrlo žestok, i to na mjestu, gdje mu se nisu nikako nadali. Pjesma dobro i vjerno istini prikazuje Iliju kao mlada čovjeka, kad govori:

»*Mlad* Ilije Smiljanića.«

Kao što providur Dolfin u svome izvještaju senatu pripisuje smrt Smiljanićevu rđavoj sreći, tako i novljanska poskočnica kaže:

»Al Ilija Smiljaniću
Dobre sriće ne bijaše.«

Ako ova sličnost može biti i posve slučajna, nije nikako slučajna potpuna sličnost s izjavama Filipa Smiljanića i providura Dolfina, koji ističu, da je Ilija poginuo, pošto nije uspio skočiti na svoga konja od mejdana, a tim se i novljanska pjesma potpuno slaže pjevajući:

»*Ne hti mu se konj primiti.*
Nit mu pobre svoga dati.«

A to znači, da se Smiljanić nije imao zgode baciti na svoga konja, a da njegov drug ili pobratim nije htio dati svoga, nakon čega je Ilija poginuo. Ovdje je pjesma po svoj prilici potpunija i jasnija od službenih prikaza, koji kratko vele, da Smiljanić *»nije imao vremena skočiti na konja«*, ali to ne znači, da on nije i pokušao da se na nj baci, što mu je teren svakako dopuštao, jer ga je i napadač zaskočio na konju, već je sva prilika, da se zbog nenadane halabuke i meteža Ilijin konj, kao što se često događa, poplašio, te on nije imao dovoljno vremena da se na nj baci.

Ovaj nesretni događaj živo nam obnavlja u pameti drugi posve sličan tome, prikazan u bugarštici u *Radosavu Siverincu*, što ju je P. *Hektorović* zapisao 100 godina prije smrti Ilije Smiljanića, u kojoj je Siverinac poginuo u nenadanome napadu Vlatka, udinskog vojvode, i to zatečen na odmaranju, kad mu se nije nimalo nadao, tako da nije imao vremena posjesti svoga razigranog konja, kojega u posljednji čas uzalud lovljaše i »klikovaše«:

»Stani, jure, konju, stani jure, brzi konju!
Aj davori, konju!
Stani jure, brzi konju, da bi, konju, zaginuo,
Kakono je meni tebe cića zaginuti!«

Kako se vidi, i gornja se pjesma potpuno slaže s onim, što pjeva fra Andrija *Kačić* kao i s onim, što piše *Grabovac*. Tu dolaze i Udbina i

Vučjak pod Velebitom, a i ova pjesma kaže, da je galijot Radojica bio pobratim i kum Ilije Smiljanića, samo što ona nije upamtila njegovo prezime, već ga zove *»Vlašić«*, ali ni to nije nikakva pogreška, jer Primorci svakoga kontinentalca, koji stanuje dalje od vidika na more, a napose »rišćanina«, nazivaju »Vlahom« (ili »Vlašićem«, ako je mlad).

Da li je turski car dao podlome Radojici odsjeći glavu radi onako sramotnog zločinstva, mi ne znamo, ali sva je prilika, da je takav završetak ove pjesme samo »pium desiderium« kršćanskoga morala, koji nam samo dokazuje, kako je izdajničko i neharno zlodjelo Radojičino tako odvratno, da mu zbog njega i sami kršćanski protivnici Turci moraju dati odrubiti sa ramena glavu, koja nije dostojna da živi na svijetu.

Ipak je sva prilika, da onako prepredeni vrtikapa i zločinac, kakav bijaše Markić Radojica, nije zaista svršio naravnom smrću, već je lako vjerovati, da su ga turski poglavari dali ukloniti ne imajući u nj nikakva povjerenja i bojeći se njegova izdajničkoga karaktera.[26]

Način, na koji gornja novljanska pjesma potvrđuje pisanje Kačićevo i Grabovčevo čineći tri suglasna svjedočanstva, daju nam dovoljno jamstva za vjerovanje, *da je Smiljanić Ilija zaista poginuo na Vučjaku ispod Velebita 5. rujna god. 1654., za vrijeme kandijskoga rata i to po izdaji svoga štićenika, oslobođenog galiota Markića Radojice.*

*

Na koncu ću još spomenuti, da je Georgij *Nikolajević* god. 1844. u »Srpsko-dalmatinskom magazinu« priopćio opširniji opis Dalmacije, u kom navodeći »brda, doline, ravnice i pećine« na str. 20. piše i ovo: *»Vučjak 3733.' na njemu je glasoviti junak, kao što se u pjesmama pjeva, od Turaka poginuo.* Brdo je na granici austrijskoj i turskoj; šume dosta ima, po kojoj vukovi, srne, divlje koze i jeleni nalaze se.« Osvrćući se na rad Nikolajevićev Dragutin Hirc u svome »Prirodnom zemljopisu Hrvatske« (str. 560.) prenosi prvu rečenicu gornjega navoda, pa makar ni jedan ni drugi ne kažu ime poginuloga, možemo ipak biti sigurni, da onaj »glasoviti junak« nije nitko drugi nego *Smiljanić Ilija,* a uspomenu na nj nosi i *»Smiljanovića bunar«*, što ga na suvremenim vojničkim kartama nalazimo kod puta kroz Vučjak.

Nije međutim Georgij *Nikolajević* jedini, koji svjedoči, da su se o Smiljanićevoj smrti na Vučjaku pjevale pjesme u njegovo doba, jer 44 godine poslije, t. j. 1888., Rade *Lopašić* na str. 24. svoje knjige »Dva hrvatska junaka – Marko Mesić i Luka Ibrišimović« također spominje, da i krajiški muslimani pjevaju, kako je Smiljanić Ilija oteo na Udbini bulu Ahmed-age Lipovca, »ali ga Turci dostignu i ubiju u Vučjaku«.

Luka *Marjanović,* za koga *M. Murko* na str. 9. svoje knjige »Tragom srpsko-hrvatske narodne epike« kaže, da »je poslije Vuka Karadžića pružio najbolje i najpotpunije podatke o pjevačima i njihovim pjesmama«, među ono 50 štampanih muslimanskih narodnih pjesama u

III. i IV. knjizi M. H. nije iznio nijedne o pogubljenju Smiljanić Ilije na Vučjaku niti igdje što kazao, da li se između ono 290 junačkih muslimanskih narodnih pjesama, što ih je Matica Hrvatska sakupila, nalazi koja o njegovoj tragičnoj smrti. Čini se po tom, da se Marjanović nije zanimao za smrt Ilije Smiljanića, jer je glavni Matičin pjevač musliman Mehmed Kolak Kolaković došao Marjanoviću u Zagreb kazivati pjesme dvije godine prije (21. XII. 1886.) nego što je Rade Lopašić štampao svoje spomenuto svjedočanstvo, da muslimanske pjesme krajiške pjevaju o smrti Smiljanićevoj.

Koliko iz pisanja Nikolajevićeva i Lopašićeva razabiramo, da su se u njihovo doba *pjevale pjesme* o pogibiji Smiljanića Ilije na Vučjaku, toliko sada opažamo, da su se one tek poslije njega pozaboravile osim ove novljanske, koja po svoj prilici nije ni pripadala među one, što ih Nikolajević spominje. Nažalost, one pjesme nisu bile sretne, da ih netko zapiše kao onu Vukovu »Smrt Ilije Smiljanića« (pod br. 32. III. knjige), u kojoj se ne spominje ni mjesto, gdje je poginuo ni onaj, koji ga je pogubio, već je samo protkana lirskim raspoloženjem, jer u njoj Ilijin pobratim Vuk Mandušić nudi njemu, teško ranjenu, da će ga povesti svojoj kući, gdje će mu njegova majka vidati rane, njegova ljuba sterati postelju, njegova ga seka vodom pojiti – na što mu Ilija odgovara:

»Aja Bogme, dragi pobratime!
Tuđa majka rane povređuje,
Tuđa ljuba bregovito stere,
Tuđa seja gorkom vodom poji.«
To izusti, a dušicu pusti.

Smiljanić Ilija i Vuk Mandušić, oba izboriti junaci, bili su zaista suvremenici, koji su se u istom kraju borili s Turcima, a bili su oba i katolici, pa je lako moglo doći do onako plemenite ponude i ganutljiva odgovora puna pjesničke ljepote, ali i bez jedne riječi istine, jer je Vuk Mandušić u borbi s Turcima kod zečevske kule u Kotarima poginuo 31. srpnja 1648., dakle obilatih šest godina prije smrti Ilije Smiljanića.[27]

BILJEŠKE, IZVORI I RAZJAŠNJENJA

[1] *Kotari* su valovita ravnica između Nina i Biograda u sjevernoj Dalmaciji. Sjeverniji je dio nešto kršniji pa po tom narodna pjesma razlikuje »kršne« i »ravne Kotare«. Uz Kotare se veže kršna Bukovica, koju narodne pjesme katkada priključuju Kotarima radi veze zajedničkih puteva kroz Velebit i zbog skupnog vojevanja.

[2] Bez sumnje je na to *Petranovića* potaknuo *Vuk S. Karadžić* bilješkom uz 21. pjesmu III. knjige »Srpskih narodnih pjesama« gdje je napisao: »Ko što je G. Teodor Petranović u Magazinu za godinu 1841. opisao porodicu *Ilije Smiljanića*, onako bi valjalo da ko opiše i porodicu Stojana Jankovića, a pomenuta njegova dva potomka (Đorđije i Ćirjak) imaju za to sila pismenih svjedočanstava.«

[3] *Šime Ljubić* na str. 200–201. II. knjige »Ogledalo ...« (1869) osvrće se opširnije na junaštva Smiljanićeva u onom ratovanju, te kaže: »U tih navala jako si osvjetli lice naš slavni junačija Ilija Smiljanić, koji silu Turadi na komade iskresa kod Karina i Zvonigrada, a sve do Bilaja porobi, ogoli i uništi.«

Kad se iduće 1651. godine pod novim providurom Foscarinijem borba nastavila »Glava im je i sada bila slavni Smiljanić, koji u početku srpnja u Korlatu opkruži lukavo do 5000 Turaka i strašno porazi. Foscarini iz Splita javi tu sjajnu pobjedu u Mletke 10. srpnja: *Questa deve stimarsi per la piu nobile e segnalata vittoria, che fin' hora sia seguita in Provintia nel corso della presente guerra per la qualità del successo, per la ricchezza delli bottini e per il riguardo delle conseguenze*; a 12. i. m. pobrojav najodličnije sužnjeve i silni plijen doda, da je to bilo za Turke *una assoluta disfatta.* Obnovi Smiljanić navalu u listopadu do Udbine, a opet u siječnju 1652. do Livna i uvijek slavno i srećno.«

»Dne 11. ožujka (1652) Foscarini navijesti Republici novu pobjedu Ilije Smiljanića i Janka Mitrovića Posidarskoga kod Ostrovice, te je sada živo zahtijevao, da jednom obdari to junaštvo našinca, i to ne praznimi riječmi nego djeli, pošto se na njih *essenzialmente* naslanjala obrana cijele države.« (Iza toga je Smiljanić dobio na dar kuću u Zadru).

»Dne 6. siječ. 1653. mjesto Foscarina dođe u Dalmaciju za vrh. providura Lovre Dolfin. I ova godina za naše proniknu lijepim lovorom. Smiljanić svibnja posjeti Turke tja do Glamoča, golem im plijen izvuče, mnogo posiječe i sve naokolo u pustoš obrati. Tada su bili Turci nakanili prijeko Hrvatske udariti na Furlansku; no toga se posve ostaviše, kadno osjetiše, da se Hrvati dižu na otpor... Malo kašnje provališe (Turci) u Busoljinu, nego su i odtud uzbijeni bili; dočim Smiljanić prodrijev do Udbine tjeraše ih kroz Krbavu do Une, gdje ih napokon sasvim porazi ...«

[4] Talijanski original: (Zadar, 14. jula 1648).

Noi Leonardo Foscolo et cetera. Tenimo espresse ordinazioni in diverse mani di ducali dell' eccelentissimo senato, rinovate recentemente in lettere di 28 gennaro e 16 maggio passato, d'assignare alcuna ricognizione a capi, harambassè de Morlacchi, che si sono diportati con fedeltà e frutto nella presente guerra, mediante i maneggi da noi tenuti con loro. Sopra quali, reppresentate in pubblico quelle riflessioni che più stimassimo complire all'interesse del prinzipe et alla consolatione de capi medesimi, ne riportassimo i sopraccennati ordini. Conosciuta però per esperienza la divotione et attitudine dell'harambassa Ilia Smiglianich, basso, bruno,segnato da varoli, occhi varii, *giovane,* mostachi castagni che in tante occasioni ci ha fatto restar edificatissimi della sua persona; In virtù delle presenti e coll'autorità sopraccennata, gli assigniamo ducati quatro al mese, che dovranno esser corrisposti o bollette – etc.

(Zadarski arhiv, Spisi Foscolo, knj. II, str. 341,
B. *Desnica,* Istorija kotarskih uskoka I, br. 36).

U talijanskom ličnom opisu Smiljanićevu *»... mostachi castagni che in tante occasioni ci ha fatto restar edificatissimi della sua persona«* hoće da se istaknu markantni brci kao karakteristično obilježje njegova junaštva, koje je on po narodnom običaju pri razgovoru zavijao dičeći se njima, jer narodu je brk znak junaštva kao i poštenja. Sve do naših dana seljaci unutrašnje Dalmacije i susjednih krajeva su se kleli: »Ovoga mi brka« ili govorili »pošteni brče«, držeći »strižibrka« rugom i izrodom. U našoj narodnoj epici brci su simbol junaštva, pače njegovo mjerilo, pa veći junak ima i veće brčine. To je vrlo lijepo prikazano u Vukovoj »Ženidbi od Zadra Todora« (pjeva se o udaji sestre Smiljanić Ilije), koja također pripada kotarskome ciklusu, a u kojoj je Tomković Ilija *»riđih* ... do ramena brka, panuli mu do malih pušaka«; Daničiću Đuri su također *smeđi* »do ramena brci«, i u njega »pali po puškama«; Petru Mrkonjiću su *»crni* brci pali po puškama«; Niki Kulišiću su *»plavi* do ramena brci«, a Stojan Janković kao glavni junak »kite i svatova« jaše kao obično

»Na putalju konju od mejdana,
Smeđih, brate, *do ramena brka,*
I u njega pali po puškama,
I pokrili puškam tepeluke«.

Iz ovoga vidimo, da su, po narodnom ukusu, našim junacima brci padali dolje, a ne stršili uvis kao u modernijem vremenu. Puške, što ih pjesma spominje, »male« su, koje su se nosile zataknute za pasom, a *tepeluk* je ukras na pušci između jabuke i ognja.

Slavu i diku junačkih brčina u našoj narodnoj epici ne umanjuje nimalo, ako su oni i *»neuredni«* ili čak *»neoprani«*, kao na pr. u Petra Mrkonjića ili u Muje Hrnjice na muslimanskoj strani.

I fra Filip Grabovac u svojoj pjesmi »Esortazione amorosa« (Ljubezno ponukovanje), koju je god. 1729. kao letak rasturio po mletačkoj vojsci i među narod po Dalmaciji, prigovara oficirima hrvatske narodnosti radi toga, što napuštaju junačku narodnu nošnju i oružje,

»Tere trču u sve nagle trke
U Taliju *za obrijat brke ...*
Da bi bili najbolji junaci,
Kad ji vide, ne boje se Turci«.

Nakon svega, što ovdje o brcima iznesosmo, lako nam je razumjeti ono mletačko isticanje Smiljanićevih brčina kao simbola junaštva u duhu onoga herojskog vremena.

[5] (Zadar, 1. marta 1650.) Službenim uvodom jednakim prethodnome određuju se četiri dukata mjesečne plaće harambaši Filipu Smiljaniću, »basso, occhi uarii, pelcastagno, *prima lanugine, d'anni venti in circa«.*

(Zadarski st. arhiv, Spisi Foscolo, II, 432,
u *Desničinoj* I. knjizi priopćeno pod br. 53.)

[6] (Zadar, 1. februara 1650.) S ustaljenim službenim uvodom kao prije generalni providur L. Foscolo određuje mjesečnu plaću od četiri dukata *Stojanu Jankoviću,* »figlio di harambassa Gianco Mitrouich, nominato Stoian, *in etá tenera esistente«.*

(Zadarski st. arhiv, Spisi Foscolo, II, 440,
kod *Desnice* priopćeno pod br. 52. I. knjige.)

[7] Providur Lorenco Dolfin povisuje od četiri na šest dukata mjesečnu plaću sinu harambaše Janka Mitrovića Stojanu, koji je još *»in tenera etá esistente«.*

(Zadarski arhiv, Spisi Dolfin, knjiga jedina, str. 3,
kod *Desnice* priopćeno pod br. 52. I. knjige.)

[8] »Altri acquisti ancora di Legni nemici nel nostro Golfo liberarono la Dalmazia dalle inuasioni de'Barbari: Ma venne questa allegrezza contaminata dalla perdita del famoso Capitano de'Morlacchi Smiglianouich: il quale inoltratosi con souerchia animosità con vna picciola squadra per due giornate nel paese nemico; mentre alla medesima impresa si portaua vn altro Capo della sua nazione; ben gli successe di riportarne vn grosso bottino, ma rimase addietro alle sue prede per la stanchezza de'destrieri, e scoperto da ducento Caualli Turchi, dopo vna valorosa difesa terminò con molti altri de'suoi la vita in quelle campagne, lasciando con acerbissimi sentimenti di cordoglio alla sua nazione, infinite feste, e aplausi d'allegrezza della sua morte a i Turchi, de'quali aueua tante volte fatto stragge; come vno de'più valorosi Capi da guerra, che nel corso di tanti anni aueuano portato l'armi nella Dalmazia«. (*G. Brusoni,* op. cit., I., str. 265).

[9] *Kačić* uz prije spomenutu pjesmu kaže, da se poziva na one žive svjedoke za događaje kandijskoga i morejskoga rata. Za prvo izdanje svoga »Razgovora ugodnoga« (1756) on je bez sumnje počeo sabirati građu znatno prije, možda kad mu je bilo 40 godina, a možda i prije. Uzmemo li na pr. da je on starca Tomu Macanovića od 90 godina života ispitivao o prošlim događajima g. 1740. (kad je Kačića bilo 40 godina), onda bi slijedilo, da se Macanović rodio g. 1650., t. j. četiri godine prije smrti Ilije Smiljanića, i da mu je bilo 19 godina, kad je svršio kandijski rat, a takvi su starci zaista mnogo toga vidjeli, zapamtili i čuli od starijih od sebe.

[10] *Petranović* je u svojoj spomenutoj radnji napisao, da je Janković Stojan poginuo g. 1688. Te smo se godine držali svi, pa i ja u raspravi »Motivi iz Odiseje u narodnoj hrvatskoj pjesmi iz Makarskog primorja« (štampanoj mnogo kasnije nego je napisana u ZbNŽ XXXV–1951.), ali iz opširne depeše očevica providura konjice Antonija Zeno, koju je *Desnica* priopćio pod br. 174. II. knjige »Istorije kotarskih uskoka«, vidi se jasno, da je Stojan poginuo 23. augusta 1687.

[11] Tako gorljivi »kršćanin« (katolik), franjevac Grabovac često podrugljivo naziva »rišćane« (pravoslavce), koji zaslužuju prijekor.

[12] Pod imenom »Morlak« ili »Morlaci« nije se razumijevao neki posebni narod u smislu nacionalnosti, nego su pod tim imenom u smislu geografsko-stališkom nazivali sirovo, »zaostalo« seljačko zagorsko stanovništvo posebnog načina života, nošnje i običaja.

Naziv je podrugljiv kao »vlah«, kojim kulturniji primorac i građanin naziva kulturno »nižega« Zagorca ne držeći da je druge narodnosti kao ni »bodul« (otočanin). Tako je na pr. Kaštelaninu, Trogiraninu ili Šibenčaninu »Morlak« bio svaki njegov susjed, koji se rodio s druge strane brda, što ih rastavlja, očito ne zbog jezika nego zbog drukčije nošnje, običaja i kulturne »zaostalosti«. Jedan primjer će nam stvar posve razjasniti: Ako je neki Morlak ostavio plug i motiku, pa se preselio u grad, te se u njemu primio nekog neseljačkog posla i preobukao iz morlačke u »gospodsku« (»lacmansku«) nošnju, on je svlačenjem morlačkih haljina svukao sa sebe i svoje nekadašnje »morlačko« ime, pa su sada njemu njegovi nekadašnji suseljani, pa i vlastita svojta, bili – »Morlaci«!

Čini se, da i *Kačić* ima primorsko shvaćanje, jer on, ako i ne spominje morlački narod, opaža se da ime hrvatsko štedi u »Razgovoru ugodnom« samo za primorsko pučanstvo. Tako Hrvatima naziva Omišane, Kaštelance, Šibenčane, Pašmance (»Buka od Kotora« mu je »dika od Rvata«) – kako se vidi sve same Primorce.

Morlačko su ime udomaćili Talijani s osjećajem oholog prezira kao što upotrebljavahu i ime »Schiavi«. *Grabovac*, protkan nacionalizmom više od Kačića, posve se kloni morlačkoga imena, pa veli: » A pa taki je običaj uvik bio u narodu iliričkome, slovinjskome i *rvackome*, a to je jedan sve jezik, premda su tri imena« (»Cvit razgovora naroda i jezika iliričkoga aliti rvackoga«, str. 199, izdanja Jugosl. akademije).

Svijestan narodne jedinstvenosti Grabovac hrvatsko ime prenosi i dalje od mora i primorskih strana i gradova te pjevajući pjesmu o »ratu trećemu« i porazu pod Sinjem g. 1715. kaže:

»Pogiboše pomamljeni Turci,
Sinj grad osta u *hrvatskoj* ruci.«

A kad Grabovac, vojni kapelan u mletačkoj vojsci, u svojoj pjesmi »Ljubezno ponukovanje« (Esortazione amorosa) vojuje za narodnu nošnju i običaje oficira »Morlaka« u mletačkoj armiji, počinje ovako:

»Što god Princip imade vojvoda
Od *hrvacke ruke i naroda*,
Ne imade boljega *Hrvata*
Nad vojvodu Antuna Kumbata, ...
Začina je ostali vojvoda,
Lipa dika *hrvackog naroda*.«

[13] *»Regimento* (ili Compagnia) *de Croatti a cavallo«* (»Hrvatski konjici«) je dosta stara stalna ustanova u mletačkoj vojsci. U njoj je služio i hrvatski pjesnik iz Zadra Brno Krnarutić (1520–1572) sa činom *»capitaneus equitum Croatorum«*. Generalni mletački providur A. Thiepolo u izvještaju od g. 1593. govori samo o *»militie croate e Albanesi«;* providur Bembo g. 1598. razlikuje u mletačkoj vojsci: *Italiani, Croati, Albanesi;* providur Fr. Molino u izvještaju iz g. 1625. Dalmatince u mletačkoj vojsci zove *»soldati Croati«*, a isto tako i providur A. Zorzi g. 1630., kao i providur F. Zen 1636. g. Da se tim nazivima uzima hrvatsko ime u narodnom smislu, vidi se iz toga, što Alviz Mocenigo u svome izvještaju iz g. 1639. veli, da su vojnici iz Dalmacije *»de nation croata«*, a Z. Bembo, generalni providur pomorskih snaga (»de Mar in Golfo«) g. 1598. kaže, da se dalmatinski Hrvati ne će da bore protiv Uskoka (senjskih), *jer da su jedni i drugi iste narodnosti* (»Delli Croati neanche la Serenità Vostra sarà mai ben servita contro Uscochi per esse gl'uni et gli altri di una istessa natione«). – Još će napomenuti, da je naš nesretni fra Filip Grabovac, koga su Mlečani bacili u doživotni zatvor zbog njegova hrvatskog patriotizma, također služio kao vojni kapelan u »Regimenti hrvatskih konjika« po različnim mjestima mletačke Italije 18 godina (1729–1747). Mlečani su vrlo dobro znali, da i Dalmatinci i Hrvaćani »Rivu dei Schiavoni« u Mlecima nazivaju »Riva *od Hrvatov*«, a i stara bugaršica *»Vojska hristjanska u njoj i Peraštani poslije krvava boja otimlju Novi od Turaka 30. jun. 1687.«*, štampana pod br. 65. u *Bogišićevoj* zbirci »Narodne pjesme iz starijih najviše primorskih zapisa«, zna vrlo dobro u mletačkoj vojsci za *»Hrvate od Dalmacije«*; prije toga navodi i sam sastav mletačke vojske:

»Kad pripravi žerenao postupit Novoga grada,
Carevoga grada,
Sakupio bijaše Lacmane i Italijane,
I bješe sakupio *Hrvate do Zadra grada*,
Grada prinčipova.«

Bogišić je u »Rječniku« pri kraju knjige (str. 371) u ovom slučaju ime »Lacman« protumačio kao »Nijemac«, pa dodaje, da Bokelji i Crnogorci inače tim imenom ne nazivaju samo Talijane i inostrance uopće, već podrugljivo i svoje ljude, koji se odijevaju »po jevropski«. Kad znamo, da i u sjevernoj Dalmaciji oni, koji se odijevaju narodnom nošnjom zovu »lacmanima« one, koji se odijevaju moderno građanski, evropski, vidimo da su im oni tuđi po nošnji i običajima, a ne po jeziku i narodnosti. Kad pak vidimo, da su *»Hrvati od Dalmacije«* oni, koji nose narodne, a ne »lacmanske« haljine, onda iz toga slijedi, da su i dalmatinski Zagorci Hrvati ili ponegdje Srbi, a »Morlak« da im je samo podrugljivo ime radi posebne nošnje i običaja, a ne stoga, što su posebni narod.

Koliko ima nedosljednosti i zbrke u mletačkim pojmovima o narodnosti pučanstva sjeverne Dalmacije, vidi se i iz toga, što oni u isto doba i na istom teritoriju postavljaju Iliju Smiljanića za poglavicu bukovičkih *Morlaka*, a njegova brata Matu za kapetana »hrvatskih konjika« (Croatti a cavallo«)!

[14] O. *Stipan Zlatović*, Franovci države presv. Otkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji, str. 119.

[15] *Zlatović* u prije spomenutom djelu (str. 66) prenosi jednu stavku iz visovačkoga rukopisa »Compendio Storico Cron. Della Dalmazia, Croatia e Bosna« o. *Gašpara Vinjalića* (1707–1781), kojega naučenjačku objektivnost hvali i pravoslavni crkveni pisac episkop Nikodim Milaš. Vinjalić je za g. 1693. zapisao ovo: »Narod obaju obreda živio je u Dalmaciji u najboljem miru i slozi. Serdar Božo Miljković bijaše pobratim i prijatelj serdara Janka Mitrovića i njihove krajine složne kao braća.«

Golema junaštva Smiljanića Ilije iza njegove smrti nastavlja Janković Stojan. Obojica poginuše u boju protiv Turaka. Kao što je otac Ilijin g. 1648. izgubio život, tako je i otac Stojanov g. 1659. Katolik serdar Vuk Mandušić je g. 1648. zaglavio u borbi isto kao i pravoslavac Močivuna Vučko g. 1666. i bezbroj drugih s jedne i s druge strane u kolijevci nekadašnje hrvatske države oko Knina, Vrane, Klisa, Bribira, Ostrovice, Šibenika, Nina i Biograda. Providur Foscolo navodi u jednoj svjedodžbi od 8. srpnja 1650. pet franjevaca, koji su u ono doba poginuli u ratu ili bili nabijeni na kolac.

Citirajući zapis Vinjalićev i svjedodžbu Foscolovu *Zlatović* na str. 91. spomenute knjige kaže i ovo: »Ovaj mučan i pogibeljan posao (organiziranje ustanka kršćana protiv turske vlasti u sjev. Dalmaciji) nije sretno svagdje obavljen. U Kotarih izdade jedan hrišćanin tajnu Durat-begu, gospodaru Vrane i Zemunika, koji namah sveza župnika o. Miju Perkovića Primorca i bez tankih istraga živa ga na kolac nabi i nasadi na vranski bedem za strah kršćana.«

Kao što je pravoslavni paroh Petar Jagodić Kuridža zbog bukovičke bune odležao u kletoj tamnici »Sotto i piombi« (pod olovom) 40 godina, isto je tako zbog svoga rodoljublja u istu mletačku tamnicu bio bačen hrvatski franjevac fra Filip Grabovac, koji je u zatočenju i umr'o.

Ovo sam morao istaknuti zbog toga, što je inače vrlo zaslužni sabirač historijskih akata, izdanih u dvije spomenute knjige, *B. Desnica* u svome predgovoru I. knjige, kako on kaže »čiste savesti«, svu onu epopeju sjeverne Dalmacije pripisao »srpskoj strani« i »srpskom narodu« prešutjevši i zatajivši dosljedno svagdje i potpuno ime hrvatsko, – što je u potpunoj suprotnosti prema historijskoj istini i naučenjačkoj objektivnosti!

[16] U talijanskom originalu stoji: »Un'altro Turco sopragiunto le sbaro un'*archibuggiata* nella schena ...« »Arkibusa« je neka vrsta puške. Dolfin je u svom izvješću zove pištoljem.

[17] U tal. originalu »con una *partesana«*, a to je vrsta koplja, koje pri dnu oštrice ima metalni zaperak sličan polumjesecu.

[18] Talijanski original preslušanja kapetana Filipa Smiljanića o smrti njegova brata Ilije:

Adi 8 settembre 1654.

Constituto il capitano Fillippo Smiglianich ritornato di partita, rifferisce quanto segue:

Li giorni passati il quondam Illia mio fratello si parti et ando in partita et unitamente col harambassa Gainco con cui haveva concertato simil mossa per procurar di far qualche numero di schiavi, et procurar anco d'inferior qualche altro danno all'inimico non solo negl'animali, ma pure se si havesse esibita l'occasione di incendiarle li fieni, et in questa forma levarle il commodo del foraggio, si tenne nel marchiar la strada per mezo Velebich, ch'è una montagna altissima, con fine di schiavar l'osservatione et per andar sicuri dall'insidie nemiche, come anco lo fece. Sabbato di sera venendo domenica passata capi-

tassimo sotto Udvina, et doppo sonate le sei della notte si diede l'assalto ad un luoco chiamato Ondich, ivi si hebbe fortuna d'uccider trenta di quelli habitanti, che mostrarono renitenza facendo da quindeci schiavi, et depredando buona quantità d'animali; seguito cio, si delibero il ritorno a questa parte, et nel principio dell'alba cioe a quel tempo che sogliono cantar i galli, si partissimo tenendo la strada della pianura Zainichi; alle dodici hore giunti nel luoco Vucgiach ove si credeva d'esser siguri. Si smonto da cavallo, et cadauno di noi altri conduceva il proprio cavallo per la brena, in riguardo che non solo la strada era angusta, ma pure precipitosa. Il quondam mio fratello caminava ultimo meco insieme et con alcuni altri, quando all'improviso noi ultimi fussimo assaliti da un numero di Turchi, che ivi era in agguato, rimase il primo ferrito esso quondam mio fratello, ne hebbe tempo di montar a cavallo, ma a viva forza tirrato da sella il Turco, che lo feri, loto un pezzo con lui, e lo sbaro una bochetta o pistola, che haveva a canto, ne so se lo amazzasse. Un'altro Turcho sopragiunto le sbaro un'arhibuggiata nella schena, et un'altro con una partesana, cosi che l'infelice mio fratello resto estinto con altri due.

Noi altri della partita, ch'erimo al numero di 70, montati a cavallo, dassimo la cacia all'inimico, e lo facessimo ritirare piu di mezo miglio; ritornati addietro si ritrovo il mio fratello morto con li sudetti due, et si haveva intentione di far portar il suo cadavere, ma li Turchi di nuovo si diedero alla coda, onde convenne lasciarlo; si e pero condotta parte del botino, che consiste in cinquanta animali bovini et una schiava, gl'altri con benefficio dell'accidente sono fuggiti. Dalla parte del nemico s'e visto piu dieci o dodeci morti, e tre cavalli; ma voglio creder che ne saranno rimasti anco molti ferriti mentre durò il combattimento più di un'hora.

[19] U talijanskom originalu: *Vuziach.*

[20] Talijanski original izvještaja providura *L. Dolfina* mletačkom senatu o pogibiji Ilije Smiljanića:

Zadar, 9. septembra 1654.

»Il harambassà Gianco, commorante a Possidaria, concertò la corsa settimana con Smiglianich una partita per avvanzarsi con essa all'acquisto di considerabile bottino, che da spia confidente ed acreditata, diceva tener in traccia. Partirono ancho in settanta cavalli scielti, s'inoltrarono sin sotto le porte di Udvina, che e nella provincia di Corbavia, trapassata quella di Lica, attaccarono di notte un villaggio, vi uccisero da trenta, che fecero resistenza, quindeci ne fecero schiavi et depredarono buona quantità di animali, con che anche vittoriosi si accinsero al ritorno. Arrivati a Vuziach, luogo stimato da loro esente da ogni sospetto d'insidia, quivi appunto la ritrovarono. La retroguardia consistente in otto o dieci dei capi migliori, rimasti per più vigorosamente sostener l'impeto, che fosse potuto accadere d'attacco alla coda, *posto il piede a terra per sollevar la stanchezza de cavalli, fu nel spuntar dell'alba improvvisamente aggredita da un drapello nemico,* che in agguato stava nascosto nel bosco ed il primo ferrito fu il povero Smiglianich, il quale non havendo tempo di rimontar a cavallo, diede cosi a piedi, saggio del suo solito valore, ma mentre azzuffato con quello stesso che lo feri e che a viva forza aveva tirato di sella, seco lottava, sopraggiunto da altro che in un fianco le sparrò la pistola, rimase miseramente estinto. Gli altri nel mentre, che erano trapassati, voltando faccia et accorrendo al rumore, furono indosso al nemico ed incalciandolo per mezzo miglio e più combattendo per un hora ed uccidendono dieci o dodeci, gli altri datisi alla fuga, si rimisero in camino, con preda di cinquanta animali bovini ed uno schiavo, minoratasi la medesima per la diversione del conflitto, nel tempo del qualle hebbero commodo gl'animali di disperdersi et li schiavi di nascondersi e salvarsi. Sarebbe stata riguardevole a quest armi l'impresa per la circostanza massime di un tale inoltramento, ma la fortuna, che vole in simili casi haver sempre la maggior parte e dimostrarsene arbitra, l' ha resa aggravata dalla perdita di soggetto in vero valoroso e fedele.«

Mletački državni arhiv: Senato-Dispacci P. G. in Dalm. Fasc. 68/476.

Ovaj i prethodni izvještaj v. u *Desničinoj* zbirci, sv. I. br. 87. (str. 76–77).

U III. i IV. knjizi »Junačkih narodnih pjesama (muslimanskih)« Matice Hrvatske, od svih klanaca, što iz Like vode u Kotare, najviše se spominje *Vučjak.* Baš kroza nj Turci redovno silaze u napad na Kotare. Na str. 138. I. knjige pjesma ga spominje ovako:

»Goni đoku niz Liku *Vučjaku,*
On udari *preko Vučijaka,*
Vučjak priđe, na Kotare siđe.«

Put iz Like preko Velebita kroz Vučjak prolazi nekoliko kilometara jugoistočno od Gračaca, pa silazi dalmatinskom selu Krupi. Vjerojatno je istom onom prodolinom u starini prolazio i rimski put, jer se u Krupi nedaleko izvora istoimene rijeke nalaze ruševine nekoga rimskoga grada s obiljem mozaika. Naš arheolog don *F. Bulić* jednom mi je preporučivao, da pomno pazim, ne bi li se među onim ruševinama ili gdje drugdje oko toga našao kakav natpis, jer je držao, da je ondje bila rimska Sidrona.

[21] Smrt Smiljanićeva zbog njegovih dugih brkova podsjeća nas na smrt Radića, sina Hodžula, bana skradinskoga, zbog njegove dugačke kose u bugarštici »Kad je Hodžulo ban skradinski poginuo s ostalim Skradinjanima« (u spomenutoj *Bogišićevoj* knjizi, str. 219), u kojoj se za Radića kaže:

»Ali bješe i njemu huda sreća priskočila,
Džarkula mu poleće sa njegove ruse glave,
Kose mu se prosuše niz njegovo b'jelo čelo,
Sabljom kose rezaše, majku i seju proklinjaše;
Majku jadnu proklinjaše, koja ga je porodila,
A rođenu sestricu, kâ mu je kose uzgojila.
Sabljom se je porezo po njegovu b'jelu čelu,
Krvca mu je Radiću crne oči priklopila:
Ne vidi se branit ni s Turcima boja biti.
Vrli Turci priskočiše, ter mu glavu osjekoše ...«

Riječ *džarkula* ili *žarkula* tumači Bogišić: »*Žarkula* – galeri genus apud Turcas, janjičarski kalpak. Stulli s. h. v. Ta riječ iščeznu iz običaja.«

Posve jednako gubi glavu u boju s Turcima zbog dugačke kose i Derenčić ban u poznatoj hvarskoj narodnoj pjesmi »Smrt bana Derenčića«, te i on kune sestru (Doroteju), koja mu je »žutu kosu odgojila« na njegovu propast.

[22] Da je Ilija Smiljanić još za očeva života bio kod »Turaka« Ličkog sandžakata na glasu kao junak i prije nego što bijaše izabran za poglavicu bukovičkih Morlaka (pri koncu srpnja 1648.), vidi se iz jednog pisma, što ga je njegovu ocu pisao Mustaf-aga, udbinsko-lički kapetan, u pjesmama onog vremena najveći i najslavniji turski junak, kojega muslimanske narodne pjesme zovu »platno« ili »direk od Udbine«. »Lički Mustajbeg«, kako ga najobičnije nazivaju muslimanske i kršćanske pjesme, u jednome pismu bez datuma, ali svakako prije srpnja 1648., moli Petra Smiljanića, oca Ilijina, za neke usluge, pa onda dodaje: »Pozdravite nam od naše strane sina vašega harambašu Iliju. *Čuli smo da je junak na Kraini.* Bog znade, da nam je drago, jere je naš. Isto mu uslasmo jedno pero sokolovo, zač je za jn. Hoće ga nositi prid junaci«. A budući da i po duhu narodne epike bez rakije nema junaštva, obraća se na koncu pisma Iliji: »I molimo vas, harambašo Ilija, da nam ušaljete jednu bocu rakije, ča ćemo se napiti«.

(»Miscellanea« zadarskog drž. arhiva I., 1949., str. 55.)

Tek iza očeve smrti Ilija je posjekao Oldi-pašu kod Plavna i Selim-agu kod Šibenika te stekao veliki junački glas pobjedama kod Karina, Zvoni-grada, Korlata i gonjenjem Turaka do Glamoča, Livna i Une.

[23] Upravo pri početku druge polovine XVII. st., kad su na kršćanskoj strani u Dalmaciji vojevali Smiljanić Ilija i drugi, proputovao je u dva navrata Bosnu turski putnik *Evlija Čelebija,* koji je kao očevidac opisao, kako su Turci odsjekli u Livnu 1335 glava dalmatinskih boraca, što su bili zarobljeni pod Prologom (blizu Sinja). Sa odsječenih su glava Turci oderali kožu, nasolili je, napunili slamom i osušili, pa »oglavine« poslali u Carigrad, da se junaštvom svojim prodiče. (*Šejh. S. Kemura* preveo je neke izvatke iz Čelebijina putopisa i priopćio ih u »Glasniku zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini« *g.* 1908. – O soljenju oglavina, str. 200.)

Dalmatinski providur A. Bernardo 7. veljače 1659. javlja iz Zadra mletačkom senatu, kako su zadarski Morlaci u jednom bukovičkom klancu poubijali 80 ličkih Turaka i sretno se vratili s odsječenim glavama, »*koje sam ja dao izložiti na običnim mjestima zbog uobičajenog časnog priznanja onih, koje se viteški bore za Vaše Ekselencije i da podanicima objavim uspjehe, koji se postižu*«. (Depeša priopćena u spomenutom *Desničinu* djelu I., br. 116.)

[24] ZbNŽ, knj. XXVI, sv. 1. str. 51. Napominjem, da je ondje na str. 52 pogrešno u bilješci štampano, da je Janko Dmitrović bio *brat* Stojanov, namjesto otac, koji blizu Bitelića ranjen nije ondje mogao biti ni balzamiran, ni zakopan, jer je od zadobivenih

rana umro u Zadru i pokopan u pravoslavnoj crkvi sv. Ilije 28. veljače 1659., kako se nalazi u maticama umrlih župe sv. Stošije u Zadru (Liber obitium, knj. III. str 50).

[25] Ta poskočnica, koja se nalazi i u već spomenutoj knjizi *Mažuranićevih* narodnih pjesama, počinje:

»Sinoć se je Kraljeviću
Pod večerom nasmijao.
Pitala ga j' stara majka:
Ča se smiješ, sinko Marko?
Smiješ li se, dite moje,
Il ubogoj večerici,
Il starici, majki tvojoj,
Ili Šarcu, konju tvomu? ...«

Ali osim ove ima u knjizi dosta i drugih poskočnica istoga ritma, koje su Mažuraniću mogle jednako poslužiti za uzor.

[26] Inače se Markiću Radojici sačuvala uspomena i u muslimanskim narodnim pjesmama, koje prikazuju bojeve ličkih »Turaka« s kotarskim junacima, a zovu ga »Mali Rade«, »Mali Radovan«, »Uskok Radojica« ili »Uskok Radovan«. On je prototip uhode, provodiča i pridvorice kršćanskoga u službi muslimana. Uza sve to nemaju Turci u nj mnogo povjerenja, jer znaju za njegovu podlu izdaju Smiljanića. U varijanti 9. pjesme III. knjige muslimanskih narodnih pjesama zbornika »Matice Hrvatske«, što ju je kazao Hasan Majetić iz Cazina, Đulić-barjaktar preporučuje Ličkom Mustaj-begu ovako:

»Nemoj njemu ti kupiti vojske,
Jer je Rade nevirno pletivo,
More s njega izginuti vojska.
Ja Radinoj vjeri ne vjerujem:
Smiljanići ujaci mu bili,
Sve sedam je Rade pogubio;
Kad je ujce mogo pogubiti,
Ne će ni nas žalit Udbinjana.«
Na to se je Rade razljutio,
Pa se diže na svoja kolina:
»Ti si, Đulić, nevirno pletivo!
Evo ima za devet godina,
Da sam kamen-Kotar ostavio,
A ličkomu begu uskočio.
Ja kako sam na begovoj strani,
Ja navodim na Kotare Turke,
Svoju braću siječem po Kotaru,
Svoje sestre faćam Kotarkinje,
Pa po Lici ženim pobratime.
Svi ste s mene dobili junaštvo.«

Tipovi poput Markić Radojice nisu u ono doba među njegovom braćom bili rijetka pojava, prelazeći prema ličnoj koristi sad na tursku, sad na kršćansku stranu. Priklonivši se Turcima katkad su padali na najniže grane morala. Tako na pr. varijanta 17. pjesme III. knjige zbornika Matice hrvatske prikazuje robljenje kršćanske crkve u Kotarima, pa veli:

»Piva Tale u manastir-crkvi
A otpiva Uskok-Radovane,
Tale miklja sedam stožerova,
Rade vuče dvan'es' šamidana ...
Nosi Tale ogljenu Mariju,
A Radovan ruku Ristosevu ...«

(*mikljati* znači »vući, nositi«, a *šamidan* ili *šamdan* je crkveni svijećnjak, i to veći.)

[27] O smrti Vuka Mandušića sačuvane su u mletačkom državnom arhivu opširne izjave očevidaca i njegovih suboraca u istoj borbi: Ilije Smiljanića i harambašâ Matije Mihaljevića i Martina Milkovića, kojih su zapisničke izjave priložene Foscolovoj depeši od 5. kolovoza 1648., u kojoj on uz veliku žalost ističe neobično junaštvo, nesebičnost

i veliku omiljelost Mandušićevu. »Bio je zaista hrabar vojnik – piše Foscolo – skroman i nesebičan vojvoda, a to je svojstvo, na koje se vrlo rijetko nailazi kod ovog naroda, koji se u većini može nazvati grabljivim.«

Spomenuti su dokumenti priopćeni u *Desničinoj* zbirci »Istorija kotarskih uskoka«, I., br. 42., 43., 44. i 46. (u talijanskom originalu).

*

Mislim, da ne će biti na odmet, ako ovdje priopćim i dvije pučke gnome, koje u običnom razgovoru spominju Iliju Smiljanića po Dalmaciji od Zadra do rijeke Neretve, a možda i niže.

1. Kad nekome spočitnu kakvu štetu, što ju je učinio ili pretrpio, onda ovaj često odvrati:

»Smiljaniću, pokisnu ti perje!«
»»Neka kisne, – drugo mi se vije!««

To bi donekle odgovaralo poslovici: »Nema blaga bez štete« ili: »Plašivu trgovcu – prazno u tobolcu«, kao i »Tko štedi olova – prazan je od lova«.

To bi bila uspomena na poduzetnu smionost Smiljanićevu.

Kao što su neke gnome ušle u obični govor iz narodne pjesme, tako je i ova o Smiljaniću možda iz kratke narodne pjesmice, koja u Makarskome primorju uz ona dva stiha ima još samo ova četiri:

»Nije meni do mojega perja,
Već je meni do moje nevolje,
Jer mi drugi dragu priotimlje:
Nek otimlje, – otet mi je ne će!«

Ali i ova pjesmica je očita parafraza drugih, mnogo starijih, kao što je ona u Erlangenskom rukopisu (pisano oko g. 1720.), pod br. 98. *Gesemannova* izdanja:

Smiljaniću dobra konja jaše,
A sa neba ljuta kiša ide.
Vele njemu družina njegova:
»Arambaša, Smiljanić Ilija,
Arambaša, pokise ti perje!«
Onda veli Smiljanić Ilija:
»Neka kisne, da bi pokisnulo!
Drugo mi se vije u Jeleču
U Turčina Jelečković Muje:
Uzet ću ga, ako mi ga bog dâ,
Te ću ga ja nosit za kalpakom ...«

Pjesma dalje kaže, kako je za tu hvalu Ilijinu doznao Jelečković Mujo, pa Iliju pozvao na megdan, na kojemu je Smiljanić Muju pogubio i uzeo mu perje.

Jelečković Mujo je i inače kao dobar junak poznat u mnogim narodnim pjesmama kršćanskim i muslimanskim.

2. Kad se nekome dogodi kakva šteta ili nezgoda, zbog toga, što ga nije bilo kod kuće, onda mu reknu:

»Smiljaniću, i doma se nađi!«

Ovom se gnomom poslužio i *Mijovil Pavlinović*, majstor pučkoga govora i stila, na str. 182. svojih »Hrvatskih razgovora«, štampanih god. 1877. Gnoma je zaista nikla nakon nekoga nenadanog upada Turaka u Kotare, dok je Smiljanić četovao negdje daleko od svoje postojbine, a potvrdu tome, kao i smisao same gnome nalazimo i u narodnoj pjesmi iz Krajine hrvatske: »Ilija Smiljanić i Kladuša dizdar«, što je štampana u *»Vijencu uzdarja narodnoga ...«* (str. 18–20). U njoj Iliji Smiljaniću, kad je stigao kući pošto su Turci poharali Kotare i njegove dvore, majka govori ovako:

»Oj Ilija, drago dijete moje!
Kad mi, Iljo, trebuješ u dvoru,
Onda t' Iljo, nema u dvorima;
Kada, Iljo, ne trebaš u dvoru,
Onda s', Iljo, čitav dan u dvoru.«

DRAGO CHLOUPEK

MOGUT

Po turopoljskim selima – i to onima u posavskoj nizini ili u »polju« kao i onima u Vukomeričkim goricama ili u »vrhovju« – mogu se čuti ponegdje ostaci starog vjerovanja o *mogutu.* Međutim, broj ljudi, koji znaju nešto o *mogutu,* prilično je malen. Pa i ono, što znaju, većinom se čini nepotpuno ili pomiješano s drugim vjerovanjima. Usmena tradicija o mogutu naglo blijedi i nestaje, pismenih podataka o tom vjerovanju nisam našao, i zato je ovaj prikaz prvi pokušaj, da se staro vjerovanje o mogutu zabilježi i sačuva.

*

»Ako je koja žena noseća sedam godina (a neki kažu devet godina), onda će roditi moguta.« To je prva i najčešća verzija o porijeklu moguta.

Kod nekih žena je graviditet već u prvim mjesecima vrlo upadljiv i zato je njezina okolina vjerovala, da ta žena nosi duže od 9 mjeseci. Tada bi često padale primjedbe: *»Joj kak ova dugo nosi – sigurno nosi moguta.«*[1]

Mogut je dakle ljudski stvor, rođen od žene. I otac mu je čovjek – iako sam čuo, dosta rijetko, i drugu verziju, da je naime mogutov otac vrag. Prema toj verziji »naprave moguta zli duhovi na ženi«.[2] Prema tome se mogut razlikuje već u prvom početku time, što je kod njega graviditet protrahiran (7 ili 9 godina), i što mu je otac eventualno zao duh. Poznatu simboliku brojeva 7 i 9 ne treba isticati, jer su obje brojke – osobito broj 7 – predstavnici poznate okultne matematike.

Zašto neka žena nosi dijete toliko godina i da li postoje neki razlozi, da baš ova ili ona žena treba da rodi moguta, o tome narodno predanje ne kaže ništa.

Da može žena nositi svoj plod godinama, takva vjerovanja postoje kod našeg naroda kao što postoje i kod drugih naroda. Takva vjerovanja nisu često zabilježena, ali su stara.

Tako jedan od votivnih zapisa u starogrčkom Epidauru kaže: »... Neka žena bila je 5 godina u drugom stanju. Zamolila je za pomoć boga Asklepija i idućeg jutra je rodila. Dijete je samo samcato otrčalo do bunara i tamo se opralo ...«[3] U našoj priči »Zmija mladoženja« spominje J. Krmpotić, da se kralju rodio sin: »... bio star 9 godina, kad se rodio; zato, jer je kralj bio zaklet ...«[4] U Albaniji je zabilježio austrijski vicekonzul Pisko arnautsko vjerovanje o »zaspalom plodu« *(bar vrame)*. Neki tvrde, da može neprijateljska magija produžiti graviditet kod žene za nekoliko godina; plod spava u majci i probudi se tek onda, kada čarolije nestanu i takvo dijete se rodi sa zakašnjenjem od nekoliko godina. To je vjerovanje omogućilo Albankama da rađaju bez ikakvih neugodnosti i onda, ako je bio muž već nekoliko godina mrtav ili odsutan. Isto je vjerovanje zabilježio M. Quedenfeldt iz Maroka: mnoge maurske žene ili udovice tvrde, da im već nekoliko godina »dijete spava u utrobi«. To je opće vjerovanje i pisac primjećuje, da je kraj labavog morala tih žena »vrlo prijatno imati na zalihi dijete, koje spava; jer ako rode poslije 2 ili 3 godine što su se rastavile od muža, onda je to ono probuđeno dijete«.[5] – Vjerovanje u abnormalno dugi graviditet nalazimo kod različnih naroda. Turski zakonik »Multeka ul ubbur« tvrdi, da trudnoća traje 6 do 24 mjeseca; kineska knjiga »Dan-zi-nan-fan« bilježi: »Dnevno iskustvo dokazuje, da je žena trudna 7 do 10 mjeseci, ali postoje žene, kojih trudnoća traje 1 do 2 godine«. I staroindijski liječnici kažu, da se dijete rađa poslije 9 do 12 mjeseci.[6] Slično vjerovanje postoji i kod naših Arnauta. Prije nekoliko godina nastao je spor oko nekog djeteta i tada je meritorno izjavio poznati *pljak* Braim Uka iz Dobrog Dola, da: »... u utrobi majke može dijete da ostane i 11 mjeseci ...«[7]

Postoji i druga verzija, odakle potječe mogut (no ova je rjeđa nego ona prva). Prema toj verziji mogut je dijete rođeno od mrtve majke.

»Kad žena noseća vmerne« – pričala je Jela Cvetković-Đurčeva iz Dubranca – *»onda je s toga deteta mogut«*. Ili: *»... kad koja žena nosi 3 leta i više i vu tom vumre, onda rodi v grobu moguta«* – izjavila je Mara Arbanas-Kosićeva iz Lukavca. To vjerovanje povlači za sobom neku proceduru, da se naime nosećoj mrtvoj ženi suknje zatvaraju lokotom. Kad je neka gravidna rođaka Marina bila teško bolesna i *»jako zlo bavila«*, onda je njezina svekrva već unaprijed upozoravala familiju, *»da joj treba zaklenoti suknje z lokotom, da ne bi v grobu moguta rodila«*.[8]

Dijete, rođeno od mrtve žene, bilo je uvijek i svagdje nešto neobično, dakle neobično sretno ili neobično opasno i nesretno. Prema takvoj djeci zauzimali su različni narodi različiti stav.

Poznata rimska »lex regia« zabranjivala je, da se gravidne žene pokopaju, dok se ne izvadi dijete. Takav je bio i propis u Indiji i to ako se dijete micalo.[9] Turci su imali isti propis, ali su ga u praksi izbjegavali. Perzijskim liječnicima i babicama bio je zabranjen carski rez poslije majčine smrti; zakon je čak propisivao, da se ubije dijete, ako izađe živo iz mrtve majke. Jer mrtvo ne može da rodi nešto živo, i to nešto valjano živo, i zato se držalo, da živo dijete iz mrtve majke nije prirodan fenomen, već djelo zlih duhova. Židovi u Beyrutu ne će izvaditi živo dijete iz mrtve majke, iako Talmud odobrava, da se carski rez može praviti i u subotu. Njima je otvaranje lešine sramota, a da pokopaju živo dijete, to je grehota. Ovu dilemu rješavaju na taj način, da udaraju po trbuhu majke sve dotle, dok se dijete ne smiri zauvijek. Slične procedure su opisane i kod drugih dalekih naroda.

Ako kod Bataka na Sumatri umre žena za vrijeme porođaja, onda se dijete položi ispod nje tako, da se uguši; vjeruje se, da bi takvo dijete donosilo porodici samo nesreću, kada je već vlastitoj majci zadalo smrt. Isto rade i mnogi narodi u Africi, Americi i t. d. Djeca su iz mrtve majke ozloglašena i većinom žigosana kao zloslutni stvorovi[10] i zato je razumljivo negativno držanje većine naroda prema takvoj djeci.

Dalja vjerovanja o mogutu teku ovako: Kako mogut boravi u majčinoj utrobi 7 ili 9 godina, rađa se kao odraslo dijete, dakle kao dijete tih godina. Zato takvo dijete poslije poroda odmah trči pa ga treba odmah strpati u vreću i ovu brzo zavezati, jer bi inače pobjeglo. U toj ga vreći treba nositi i na krst. Nikako se ne smije krstiti kraj vatre *(»kad bi se krstil kraj ognja, se bi vužigal«)*, a niti kraj vode *(»kad bi se krstil polek vode, delal bi poplavu«)*. Treba ga krstiti *»polek žitka ili šume«*, onda će mogut dobiti sposobnost, da daje obilje žita i žira.[11]

Krštenje je dakle prema toj verziji značajna raskrsnica za mogutovu budućnost: ili će biti ljudima dobar ili zao.

Postoji ovakva verzija: kada se mogut rodi, on je odmah toliko jak, da može vući sto po sobi.[12] On ubrzo progovori i tada kaže svom ocu i majci: *»Tata, vidiš, da smo mi siromaki, idem ja v svet«*. I tako ode mogut u svijet. Drugi tvrde, da iza krštenja jednog dana nestane mogut iz kuće i ode u šumu; tada počinje njegovo pravo djelovanje.

Da se rađaju ovakva više manje odrasla djeca, o tome postoji niz narodnih vjerovanja kod različnih naroda. Tako na pr. Hovorka spominje kod Kašuba vjerovanje u »ohyna«. Taj »ohyn« je dijete, koje se rađa s košuljicom i sa zubima, što znači, da je starije nego obično novorođenče.[13] Poznata je verzija, koju spominje i Shakespeare – da se i Rihard III. rodio sa zubima. Bortulin spominje, da »... kudlak (vukodlak) postane oni človek, ki se rodil va mehu z jenim kutnim zubom ...«[14]

Kakva je prava uloga moguta?

On je prvenstveno seoski zaštitnik. Poslije svog nestanka iz roditeljske kuće *»je taj mogut pomogel ne samo svojim, neg i celom selu da je imalo žitka dost«*. Svojoj familiji bi dolazio vrlo rijetko, i zato ga u selu gotovo nitko ne poznaje osim njegovih roditelja. Pa ipak, svatko u selu zna, da mogut postoji i da bdi kao viša sila nad svojim selom i krajem. Čuo sam i ovo: da selo ne će da prizna, da se u selu rodio mogut, da se ne bi zamjerili njegovu ocu (zlom duhu), koji bi onda kaznio čitav kraj. Zato se nije nikada točno znalo, gdje se rodio mogut i kod koga.

Pa ipak bi s vremena na vrijeme Turopoljci vidjeli moguta. Tako su se na pr. s mogutom gdjekada sastali svinjari u prostranim turopoljskim hrastovim šumama.

Poznato je turopoljsko svinjogojstvo. Podloga su mu bile velike hrastove šume, gdje je žir bio najjeftinija hrana za svinje. Nekada su bile te šume pune svinjskih čopora i svinjara. Tu su bili i *stanci* (veliki obori), koji se mogu ponegdje još i danas naći. U tim *stancima* sklanjala bi se svinjska krda kroz noć i tu bi se sastajali uveče mnogo-

brojni pastiri. Uspjeh ili neuspjeh toga svinjogojstva zavisio je od godine do godine u prvom redu o žiru. Zato su svake godine na Bartolovo izlazila turopoljska »gospoda« s komešom u turopoljski lug, da vide *»je li natepeno«*. Bilo je godina, kada je bilo žira malo, a i kada ga je bilo mnogo. Ili se desilo, da su neke šume dobro rodile žirom, a druge slabo ili nikako, i tada su se selili turopoljski pastiri sa svojim čoporima u daleke hrastove šume sve do Kupe, do Ivanić-grada i Čazme, ako je u njima rodio žir.

Na tim putovanjima i traženjima dešavalo se, da su svinjari sastali negdje duboko u šumi nekoga nepoznatog čovjeka. Kada bi mu se izjadali da nema žira, taj bi im stranac rekao: *»Ide v redu; idite zutra pak iskati žira. Samo najte nikak tući belu svinju.«* Sutradan bi se u svinjski čopor umiješala nečija tuđa bijela svinja i sve bi ostale svinje pojurile za njom. Ona bi odvela čopor u takav kraj, gdje je bilo žira u izobilju.

Ili: uveče je bilo u šumi jedva nešto malo žira. Ujutro, kada bi pastiri ustali, *»bilo je žira do kolena«*. Tada bi svi kazali: *»To su nam naši moguti natepli žira«* ili *»To su naši moguti prek noći donesli«*.

Desilo se i ovo. Svinjari su tražili žir, ali žira nije bilo. Tada ih sretne nepoznat čovjek i kaže im ovako: *»Znate dečki kaj – ak očete biti pošteni, ja vam bum žira pokazal. Idite tam i tam, vu tu šumu i zemite četrtinu žira, al najte više zeti.«* Onda ih je još upozorio, da će se na tom mjestu pojaviti dva prasca; ovi će se potući, a pastiri neka pomognu *»šaromu prascu«*, a ne *»rudastom«*. I još je dodao, da onog *»rudastog prasca«* potjeraju batinom. Međutim ponekada pastiri nisu bili pošteni pa bi uzeli sav žir. Kada bi se zatim pojavila ona dva prasca i počela se tući, desilo se, da bi koji pastir uzeo *baltu* i udarao onog rudastog prasca, tako da je ovaj sav raskrvavljen jedva živ pobjegao. Onda bi se onaj *šari* prasac pretvorio u čovjeka – u *moguta* – i počeo grditi pastire: *»Zakaj ste dečki pobrali ves žir? I zakaj si vudril onog prasca z baltom, kad sam ti rekel da ga potiraš z batinom? Kak se bum ja sad z njim nagodil?«* Poslije toga otišao je taj mogut onom drugom mogutu (koji je uzeo lik rudastog prasca) da se s njim »nagodi« ...[15]

»Mogut se oče z ribom pretvoriti, oče se v sekaj pretvoriti« – tvrde Turopoljci. Konkretno su mi pričali o prijetvorbi u prasca, a zatim u zmaja. Inače se pojavljuje u svom ljudskom liku, i to kao visok muškarac sa starinskim širokim turopoljskim šeširom i dugom »čohom«. Tako bi mnogi Turopoljac noću negdje u šumi susreo takvoga visokog čovjeka, kako šutke stoji pod nekim hrastom kraj puta. Kad bi se o tome pričalo kod kuće, tada bi ukućani uvjeravali: *»To je sigurno bil mogut«*.[16]

U selo mogut jedva zalazi. On je kao neki »divlji čovjek« i jedan me čovjek uvjeravao, da je mogut sav dlakav.

Mogut pomaže i bolesnicima. Desilo bi se, da netko teško oboli i njegovi pođu u šumu, da potraže koju ljekovitu biljku. Tu mogu naići na moguta i *»ako su z njim pošteni«*, on im pokaže različne ljekovite biljke za njihova bolesnika.[17]

Jednom riječi – kako mi je tvrdio Toma »Đurčev« iz Dubranca – *»moguti doprinašaju, ak im se človek pokorava«*. Ili – kako se drugi izrazio konkretnije: *»mogut žir donese i odnese«*. On daje, ali i oduzima; on nagrađuje, ali i kažnjava. Tako postupa ne samo s pojedincima, već i sa čitavim selom ili krajem. Mogut daje plodnu godinu, ali on može da isto tako izazove nerodicu. On je zato u vezi s onim najbučnijim atmosferskim pojavama kao što su munje, grmljavina, jaki vjetrovi i t. d.

Kada bi u proljeće prvi put *lesiknulo* (bljesnulo), onda bi se po starim turopoljskim zadrugama obligatno čuli uzvici: *»Čuvaj nas bog i naši moguti«*. Tom prilikom bi izašao koji od zadrugara na drvocjep i bacio dva, tri ivera u stranu, gdje je bljesnulo.[18] To podsjeća na običaje u alpskim zemljama, gdje bacaju grmljavini ususret žlicu ili šaku brašna.

»Kad su v zraku tenki bliskavci – onak za vedrine – to se moguti tučeju. Ki je jakši, njegva je država plodnejša i rodnejša; tam imaju ondak više žitka i vina.«[17]

Kada sam u Dubrancu propitkivao za moguta, upao mi je u riječ Tomo Vugrinović i rekao: *»A, kaj, mogut – to je jaki veter!«* Isto su mi potvrdila u Lukavcu 4 starca, četvorica najstarijih u selu (dva Borkovića, Stilinović i Vabić). Oni tvrde, da mogut *»dohaja v oblaku s Posavine«*. Taj mogut ima jak rep i kamo tim repom udari, sve ruši i obara na zemlju pa bilo to *stajne* (zgrada) ili hrast ili što drugo. Petar Borković pamti, kako je prije neko 40 godina iznenada nadošao jedan neobično taman oblak iz Posavine. Kiše je bilo malo, ali je zato bila jaka grmljavina i strašan vjetar. U lomničkoj šumi je počupao taj oblak – dakle mogut – nekoliko velikih hrastova s korijenom; i u Lukavcu je jedan velik hrast prepolovio.

Osim vjetra mogut može izazvati i maglu; tada kažu Turopoljci: *»Megla je odnesla ves žir – to su napravili moguti«*. A po izjavi starog Tomca iz Mraclina: *»Kad sunce vu protuletje rano ide van onda i moguti ideju van«*. Oni su vidno povezani s tim prirodnim pojavama, oni su njihovi regulatori i korektori i prema njihovu upravljanju djeluju te prirodne pojave sad kreativno, sad destruktivno. Turopoljci znaju i vjeruju, da je nad svime bog, no moguti su baš za atmosferske pojave neposredni upravljači.

Ta je njihova funkcija i kompetencija teritorijalno ograničena na jedno selo ili na jedan kraj. Moguti su neke vrste »genius loci« i zato postoje moguti, koji su »naši« i koji nisu »naši«. Da mogut čuva prvenstveno svoje rodno selo, to je sasvim razumljivo i jasno.

Da su ti moguti znatna natprirodna sila, vidi se po tome, što u hijerarhiji natprirodnih sila dolaze odmah iza boga. Tako kažu kod prve proljetne grmljavine: *»Čuvaj nas bog i naši moguti«*. To je primjetno i kod poznatih običaja na badnjak: Na badnjak – kada zazvoni »pozdrav Mariji« – sakupe se u sobi svi članovi družine. *»Onda gospodar zide z iže van, zeme sveču i slamu i ondak se vrne z vužganom svečom nazaj fižu. Domari klečiju saki polek svoje postele – ili kraj stola –*

i moliju očenaše i zdravomarije. Kad dojde gospodar v sredinu (h)iže, onda veli: Falen Isus i Marija! Dober večer želim sima! I da bi nam bog dal puno pajcekov, picekov, ligekov, žugekov, cujzekov i telekov, puno žira i božjega mira, a najviše dušnoga zveličenja i grehov oproščenja. I da bi naši moguti bili jakši neg turski.« – Takve i slične želje improvizira svaki gospodar na svoj način. Neki umeću u te želje i pšenicu, kukuruz, vino i rakiju, a drugi spominju samo životinje. Neki počinju svoje želje formulom: *»Da bi nam bog dal i naši moguti puno pajcekov i t. d.«*[19] No postoje i drugi završeci; tako sam čuo u Lukavcu ovakav završetak: *»Daj bog da bi naše vile jakše bile i da bi naši moguti bili jakši«*. A u Dubrancu završava stari Antun Dorotić »Picek« ovako svoje badnje želje: *»Naše vile jakše bile – turske prevladale ...«*

Sve ovo povlači za sobom potrebne komentare.

Vjerojatno nije slučajno, da se među badnjim željama većinom spominje samo živina ili se spominje baš na prvom mjestu. To bi se moglo objasniti time, što su moguti kao atmosferski regulatori imali utjecaj na biljke, a ne na živinu.

Želja: »... da bi naši moguti bili jakši ...« znači s jedne strane dobru žetvu i uopće dobru rodnu godinu, a s druge strane želju, da bi moguti mogli svoju protektorsku funkciju izvršiti što uspješnije. U tim željama još se danas ponegdje spominju *turski moguti* ili *turske vile*, što nesumnjivo znači, da to vjerovanje seže bar do turskih vremena. Turopolje se upoznalo s Turcima prvi put godine 1421. Od te godine gledali su često građani Kaptola ili Griča, kako gore drveni turopoljski *čardaki* (jednospratne kuće), kako gori Lomnica, Pleso ili Mraclin, ili se čula noćna zvonjava na uzbunu iz obližnje Sv. Klare ili Odre. Haračenja, klanja i požari u vezi s Turcima trajala su preko tri stoljeća i prestaju tek u početku 18. vijeka. Ne treba isticati, da je te turske pohode i provale turopoljski narod vrlo dobro zapamtio. U toj borbi nije se toliko pouzdavao u sebe i svoje zaštitnike u utvrđenom gradu Lukavcu, koliko je tražio pomoć kod moguta. Borbu kršćana i Turaka zamišljao je kao borbu, o kojoj odluka ne pada na zemlji, već u natprirodnoj borbi »naših« i »turskih« moguta. Odatle potječe i još se uvijek održava stara i vjekovna badnja želja: »... da bi naši moguti bili jakši ...«

Svaki kraj ima svoje mogute. Ti se moguti među sobom bore i tko nadvlada, *»njegova je država rodnejša i plodnejša«*. Moguti se bore u oblacima, moguti se bore u liku različnih životinja (borba rudastog i šarog prasca). Kada nastane oluja s jakom grmljavinom, onda se tuku i svađaju moguti; ako tuča mimoiđe selo, onda je jasno, da su naši moguti pobijedili one druge.

Moguti su – kao sve natprirodne sile – vrlo konservativni, dakle oni su čuvari starine, zaštitnici starih običaja i starog mentaliteta. Koliko su oni eksponirani kao zaštitnici starine, vidi se po ovom kazivanju: Sastali se naš mogut i turski i još neki drugi. Onda naš mogut kaže: »Moja je žena imala jednu kokoš i tu je na »fašnik« zaklala; imala je

jedno jaje i od njega je »na vuzem pisanicu« napravila.« Komentar glasi: *»On* – to jest naš mogut – *se s tem štima, da drži do starine i on je baš zato jak«.*[20] Poenta je u tome, kako se jedina kokoš žrtvovala za staro slavlje o »fašniku«, odnosno da se jedino jaje upotrebilo za pisanicu za Uskrs. Tim starim običajima nije trebalo bolje reklame od ove, da ih sam mogut najstriktnije održava i da daje čak i svoje posljednje, da bi se stari običaji održali.[19]

Sve u jedno: mogut je presudan faktor seoskog života, u prvom redu plodnosti. Od moguta zavise zemaljski plodovi i zato mogut udešava vrijeme. On se brine za svoje selo, pomaže čak bolesnima i brani kraj protiv tuđih moguta. On uglavnom pomaže i daje, tako, da je izraziti »agathodaimon«. Ne traži drugo nego da se s njim dobro postupa i da su ljudi pošteni; gdje su svinjari bezobrazni, pohlepni i sebični, ondje ne će biti žira; gdje narod ne poštuje mogute – dakle svoje zaštitnike – ondje nema ni prosperiteta. Prema tome lik moguta utjelovljuje u sebi neku etičku vrijednost: da naime ekonomsko stanje sela zavisi od njegova moralnog stava, da ekonomski prosperitet zavisi od etičkih svagdašnjih vrlina i u tome leži socijalno-etička vrijednost toga starog vjerovanja.

Ovo, što je ovdje izneseno, čini neku zaokruženu i dosta povezanu cjelinu o mogutu. Ali osim ovakva moguta postoji još nekoliko sasvim drukčijih likova moguta. Što je značajno, ti likovi nalaze se u najbližem susjedstvu turopoljskog moguta i to u istočnoj Posavini na potezu Zagreb–Sisak.

U selima na desnoj obali Save – dakle u selima, koja graniče neposredno s turopoljskim naseljima – čuje se također riječ *mogut* ili *muget.* Prema jednoj verziji (iz Oborova) tom se riječi označuje abortirani, degenerirani ljudski embrio u prvim mjesecima trudnoće.[21]

Taj *muget* je po narodnom shvaćanju nečista tvorevina, koju treba što dublje zakopati. Slično vjerovanje postoji u Bosni, gdje zovu tu pojavu *snijet.* Tamo vjeruju, da snijet nastaje, ako žena opći s muškarcem za vrijeme menstruacije ili pred velikim blagdanom.[22] Ta je »snijet« nalik na krticu, debela je i crna, samo bez dlaka, može da u utrobi nagrize i izjede dijete; inače je snijet vrlo okretna, leti uz duvar i skače kao miš; treba je ubiti prakljačom. To je razumljivo, jer se kod nekih naroda čak i normalna posteljica smatra kao opasna stvar.[23]

U ovim krajevima postoje i druge varijante *moguta;* na to me upozorio u svoje vrijeme prof. M. Gavazzi, koji je čuo o mogutu i iz sela oko Dugog sela.

»Mogut je pozoj« – izjavili su mi starci u Lukavcu; moguta u drugom značenju nisu poznavali. U Dubrancu je pričala Jela Cvetkovićeva, gdje živi taj mogut. *»Tam gde se ide v Ameriku, tam živi mogut v jezeru. Tam je straža, da ne vujde van. Ima kreluti i kad bi van zišel, on bi porušil stajne i se. Oče mogut i živega čoveka odnesti.«* Lukavčani ne idu tako daleko: po njihovu tvrđenju *»mogut dohaja iz naše domače Posavine«* i to u crnom oblaku. Gdje udari svojim repom, tamo obara

drveće i zgrade. Janko Galeković »Pepićev« iz Mraclina sjeća se, kako je u svojim mladim godinama htio vidjeti tog posavskog moguta. Bili su se uputili iz Mraclina u Ivanić-grad; putem su čuli, da se u Veleševcu rodio mogut. Rodio se u nekoj mlaki i čak su mu izrasle *kreluti.* Međutim u Veleševcu su im kazali, da se to dogodilo u Dubovščaku. Kad su stigli tamo, rečeno im je, da se to dogodilo u Cretušu; kad ga ni tamo nisu našli, produžili su put u Ivanić-grad.

Pri prvom tipu moguta spomenuto je, da se *mogut oče z ribom pretvoriti.* Možda je ovo pretvaranje neka kopča, neki prijelaz »turopoljskog« moguta u »posavskog«. Da je bila rijeka Sava uvijek centar pažnje kod Posavaca, to je jasno. Kako ih je plavila i uništavala, mogla je biti sjedište nekih zlih elemenata i sila. I tako je valjda stvoren lik tog vodenog zmaja, »pozoja« ili »moguta«. Taj »posavski« mogut je treća varijanta moguta, gdje je akcentirano samo njegovo razorno svojstvo.

Lik donekle sličan mogutu postoji i dalje na istoku od Turopolja – i to u Mačvi. Janko V e s e l i n o v i ć zabilježio je u svojoj priči »Na prelu«, kako stara Vida priča učitelju: »... Eto u nas u Ratkovcu ima onaj Petar, što vrača – on je vetrenjak. Da je ne znam kakav rad, Petar čim opazi sivkast oblak i čuje tutnjavu, odmah ostavlja rad i posao pa ode nekud. On trči, i to tako brzo, da nema dvonošca, koji bi ga stigao. Pošto pređe oblak, on se vrati nag i go i modar kao čivit. Onda mora da odleži nedelju dana. A znaš li zašto je taki? On je meni pričao. Pogibaoci iz okolnih sela nagone oblak na naše selo, a Petar onda ne da, da nas led pobije. Tu se on tuče s njima, dok ih ne nasvoji ili oni njega. A znaš li čime se tuku? ... »Grmove čupamo iz korena kao glavice luka iz zemlje, pa se njima bijemo, gde koji stigne.« Pošto odbije oblak, on se tek onda vrati kući. Oni ne smeju na njega, te zato naše selo i ne bije grad. Sami kažu – priča on – da im je teže tući se s njim jednim, nego s drugom petoricom ...«

– »Pa kako je on živ, kad ga tako izdevetaju?« – pitah ja.

»Pa eno ga vidiš. Ja mislim, da on neće dugo živeti, iako kaže, da je zdrav kao dren.«

Ima znakova, da je poneko slično vjerovanje postojalo i u drugim našim krajevima – makar u jednostavnijem obliku kao na pr. »višćun« ili »vetrenjak« ili »vilenjak«; no nigdje nije takav lik imao takvu moć i takav položaj kao *moguti,* koji se spominju uvijek poslije boga. Danas se ta legenda o mogutu gasi i propada kao i tolika druga stara vjerovanja. Mnoge sam ljude pitao, da li znaju što o mogutu; velika većina je odgovorila stereotipno: *»Ja ne znam, kaj to je!«* A oni drugi bi poslije ispitivanja nadodali: *»Danas su to mladi ljudi se zavrgli i zatrli. Ljudi v staro vreme neso tak mrsko kleli, onda se nekaj štelo prikazati; a danas se se to raskopalo ...«* I zaista, o mogutu postoji tek gdjegdje još pokoji ulomak, što sam kroz nekoliko godina sabirao i rekonstruirao u ovu cjelinu.

BILJEŠKE

[1] Izjave Jane Kovačić »Đurine« i Kate Kovačić »Đinkovice« iz Mraclina, zatim nekoliko ljudi iz Dragonošca, Lukavca i Dubranca.

[2] Izjava Josipa Galekovića »Načelnikovog« i nekih žena iz Mraclina.

[3] Iz putopisa *Fernand Robert*: Epidaure. Paris 1935 (Edition Les Belles Lettres). Treba dodati, da se zaista dešava, da nosi majka dijete godinama u svojoj utrobi. Desi se – neobično rijetko – da dijete umre u majci, no ne trune, već se najprije masno degenerira, a zatim se u njemu talože vapnene soli; tako nastaje neke vrste okamenjeno dijete (Steinkind, Lithopaedion), koje se obično otkrije poslije majčine smrti pri eventualnoj obdukciji.

[4] *Žb NŽ* XXVII (Zagreb, 1930.), s. 180.

[5] *Ausland* (Braunschweig), 1891, br. 7.

[6] *Ploss-Bartels:* Das Weib in der Natur- und Völkerkunde. Leipzig, 1927.

[7] *Pljak,* najmudriji starac, koji predsjeda *plačniji* (narodnom sudu dobrih ljudi) kod Arnauta.

[8] Izjava Ivana Pavišića iz Gornjeg Lukavca i Mare Arbanas Kosićeve.

[9] *Hovorka-Kronfeld:* Vergleichende Volksmedizin. – Stuttgart, 1908./09.

[10] A ako ne donose nesreću, ipak postaju takva djeca poslije uvijek neobični ljudi. To je uostalom staro vjerovanje, koje bilježi i *Shakespeare.* Njegov Macduff donosi propast Macbethu. Vještice su naime Macbethu prorekle da ... »nitko od žene rođen Macbethu škoditi ne će ...« (IV. čin 1. slika). Međutim, kad se u idućem činu bore Macduff i Macbeth, onda dobacuje pobjednički Macduff Macbethu: ... »da je Macduff iščupan prije vremena iz majčine utrobe« (»... Macduff was from his mother's womb untimely rapp'd ...«). Krvavo dijete u viziji IV. čina je sam Macduff, izvađen iz majčine utrobe; Shakespeare ne objašnjava, da li je ta majka bila još živa ili mrtva, pa postoji mogućnost i za jedno i za drugo. I u starogermanskom epu »Tristan« od *Eilharda* ističe se, da je majka Blancheflur za vrijeme porođaja umrla i »... do sneit man dem wibe Einen son uz ihrem libe«. I grof Hoier I. Mansfeld je rođen iz mrtve majke te je često isticao: ... »Ich Graf Hoier ungebohrn, Hab noch keine Schlacht verlohrn ...« Slične primjere iznosi i »Deutsche Mythologie« *J. Grimma.*

[11] Izjava Ivana Pavišića iz Lukavca; to mi je kazivao njegov otac, koji je mnogo obilazio »vrače«.

[12] Od Kate Kovačić »Đinkovice« iz Mraclina i drugih.

[13] *Hovorka-Kronfeld,* o. c.

[14] *Zb NŽ* III (Zagreb, 1898.) s. 268.

[15] Pričao mi je Ivan Pavišić iz G. Lukavca i stari pastir Jankić iz Dubranca.

[16] Izjava Jože Galekovića »Načelnikova« iz Mraclina.

[17] Kazivao Lacko Galeković, bilježnik plem. općine turopoljske.

[19] Čuo od Jane »Đurine« i Jane »Đinkovice« iz Mraclina; potvrdili su mi u Dubrancu.

[19] Čuo od istih kao pod 12; potvrdio mi je veleč. g. Puceković i drugi.

[20] Pričala snaha Tome Vugrinovića Đurca iz Dubranca.

[21] Radi li se o t. zv. chorionepitheliomu ili o t. zv. mola hydatosa? Chorionepitheliom je tumor modre ili crvenomodre boje, velik poput trešnje, često u vagini, gdjekada čak u plućima, a jedina je pomoć ekstirpacija uterusa. On se javlja dosta rijetko, te je narodu poznatija t. zv. mola. Mola hydatosa je degenerirana placenta, pretvorena u hrpu grozdastih, ljubičasto-modrih mjehurića, između pojedinih mjehurića nalaze se crveno-smeđi ostaci decidue i krvnih koagulata. Ta mola je zapravo edematozna degeneracija horionskih resica; fetus se kraj takve mole obično raspadne, rjeđe je dijelom sačuvan ili čak živ. Ta se mola razvija nekoliko mjeseci sve dok je maternica ne izbaci.

[22] Stara je medicina imala slična naziranja. Tako piše *Brauner* u »Thesaurus sanitatis« g. 1725. ovo: ... »Wann nur der Männliche oder weibliche Saamen (oder beyde zugleich) entweder an und für sich selbst (zu wenig oder zu schwer) oder wegen mindern oder hohen Alters (oder Kälte der Gebärmutter) oder allzu offtern oder viehischen Beyschlaf (oder allzu schwach gegen mutterlichen Geblut entgegenhaltener Arbeit) da nehm-

lich (wie bey Gott-vergessene Eheleuten ze geschehen pfleget) der Mann den Saamen nicht in die Mutter lasse oder das Weib bey Ausspritzung des Manns Saamens sich zurückzieht ... so ist eine solche falsche Empfängnüss zu besorgen. Gleicher Gestalt auch wann sich Zeit währender der Frauen Monatsreinigung der Mann zum Weibe nahet ... alwo die Natur vielmehr das schlechte als gute Geblut von sich gibt dahero auch einige solche Gewachs Mola, oder Mond Kalb nennen, weil das Weib solches währenden Monatfluss concipirt hat ...« (str. 288). Na str. 291 tumači »... Solches Mondkalb aber ist nichts anderst als ein Stück Fleisch so kein vollkommen Leben behält (und weder Bein noch Innengeweide hat) und dannoch sich zu 2. bis 3. Jahren in der Bärmutter enthalten kann so endlich doch mit grosser Lebensgefahr und Blutvergiessens hinweg gehen muss ...«

[23] Tako na pr. prema nordijskom vjerovanju iz posteljice nastaje zao duh Utbor, koji teži da usmrti svoju majku; zato treba posteljicu probosti nožem i spaliti. Nijemci zovu abnormalne gravidarne produkte: Alpkalb, Mondkalb, Sauger, Blutsauger, Buttling, itd., Englezi Moon-calf, Francuzi mole, fauxe-germe itd. (Lexicon nosologicum polygloton od *Nemnicha* iz Hamburga 1801. g.)

MARIJAN STOJKOVIĆ

HISTORIJSKI PRILOZI ETNOGRAFIJI HRVATA

Kraj novijih i suvremenih izvora i priloga za narodni život i običaje mogu nam za povijest hrvatske etnografije veoma dobro poslužiti prilozi iz starijih manje poznatih narodopisnih i putopisnih djela o našem narodu. K ovima mogu se s pravom pridodati starija djela duhovne književnosti pisana na hrvatskom jeziku (propovijedi, ispovijedi, mirakuli, prilike i t. d.), iz kojih su mogli poteći i prijeći u narod mnogi elementi narodnoga vjerovanja na jednaki način, kako su mnogi motivi narodnih pripovijedaka i pjesama prešli u narod iz sredovječnih moralnih i propovjedničkih zbornika, a i obrnuto, elementi narodnoga vjerovanja i praznovjerja mogli su ući kao gradivo u propovjedničke i bogoslovne knjige.

Svoj sam zadatak ograničio tako, da dadem samo priloge kao oglede iz nekoliko starijih hrvatskih i stranih djela, koja su mi dolazila do ruku i to u prvom redu s obzirom na pojave i tradicije duhovne kulture. Ima i drugih i starijih izvora, ali neke od njih osobito poznatije i novije, ostavljam za drugu rukovet.

Georgii **Sisgorei Sibenicensis:** De situ Illyriae et civitate Sibenici a. 1487. – Građa za povijest književnosti hrvatske II (1899), s. 1–12.

U tom spisu ostavio nam je prvi hrvatski humanist Juraj *Šižgorić* bilješke o narodnim pjesmama i običajima, o narodnim poslovicama, koje je sabirao i prevodio na latinski. U šibenskom zalivu se pokazuju katkada i čudnovate *nemani,* prije nikada viđene (8–9). – Na ušću rijeke Krke ima *mlinova.* – U poglavlju 17. piše o nekim *šibenskim običajima.* Šibenčani osim zakona imaju običaje, »neke osobite, a neke čudnovate, koje su od susjeda poprimili«. Imaju *poslovica »ilirskih«,* koje je Šižgorić prevodio na latinski s J. Naupleo. Žene na sprovodu *nariču naricaljke,* »koje diraju junačko srce i čovjeka na suze pobuđuju«. U dane svadbe plešu se *plesovi,* pjevaju se *svadbene pjesme.* Mladež je obijesna,

odana požudama, noću pjevaju *ljubavne pjesme. Okrećući mlin* da samelju maslinove bobe, žene *na izmjenu pjevaju* »ekloge«. Prema napjevu plesne pjesme, kada plešu, istodobno *nogom udaraju u zemlju.* Kako su Rimljani, djeca i stariji, slavili saturnalije igrama na orahe, darovima i t. d., tako se običava i u Šibeniku za *božićnih blagdana;* na sam Božić *jedan drugoga ljube kao za zalog mira.*

U pjesmama starih hrvatskih pjesnika nalaze se mnogi podaci, koji mogu zanimati folklorista.

U **Zoranićevim** »Planinama« (1536.) ima više folklornih podataka: »Jer ljubke razboje kad najpri očutih, u njega nastaje *livom nogom* stupih« (10). – »Jer još do noći (na četvrtak), ka jest Jovi posvećena, četire jesu, i prem *užba od miseca* biti će, u ko doba najsličnije i najprikladnije jest *čarofnicam i vilenicam* njih stvari oprafljati« (28). To je »vrime prilično *čarati i bahoriti«* – »Jer u ovo jutro, kô jest *prvi dan miseca cvitnja* (t. j. svibnja), običaj jest sfojim najdražim ljubofcam pridvratja cvitjem i mirisnimi zelji potrusiti i *visoke grane od vitih jel,* obtrcane cviti razlikimi, na ulicah prid njih vrata *usaditi,* i tuj sfoje želje i ljubveni uzroci (uzroke) u pisnih pojući izreći« (31). To su i učinili (37). – »I dav mi *kravajac* i *vrnjicu vinca* za brašno, uputih se pram istoku grede« (71). – »Žene ričonosnice« (t. j. posrednice ljubavi, s. 6 i 53). – »Nu vijte, sunčen zrak da pokri tmast oblak, a *misečni zraci* (ak. plur.) *grizu vukodlaci,* zvizde *trakatice* (t. j. repatice) vide se po nebeske ulice« (74). – »Te riči pokol Dinara (t. j. čarobnica Dejanira!) izgovori, usta se i razlika *bilja i korenja* čudne riči govoreći nabra, i pak skupa sa mnom u pećinu ulize i mnoge škrabice, u kih razlik *prah* biše, i *korenja* na sinici isušena, i *mrtvih kosti,* i *sala od živih* mnogih i razlika tuka (t. j. loja, sala), i *dlak od repof,* i pak iz staklenic *čudnih vod i sokof,* i sfe te stvari u jedan sud spravi, pak čiste i bistre vode uli, i od *mirisnih drvac* oganj naloži i na njem omlači *čudne riči mrmnjući* i nad sudom dihajući i desnom rukom mišaše, i pokole sfe sprafno vidi i večer prišad, a obraz misečni vas obal (t. j. pun mjesec) jednako istekši, nedaleče pećine k vrulji (vrutku) jednoj, ka iz živice stine izviraše čista, dojdosmo«. I tad »*gola* aliti naga svući čini me i, pram jasnom *licu od miseca obrazom obrativ me,* reče« i t. d. (82–83). Čitav je to dugi opis *postupka vještičkoga.* – Pjesnik otiđe u planine velebitske, da nađe *ljekovito bilje,* kojim bi se izliječio od »ljubvenoga betega« (3). – »Od kude »bura« ishodi i zač se zove: Ta vitar, reče, ni kako jini, po naravi stvoren, da to je on vitar, ki meu nami *Bura* zvana je«; – dalje se priča *metamorfoza ohole djevojke,* strovaljene u propast paklenu: »od njezina uzdaha vitar ta tvori se i iz paklenih ogânj ... kroz ova zijatja ... kô vi općeno *Uražja vrata* zovete ... ishodi« (u »gori Vlaškoj«; danas se to zjalo zove *Paklenica*) (14–15). – Sin »vile Save«, imenom »Paprat« »... jer od majke mej zeljem od *paprata* rojen bi i simenom njegovim, ko se samo na *Ivansku noć* sabrat more, odgojen biše« (52). –

Pastiri su složili pjesme *u način od napojnic,* ke na *pirih* i inih veseljih peti se mej pastiri mečne (t. j. navadne) budu« (64). – »Iz duba grakajuć ćolka (to je Cornix nigra) na *livu stran* tu *zlokob* poznajuć pripovidaše nam« (73) – to su zle kobi ili znamenja. – Djevojke s vijencima na glavi: »sve zlatovih žîc kosice spletene s biserom 'spod krunic hitro narešene« (72). – »Nit ćeš čuti *pojeć dekle* al' *pastiri bugareć* al' *gudeć,* al gdi nadmen sviri« (73) – *Vještica* daje zaljubljenom razumjeti, kako su *vlasi* uopće magični: »poznah on trak od zlatovih kosic moje slatke neprijateljice upleten« (83). – Bila su *zla znamenja:* kada je *grom* (»trisk«) udario upravo u najviši *hrast* i svega ga spalio u pepeo (73); – kada je *»s traci zvizda* nad nas sjajuć v noćni mrkli mraci to (t. j. zle kobi) kazaše pritući« (73). – Ugledavši »ističući žarko *sunce,* svi padše na kolina semoga višnjega vladavca za zdravlje i napridak umiljeno i prileţno uzmoliše« (37). – »Bojeći se i sumnjeći, da *zlim okom* ne uzroče kigodi prirok nje slavnomu mistu« (55). – *Jabuka* je zalog ljubavi, jer je bila »po hitrih čarovnicah u dobrokobno vrime začarana«, i zato »moć i vlast imaše« (53).

Andrija **Čubranović:** *Jeđupka* i Mikša **Pelegrinović:** *Jeđupka* (Stari pisci hrvatski, 8. knj.).

»Hoću da znaš kê je moći razliko *travje i cvitje (dragoljub, vratiželja, zlatovlas, bijela rusa)«* (s. 146–147).

Kao lijek proti slabosti i nemoći uzmi *devesinja* bilja, *kalopera, rute, maka, rubazinja, ruže, ljubice, jasenka, čičindari* i sve to obari u *krvi golubice,* pa to privij na srce (148, 193–205). – »Ne vim, il' je *vilovito* niko *bilje,* kô ga travi« (159). – »Imam *bilja od spomene* i tolikoj od *zabiti;* Ovim možeš svih zabiti, a ovo t' daju cića mene, neka t' sam svej u pameti« (176). – »Imam bilja i od *vidi* ... i od *sluha* ... od *nimosti* i od *zubi* i *bok* koga boli, i od inih svih nemoći ... imam bilja i lika« (176–177). – »Imaš u njih niku kripost ... ne čarami ni mahijom (magijom), kako nika druga čini, ni *uroci,* nit bud' *čini«* (188). – »Ti razliko travje i cvitje hoću da znaš, kê je moći: cvitak *dragoljuba ... vratiželja ... zlatovlas ... rusa bijela«* (192).

U *komediji I.* Nikole **Nalješkovića** (Stari pisci hrvatski, knj. 5) starica uči Radata, kako će vila za njim od ljubavi ginuti:[1]

»Od ruka nog svijeh *nokat* urježi, pomalo svakoga ter u rub zaveži; kad budeš vezati u rub toj, da ti ne zabudeš, *tri puta* reci ovoj: »Kako vežu ovo sada, tako onu, kâ mnom vlada, da zavežu u ljubezan, većma neg sam ja zavezan«. Pad nađ' *odoljena mjeseca dan treti,* ter ćeš tri korijena od njega uzeti; k tomu ćeš *tamjana tri zrna* spraviti, ke u lis(t) *brštana* lijepo ćeš zaviti, ter sve toj *ukopaj,* gdino znaš, da će proć kadgodi vila taj, koju ti služit hoć(eš). Tuj zamjeri najbliži nje stupaj kon toga, nu se čuj (t. j. čuvaj), *ne*

[1] Stihovi ovdje štampani per extensum.

križi ni mentuj ti boga. Pak nadaš *lovora,* ki je *usahao,* al' da je od mora daleko rastao, *tri grane* očeši ... i na *rub užeži* vaskolik lovor taj. Kad budeš užeći, dokle sve izgori ... govori: »Kako ovo sada gori, tako ona, kâ me mori«. Poslije rub iskopaj, pri sebi ter nosi« (189–190).

Marka Antuna **Pigafette** putopis u Carigrad god. 1568 (Starine knj. 22., s. 68–194; – ispor. Rad jug. akad. knj. 100). Štampan je g. 1585. u Londonu. M. A. Pigafetta bio je poslanik cara Maksimilijana II.

U »Chevi« na lijevoj obali Dunava blizu Budimpešte, na dunavskom otoku stanuju *Hrvati,* koji nisu preveć tlačeni od Turaka (90). U *Smederevu,* veoma naseljenom gradu, *kuće* su niske i najvećim dijelom od drva po običaju te zemlje; osim kršćana i Turaka u njemu ima *trgovaca Dubrovčana.* U pogl. 8.–9. radi se *o porijeklu, životu, običajima i nošnji Turaka* (119–135). Spominju se *mujezini, hadži-bajram, derviši* (goli, izranjeni) i *torlaci* (135), t. j. turski kaluđeri. Djeca kršćanska *ugrabljena* i odgajana za janičare *na tursku* (136), a ta djeca, svake pete godine, ili kako je drago sultanu, zarobljuju se u Grčkoj, Bosni, Hrvatskoj i u drugim krajinama. Iz Ugarske Turci ne uzimaju djecu (137). *Harač godišnji* plaćao je svaki muškarac od 14 g. dalje, i to 60 jaspri na glavu na godinu, a to je zlatni dukat (125). – Od nošnje turske spominju se ovi nazivi: *pašmag* (od kože) kao obuća, na glavi *turban* (»tulbent«), napravljen od vrlo bijela i tanka platna pamučnoga (koje neki trgovci nazivaju *toke*), *čalma, dolama* (»dolimano« – 129). Kršćani također nose *turban, ali modri,* dok *Židovi* nose *žuti,* da se tako razlikuju jedni od drugih (131). Uzgredno govori se i o *nošnji Ugrâ:* imaju običaj *obrijati* pola glave, a na drugoj poli puštaju rasti duge vlase (perčin?); briju *bradu,* ostavljaju *brke.* Nose *kratku košulju, široke gaće* od bijela platna, a povrh tih uske hlače, koje se priljubljuju uz nogu.

Turci nikada *ne piju* i *ne mokre* stojeći na nogama, nego se prignu i čučnu na noge po svojem običaju, pa piju i mokre (a ne kao kršćani, koji kao živine to rade stojeći na nogama – 132). Oni mnogo paze, da djeci i muškoj i ženskoj ne kane jedna *kap mokraće* na tijelo. *Jedu na zemlji,* ali na *sagovima* ili povrh koje druge stvari (132).

Za 30 dana posta Turci strogo *poste;* zabranjeno im je jesti, dok sunce stoji povrh zemlje, a poslije posta svetkuju *bajram* (134).

Mujezini, izvan svoga reda, viču, kad je *požar* ili kad se ljudi imaju *oružati,* i još kad je *umoren* koji vrijedni čovjek, zovući narod na žrtvu, koju čine, da *ublaže dušu pokojnikovu* (134).

Svi Turci, i žene (koje se odjećom ni u čem ili malo razlikuju od domaćih osim u pokrivanju glave) *briju dlake* na svim tjelesnim udima, koji se općenito drže obično pokriveni, i zato Turci mnogo pohađaju kupališta; ipak žene ne briju vlase na glavi, kako čine muški, nego ih nose kao naše žene (129).

Opisuje se *ples djevojački* u Suhoj Klisuri (u Bugarskoj), *pjevanje, nakit* i *oglavlje žensko* (u obliku pladnja). Koje se nisu udale, puštaju niz ramena *pletenice* ovijene čudnom vještinom, i to više njih, i nakićene srebrnim novcem (177–178).

Na povratku u Ravanici opisuje se *kaluđerska pogača bez kvasa,* pečena ne u peći, nego na *ciglama(?),* ugrijanim na vatri, okrugla oblika kao i pogače (181).

Anonim, oko g. 1621. (Starine, knj. 9, s. 172–256. – F. Rački: Prilog za povijest hrvatskih Uskoka.)

Anonim (pod pravim ili izmišljenim imenom »Giovanni«) – rođen u Fermu u Italiji god. 1558., u dobi od 16 godina, dakle god. 1574., došao je za pomoćnika u trgovačku kuću svoga strica na *Rijeci,* i punih se 47 godina nalazio na Rijeci (do g. 1621), naučio hrvatski, a iz Rijeke je često pohađao primorje hrvatsko i dalmatinsko pa obližnje otoke. Želio je pobiti krivo mišljenje o *Uskocima,* kakvo su spisima širili mletački ili talijanski pisci. Kao inostranac nepristrano je napisao *obranu Uskoka,* u kojoj se vidi, da je poznavao ćud i *običaje uskočke,* sastavivši oko god. 1621. tu obranu i ispisavši povijest uskočkih pothvata u obliku dijaloga.

Uskoci su uopće krupni ljudi i prava krv junačka, vrlo okretni i spretni u trčanju; vidio je nekoga od njih tako hitra u trci, da je uhvatio zečicu u trku, ne kažem na ravnom, nego u gori (191). Oni svojim junaštvom drže za pet ili šest dana daleko Turke od Mletaka. *Deset njih zajedno ne bježi ispred sto Turaka* (194). Drže mnogo do *osvete,* osvetljivi su, ne praštaju uvrede, osim kad se uvelike osvete (215). Udaraju u *tamburicu* (»chitarrino«), da pokažu, da se ne straše (206). Uvelike *časte svoje žene* i brane im *žensko poštenje.* U gradu *Senju* nema *javnih žena* ni za suho zlato – to što nije opazio ni na Rijeci, ni u svoj Dalmaciji, ni u Italiji. Ako bi koja djevojka ili žena bludno sagriješila, ostala bi njenoj obitelji crna ljaga za 50 i 100 godina, i ljudi se ne žene iz te obitelji, a ako bi se dogodio takav slučaj, ubili bi ženu. Neki plemić riječki, J. Jacomini, ugrabio je god. 1581. Senjanku, ženu krpača obuće, i držao ju je mnogo godina. Dodijavši mu već ona, ili od grižnje savjesti, povrati je krpaču s mnogim darovima u robi; krpač je odvede, ali dvije ure poslije otpremi je natrag zaklanu, da je J. Jacomini zakopa. Toliko drže Senjani do *časti svojih žena,* a Jacomini se morao iseliti u Beč, da ne izgubi glavu (235–236).

Uskoci su *katolici* i pobožni su. Prije pričesti tri dana poste: srijedu, petak i subotu. Nikad ne bi išli na misu ili na proštenje, a da ne užegu svijeću. A *običaj je u Senju i na Rijeci:* svakoga blagdana prodavači svijeća izlože pred dućanom na klupi mnogo *svijeća* od žuta voska različnih cijena; vlasnici otiđu, i nitko ne čuva svijeće. Kupci sami po volji izabiru svijeće, koliko ih god hoće, a na klupi ostave novac, i ni jednu ne uzmu više; koliko se svijeća kupi, toliko se sluša misa ili ide na proštenje (234–235).

Na *Božić* ujutro svi *se ljube u usta,* muško i žensko, u crkvi i na ulici, i cio dan ne radi se drugo, kad se putem susreću, nego se svatko *cjeluje govoreći: »Bože vam daj dobar Božić!«*

Na obalu šibensku naučio se dolaziti pripitomljeni *dupin;* djeca su k njemu prilazila i davala mu jesti, a on se kao pas mazio. Djeca su mu skakala na leđa, a on s njima pomalo u more i duboko i daleko 1 ili 2 milje, a kad ne bi dijete htjelo dalje, malo bi ga ćušnulo, a dupin bi ga odnio na kraj. Katkada bi imao po dva ili tri djeteta na sebi. U vrijeme lova ribâ taj bi dupin nagonio ribarima jata riba (224).

O. Pavao **Pelizzer,** Izvještaj o Bosni god. 1640. (Priopćio Stipan Zlatović – Starine, knj. 23., s. 1–38.)

P. Pelizzer, rodom iz Rovinja (god. 1599), postao je redovnik u redodržavi sv. Jerolima u Dalmaciji. Kao povjerenik pohoditelj obašao je samostane franjevačke u Dalmaciji i u Bosni pod Turcima i o tom pohodu napisao izvještaj (Memoria), u kojem opisuje svoj put i doživljaje, narodni život i običaje.

Imenovan povjerenikom redodržave Bosne Srebrene na svom putu prošao je ova mjesta: *Zadar, Tijesno, Krapanj, Šibenik, Skradin* i samostane *Visovac* na rijeci Krki i *Kobiljaču,* pošao natrag u *Krapanj,* odatle u *Split, Pučišća* na Braču, *Makarsku, Živogošće* i *Zaostrog.* Iz makarskoga Primorja išao je preko Biokova u *Vrdol* (u biokovskom zagorju), u *Imotski,* selo *Bukovicu,* pa *Ramu* (gdje je bio prvi bosanski samostan), zatim slijede mjesta: *Fojnica,* polje *Gomionica, Visoko, Bjelopolje, Sutjeska, Vareš, Olovo, Srebrenica, Tuzla, Gradovrh, Modriča, Bos. Brod, Velika, Našice,* vraća se natrag u *Modriču, Tuzlu, Gradovrh, Olovo, Vareš, Sutjesku, Sarajevo, Kreševo, Fojnicu* (tu je posljednji od 17 samostana, koje je obišao).

Život kršćana, osobito redovnika, bio je pod Turcima težak. U *Makarskoj* je prebivao jedan jedini *Turčin,* »emin« (turski carinar, zakupnik poreza), koji plaćaše carstvu 13.000 »reali«, da uzmogne pobirati danke, kupiti harač ne samo na trgovačku robu, koja je gradom prolazila, nego i na *svaki dug,* koji uduži kršćanin, plaća eminu nešto, i *na svaku kuću* tri, četiri, pet »reala« po mogućnosti (19). Osim *harača* (24) morali su fratri *hraniti i pojiti Turke,* kadgod bi putem prošli ili u samostan došli. U svakom samostanu bila je *gostinjska soba* za Turke, da se hrane, kada dođu, *kokošinjak* i *golubinjak,* Tako na pr. u *Sutjesci* bilo je više od 2000 golubova i veliko mnoštvo kokoši, jer Turci četimice tamo dolaze, njih do 40–50 katkada, i svima njima treba dati jesti; a Turci jedu što više mogu, pa zatim i izrigaju, kako je o. Pavao vidio u Visovcu, pa opet jedu; tako i tri puta više jedu nego im treba (8). *Fratri ih služe i hrane,* a na koncu im moraju *dati novaca,* jer Turci sakriju ili uzdu ili oružje, pa okrive fratre za krađu, tuku ih, dok ne plate (8), osim *darova* (sapuna, voska, novaca), što im moraju davati (13). – Fratri idući glavnom cestom vazda se straše od Turaka te obično idu tajnim putima (25), da izbjegnu susret s njima, ili kreću

zorom na put (25). U veće gradove, kao na pr. u Požegu, nijesu smjeli ni ući (35). U nekim gradovima živjeli su kršćani odijeljeno od Turaka i zatvaraju se, kao što čine Židovi u Ghettu mletačkom (36), tako na pr. u Sarajevu. – *Vrata samostanska* po svoj redodržavi tako su *uska,* da se mora ulaziti i izlaziti bočno, postrance, i tako *malena* kao prozori, da se veoma često udari glavom, a sve to s toga, da ne bi Turci mogli unutra ulaziti s konjima (20, 32); i danas se takva *malahna vrata* mogu vidjeti sa zapada uz pročelje samostanske crkve u *Makarskoj.* – A u samostanu u *Gradovrhu* vidio je o. Pavao *vrata* sva obložena gvozdenim plasama zato, da se obrane od turskih udaraca (32), ali se ipak ne mogu obraniti od turskih batina. Čuo je jednom hrvatski razgovor nekoga Grge s Turčinom (jer najveći dio »Turaka« govore »slavenskim« jezikom): »Odakle, braćo, dolazite?« – »Dolazimo od onih džidija« (t. j. fratara), što u našem jeziku znači: psine. – »A kako vas časte?« – »Kako časte? Častit će dobro«, Turčin reče, »dobro ih izbatinajte, jer imaju svakakvih stvari, ali dobro ih tucite, pa će vam dati, štogod zaželite« (31). – U oskudici crkava i redovnika jedan je fratar župnik od pet sela, pa on nedjeljom *nasred polja* napravi *oltar* i služi misu za sva sela, a narod poslije mise tu i objeduje (18).

U biokovskom selu *Vrdolu* kuća i najboljega gospodara u selu jest *drvena kolibica,* široka dva koraka, visoka dva, duga oko 8 koraka po prilici, pokrivena bukovim daskama, a služi za radnu i spavaću sobu i kuhinju, a sa strane je staja, i krave prolaze kroz sobu; *postelja* je tanka rogožina na tlu između zida i komina. Neplodan je taj kraj i kršan, ali stanovnici u davnoj jednostavnosti tu rado žive radi zdrava gorskoga zraka. Vidio je tri starca: od 110, 120 i od 130 godina, a ima ih drugih više od 90 i 100 godina. K tomu nijesu tu uznemirivani ni od Turaka ni od zlih kršćana *(Uskoka).* A treće: sve one obitelji, koje se *iseliše* ili *preko Save,* na *ugarske* ravnice, ili *u Istru* ili na druge strane, iskorijenile su se i pomrle (22). Tu žene, sinovi i kćerke, ukućani *ljube redovnicima ruke* po običaju toga kraja. *Jede se* (15) »po tursku«: po goloj zemlji prostre se tanka *rogožina,* sjedne se na zemlju prekrštenim nogama, a *jede se* iz jednoga veoma velika *drvena tanjura,* ali dobro: dobra salata, pečeno jare, svarena kokoš, suho meso, dobar kruh, dobro vino.

U selu *Bukovici* u duvanjskoj dolini vidio je u kršćanskoj kući pravi način, da se uzdrži kuća i imutak: Bilo je *više oženjene braće;* jedan između drugih, koji je bio najsposobniji za upravu, držao je kesu, a svi ga drugi slušaju, nikada se ne dijele, svi su zajedno (kao zadruga) (23).

U *Fojnici* imaju izvrstan *kruh:* nema ga nigdje nad fojničkim kruhom!

U okolici *visovačkoj* vidio je veoma lijep *maslinjak,* novo posađen, a bilo je u njemu oko 500 stabala (13). U *imotskoj* krajini vide se brda *puna stada* ovaca, koza, janjaca; k tomu se čuju *popijevke* pastirica, a i koncert žaba, tolika je milota slušati tako različne glasove (23).

U *Sarajevu,* u kršćanskoj mahali, vidio je kršćanske *trgovine* u konobama *pod zemljom,* a to, kako mu rekoše, zbog ognja, jer su se više puta upalile (28). Tu su ga odveli da vidi *palaču teftardara* (što hoće reći rizničar, blagajnik): velika kvadratna dvorana, pod sav pokriven velikim *ćilimima;* unaokolo je sve bilo puno *dušeka i jastuka* od zlatne tkanine, koji u ovim stranama služe mjesto sjedala. Počastili su ga nečim crnim, što zovu *»šerbet«,* na prekrasnim podnosima, a što Turci piju s najvećom slašću (37). Još su ga na trgu u Sarajevu djeca tjerala govoreći: *»Še, še!«,* kako tjeraju koze, a to stoga, što kršćani nose bradicu sličnu onoj kozâ (37).

Na ušću rijeke *Krke* vidio je oko 8 *mlinica* (6–7). Kako je visovački samostan na otočiću usred Krke, to se za prijevoz služe *lađama:* jedna je duga za 12 osoba, druga malena za 4 osobe; to su lađe po tamošnjem načinu učinjene od tri krupne daske: jedna za dno, dvije za strane, a voze nekim *veslima,* sličnim lopatama, kojima se u ovim stranama vije žito (8). Na *imotskom jezeru* imaju za prijevoz vrstu lađe od drva, koja se naziva *»copal«* (23).

Što se tiče *narodne nošnje,* spominju se: *»benevreke«* (12), *kabanica* i *kapa turska.*

O. Pavao već je u *Makarskoj* morao odložiti svoje odjeće »po talijansku«, a obući se po običaju kraja (»alla Croata« – 20). U okolici *Olova* uveli su ga u kuću nekoga dobrog starca (»Zorzi sismatico«); tu je vidio veoma lijepu djevojku, mladu seljakinju, odjevenu sve u novo: imala je tursku haljinu nazivanu *»bilunch«*(!) i žute *papuče* (30). U *Olovu* se počeo nositi »alla turchesca«, ali osim turbana, jer su mu govorili, da kršćanima nije dopušteno nositi turban (29, 31). U okolini *Visovca* u Dalmaciji vidio je veoma lijepa mladića Turčina, odjevena u skrlet i sa zavrnutim rukavima od damaska »alla croata«; on je tako obučen *orao sa 6 pari volova* (15).

Od *narodnih časti* spominju se: *harambaša* (što hoće reći »capitanio« 5), i *vojvoda* (ali turski), o kom se širio glas, da je strašio i zlostavljao, koga bi susreo (26).

Osim već spomenutih zapazio je još po koji narodni običaj. O. Pavao proveo je *Poklade* u *Krapnju* (kod Šibenika) i vidio *plesove,* u kojima fratri plešu u dvoje; vidio je običaj *biranja kralja,* kako ga običavaju vršiti u tom mjestu; posljednju večer večerao je s *»harambašom«* i drugima iz sela u fratarskom blagovalištu (5). – Poslije objeda počelo se (u okolici *Olova*) *plesati* po običaju onoga kraja (30). – U *Visokom* za objeda došao je neki čovjek, da svira uz *»gusla«* onoga kraja, što je pobuđivalo ne malu »malinkoniju« (25).

Od *narodnoga vjerovanja* zabilježen je također koji primjer: Razrušeni gradić nazvan *Rogovo* nalazi se na visokoj klisuri, i tu kažu da je *blago,* koje su mnogi kušali uzeti, ali ga *vragovi* čuvaju tako, da podignu u čas veliku oluju, silne vjetrove i orlove, da to blago brane (11).

U *visovačkom samostanu* vidio je slugu, koji je bio *mučen od demona;* zavjetovao se Gospi, ako ga izbavi od muka, da će cijeli život služiti samostanu. Đavao rasrđen učini, da taj sluga padne u vatru, te mu izgorje koljeno, ali se ujedno izbavi vražjih mučenja i osta hrom u samostanskoj službi (13–14).

Neki mladić u selu *Bogetić* imao je odnošaj s Turkinjom djevojkom, a kada se odluči oženiti, uze kršćanku za ženu. Kako kršćani u tom mjestu stanuju zajedno s Turcima, kuća uz kuću, i ona Turkinja bi pozvana na pir, ali ona od ljutine i osvete *poljupcem opčara nevjestu* tako, da je teško za 7 mjeseci bolovala: žile su joj se tako zgrčile, da su joj se koljena doticala brade. Župnik joj dade komad haljine redovnika, koji je umro kao svetac i pravio čudesa; ona za 15 dana posve ozdravi (14).

Ima više primjera *čudesa,* o kojima su mu toliki pričali. Turčin na konju progonjen od neprijatelja i natjeran na visoku klisuru, zazvavši ime Gospino strovali se s konjem niz klisuru: neozlijeđeni nađu se dolje na cesti (28).

U kapeli *makarskoga samostana* vidio je čudesnu stvar: strelicu zabodenu na svodu, koja je tu stojala već preko 30 godina: Turčin je strijeljao u propeće, ali nikako pogoditi. Zapanjen kao lud počne bježati iz crkve do groblja, gdje mrtav pade (19–20).

Turčin je kopljem probo sliku Gospinu pod oči i tu je potekla krv, koja se nikada nije mogla odstraniti sa slike, tako da ju je i o. Pavao vidio. A Turčin iza onoga udarca nije mogao s konjem naprijed, nego natrag, natrag – u rijeku, gdje se *okamenio on, konj i koplje,* te se sve do danas *subotom* može vidjeti, kako se prevrću valovima ili kotrljaju po dnu rijeke (32).

Čuo je pričati, kako se dogodilo *čudo* u *Beogradu.* Neki janjičar je prodavao brašno pomiješavši ga s bijelom zemljom. Jednom se zakleo: Ako mu brašno nije dobro i čisto, neka ga Bog pretvori u prasca! Na pobožne molitve prevarene žene janjičar se *pretvori u prasca.* Pa nije se ni čuditi, jer se u onoj zemlji svaki dan vide čudesa (14–15).

U pećini na nekoj gori u blizini *Gradovrha* u istočnoj Bosni vidio je u *kamenu utisnutu preslicu, motiku, dijete u povoju i sjedalo.* Uboga žena bježala je ispred Turaka u tu spilju i sklonila se; preslicom je iz kamena otvorila vodu, gdje i danas teče, i od svega se vide tragovi (34).

U sakristiji *olovske crkve* je veoma veliko blago posuđa, *zavjetnih darova i uspomena Gospi olovskoj* (27). I *muslimanke na golim koljenima ljezu* po zemlji do zavjetne Gospine slike. Turkinje za čudo daju joj najljepše nazive, što se igda mogu čuti (28). Na *praznik Uznesenja* (15. kolovoza) dolazi u Olovo sva sila naroda iz Dalmacije i sa svih strana istoka; vojska konjanika i janjičara održava red (28). A za vrijeme ophoda po okolišnim brdima gori puno svjećica, da se čini kao nebo, na kojem trepere zvijezde (28).

Bartolomej **Kašić** (autobiografija, pisana oko god. 1640–50 – Rad jugoslavenske akademije 220, s. 170–263).

Pažanin B. Kašić, isusovac (r. 1575–1650), opisao je u autobiografiji svoja putovanja kao papinski pohodilac i propovjednik u južnoslavenskim zemljama tada pod Turcima. U njoj ima dosta zanimljivih vijesti i podataka za upoznavanje ondašnjih prilika općenja, putovanja, društvenog života naroda triju vjera i znatnih za nauku o narodnom životu i običajima.

Kao primjer narodnoga praznovjerja bilježi: Za oluje na moru reče jedan mornar drugomu: *»Zabij sjekiru pod garbu!«* u svrhu, da grom ne udari u jarbol (180).

U Srijemu su se vozili *saonicama sa 4 konja* do nekih *podzemnih stanova,* kojih se krovovi jedva viđahu. U stan se ulazilo stubama do ognjišta, oko kojega bijaše zidić kao sjedalo. Ispod poda bijahu prostorije izdubene u zemlji tvrdoj kao kamen. – U selima su pohađali i *grobove* vjernika, kojima su po starom običaju bila posađena *stabla* tik do glave na sam dan pokopa (185). – *Sv. Jurja mučenika* časte i slave oko Osijeka svi: *katolici, protestanti, pravoslavni* i *Turci* živući na staru. Zanimljiv je opis *sajma (»panađur«),* koji traje 7 dana (186).

U *Križevcima* stavljaju na *grobove* velika *debla* ili *kamenje,* a žene polažu na njih *hljebove, jabuke* i drugo voće za hranu ubogih, a ne dušâ, eda bi ubogi molili za mrtve. – Kod *Napulja* spominje Kašić *naseobine iseljenika,* koji su pred Turcima iz *Dalmacije* prebjegli u Italiju (188). – Po turskim krajevima putovali su svećenici kao *dubrovački trgovci:* imali su duguljat *kalpak crvene boje* po istočnom običaju, *dalmatinsko odijelo* do ispod koljena i drugo *»srpsko« do gležanja,* odulji *plašt (japundže), čizme,* pače su bili i *oružani.* Pratio ih je plemenit janjičar (183, 195). – Kod *Vuke* vidio je Kašić neke *pustinjake sv. Ilije,* koji žive po turskom običaju i koješta čaraju. S brda je gledao *sprovod »turski«* (186). – Opisao je *pohod u muslimanskoj porodici* (183), *sobu, zadružni* i *porodični život* (204).

Kao primjer nabožnoga i pučkoga vjerovanja u ono doba ima zanimljiv opis *kreposti ili snaga djelovanja amuleta (»Agnus Dei«),* mòći, koje brane i oslobađaju one, koji ih nose, a brane od *hudoba,* od *vukodlaka* i od *vilenjaka;* od *vještica,* od *čari* i od *maga;* od *napasti;* od *triska* i *groma,* od *grâda* i *krupe,* od *kuge;* od *vjetara usionijeh i vrlijeh;* od *zle nemoći* i *padanja;* od *neprijatelja;* od *lombrina* i od *nakazana;* od *ognja* i *užeženja,* od *bolesti* na čas rođenja i od *prijeke smrti* (251).

Luka **Terzić:** Pokripljenje umirućih za dobro i sveto poći u milosti Božjoj s ovoga svita ... In Venetia 1704, 1747, 1800.

Najpoznatija i najčuvenija molitvena knjiga za poljičke svećenike, u kojoj se nalaze svakovrsni *blagoslovi* i *zaklinjanja* (s. 178–368). Ogledalo ondašnjega narodnog vjerovanja, sve sa stajališta, da se svagdje vidi *sablazan, zloća* ili *himba, prevara đavolska, hudobe, nečisti duhovi »ajerski«, vodeni* i svi duhovi svega okoliša zemaljskoga (307), a njima

služe *čarovnici* i *čarovnice*. Nemoćna djeca su *začarana*, i onda se moli, da se dijete oslobodi od koga mu drago *začaranja, vezanja, čina, urečenja, prikazanja, strašenja* i *napastovanja* đavolskoga, a prokletom se đavlu zapovijeda u ime Isusa Isukrsta, da razvrže svaku i koju mu drago *čar, vezanje, čine, uroke*, koje je ili sam po sebi učinio ili *po ruke* svojih službenika čarovnica i čarovnika. Tako su zapovijedali đavlu zaklinjavci (183–186). Bilježe se *blagoslovi začaranoga, odjeće* i *postelje* začaranoga, blagoslov *prstena* i *zlata* protiv čari (241–257); blagoslov onih, koji *se ne mogu sastati* u ženidbi (263–270); veliki *blagoslov polja*, baština, njiva i ostaloga sa zakletvom protiv *otrovnih crvi, škodljivih skota, zasjedanja đavolskih* (285), protiv svih *duhova nečistih*, koji stoje pod *nebom od Mjeseca*, da se odijele u *mjesta pusta*, gdje oni ne mogu nahuditi ljudima ni njihovu trudu, i protiv svih njihovih službenika, čarovnika i čarovnica (285–333); *blagoslov tamjana* i svake druge stvari za nakađivanje; blagoslov *protiv krupe* (326); blagoslov *»karte*, na *kojoj se upišu riči* (t. j. zapisi), koje slide za nositi ih sobom ali obisiti ih o vratu mučenoga od hudobe« (260–275); *zakletve* »koje se čine, kada se hoće znati, je li koji mučen od hudobe ali ne, tere ako se more učiniti ova zapovid, da bolesnik ne razumi« (275–276). To su »zakletve mučenih od đavla, za izagnati đavla od tiles ljudski, ali za ličiti mučene od hudobe«.

Terzić je bio rodom iz *Biska* iza Klisa, a svećenik reda sv. Filipa Nerija u splitskoj biskupiji.

O. Josip **Banovac:** Blagoslovi od polja i zaklinjanja zli(h) vrimena, veoma kripostni i mogući suprot svakoj živini škodljivoj i vlastima ajerskim, data na svitlost za službu misnika slovinskih. U Jakinu, 1757. Stopama Terzićevim ide i Poljičanin o. J. Banovac u toj knjizi, u kojoj se nalaze ne samo *blagoslovi* nego i *zaklinjanja* (zakletve, eksorcizmi), na pr. zaklinjanja *suprot zlu vrimenu*, protiv *grâda*, zaklinjanja »primogućna *protivna vremenu*, proti *ajerskim vlastima*« (272), zaklinjanja *živine* (172), *stabala* (183), *zemlje* (156, 189), *aera* (161, 195), zaklinjanja »primogućna suprotiv *ajerskim krupam, grâdom* i ostalim smućenjem, koje đavolskim napastovanjem dižu se« (204), zaklinjanje *ajera, vitara i oblaka* (264), zakletve protiva *grâdu, gromu* i *krupam* (311), zaklinjanja »primoguća i vridna suprotiva *zlim godinam* i *vlastima ajerskim«*, izvađena iz rituala rimskoga (233) i t. d.

Jerolim **Filipović:** Pripovidanje nauka krstjanskoga. Mleci, 1750.

Pisac je iz Rame. Pobija rašireno vjerovanje o *vukodlacima:* »Čudim se, da može doć u pamet nikih kršćana, da tilesa mrtvih ustaju i čine se vidit. Ovo zovu *Vukodlaci*. Ja sam se našao i u dva mista, u kojim krstjani jesu otišli *grobe otvarat* i *tilesa mrtva bost i rizat* govoreći, da ona tilesa (h)ode po oni(h) misti(h) i plaše čeljad ... Oni dakle, koji govore, da ovi vukodlaci imadu ... jer oni govore, kad se ono tilo probode ili mu se noge podsiku, da već ne (h)odi ... Da kako dakle može

biti, da oni, koji su umrli, jesu se vidili (h)odit, što mnogi svidoče? ... Počme se u jednom mistu govorit od koga umrloga, da je vukodlak: počme u komu mistu *pomor*, počme se govorit, da su *vukodlaci* ... Padaju u prokletstva *grobnice otvarajući, tilesa mrtva rižući*, kako se veće puta u *Dalmaciji* vidilo, i govore, da iz onih tilesah jest krv potekla, što đavao čini vidit, neka se u ovoj opačini utvrde ... I zato, ako biste kad čuli besidit od vukodlaka, ili ne virujte, da je istina, ili držite, da je ono po prikazanju đavolskomu.«

Antun **Kanižlić:** Kamen pravi smutnje velike. U Osiku, 1780.

»Kada *vukodlak* čini štetu ljudima, tada po zapovidi, ili s dopušćenjem episkopa, sveštenici skupe se *u subotu* (jerbo scine, da u drugi dan nejma u grobu tila) i iskopavši ono naduto tilo (vukodlakovo), zaklinjaju đavla na različni način. Kada po zaklinjanju ne mogu ništa opraviti, niti se tilo raspade, izvađeno na komadiće *izsicati običaju srdce* i u vinu kuhati, ili *ražnjem od dvije smokvenice* načinjenim probosti. Ovo je *(grčko) odrišenje od prokletstva.* To nije doista čudotvorstvo božje, nego je vragotvorstvo, i očita čarka po otajnomu s đavlom dogovoru učinjenu« (845).

Emerik **Pavić:** Ručna knjižica za utilovit u zakon katoličanski obraćenike – po jednom sinu sv. Franje. U Pešti, 1769.

Članak VII: »Način za poslušati ispovid jednog *vilovnjaka* jali *vištice«*, jer ovakvi običaju biti tvrdokorni i smeteni. Ispovjednik ih između ostalog ima pitati: »Da se nisu djavlu svojom rukom *potpisivali*, posvetilište (t. j. žrtvu) *prikazivali*«; »da nisu ljude jali živine morili, i to djavlu namisto *lukne«* – »Da nisu *čarali* ... umorili ... *dicu u kolivci* zadavili« – »Da se nisu pustili po djavlu na niki misti *zlamenovati«;* »da ne budu djavlu viđenim ili neviđenim načinom *klanjali«* – »Da nisu sv. hostiju na *sastanak vilovnjački* nosili i pogrđivali?« – »Da ne budu u *nike dneve* na *vilovnjačke sastanke išli* i ondi svakakve pogrde, priljubodinstva naravna i protiva naravi provodili?« – »Štije se u rečeni procesi i t. d. ... da se nisu *s živinam* jali *s djavlom* pomiješali?« »Da nisu svoju rođenu dicu vlastitom krvjom djavlu *potpisali* i vlastite kćeri djavlu *za oskvrnjenje* davali?« – »Da nisu i koliko puta *mećavu uzdignuli* i po mećavi štetu učinili?« – *»Djavalske zanate* provodili: *miševe, skakavce, gusenice, krupu* i t. d. načinjali?« – »Dicu davili i od njih *melem pravili?«* – »Da nisu *mrtva tilesa* iskopavali i s njima se za *čarke* služili?« – »Da nisu djavla *kod kuće u staklu* držali i drugima po njemu *došasta navištivali*, ili od djavla *viće iskali?«* – »Da nisu bunare, živine, plodove *otrovali?«* – *»Prahove* ili koje druge *čarke po sokaci jali putovi prosipali ili polivali* tako, da onaj, koji *priko toga priđe, o(h)romi* jali *oslabi?«* – »Da ne budu *vilenjačkih knjiga* kod sebe držali i jesu li ih sažegli?« – »Da nisu druge na *vilovnjačke sastanke* misto sebe slali?« i dr.

Članak VIII: »Ispravljanje *vilovnjaka* jali *vištice,* po odricanju opačinstva i ispovidanju Vire« (100). U formuli, koju *vilovnjak* ima govoriti, kaže se, da se odbacuje *»vražje kumovanje* i *zlamenje,* s kojim ga je sotona pakleni *zabiližio,* i *djavolsko krštenje,* kojeno je primio: »Proklinjem, pogrđujem, odbacujem djavolsko krštenje«.

Petar **Berke:** Kinč osebujni slavnoga orsaga horvackoga, to jest čudnovita pripečenja i osebujne milošče čudnovitoga kipa Marie Bistričke. Vu Zagrebu, 1764; 2. izdanje u Gracu, 1775.

Ima tu mnogo primjera oslobođenja ljudi od *vragova* i *vještica.* Vragovi se prema toj građi mogu javljati u različnim likovima ljudskim i životinjskim, čak i u *potkovi.* Od tih »nečistih« duhova zove se jedna vrsta *»pometuhi«. Vragovi* uznemiruju ukućane bukom i hukom, mogu čovjeka *opsjednuti;* takve duhove iz čovjeka tjeraju s pomoću Marije Bistričke. *Vještice (»coprnice«, »hude žene«, »nečiste žene«)* njima služe, ali nesretno svršavaju, jer ih vragovi *odnose u vihru, bacaju u Dravu,* tako »zmešaju«, da ih obrva teška bolest.

Tu ima i o tome, kako se *sužnji iz turskoga ropstva* izbavljahu *čudnim načinom* po zagovoru Majke Božje, najviše Bistričke: željeza bi sa sužnja spala, a ta bi odnijeli i spremili u crkvi za spomen.

Petar **Nutrizio:** Riflessioni sopra lo stato presente della Dalmazia. Opera economico-politica etc. Firenze, 1775.

– – – : Notizie per servire alla storia naturale della Dalmazia. Trevigi 1780.

Pored I. Lovrića, A. Michieli-Vitturija, Stratika, Škakoca i J. Bajamontija i drugih, koji su u Dalmaciji radili na polju prosvjete krajem 18. vijeka, ističe se Pietro *Nutrizio Grisogono* iz Trogira (r. 1748–1823). Učestvovao je u književnom radu i folklornim prepirkama u Dalmaciji, sam je oštro napadao i bio od drugih napadan. U svojim se talijanskim knjigama bavi dalmatinskim *Zagorcima (Morlacima),* pobuđen radovima Fortisa i Lovrića.

Iza povijesno-zemljopisnih predgovora o Dalmaciji piše o ratarstvu, žitu, vinu, ulju, ribanju i dr. Na to su se djelo osvrnuli i kritizirali ga A. Fortis i A. M. Vitturi. Pisac, kojemu je domaće obiteljsko ime bilo *Babić* (*bȁba,* nutrice), očituje se upravo kao dalmatinski rodoljub.

Stanovnici primorja, civilizirani općenjem u gradu i druženjem sa strancima, razlikuju se od *Morlaka* u načinu življenja, odjeće i narječja. Sadanje stanje ovih pokrajina može služiti ispitivanju mnijenja gosp. Rousseau-a, od Akademije u Bordeaux-u, koji je htio, da bi takav bio svaki narod, da se privede natrag staromu stanju surovosti i barbarstva (9–11).

Po mnogim bilješkama protiv *praznovjerja,* posljedice neznanja i prostote naroda, razumije se da je P. Nutrizio bio čovjek svojega doba, vremena i struje prosvjetljenja. Piše protiv mnogih *suvjerica o peći-*

nama, o *kopanju blaga* i t. d. Na s. 130. iznosi, kako se dalmatinski pučani ne razlikuju od sv. Tome vjerujući, da su *vulkani* usta (ždrijela) paklenih dubina; tako vjeruju i naši pučani o *nekom gorskom dimu.* Za folklorista je zanimljivo posljednje poglavlje:

»Libro IV. Dell'aria e degl'uomini« (155–190). Piše o babi *Gvozdenki* (»Gvordenki«), koja u spilji kod *Novigrada* čuva *blago* (107), o *vješticama,* koje u pećini Reljinoj imaju svoje *sastanke* (108); o pećini blizu sela *Bosiljine,* u koju ne može ući, tko je u smrtnom grijehu. Da se iskopa *zakopano blago,* seljaci traže *rogate ljudske lubanje,* s vidljivim rogovima, i neke male *šibice tajinstvena stabla,* koje pregibom moraju označiti mjesto blaga (131). Blago se nalazi, kažu, pod ruševinama koje stare građevine.

Stanovnici dalmatinskoga Zagorja, obično zvani *Morlaci,* sačinjavaju većinu zemlje. *Običaji* im se mnogo razlikuju od drugih naroda brojnim praznovjerjem i prvobitnošću. *Nošnja* im je slična onoj pravoj narodnoj nošnji primorja, a k tomu se odlikuje suknenom *crvenom kapom* i *opancima* s oputom. Jezik im je u različnim mjestima natrunjen talijanskim i turskim riječima, a najčistiji izgovor je na granici Dalmacije i Bosne, za razliku od otočkoga *»bodulskoga«,* koji je najpokvareniji. Naziv *boduli* dolazi, kaže, od *»bodu li?«* (160, ispor. u I. Lovrića).

U *morlačkim* selima *kuće* su vrlo rastrkane. Obično su oduge, od četiri zida u suho, niske, pokrivene travom ili pločama. Malo ih je građeno *klakom,* a sastoje se ponajviše od otvorene *sobe,* bez zidova unutra i pregrada, gdje stanuju pomiješano oženjeni i mladež. Kroz vrata izlazi *dim;* pod je zemlja, nepopločena, na koju nabace *odijela* ili *biljac* i spavaju na tom. *Sjedala* su niski tronošci; stolića nema (161).

Narod, bez znanja, sklon je praznovjerju i čudesima. *Žene* se u obitelji vrlo malo cijene, jer ih spominju uzrečicom *»da prostite«.* Žene se strancu *klanjaju* i pitaju ga za zdravlje, *ljube ruku* (166).

Manistra, vareno, pečeno i sir, luk i crveni luk obična su jela; *zdjele, tanjuri* i *čaše od drva.* Kruh je obično *pogača* bez kvasa, ispečena pod žeravom ili crijepom(?). *Stolovi* su *okrugli,* niski, pokrivaju se vunenim ili platnenim stolnjakom, ali ne brinu se mnogo za čistoću. *Ženâ* nema za stolom, one samo služe muške. Pijući vino (bez vode) *nazdravljaju* strancu, domaćinu i svim drugima poimence (168).

Žene se ne ustručavaju ni od kakva *truda i posla.* Kite se, *kosu mažu* mašću. Djevojke se od udanih razlikuju *crvenkapom* na glavi, dok udate nose *bijelu* kapu (170).

Muški se od mala uče oružju *(puška, nož),* koje odrastavši ne odlažu ni u crkvi; lako se daju na *grabež,* što kod njih nije sramotno, pače je i junačno dočekivati Turke na granici i otimati živinu i drugo turskim trgovačkim karavanama. Takvi se *»razbojnici«* zovu obično *»hajduci«,* kod Morlaka su cijenjeni kao junaci (172).

Kape čuvaju i skrivaju od kiše, a po glavi može kišiti i padati krupa. *Briju glavu* ostavljajući na tjemenu samo *čuperak.* Imaju i velike *brke,* koje drže za čovječje odličje; kad bi ih tko prisilio odrezati, bili bi neutješivi (173).

Preljub je najveća uvreda, koja se krvlju osvećuje.

Nijedan zakon nije stroži od *posta;* ubojstvo, krađa su ništave sitnice prema povredi posta. Lašnje je nagovoriti sto Morlaka na krivu zakletvu nego jednoga, da pojede jaje u korizmi (173).

Igre su im: *bacanje kamena, ciljanje* u nišan, *skakanje, utrka, rvanje,* a najbolje zabave *ples* i *pjesma uz mješnice* i *gusle* (s jednom žicom). U pjesmama slave junačka djela s Turcima i megdane. *Osveta* se vrši i prema Turcima i prema domaćima (175–176).

Vrlo se malo cijene *Talijani;* hoteći nekoga uvrijediti, zovu ga *»Lacmanin«* (isto što Talijan).

Morlak, pokazujući da će *prstom sebi nos porezati,* hoće reći, da će na vijeke *pamtiti* i *osvetiti* uvredu. *»Prijateljstva,* kao i neprijateljstva, jesu kod Zagoraca trajna, prijatelj za prijatelja žrtvuje imutak i život. Prijateljstva su tako jaka, da ih često potvrđuju svečanim zakletvama, kojima obećavaju jedan drugomu, da će biti kao *prava braća.* Takova dva prijatelja pristupe k oltaru pred svim pukom, ponove obećanje pred župnikom i prime njegov blagoslov. Jednom su se takve veze uzakonjivale krvlju, kao starinski savezi naroda, ali sad se to zaboravilo. Kao muški pobratimstva, tako i ženske sklapaju prijateljstva i posestrimstva nadodajući tomu tisuću praznovjernih navoda« (177).

Čarolije, vještice, vukodlaci pripadaju među glavna vjerovanja. *Vještice* se noću kupe, da nahude djeci; *srce djece* najtečnija im je hrana (178). Vjeruje se, da i *mjesec jede djecu,* kada spavaju, čim ih zrakama osvijetli. Najveće *čarolije* prave se *uoči sv. Ivana i sv. Petra* (24. i 29. lipnja): *bacanje olova, sijanje žita, upotreba kosti i pepela mrtvačkoga.* Žestoka ljubavna strast smatra se kao jako *začaranje.* Boje se u neke ure proći mimo sumnjiva *mjesta,* da ne zadobiju koju bolest. *Zlo oko* može nahuditi. Prospe li se *sol,* prolije li se *vino* ili *ulje* – znači smrt, nesreću, svađu. Mnoštvo ima drugih praznovjerja (*o znakovima nebeskim, repaticama, sjevernoj zori* i sličnom). *Zarazne bolesti* odraslih i djece dolaze od *vukodlaka,* koji postaju od opakih ljudi (179–180). Ništa nije tako obično kao u Zagorju sresti *opsjednute od đavla* (»energumene«), osobito na granici turskoga carstva, i to među pravoslavnima.

Česte su *dogovorne otmice.*

Poduže se opisuje *prošnja djevojke* i *svadba* i spominje *domaćin, stari svat; jabuka* načičkana srebrnjacima; *prsten; kvasni kruh* – znak, da je mladac sposoban rađati djecu; zaručnica ide na vjenčanje s *pokrivenim* licem; *puškaranje;* pred sam čin vjenčanja svakojaki *uzlovi* ili *veze* na glavi, nogama ili drugdje; *ljubljenje praga; trostruko okretanje djeteta na pragu;* nakon pira *ubijanje iz puške svih kokota u susjedstvu,* jer im se pjev smatra kao znak smrti ili besplodnosti (181–184).

Morlakinja nije ni najmanje neudobna mužu i kući ni za vrijeme trudnoće. *Same se porode,* i bez primalje, kad idu za poslom, u šumi; *okupaju* čedo u potoku pa i dalje vrše dnevne poslove noseći sa sobom dijete. Nakon 8 dana nose ga na *krštenje.* Osim *krštenoga kuma* ima kod Morlaka i druga slična veza, a to je *šišano kumstvo:* šišani kum nožicama na križ *ostriže djetetu male vlasi.* Taj obred biva roditeljima korisniji nego krštenje (183).

Pušta se, da *bolesti* po naravi prođu, jer nema liječnika. Za odrasle je pak najobičniji lijek dobra *čašica rakije s puščanim prahom ili sa solju,* a zatim se pokriju i obilno *oznoje* (184). Vanjska oboljenja liječe nekim sredstvima, a to su betonika *(bukvica)* za rane, napici od *sljeza* i *bazge* za otekline, napokon *salo, loj uskopljena ovna, ulje, smola* od *smreke (klekovine)* za rane (184–185).

Zagorci se odlikuju *gostoljubljem,* kao u kraju, gdje nema konačišta, pa i prema posve nepoznatima strancima, te se pri tome ne štedi i ne misli se na uzvrat.

Mrtvaci se pokapaju bez odlaganja; *oplakuju* ih i preko njih šalju mnoge poruke svojima na drugom svijetu. Ima *narikača,* koje za plaću prodaju svoj glas i suze.

Moglo bi se još mnogo reći o *Morlacima,* osim onoga, što je već drugi pisac (I. Lovrić) pričao. Ali Nutrizio Lovriću prigovora: Neka veća pažnja i malo više vjerske umjerenosti pribavilo bi bez sumnje njegovu djelu više povjerenja i ugleda. On mu u koječemu zamjera (187–190).

Henrik **Reha:** Relazione sopra il circolo di Spalato dal sottoscritto, amministrato nell'anno 1822. – Splitski poglavar *H. Reha* ostavio je taj rukopis, sada u arhivu splitskog muzeja. U njemu je opisana prosvjeta, zadruga, običaji, nošnje, narodne igre i zabave, praznovjerje i predrasude, hrana i piće stanovništva u splitskom okružju uopće, a osobito onoga *zagorskoga.* Ima opis narodnih običaja *ženidbenih,* pri *porođaju i pogrebu, vjerovanja* u osobita bića.

Vjeruju u *vještice,* koje su spoj đavla i žene. *Crni jarac* je starješina tih duhova; *vještice* mogu škoditi ljudima i poljima. Vjeruju u *čarobnice* i *čarobnjake,* kojima duh može izaći iz tijela; ako bi tko to tijelo okrenuo, vještica bi umrla, jer duh ne bi mogao ući u tijelo; u *more, vile* i *vilenjake,* koji se s njima druže; dalje u *mačića,* koji se može pretvarati u različne živine i oblike pa noću po kući koješta pravi, oštećuje, smije se, plače, a uvijek se tuži; u druge šumske i poljske *demone,* s kojima je susret *zlokoban;* u *crne ljude* s vatrenim očima, s rozima na glavi i runjava tijela. Vjeruju u *vukodlake:* opaki ljudi po smrti noću hodaju po selu i *donose bolesti.* Misleći, da je neki mrtvac vukodlak, presijeku mu žile ispod koljena, probiju mu prsi crnim kolcem, ali paze da koja kap krvi ne poškropi nazočne, jer bi umrli i postali vukodlaci.

Bolesti *uma i živaca, grčeve,* pripisuju *vragu,* koji se nalazi u tijelu opsjednutih, koji drže sv. Ivana Nepomuka za svoga zaštitnika i idu u Omiš, gdje im poljički popovi tjeraju vraga.

Zagorci nose sa sobom neko *kristalizirano kamenje,* za koje drže, da ih čuva od groma.

U *petak* ne idu na put niti počinju nov posao, ne *režu* lozu, a u *utorak* se ne vjenčavaju. U neke stalne dane *ne siju.*

Služe se *zapisima* i *blagoslovima,* kojima pripisuju veliku moć u svakom slučaju.

Imaju *priče o postanku i naravi močvara,* pa i ne kušaju da ih presuše.

Zapuštene kuće, crkvene ruševine i tvrđave pune su zakopana *blaga,* stečena ugovorom s đavlom, kada mu je nesretnik dušu prodao. Na tim se mjestima vide *vatre, vezani ratnici* i *aveti.*

I primorci i otočani imaju vjerovanja u *vještice, mačiće, vukodlake* i *vile,* iako ne općenito, i ne rađaju tako žalosnim posljedicama kao kod zagorskog stanovništva.

Za blagdane, igre i zabave kaže pisac, da osim propisanih blagdana svetkuju mnoge druge »za nesretni užitak«: zaštitnike sela i gradova, imendane i krsne slave; tad igraju *kolo* sve do mraka. U *Sinju* se trči čuvena *alka.* U Splitu, Trogiru i Hvaru poznate su narodne igre, koje se zovu *moreske* i *krug* (6 ili 12 pastira ili pastirica u krugu s jednim obručem od cvijeća igraju elegantne plesove). Primorski i zagorski ples zove se *»skočigori«.*

Igra se na *ploke, treskapicu, prstenjak* (mali prsten), *tovar, zanat, car* (kocka, »zaro«), *buće;* osim tih ima *strijeljanje, trkanje, skakanje* u vis i daljinu, *bacanje kamena.*

Gazetta di Zara, god. 1833–35 i 1845. U tom se časopisu često svraćala pažnja na hrvatske narodne običaje i vjerovanja.

U godištu 1833. (p. 20, 24) pod »Costumi dalmati« običaji o seljačkim ženidbama iz kaštelanskog primorja. Elementi: *prošnja, prsten, par crvenih postola* i *žutih bječava* kao darovi; *košara darova; barjaktar; tajenje i sakrivanje mladenke;* traži se *»golubica«,* a izvedu staricu od 70 g., zatim druge izvode: ružnu, šepavu, krmeljivu, dok ne izvedu pravu; *zapreka na putu u crkvu;* kum mora izbrojiti novce za slobodan prolaz; po vjenčanju se mladenci natječu, tko će prvi *ugasiti svijeću,* jer će taj nadživjeti; *obred na kućnom pragu;* smiješni dokaz muževe ljubavi: ako je *muž do zgode ne istuče,* ona se ne drži ljubljenom od muža.

Još ima u tom godištu 1833. o *korijenu imena »Morlak«* (s. 13, 239, 243 i sl.), o *vrličkoj spili* (s. 25), *o maškarama u Dubrovniku* (»Costumi dalmati« s. 61), *o sprovodu* (s. 269), *o morlakizmu Homerovu* (s. 385 od A. Brambille), a nastavak toga u god. 1836. (s. 57).

»L'occhio maligno« (*zlo oko, uroci* – 328.) o *pogrebnim običajima* morlačkim (od A. Brambille): po noći *čuvaju mrtvaca,* piju *rakiju,* čitaju knjigu, koja zastrašuje i povećava praznovjerje; žene *nariču* u stihu od 8 slogova i hvale mrtvog; po pogrebu obična *rakija;* uvečer *pogrebna glazba,* na kojoj se nemalo opiju. *Morlaci* grčkoistočnog obreda, a nerijetko i latinskoga, puste *rasti bradu* za mjesec dana. U znak žalosti nose *crnu kapu* za godinu dana i odijela ocrne, a žene nose mrke ili

modre rupce. Za mjesec dana ili više idu žene na grob. Na nekim otocima oko Zadra običavaju *nositi grančicu* kojega stabla pa je pomalo kidaju i prosipavaju na grobove dragih. (259.)

U god. 1835. s. 234. Marko *Casotti (Kažotić)* iz Trogira (1804.–1842.) ima opis »Jedna noć u Morlakiji«: Čovjek s *poluobrijanom glavom* s velikim brcima; *žene ljube* došljaku *ruke;* zaklali mu odmah janje; *komin nasred kuće;* nikako nijesu mu dali *sjesti na prazan varićak,* jer da ne će imati muškoga poroda (isp. u Nutrizija); sio je na tronožac, Došljak kao genij *dobre sreće,* ako došavši u selo donese sreću. Došavši u selo, donio im je *kišu;* zato su ga blagoslivljali. – Majka je sakrila čedo svoje od *mjesečevih zraka* bojeći se, da joj *mjesec ne proždre dijete.* Približava se *oluja, crni* su oblaci na nebu, *kokoš* je *zapjevala* kao kokot, smjesta joj je *glava* na pragu *odsječena. Zvona seoska* zvone, *puške* pucaju, iznose se blagoslovljene *voštanice,* od toga voska prave *kuglice* i njima *pucaju* na oblake; u oblacima su bile *vještice,* koje uzrokuju nevrijeme; oblaci se onim nabojima razrjeđuju; katkada se ubije i koja vještica. Stara mu je pričala o *vukodlacima, vilama,* o *demonima* i *sjenama.*

U godištu 1846. ima o *Morlacima:* vjera im je složena od *praznovjerja;* vjeruju u *vještice,* koje opčaravaju krave i oduzimaju mlijeko ovci i kozi, te koje kradu srca mladih i od njih prave jelo; ali ima i *dobrih čarovnica.* Vjeruju u *vukodlake* i u *puste svjećice* (tako i u Fortisa i Lovrića), a to su duše mrtvih. *Vile* su prijanke junaka, hrabre ih i opominju; one se i zaljube u mladiće i odnesu ih u *mirisne pećine,* dok tu ne umru kao žrtve ljubavi; ali ima ih i zlih. Drže se Morlaci tvrdo rečenice: *tako je radio i moj otac* (131.–132.).

U tom godištu ima i o *moreški* (513), o *»slavenskim« pjesmama* (53).

La Dalmazia – I–III, Zara (1845.–1847.). – Taj časopis ima dosta folklornoga gradiva. Tako u god. III, str. 40. ima prilog »La Bosnia«: geografski opis, običaji, navade i nošnje bosanske (jednaki su srpskim i dalmatinskim morlačkima, a koliko se razlikuju, to je baš po običajima muslimanskim, koji se umiješaše); *bosanski Turčin* sam živi na način kršćana osim malih razlika; obitelji turske izabiru za zaštitnika kojega kršćanskoga sveca, sv. Petra, Pavla, Ivana Krstitelja, *Jurja, patrona cijele Bosne,* i njega naročito slave; u bolesti šalju po fratra ili kaluđera, plaćaju za mise i t. d.; *turske* se *žene* pokrivaju gustim neprozirnim pokrivačem.

U istom III. godištu *G. Franceschi* piše: U Zagorju splitskoga kotara običaj je, kad se ima *pokopati mrtvac,* da rođaci i prijatelji zapale veliku vatru, da njezinom moću rastjeraju *duhove,* koji se motaju oko mrtvaca (168); po pogrebu *gozba* po morlačkom običaju; za pohodnike ima tom prilikom obilno *rakije* i *suhih smokava* i za one, koji *nariču.* Na zlo slute *crveni oblačići na nebu* i *let gavrana* preko čije kuće (166). *Krvarina* ili *nasljedna osveta* često zaokuplja sudišta (isp. *Dei giudizii di sangue nel circolo di Cattaro* – La Dalmazia I, 1845, p. 159, 171.);

neuredni život baca *Morlake* često u najgrđe siromaštvo (367). U Zadru su se pisci zanimali za *turske podanike, Morlake, Uskoke, martolose* i *vojnike hrvatske* i t. d. (44, 53), koji po šibenskom kraju stražare i brane zemlju od onih prvih. Ovaj se narod boji *ubiti zmiju,* jer se boji budućih nesreća. A sretan je znak za putnika, ako se zorom na putu *susretne sa zmijom;* nastoje također naći *košuljicu, koju zmija svlači* (zmijski svlak), te je nose na sebi, i mnogo drugo.

U I. i II. godištu ovoga časopisa (1845., 1846.) piše Petar *Nisiteo* (Nižetić, r. g. 1775. u Starom Gradu na Hvaru, a živio još g. 1857.) o *kolu, mrtvačkim običajima slavenskih naroda, o vjeri starih Slavena i Ilira,* o *kolu* i *moreški* kao »gimnastičkim igrama dalmatinskim«. Poznaje djela Valvasora, Antona, Linharta, Fortisa, Lovrića, Nutrizija. *Fortis* mu je vrlo šaljiv pisac (»scrittore d'indole troppo scherzevole«), koji se ne žaca šaliti se i rugati se našem običaju posipanja groba cvijećem i plakanjem nad njim, ne znajući, da je to obred poštovane starine. P. Nisiteo izjavljuje, da mu je svrha sakupljati povijesne tragove, da može dokazati, da su *naši današnji običaji jednaki onima najdrevnije starine,* (da su naše navade porijeklom iz srednjih krajeva Azije donesene u naše zemlje od prastarih Pelazga pod imenom Kureta). *Dalmatinske običaje* ne nalazimo kod sjevernih i istočnih Slavena. Iz različitih običaja hoće dokazati, da dalmatinski najstariji djedovi nijesu sinovi slavenskoga naroda, kako misle neki naši pisci (La Dalmazia II, 20.) Od Kureta, Gala i Frižana izvodi *brijanje vlasi na glavi* kod naših u Zagorju i Bosni. Spominje običaje (starih Grka i Rimljana): *narikače, cjelov,* na usta mrtvaca, *mrtvačke gozbe* iza pogreba, *rezanje kose, nagrđivanje i ranjavanje lica za mrtvacem.* U svemu nalazi tragove starine naših otaca. U *kolu* opaža kružno kretanje *od desne na lijevo.* Osim toga spominje štošta o narodnom životu i običajima, poznato iz drugih pisaca (Valvasora, Linharta).

SADRŽAJ

Sabadoš Dimitrije
Stočarske i mljekarske zgrade planinskih stanova u dolini Vrata (Julijske Alpe) 5

Filipović S. Milenko
Žir u ishrani balkanskih naroda 17

Oštrić Olga
Tkanje i tkalačke sprave na otoku Lopudu 39

Buturac Josip
Brdari Ruševa i okolice 59

Ribarić Jelka
Stupe i stupanje sukna u Istri 69

Grković Ivan – Štefanić Vjekoslav
»Nike uspomene starinske« Josipa Antuna Petrisa (1787–1868) 81

Bonifačić Rožin Nikola
Puntarska predaja i puntarske glagoljske matice 145

Banović Stjepan
Dva priloga poznavanju historijskih lica naše narodne epike 205

Chloupek Drago
Mogut 241

Stojković Marijan
Historijski prilozi etnografiji Hrvata 251

Tehnička redakcija
Radoslav N. Horvat
Korekturu izvršio dr. Ivan Esih
Štampano u tiskari
Izdavačkog zavoda Jugoslavenske akademije
Strojni slog
M. Adamek, F. Grubešić, F. Mesaroš, L. Smrekar
Prijelom V. Gmajnički
Štampali
M. Molinari i Vj. Čepin
Uvezano u knjigovežnici
Izdavačkog zavoda Jugoslavenske akademije